

**GÜNCEL DİNÎ MESELELER
İSTİŞARE TOPLANTISI - IX**

**GÜNCEL İNANÇ PROBLEMLERİ
(Deizm, Ateizm, Agnostisizm ve Nihilizm)**

11 -13 EYLÜL 2018 - ANKARA

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 1838
İlmî Eserler: 255

Yayın Yönetmeni
Doç. Dr. Fatih KURT

Yayın Koordinatörü
Bünyamin KAHRAMAN

Tashih
Ali AYGÜN

Grafik&Tasarım
Ali ÇINKI

Baskı
İleri Basım Matbaacılık AŐ.
Yenibosna Merkez Mh.
29 Ekim Cd. A1 Apt. No: 5/902
Bahçelievler-İstanbul
Tel.: 0212 454 32 90

Din İşleri Yüksek Kurulu Kararı: 05.02.2020/05

2. Baskı, İstanbul Aralık 2020

2020-34-Y-0003-1838
ISBN: 978-625-7137-48-5
Sertifika No: 12930

© Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Tel.: 0312 295 72 93-94
Faks: 0312 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış
Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel: 0312 295 71 53 - 295 71 56
Faks: 0312 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

GÜNCEL DİNÎ MESELELER İSTİŞARE TOPLANTISI - IX

GÜNCEL İNANÇ PROBLEMLERİ
(Deizm, Ateizm, Agnostisizm ve Nihilizm)

(11-13 EYLÜL 2018)
ANKARA

DİB
YAYINLARI

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Ahmet YAMAN

Prof. Dr. Çağfer KARADAŞ

Prof. Dr. Mürteza BEDİR

Editör

Dr. Mehmet Nur AKDOĞAN

Yayına Hazırlayanlar

Hatice Nur BÖLÜKBAŞI

Sinan GÜNDOĞDU

Kitapta yer alan tebliğ ve müzakere metinlerinde ileri sürülen görüşlerin dinî, ilmî ve hukuki sorumluluğu sahiplerine aittir.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ

Dr. Ekrem KELEŞ.....7

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Dr. Ekrem KELEŞ.....11

Prof. Dr. Ali ERBAŞ.....17

BİRİNCİ OTURUM

DEİZM

DEİZMİN TÜRKİYE'DEKİ ETKİ BOYUTU.....25

Prof. Dr. Temel YEŞİLYURT

MÜZAKERELER.....39

İKİNCİ OTURUM

ATEİZM

ATEİZM VE TÜRKİYE.....63

Prof. Dr. Kemal BATAK

MÜZAKERELER.....77

ÜÇÜNCÜ OTURUM

AGNOSTİSİZM VE NİHİLİZM

AGNOSTİSİZM VE NİHİLİZM.....103

Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP

MÜZAKERELER.....117

DÖRDÜNCÜ OTURUM

İNANÇ KARŞITI AKIMLARA KARŞI İÇ BÜNYEYİ GÜÇLENDİRME

İNANÇ KARŞITI AKIMLARA KARŞI İÇ BÜNYEYİ GÜÇLENDİRME..... 145

Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ

MÜZAKERELER 159

BEŞİNCİ OTURUM

GÜNCEL İNANÇ PROBLEMLERİ İLE İLGİLİ YAPILACAK YAYINLAR

MÜZAKERELER 185

DEĞERLENDİRME OTURUMU

..... 207

ÖN SÖZ

Dr. Ekrem KELEŞ

Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı

Bizlere hakkı, hakikati, doğruyu, iyiliği ve güzelliği gösteren Allah'a hamt; örnekliği ve rehberliğiyle yolumuzu aydınlatan Hz. Muhammed'e salat ve selam olsun.

Modern dönemlerde bilim ve teknolojiye yaşanan hızlı gelişmeler, belki tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar insan hayatında önemli ve köklü değişimlere sebep olmuştur. Ortaya çıkan yeni durumlar, bir taraftan insan hayatını kolaylaştıran imkânlarla dönüşürken diğer taraftan çözümlenmesi gereken başka sorunları beraberinde getirmiştir. İnançlar başta olmak üzere asırlar boyu tevarüs eden değerler, bu etkileşimden en çok payını alan hususlardır. İnsan hayatında bu kadar derinlikli bir etkiye sahip olan bu yeni durumun, yaşama etki eden tüm yönleriyle incelenmesi ve değerlendirilmesi onun varoluşsal gerçekliği açısından son derece önemlidir.

İnsanın maddi terakki düzleminde geldiği nokta, hayatın neredeyse her alanına yansımakta ama en büyük etkiyi hiç şüphesiz inanç ve değerler noktasında göstermektedir. Bilgiye erişimin, "bir tuş mesafesinde" olduğu bir dünyada, elde edilen bilginin sıhhati kadar doğru anlaşılabilmesi de önemlidir. Öte yandan, kitleleri etkileme ve yönlendirme gücünün artık geleneksel yöntemlerden ziyade iletişim aygıtlarının sınırsız imkânlarını kullanmaktan geçtiği de göz ardı edilmemelidir. Tüm bunlar yeni şartlar ekseninde dinî bilginin sağlıklı akışını, dinî temsilin hayati önemini ve bunlara yönelik metodolojinin yeniden düşünülmesini gerekli kılmaktadır. Nitekim teknolojinin sunduğu imkânların doğru yanlış, iyi kötü, faydalı faydasız rafine edilmeden pek çok mecrada kullanılması; bilgiye, fikirlere, akımlara eskisinden çok daha kolay erişim sağlayan platformların bulunması; sinema, bilgisayar oyunları, sanal organizasyonlar aracılığıyla propagandaların yaygınlaşması, inanç karşıtı fikirlerin sıklıkla sosyal medya gündeminde olması, dinî enformasyon ve dezenformasyonun bu mecralarda artması gibi konular, üzerinde tartışılması gereken önemli birer mesele olarak karşımızda durmaktadır.

IX. GÜNCEL DİNİ MESELELER İSTİŞARE TOPLANTISI

Tarihin hemen her döneminde olduğu gibi günümüzde de belli ölçülerde etkinliğini sürdüren inanç karşıtı fikirler ve akımlar söz konusudur. Bunlar, insanın varoluş amacına kendi perspektifleri doğrultusunda cevap arayan marazi düşünce yapılarıdır. Bazen ateizm, bazen deizm, bazen de agnostisizm ve nihilizm gibi isimlerle insanları, özellikle de gençleri etki alanına alabilmektedirler. Değerlerin her geçen gün örselenmesi, ailenin eğitici rolünün yerini iletişim aygıtlarının alması, haz odaklı bir yaşamın revaç bulması, şöhret, popüler kültür gibi hususlar özellikle gençleri etkilemekte, kimlik sorunu ortaya çıkarmakta, bazen onları inandığı değerlerden uzaklaştırmakta bazen de eklektik bir inanç anlayışına götürebilmektedir. Bu nedenle sorumluluk makamında bulunan kimselerin, bahsedilen durumlar ve akımlar karşısında insanımızı ve özellikle gençlerimizi doğru bilgilendirme ve onları hakikatle yüzleştirme adına kolektif bir çalışma içinde olmasını gerekli kılmaktadır.

Tüm bunlardan hareketle varoluş gayesi din-i mübîn-i İslam'a hizmet etmek ve toplumumuza dinî konularda rehberlik yapmak olan Başkanlığımız ve onun bilgi üretme mekanizması olan Din İşleri Yüksek Kurulu, toplumsal ihtiyaç ve sorunlara yönelik inisiyatif almaktadır. Bu çalışma da bunun somut bir örneğidir.

Diyanet İşleri Başkanlığının dinî konularda en yüksek karar ve danışma organı olan Din İşleri Yüksek Kurulu, periyodik olarak ve ihtiyaçlar doğrultusunda tematik bir şekilde şûra, kongre, istişare toplantıları ve çalıştaylar düzenlemektedir. Bu bağlamda; 11-13 Eylül 2018 tarihlerinde gerçekleştirilen IX. Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı'nda, güncel inanç problemleri (ateizm, deizm, nihilizm ve agnostisizm) ele alınmıştır. Elinizde bulunan bu çalışmada söz konusu toplantıda ele alınan hususlar başta ilim dünyası olmak üzere toplumun bütün kesimlerinin istifadesine sunulmuştur. Alanında uzman pek çok ilim adamının katkıda bulunduğu bu çalışmada çözüme yönelik somut önerilerin yer alması önemli bir kazanımdır.

İstişare Toplantısı, altı oturum şeklinde üç gün süreyle devam etmiştir. İlk üç oturumda sırasıyla deizm, ateizm, agnostisizm ve nihilizm gibi inanç karşıtı akımların tarihsel süreçleri, felsefi temelleri, temel argümanları, toplumsal yansımaları üzerinde durulmuştur. Dördüncü oturumda bu akımlara karşı alınacak önlemler; beşinci oturumda ise bu alanda ortaya konulabilecek yayınlar konuşulmuştur. Altıncı olarak gerçekleştirilen değerlendirme oturumunda ise önceki oturumlarda müzakere edilen konuların genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Çalışmanın, amaca uygun sonuçlara vesile olmasını diler; düşünce, planlama, uygulama ve sonuçlandırma aşamasına kadar her noktada emeği geçen başta İnançlar ve Dinî Oluşumlar Komisyonu üyelerimiz olmak üzere kıymetli ilim adamlarına ve katılımcılara şükranlarımı sunarım.

AÇILIŞ KONUŞMALARI

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Dr. Ekrem KELEŞ

Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين

الصلاة والسلام على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين

Kâinatı ve insanı mükemmel bir biçimde yaratan, sayısız nimetlerinin yanında insanı akıl ve fikirle donatan ve yüce zâtına muhatap kılan, Kitab-ı Hakim’inde her vesileyle tefekkürü, tedebbürü, tezekkürü, tefakkuhu emreden Yüce Rabbimize sonsuz hamd ü senalar olsun.

Aklı olmayanın mükellefiyetinin de olmayacağını ifade buyuran Efendimiz Muhammed Mustafa’ya (s.a.s.), âline ve ashâbına, salat ü selam olsun.

Muhterem Başkanım, Değerli Başkan Yardımcılarımız, Genel Müdürlerimiz ve Millî Eğitim Bakanlığından katılan Sayın Din Öğretimi Genel Müdürümüz, toplantımızı teşrif eden çok değerli ilim adamları, Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlarımız, Din İşleri Yüksek Kurulumuzun değerli üye ve uzmanları, ilgili birimlerimizi temsilen toplantımıza iştirak eden daire başkanlarımız ve uzmanlarımız. Sözlerimin başında hepinizi hürmetle, muhabbetle selamlıyorum. Cenab-ı Hak’ın selamı, rahmeti, bereketi, ihsanı üzerinizde olsun.

Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığınca tertiplenen “Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantımıza” hoş geldiniz, şeref verdiniz. Kıymetli zamanınızı ayırıp davetimize icabet ettiğiniz, bizi kırmadığınız için hepinize şükranlarımı arz ediyorum. Dokuzuncusunu düzenlediğimiz “Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantı”nın hayırlara vesile olmasını Cenab-ı Hak’tan niyaz ediyorum.

Değerli İlim Adamları, ülkemizin köklü müesseselerinden biri olan Diyanet İşleri Başkanlığının en önemli görevi, toplumu din konusunda aydınlatmaktır. Bu görevin lâyıkiyla yerine getirilebilmesi hususunda başkanlığımızın dinî konularda en yüksek

IX. GÜNCEL DİNİ MESELELER İSTİŞARE TOPLANTISI

karar ve danışma organı olan Din İşleri Yüksek Kuruluna büyük vazifeler düşmektedir. Bu vazifeyi yerine getirirken kurulumuz, alan uzmanlarının görüş, düşünce ve tekliflerinden yararlanmayı öteden beri bir usûl olarak benimsemiştir. Bugün burada başlayan dokuzuncu Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantımız, bu usulümüz doğrultusunda düzenlenen ilmî bir toplantıdır. Bu toplantılar marifetiyle, alanında yaptığı çalışmalarla tanınmış ilim adamlarının birikimleri ve uzman personelimizin tecrübelerini bir araya getirerek, güncel dinî meseleleri çok yönlü olarak müzâkere etmeyi ve çözüm önerilerini tartışmayı hedeflemekteyiz. Amacımız vatandaşlarımızın ve yurt dışındaki millet varlığımızın dinî konularda karşılaştıkları dinî problemlerin çözümüne katkı sağlamaktır.

Değerli Hocalarım, kurulumuz ibadetlere, sosyal hayata, iktisat ve sağlık alanına ilişkin konularda, dinî soru ve sorunların çözümü için çaba gösterdiği gibi inançla ilgili alanlarda da çalışmalar yapmaktadır. Kurulumuz bu hususta internet portalımız, e-devlet ve diğer araçlar üzerinden yöneltilen dinî soruları cevaplandırma hizmetinin yanı sıra özellikle son yıllarda inanç alanındaki eksiklikleri gidermek için pek çok eser de hazırlamıştır. Bunların başında “İnanç Kitapları Serisi” isimli dokuz kitaptan oluşan yayın projesini özellikle zikretmek istiyorum. Dini Yayınlar Genel Müdürlüğümüzle, müştereken gerçekleştirilen bu proje kapsamında önemli eserler neşredilmiştir. Bu serinin dokuzuncu kitabı, bu toplantıda ele alacağımız konulara da değinen, “Çağdaş İnanç Problemleri” isimli eserdir. Her ne kadar Başkanlık olarak bu alanda birçok çalışma yapsak da, günümüzde dine inanma, dine mensubiyet hissetme noktasında pek çok sorunun var olduğu da bilinen bir gerçektir. Aslında bu sorun sadece Başkanlığımızın değil aynı zamanda ilahiyat fakültelerimizin, imam-hatip liselerimizin, din hizmeti vermeye çalışan tüm kurum ve kuruluşlarımızın ortak bir meselesidir. Bu sebeple kurulumuz, bu istişare toplantımızda son zamanlarda sıkça gündeme gelen ve özellikle gençliği etkileme emareleri gösterdiği ileri sürülen bir kısım inanç problemlerini besleyen bazı akımların ele alınmasını uygun bulmuştur. Bunların başında deizm, ateizm, agnostisizm ve nihilizm gibi akımlar gelmektedir.

Arkasında hangi güçler ve oluşumlar vardır bilmiyoruz ama son dönemlerde özellikle sosyal medyada ateizm, deizm, nihilizm, agnostisizm gibi inanç karşıtı akımların daha çok görünür hale gelmeye başlaması dikkat çekmektedir.

Bu tablonun ortaya çıkmasında dinî bilgilene ihtiyacının yeterince karşılanamaması; dinî bilginin talep ve ihtiyaçlar doğrultusunda usulünce güncellenememesi; sadece hükümlere endekli, hikmetlerinin göz ardı edildiği bir din anlatımı; doğru dinî bilginin insanlara usulünce sunulamaması; dinî konuda bilgilene ihtiyacının, ilk olarak yanlış bilgiyle buluşarak karşılanması; internet ortamında oluşan bilgi kirliliği içinde doğru kaynaklara erişemeyenlerin kendilerini adeta bir bilgi çöplüğü içinde bulması; internet ortamında İslam, din, Müslüman veya İslami kavramlarla ilgili yapılan aramalarda,

AÇILIŞ KONUŞMALARI

İslam'ın intişarını önlemek üzere oluşturulmuş maksatlı sitelere yönlendirilmelerin yapılması gibi pek çok etkenden söz edebiliriz.

Değerli İlim Adamları, günümüz Müslüman toplumlarındaki ateist, deist veya agnostik olduğunu söyleyen kişilerin, felsefi bir sorgulama neticesinde bu görüşlere ulaştığını söylemek pek mümkün değildir. Bu kişiler genellikle yaşadıkları şartların, arzuların ve heveslerin sonucu olarak reaksiyonel bir tutumla yahut bilgisizlik nedeniyle bu akımlara kapılmışlardır. Bu akımların, topraklarımızda kendilerine yer bulabilmesinin en önemli sebeplerinden biri İslam'ın doğru bir şekilde anlatılamaması, üzerinde yeterince kafa yorulmaması ve İslami bilginin doğru bir şekilde sunulmamasıdır. Özellikle gençler arasında yeni sosyal mecralar üzerinden yaygınlık kazandığı gözlenen bu görüşlerin bilgisiz bataklığından beslendiğini söylemek mümkündür. Günümüzde gelişen teknolojinin ve kitle iletişim araçlarının da etkisiyle, her türlü bilgiye hızlı bir şekilde erişim kolaylaştı ve bilgi olarak ortaya konan veriler hiçbir kontrol mekanizmasından geçmeden yayılmaya başladı. Bu durum beraberinde olumsuz pek çok fikir akımının da serbestçe dolaşımını mümkün kıldı. Bazı insanlarımızın inancı, maalesef bundan olumsuz şekilde etkilendi. Bunun bir sonucu olarak inancından, yaratılış gâyesinden uzaklaşanlarımız oldu. Özüne yabancılaşanlarımız oldu. Bu hususta ateizm, deizm, nihilizm ve agnostisizm gibi akımların ortaya çıkmasına neden olan sekülerleşme, materyalist dünya görüşü, pozitivist eğitim anlayışı, yabancı tahakküm altındaki kültür ve medya endüstrisi gibi birçok etkenle ilgili müzakerelerimizle, toplantımızın verimli neticeler ortaya çıkaracağına olan inancım tamdır.

Değerli Katılımcılar, ateizm bir zamanlar pozitivist bakış açısıyla insanların dinî sorumluluklardan kurtulma (kendini özgür hissetmesinin) bir sığınağı olarak görülmekteydi. Aradan geçen yıllar ve ortaya çıkan ilmî gerçekler, kâinatın bir yaratıcı tarafından var edildiği gerçeğini daha da gün yüzüne çıkarmıştır. Öte yandan insanın yüce bir varlığa olan inancı olmadan yaşamasının pek mümkün olamayacağını, insanların yaratıcı inancı olmadan mutlu olamadığını ortaya koymuştur. Hem ihtiyaç duyduğunda sığınacağı ve manevi boşluğu kapatacak bir yaratıcı hem de mutlu olduğunda hayatında kendisine ek bir sorumluluk yüklemeyecek bir inanç arayışındaki modern insanlardan bazılarının şimdiki tutunduğu dal ise deizm oldu. Bu çerçevede aslında deizm bazı insanların manevi boşluk yaşamadan, hazcı bir yaşam sürmesinin de yolu olarak talep gördü.

Değerli Hocalarım, kurulumuzun "Dini Bilgilendirme Platformu" bulunmaktadır. Bu platformun veri tabanında araştırma yaptığımızda, vatandaşlarımızın inanç karşıtı akımlarla ilgili pek çok soru yönelttiğini görmekteyiz. Ele alacağımız konuların netleşmesine katkı sağlaması açısından kurulumuza yöneltilen soruları şu üç kategoride sınıflandırabiliriz:

Birinci kategorideki sorular, inanç karşıtı akımları tanımaya ve İslam'ın onlara bakış açısını tespitine yönelik olanlardır: "Deist nedir, agnostik nedir, kısaca açıklar mısınız?"

Kurumunuzun deizme ve deistlere bakış açısı ve yaklaşımı nedir? Yeni dinî akımların İslam dinine göre âkıbeti nedir? Küfür, şirk, kâfirlik bağlamında deizm, agnostisizm, nihilizm gibi yaklaşımlar açısından bir değerlendirme yapar mısınız?” gibi bu kavramları tanımaya yönelik sorular.

İkinci grup sorular, inanç karşıtı akımlara mensup olanlarla sosyal ilişkiler bağlamında yöneltilen sorular: “Bir Müslüman erkek ateist, deist, agnostik bir kadınla evlenebilir mi? Müslüman bir kadın, mukabil olarak aynı şekilde deist, ateist, agnostik bir erkekle evlenebilir mi? Deist bir kişiyle bir Müslüman’ın evliliği geçerli midir? Ateist, deist, agnostik kişiyle evlenen dinden çıkar mı? Ateist, deist olanlara borç, sadaka veya zekât verilebilir mi; onlardan borç alınabilir mi? Ateist ve deist kişilerle iş yerinde muhatap oluyoruz, bu kişilerle insani ilişkilerimiz nasıl olmalı; bunlarla muhabbet edebilir miyiz?” gibi sorular.

Üçüncü grup sorular ise, inanç karşıtı akımlara mensup olanlara yönelik olarak neler yapılabileceğine ilişkin sorular: “Ateist, deist arkadaşımı dine nasıl davet edebilirim; bu konuda bana kesin deliller verebilir misiniz? Daha önce Müslüman olan fakat şimdi ateist olan bir arkadaşım var, tekrar Müslüman olmak istiyor ona nasıl yardımcı olabilirim? Çevremde deist, ateist arkadaşlarım var; bunlarla konuşup İslamiyet’i anlatmaya ve bilgilendirmeye çalışıyorum. Bu çerçevede bana nasıl yardımcı olabilirsiniz?” gibi pek çok soru var.

Tipik bir soru olarak, zaman zaman karşılaştığımız şöyle bir örneği arz etmek istiyorum. Bire bir metinlerden aldığımız yani vatandaşımızın yönelttiği şekliyle bir annenin sorusu: “Oğlum on dokuz yaşında. Geçen sene Hristiyan oldu, şimdi de deistim diyor. Ne olur bana, oğluma Müslümanlığı nasıl sevdireceğimi, neler yapmam gerektiğini söyler misiniz? Aslında geçen sene bir ara oruç da tuttu ama dinlere inanmıyor. Kitap tavsiye etmeyin, zira okumuyor. Kaç kere ‘Kur’an-ı Kerim oku’ dedim, anlatamıyorum. Allah’ı seviyorum diyor ama Müslümanlığı kabul etmiyor. Kalbine Müslümanlık sevgisini nasıl koyabilirim? Lütfen bana yardım edebilir misiniz?” Bu feryatları duymamız gerekiyor. Anne babalardan bu tip feryatlar ulaşıyor kurulumuza.

Değerli Hocalarım, malumunuz olduğu üzere insan fitratında inanma duygusu vardır. İnanma insanların genlerinde var. Tarih boyunca kendisini hak veya batıl bir inanç sisteminin içinde bulmuştur insan. Onun gözetimi ve himayesinde olmuştur hep. İnanmak; kişi ile inandığı üstün varlık arasında sadece duygusal bir bağ kurmakla kalmaz aynı zamanda ona belirli sorumluluklar yükler, kimlik ve kişilik kazandırır. İnanç insana zorluklar karşısında kuvvet veren, ümitsizliğe karşı direnme gücü kazandıran manevi bir güçtür. Bununla birlikte Kur’an-ı Kerim’in beyan-ı hakiminden de anlaşılabilceği gibi, insanlık tarihi bir yönüyle adeta bir iman ve inkâr mücadelesidir. Ateizm, deizm ve nihilizm gibi din karşıtı popüler akımlar da aslında insanoğlunun var oluşundan beri çeşitli şekillerde kendini gösteren inanç savrulmalarının devamıdır.

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Kıymetli Katılımcılar, ülkemiz için bu akımların etkisi ve sorunun boyutlarını detaylı olarak, ilmi araştırmalarla incelemek gerekir. Bu manada Strateji Başkanlığımızın, din ve dinî hayatla ilgili daha önce yaptığı araştırmalar ve şimdi yeniden bu alanda başlattığı çalışmayı tebrik ediyorum. Bu yeni yapılacak olan çalışma da önemli bir katkı sunacaktır bu alana. Mevcut araştırmaların birçok açıdan eleştiriye açık olduğu da hepimizin malumudur. Düzenlenen sorulara göre çok farklı neticeler ortaya çıkabilmektedir. Fakat burada önemli bir gerçek var ki ülkemizde ve dünyada gerek muhafazakâr kesimden gerekse seküler diye adlandırabileceğimiz kesimden, bu tarz inanç karşıtı ya da İslam karşıtı akımlara kapılan insanlarımız da bulunmaktadır.

Sorunun nicel karşılığı bir yana; birçoğumuzun aklında olan birkaç hususu toplantıya da yol göstermesi bakımından arz etmek istiyorum.

İnanç karşıtı akımların tuzaklarına gençlerimizi, insanlarımızı düşüren saikler nelerdir? Günümüzün hazcı, hâkim seküler dünya görüşünün bu akımların taraftar bulmasındaki rolü nedir? FETÖ, DEAŞ gibi dini istismar eden terör örgütlerinin İslam algısına verdiği zararın, bu akımların yayılmasında etkisi var mıdır? İnsanımız aradığı hangi şeyi bulamadığı için İslam'dan vazgeçip bu akımlara kapılıyor? Deizm, nihilizm vb. akımlar, insanlara niçin cazip geliyor? İslam itikadını insanımıza nasıl anlatmalıyız? Özellikle gençlerimize İslam akaidini makul ve ikna edici bir şekilde anlatabiliyor muyuz? Ateizm, deizm, agnostisizm ve nihilizm vb. akımlardan gençlerimizi kurtarmak için neyi, nasıl yapmalıyız?

Bu toplantımız, tüm bu sorulara inşallah cevaplar bulmaya çalışacak ve bunun sonucunda bir yol haritası ortaya koyup Din İşleri Yüksek Kurulumuza da, Başkanlığımızın birimlerine de ödevler çıkaracaktır.

Değerli Hocalarım, bu toplantıyı düzenlememizin ve sizleri buraya davet etmemizin esas gayesi ateizm, deizm, agnostisizm ve nihilizm gibi inanç karşıtı akımları yeterince tanımak, bunları ortaya çıkaran sâikleri analiz etmek ve bu akımlara karşı doğru bir hareket tarzı ve eylem planı oluşturmaktır. Dolayısıyla inanç karşıtı akımlarla mücadelede Din İşleri Yüksek Kurulumuzla birlikte Başkanlığımızın muhtelif birimlerine bir yol haritası oluşturmaktır.

Bu anlamda toplantımızdan sizlerin sa'y ü gayretlerinize hakikaten verimli neticeler ortaya çıkacağına olan inancım tamdır.

Çözüm bağlamında birkaç hususu bu vesileyle arz edip konuşmamı sonlandıracağım.

Gençlerimize imanın sadece teorik boyutunu anlatmakla kalmayıp bunun değerini pratik olarak yaşayabilecekleri zeminler hazırlamamız gerekmektedir. Dolayısıyla imanlı, inançlı gençlerin birlikteliği ve onların pratik hayatta imanın yansımalarını görebilecekleri ortamlar oluşturmamız önem arz ediyor. İman, sosyal boyutunu kaybettiği

zaman Müslümanlar açısından toplumsal dinamiklerini de kaybetmeye ve dolayısıyla da çökmeye başlar. Vicdanlara mahkûm edilen iman, İslam'ın birey ve toplum üzerindeki ahlaki, sosyal ve kültürel yansımasının önünü keser. Çağın ihtiyaçlarını, popüler kültürün etkisindeki insanın düşünme tarzını anlayıp ona ikna edici cevaplar üretmeliyiz. Akl-ı selime, fıtratımıza uygun bir şekilde modern insanın anlayabileceği bir İslam sunumu ortaya koymak durumundayız. Dinî kurallar ve kanunlar bütünü olmasının yanı sıra hikmet, sevgi ve duygu temelli manevi kazanımlarını göz ardı etmeyen bir tarzda İslam'ı anlatmamız gerekiyor. Anlattığımız din, insanımızın manevi boşluğunu gidermeli ve onlara huzur vermelidir. Hikmetten kopuk sadece hükümlere dayalı bir din anlatımının, maksadı gerçekleştirmeceği açıktır.

Ebeveynlerin ve öğretmenlerin, dini öğretme gayesiyle kesinlikle baskı ve zorlamaya dönüşecek usullere başvurmamaları ve bıkkınlığa sebep olacak yöntemlerden uzak durmaları gerekmektedir.

İstişare toplantımızın, tebliğ ağırlıklı bir sempozyuma dönüşmemesi için oturumların başında birer çerçeve sunumdan sonra konuların geniş bir şekilde müzakere edilmesinin daha faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bu çerçevede alan uzmanlarımız tarafından her bir oturumun başında, çerçeve bir sunum yapılacak ve peşinden ilgili konu, geniş bir şekilde müzâkere edilecektir. Bütün katılımcılarımızın müzakerede yeri geldikçe söz alarak katkılarını sunmaları, toplantımızın daha verimli hale gelmesine vesile olacaktır.

Bu vesileyle şunu da ifade etmek isterim ki buradaki amacımız, çok geniş çerçeveli bir toplantıdan ziyade bir yol haritası ortaya koymaktır. İhtiyaca ve bu toplantının sonuçlarına göre belki daha geniş ölçekte katılımın olduğu, değişik kesimlerin de iştirak edebileceği, daha kapsamlı bir toplantı düşünülebilir.

Toplantımızın hayırlara vesile olmasını ve verimli neticeler ortaya koymasını Cenab-ı Hak'tan niyâz ederim. Katılımınızdan dolayı hepimize teşekkürlerimi sunar, hürmetlerimi arz ederim.

Prof. Dr. Ali ERBAŞ
Diyabet İşleri Başkanı

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
الصلاة والسلام على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين

Muhterem Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanımız, ilahiyat fakültelerimizden, İslami ilimler fakültelerinden, –Belki başka fakültelerden de olabilir– teşrif eden ve Diyanet İşleri Başkanlığımızdan teşrif eden çok kıymetli hocalarım, değerli ilim adamları, hepinizi hürmet ve muhabbetlerimle selamlayarak sözlerime başlamak istiyorum.

Malumlarınız olduğu üzere, Diyanet İşleri Başkanlığımızın dinî konularda en üst ilim, istişare ve karar organı Din İşleri Yüksek Kurulu, yaşadığımız toplum ve dünyanın temel meseleleriyle ilgili zaman zaman istişare toplantıları yapmaktadır. Kurulumuz bu toplantılarda ele alınan konuların özellikle dinî boyutu hususunda akademik birikimden, ilim adamlarının görüş ve mütalaalarından istifade etmektedir. Bu toplantıları her yıl periyodik olarak düzenlemekteyiz. Ancak bu yıl, 2018 yılında, ikinci defa toplanıyoruz. Geçtiğimiz mayıs ayının başlarında, Güncel Dinî Meseleler Toplantısı çerçevesinde “Fıkhın Güncellenmesi” diyebileceğimiz konuyu merkeze alarak iki günlük bir toplantı yapılmış idi. Bugün de inşallah “Güncel İnanç Problemleri” konusunu merkeze alan ve üç gün sürecek olan toplantımızda, özellikle yeni dinî akımlar; ülkemizde, bilhassa gençlerin sahih dinî bilgiden uzak kalarak nasıl çeşitli zararlı akımlarla karşı karşıya kalabileceğini masaya yatıracağız.

Değerli Hocalarım, son iki asırdır dünyada her alanda köklü değişiklerin yaşandığı hepimizin malumudur. Özellikle on sekizinci asırdan itibaren hayatın ve düşüncenin, batı merkezli bir anlayışla inşa edildiğine şahit olmaktayız. Batılılaşma serüveni ile ilgili yazılanlar, çizilenler, konuşulanlar hepimizin malumlarıdır. Bu bağlamda özellikle inanç ve bilgi alanında, yaratıcıyı ve aşkın boyutu dışlayan parçacı bir bakış öne çıkmış ve bu yaklaşım dünyanın her yerini az veya çok etkilemiştir. Ancak söz konusu anlayışın insan, evren ve tanrı tasavvurunda bulunan ciddi krizler ve paradokslar, inanç duygusunun ve geleceğe dair umudun daha da zayıflamasına sebep olmuştur.

Bugün bireysel, sosyal ve küresel olarak yaşanan birçok sorun ve krizin temelinde, Batı merkezli gelişen ve bütün dünyayı etkileyen birtakım ideolojilerin, insana, evrene ve hayata bakışındaki bencillik, tutarsızlık ve insanın Allah ile ilişkisi bağlamında oluştuğu marazi ve paradoksal yaklaşımlar yer almaktadır.

Dolayısıyla bugün güncel inanç problemleri daha doğrusu inançsızlık problemi, bütün insanlığı etkileyen küresel bir mesele olarak önümüzde durmaktadır. Nitekim inancı kaybetmenin, reddetmenin, ötelemenin ya da sahih itikadi anlayıştan uzaklaşmanın neticesinde birtakım yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda, deizm adı altında tanrıyı sınırlandırmak veya ona rol biçmeye kalkışmak; agnostisizm adı altında deyim yerindeyse tanrıya karşı kayıtsız kalmak veya onu gündemden çıkartmak, "Tanrı var mı yok mu, ben bilemem." deyip kenara çekilmek; nihilizm adı altında bütün değerleri yok saymak, gibi örnekler mevcuttur. Belki güncel değil ama benzer şekilde henoteizm, panteizm, düalizm vb. kavramlar da tarihi süreç içerisinde zaman zaman konuşulmuş ve bunlara inanılmıştır. Henoteizm birçok tanrının varlığını kabul etmekle birlikte tek bir tanrıyı öne çıkarmak, ona ibadet etmek gibi bir anlayıştır. Panteizm, Hint dinleri başta olmak üzere bugün yeryüzünün pek çok yerinde yaygın bir şekilde mevcuttur.

Ve en son noktada ateizm adı altında tanrı fikrini bütünüyle iptal etmek şeklinde tezahür etmektedir. Esasında modern zamanlarda Batı'nın kendi düşünce karmaşası içinde ve özellikle kilise despotizmine karşı ortaya çıkan söz konusu akımlar, insanın tanrı fikrinden çok dinî otoriteden kurtulma çabası olarak gündeme gelmiştir. Ancak zamanla müesses bütün dinleri yok etmeyi de hedef alan bir projeye de dönüşmüştür. Kilise despotizmine, endüljansa ya da benzeri birtakım uygulamalara karşı olarak reform hareketleri meydana gelmiş ve bundan elli altmış sene sonra ise Protestanlık ortaya çıkmıştır. Daha sonra Protestanlıkla da yetinmeyen insanlar arasında biraz önce isimlerini saymış olduğumuz akımlar yaygınlaşmaya başlamıştır.

Son zamanlarda bütün dünyada dine karşı daha yumuşak bir politikanın öne çıkması, dinin görünürlüğünü izafi olarak artırmış olmakla birlikte, söz konusu akımların şekillendirdiği modern paradigmalardan, insanın zihin dünyasını altüst etmesi, büyük bir kafa karışıklığı meydana getirmesi ve dinin toplumsal ve zihinsel otoritesini büyük ölçüde törpülemesi, insanlığı daha büyük bir problemle karşı karşıya getirmiştir. Bu tablo karşısında bir yandan dini inkâr eden ve ona savaş açan akımlarla mücadele ederken öte yandan dine kayıtsız kalan veya dini pratik hayatında istemeyen kimselere, kesimlere dini doğru anlatma ve benimsetme şeklinde iki yönlü bir çalışma yürütmek gibi bir vazife bizleri beklemektedir. Bu çalışmayı yürütecek olan da başta topluma yönelik dinî konularda aydınlatma görevi bulunan bizler, Diyanet İşleri Başkanlığı, İslami ilimler ve ilahiyat fakülteleri, Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde görev yapan ilahiyatçı öğretmenler; bütün bu işin sorumluluğunu üzerimize alıyoruz ve yapmaya çalışıyoruz. Her üç

AÇILIŞ KONUŞMALARI

kurumun iş birliği ile söz konusu iki boyutu da kapsayacak şekilde bir yöntem ve üslup geliştirilmesi yönünde çalışmalar yürütülmesi aciliyeti gerektiren bir önemi haizdir.

Değerli Hocalarım, Kıymetli İlim Adamları, bu toplantıdan genel olarak iki beklentimizin olduğunu söyleyebilirim. Bulardan birincisi, vakıyı bütünü yalınlığıyla ortaya koymak; din karşıtı akımlarla mücadele ederken baskı kurmadan ve zihinlere ipotek koymadan, kazanma ve ihya etme amaçlı bir yaklaşım sergilemektir.

İkincisi ise, dinin pratiğini yaşayan veya yaşamayan bütün müntesiplere yönelik iç bünyede koruyucu tedbirlerin nasıl alınabileceğini ortaya koymaktır.

Dolayısıyla Ekrem Hocamız, bu toplantının bildiri ağırlıklı olmayacağını ifade ettiler. Bir sunum yapılacak ve ardından müzakereler olacak. Toplantımız, hem bu tür düşünce ve akımların bütün boyutlarıyla gerçek yüzünü ortaya koyacak hem de toplantıdan çıkacak neticeler bu yaklaşımların tutarsızlığının ve buna karşılık İslam'ın hakikatlerinin başta gençler olmak üzere, insanlığa nasıl anlatılacağı hususunda yol gösterecek ve rehberlik edecektir.

Diğer yandan biliyoruz ki din karşıtı akımların, ifsadını engelleme ve inanç problemlerini çözüme kavuşturma noktasında yapılacak çalışmalarda öncelikli olan dinin doğru ve sağlıklı bir şekilde anlatılması ve anlaşılmasıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı olarak son aylarda bu konudaki çabamız, gayretimiz, seferberliğe dönüşmüş, ülkemizin seksen bir ilini Başkanlığımız mensupları ve taşrada il müftülerimiz, vaizlerimiz, ilçe müftülerimiz ile ziyaret etmiş bulunuyoruz. Konferanslar, paneller ve kitaplar dağıtarak sahih dini bilgiyi milletimize ulaştırma noktasında uyarıcılık ve aydınlatma vazifemizi yerine getirmeye çalışıyoruz. Bu konuda ilahiyat fakültelerinde, İslami ilimler fakültelerinde de büyük gayretlerin olduğunu biliyorum. Ancak şunu da özellikle istihham ediyorum; Güçlerimizi birleştirip, Diyanet İşleri Başkanlığı ve ilahiyat fakülteleri, İslami ilimler fakülteleri hocalarımızla birlikte bu konuya daha fazla özen göstermemiz gerekiyor. Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğümüzün, imam-hatip okullarında ve diğer okullarda ilahiyat fakültelerinin potansiyelinden çok daha fazla istifade etmesi gerekiyor. Bu deizm konusu zannediyorum üç dört ay önce, imam-hatip okullarında deist olan çocukların sayısı artıyor, iddiası ile ortaya çıktı. Ne kadar doğrudur, bunun mutlaka tespit edilmesi lazım. Millî Eğitim Bakanlığının Din Öğretimi Genel Müdürlüğünün alan araştırmaları yapması lazım. Biz Diyanet İşleri Başkanlığı olarak özellikle bu konuyu incelemek için bir alan araştırması başlattık. Strateji Başkanlığımız şu anda çalışmayı yürütüyor. Bir yandan da çeşitli kurumlarla istişare tarafı yürütülmeye çalışıyor. İnşallah sonuçlar elimize geldiğinde bunu sizlerle de paylaşırız. Bu iddialar ne kadar doğrudur? Alanda gençler, öğrenciler söylenildiği gibi bu akımlara tevessül ediyorlar mı, tenezzül ediyorlar mı, bunları alan araştırmasıyla inşallah en kısa zamanda tespit edeceğiz.

Bugün bütün dünyada İslam'ın önündeki en büyük engellerden birisi maalesef yanlış İslam algısıdır. Bu yanlış İslam algısının oluşmasında Müslümanların da ciddi

kusurları vardır. Çünkü insanlar dini, çoğunlukla müntesipleri üzerinden tanırlar ve ona göre dine karşı bir tavır alırlar. İslam'ın yayılmasında kişisel tavır ve davranışlar ne kadar önemliyse İslam'ın engellenmesinde de bu husus aynı oranda geçerlidir. Daha açık söylemek gerekirse, nasıl ki İslam, fazilet sahibi insanların davranışları ve tutumları ile yayılmış ve yaygınlaşmışsa, benzer surette, Selefi veya radikal birtakım kişi veya kitlelerin yaptığı kanlı eylemler yüzünden de bugün bir vahşet ve terör kaynağı olarak gösterilebilme noktasına gelmiştir. İslamofobinin altını besleyen unsurlar bunlardır. Aynı şekilde dini kimliği ve görüntüsüyle öne çıkmakla beraber adalet, erdem, güzel ahlak ve fazileti öteleyen insanlar yüzünden, İslam'ın gençliğe heyecan ve insanlığa umut olma özelliği gölgede kalabilmektedir. Ahlsız dindarlık diye bir kavram zaman zaman aramızda konuştuğumuz bir kavram olmuştur. Yani dindar ama ahlak yok. Ahlsızlık var. Peki, böyle bir dindarlık, ahlaaktan uzak bir dindarlık gençleri, insanları acaba bu tür akımlara sürükler mi sürüklemeyebilir mi, bunların da konuşulması lazımdır.

Neticede bu durum hem din karşıtı akımların elini güçlendirmekte hem de dini konularda bilgisiz gençlerin, dine ilgisini azaltmakta ve söz konusu akımlara kapılarak daha büyük çıkmazlara sürüklenmelerine yol açmaktadır.

Değerli Hocalarım, Kıymetli İlim Adamları, itiraf etmek gerekirse bugün yaşadığımız en temel sorunlardan birisi, akademinin ve ulemanın gündemi ile yaşanan hayat arasında var olan mesafe ya da gerilimdir. Dinin hayatla irtibatının zayıf olması, yaşanan sorunlara ya da ihtiyaçlara İslam adına doğru, gerçekçi ve pratik boyutu olan çözümler getirilememesi, hayatın içinden konularda inancın ikinci planda kalmasına, hayatın dışına ya da kenarına itilmesine sebep olmaktadır. Yaşanan hayatı, sorunları, sosyal gerçeklikleri dikkate almayan bir din anlayışı doğal olarak kabul görmemekte, hatta marjinal alanlar oluşmasına neden olmaktadır. Bu açıdan bizler, topluma dinî rehberlik amacıyla yaptığımız çalışmalarını, din eğitimi ve öğretimini amaç, metot, muhteva gibi açılardan yeniden ele almak zorundayız. Dinin makâsıdı ve yaşanan hayatın gerçeklikleri ile yükseköğretimin müfredatı arasında güçlü bir ilişki kurulması zorunludur. Hatta dinî yükseköğretim, dinin makâsıdını toplumsal hayata en doğru şekilde taşıyarak, İslam'ın ilkeleri ile hayatın inşa edilmesine ve sorunların çözümüne öncülük etmelidir.

Bu bağlamda özellikle temel İslam bilimlerimiz, dünyanın temel meselelerini gündemine almak ve hayata rehberlik etmek konusunda daha aktif ve etkin olmak zorundadır. Öte yandan İslam dışı din ve inanç sahiplerinin, İslam'ın imajını bozacak bir propaganda içinde oldukları ve olmaya devam edecekleri de bir gerçektir. Bizim tam da üzerinde durmamız gereken bu gerçek karşısında İslam'ın imajını nasıl tahkim edeceğimizdir. Bu noktada savunmacı olmanın ötesinde proaktif bir yöntemin de belirlenmesi ve takip edilmesi önem arz etmektedir. Ortaya çıkan sosyal ya da düşünsel krizlere doğru, makul ve gerçekçi izahlar ve çözümler getirilememesi aslında temelsiz ve tutarsız birtakım yaklaşımların varlık alanı bulmasına neden olmaktadır.

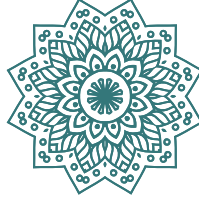
AÇILIŞ KONUŞMALARI

Burada belirleyeceğimiz yöntem, Kur'an'da ortaya konulan, kişileri incitmeden, ürkütmeden, zihinlerini teşviş etmeden ve iradelerini yok etmeden onları kazanmak veya en azından onların İslam'a karşı gerçekleri kabul eden bir noktaya gelmelerini sağlamak olmalıdır. Bunun için de elimizde Kur'an'ın bize tavsiye ettiği "mev'ize-i hasene" ve "hikmetle hareket" şeklinde iki temel ve özgün imkân bulunmaktadır.

“أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ” (Nahl, 16/125)

En güzelinin bu olduğunu zaten Kur'an bize söylüyor. Bu duygu ve düşüncelerle, katılımcı bütün hocalarımıza tekrar teşekkür ediyorum. Toplantımızda ele alınacak konular ve gerçekleştirecek müzâkereler neticesinde ulaşılabilecek sonuçların milletimiz, âlem-i İslam, ve bütün insanlık için hayırlı neticeler vermesini Cenab-ı Hak'tan niyaz ediyorum. Çalışmalarınızda başarılar diliyorum, hepinize tekrar hürmet ve muhabbetlerimi sunuyorum.

BİRİNCİ OTURUM

(11 EYLÜL 2018 SALI / ÖĞLEDEN ÖNCE)

DEİZM

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Mürteza **BEDİR** Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

SUNUM

DEİZMİN TÜRKİYE'DEKİ ETKİ BOYUTU

Prof. Dr. Temel **YEŞİLYURT** Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Mürteza BEDİR (Oturum Başkanı)

أعوذ بالله من الشيطان الرجيم بسم الله الرحمن الرحيم

Sayın Başkanım, Değerli Hocalarım, son üç yüz-dört yüz yıldır Batı'da başlayıp daha sonra bütün dünyayı etkileyen, bazı varlık, bilgi ve değerleri kökten sarsan birtakım yaklaşımlar ve bakış açılarının, önce Batılı toplumlarda doğurduğu ama gittikçe Müslüman toplumları da etkileyen düşünsel problemleri konuşmak için burada toplanmış bulunuyoruz. Bugün konuşacağımız ilk oturum "deizm" başlığını taşıyor. Ben, konuya girmeden önce bugünkü konuşmacımız Prof. Dr. Temel YEŞİLYURT Hoca'mı davet ediyorum.

Deizm, belki de teizmden sonra geniş kitleleri en fazla etkileme potansiyeli olan akımların başında geliyor gibi görünüyor. En azından son zamanlarda Türkiye'de yapılan tartışmalardan bunu gördük. İslam dünyasının bu yeni bakış açıları ve yeni durumlardan etkilenmesinin iki aşaması olduğunu görüyoruz. Birinci aşaması 19. yüzyılda meydana gelen ama daha çok entelektüel ve aydınları etkileyen bir durumken artık daha geniş kitlelerin bu fikirlerden etkilenmeye başladığını bir popülerlik cazibesıyla yaygınlaşmaya başladığını görüyoruz. İmam-hatipler, ilahiyatlar üzerinden tartışılrsa da konunun uzmanları arasında uzunca bir süredir aslında toplumun bütününü ilgilendiren bir problem olarak konuşulmaktaydı. Zannediyorum iki-iki buçuk yıl önceydi. Suudi Arabistan'da Kurul Başkanımız Erkem Hocayla beraber katıldığımız bir toplantıda, bizi Suudi Arabistan'da gençlerin dinî düşünce problemleriyle ilgilenen bir sivil toplum kuruluşuna götürmüşlerdi. Tanıtım sırasında bize en çok, Türkiye'de dinî kurumların ve din adamlarının toplumdaki ilhâdîlik problemiyle nasıl ilgilendiğini sormuşlardı. Böyle bir problem yaşıyoruz. Suudi Arabistan'da ilhâdîlik yayılıyor. Zannediyorum onlar ilhâdîlik derken sadece ateizmi kastetmiyorlardı. Muhtemelen deizm türünden anlayışları da kastediyorlardı. Öyle anlaşılıyor ki o zaman henüz o kadar etkisi yoktu ama DEAŞ'tan sonra Müslüman toplumlarda, gençler arasında ilhâdî akımlar çok daha fazla konuşulur, dile getirilir bir problem haline geldi ve belirttiğim gibi daha kitlesel bir nitelik arz etmeye başladı.

Bunun hiç şüphesiz dini doğru anlatmayla, dini doğru temsille de ilişkisi vardır ama bunun ötesinde bir problemle karşı karşıya olduğumuzu ve Batı toplumlarında bizden birkaç yüzyıl önceden başlayarak yaygınlaşan fikirlerin aslında bütün dünyaya yayılması şeklindeki bir olguyla da karşı karşıya olduğumuzu bilmemiz gerekir. Aslında sadece dinin doğru anlatımı problemi değil; dinden, dindarlıktan uzaklaşma problemi yaygınlaşıyor. Bunun üzerinde özellikle biz müesses din kurumları ve ilim insanlarının çok daha fazla yoğunlaşması, derinliğine analizler ve tahliller yapması gerekiyor. Ben de umuyorum ve diliyorum ki inşallah bu toplantılar bu türden bir açılıma, analiz, inceleme, araştırma yoluna girmemizi sağlar ve bu yönde bir adım olur.

Ben daha fazla uzatmadan Temel Hocama sözü vermek istiyorum. Hocam kırk beş dakika görünüyor ama düzenleyiciler bizden konuşmayı yarım saatte toparlamamızı istediler. Arkasından bir ara verip sonrasında genel müzakereye geçeceğiz. Buyurun Temel Hocam.

SUNUM

DEİZMİN TÜRKİYE'DEKİ ETKİ BOYUTU

Prof. Dr. Temel YEŞİLYURT

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Hocam teşekkür ediyorum. Sayın Diyanet İşleri Başkanım, Sayın Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanım ve Değerli Hocalarım, hepimizi hürmetle selamlıyorum. Konu başlığı “deizm” olarak kullanılmış ama aslında bana şifahi olarak iletilen “Türkiye’de deizm”di. Yani Türkiye’de deizmin etki boyutu nedir? Bununla ilgili bazı tespitler paylaşmam istenmişti. Dolayısıyla benim hazırlığım da biraz o minvaldeydi.

İkinci bir husus, ben kelamcıyım. Kelamın ister istemez yöntemi savunmacıdır. Felsefi tahlil ve tarafsızlık bekliyorsanız yanılabilirsiniz. Tebliğde biraz savunmacı bir yöntem izlenmiştir, onu da ifade etmek istiyorum.

İfade etmeliyim ki deizmin temel iddiaları dile getirilmiş ise de çok özet geçilmiştir. Ben öncelikle deizmin kapsamı ve tahlilinden ziyade durumumuza yönelik bazı tespitlere yer vermeye çalışacağım.

Günümüz insanı, bilim ve teknoloji çağının insanıdır. İletişim araçları istesek de istemesek hayatımızda daha fazla yer işgal etmekte ve çağdaş insanın yeni vazgeçilmezi olma yolunda artan bir ivmeyle yol almaktadır. Bu durumun bize sunduğu fırsatlar yanında, aynı zamanda bizleri devasa sorunlarla yüzleşmek zorunda bıraktığı da inkâr edilemez. Bu gelişimin, fiziki sınırları ortadan kaldırmasıyla yaşanan hızlı değişimin dünyayı küçük bir köye dönüştürmesi, aynı zamanda insanı, itikadi alanda farklı inançlarla karşılaştırmış, sahip olduğu imanını muhafaza noktasında mücadele etmek zorunda kaldığı sapkın inançlar evrenini de çeşitlendirmiştir. Bu kaygan zeminde yol alırken insanlığın önüne sözüm ona bir kurtuluş reçetesi gibi sunulan ateizm, materyalizm, deizm gibi insan fitratıyla örtüşmeyen sapkınlıklar, çağdaş insanın derdine deva olmamış, aksine meseleyi çok daha karmaşıklarıp derinleştirmiş ve onu bütün müteal

değerlerden kopararak, koskoca evren içinde kozmik bir yalnızlığa itmiştir. Manevi anlamda doyumdan yoksun kalan insan, içine düştüğü yalnızlığın ve biçareliğin şokunu atlatmaya çalışırken, müteal değerlerle yeniden iletişime geçmek yerine, bu boşluğu sahte mutlaklarla doldurmayı denemiştir.¹ Bazıları ise her şeye kadir ve her şeyi bilen Yüce Yaratıcı'ya bağlanmak ve onun huzurunda secdeye varmanın tarif edilemez hazını yaşamak yerine, kendi elleriyle oluşturduğu bu sahte kutsalların girdabında sürüklenmekte, mutluluğu yanlış yolda aramakta, evreni yaratan ama sonra onu kendi kaderine terk eden ve insanla da ilgilenmeyen bir varlıktan(deizm) medet ummaktadır. Bu durum ise, bir mümin için temel şart olan imanı, esastan sarsmakta ve aynı zamanda onun ebedi yaşamını da riske atmaktadır. Modernleşme denen heyülanın girdabına kapılan sözüm ona çağdaş insan, fitratını unutmakta, yaratılıştaki aslî saflığını yitirmekte, din ve dinî olan her şeye kuşkuyla bakmakta, hayatında kendine haşa Allah'ın müdahale etmediği tümüyle seküler alanlar inşa etmekte ve farkına varmadan inançsızlık alanına doğru sürüklenebilmektedir. Bu sürüklenişin Müslüman hayatında oluşturduğu boşluğu doldurmaya en güçlü namzet, deizm gibi durmaktadır. Zira, Müslüman mahallede salyangoz satmanın güçlüğü dikkate alındığında deizm, açıkça ateist oluşunu dile getirme cesaretini gösteremeyen çağdaş bireye, hem Yüce Yaratıcı'yı kabul etme hem de arzu ve isteklerine sınır koymadan (keyfe ma yeşa) yaşamasına imkân veren önemli bir alternatif gibi görünüyor.

Hristiyan dünyada 17-18. yüzyıllarda kilisenin, birtakım yanlış tutum ve davranışlarına karşı tepkisel bir hareket olarak ortaya çıkan kilise ve kutsal kitabın otoritesini reddeden ve zamanın dinî geleneğinin karşısında yer alarak² dindeki bütün olağanüstülükleri yok sayan tepkisel bir hareket olarak ortaya çıkan deizm, kabulü ve gerçekleştirilebilirliği son derece zor bir düşüncedir. Onlar, başlangıçta Allah'ın evreni yaratmasını kabul etmekle birlikte sonrasında O'nun evrene müdahalesine yer olmadığını iddia ederek,³ yüce yaratıcıyı evrenden ve insanın gündelik hayatından dışlayarak tümüyle akla dayalı⁴ doğal/tabii bir din inşa etme hevesinde idiler. Tasarladıkları bu düzen içerisinde akıl mutlak hâkim⁵ olacak, vahye dayalı dinler yok sayılacak⁶ ve buna bağlı olarak da mucize, peygamberlik ve ahiret inancı hiçbir şekilde yer bulamayacaktı.

¹ Temel Yeşilyurt, *Çağdaş İnanç Problemleri*, 3. Baskı (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017), 12.

² Allen W. Wood, "Deism", *Encyclopedia of Religion*, ed. Jhones Lindsay (New York: 2005), 4:2251.

³ Philip Clayton, "Deism", *Encyclopedia of Science and Religion*, ed. I. Van Huyssteen (New York: 2003), 206.

⁴ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 13 Baskı (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1998), 196.

⁵ S. J. Barnett, *The Enlightenment and Religion* (New York: Manchester University Press, 2003), 17.

⁶ Rebecca Kneale Gould, "Deism", *Encyclopedia of Religion and Nature*, ed. Bron Taylor (New York: 2005), 462.

BİRİNCİ OTURUM

Bu anlayış, ilerleme adına bir reçete olarak sunulsa da insanoğlunun kronik sorunlarına bir çözüm getirmemiş, iddia edildiği üzere yeryüzünde şiddeti önleyip barışı ve huzuru temin etmemiş ve ilerleme adına da ciddi bir tez ortaya koyamamıştır. Bu nedenle ortaya çıktığı günden bugüne kadar asla geniş kitlelerin kabulüne mazhar olmamış yalnızca sınırlı sayıda insanın dikkatini çekebilmiştir. İslam düşüncesi içerisinde de münferit bazı görüş ve düşünceler dışında bir ekol olarak deizmin, bir muadili mevcut değildir.⁷ Zira mucizeyi, ahiret hayatını kabul etmeyen ve Allah'ı âleme müdahale ettirmeyen bir anlayış, inançsızlığa (ateizme) giden yolun yarından fazlasının katedilmesine zemin hazırlamaktadır.⁸ Bu açıdan deizm marjinal bir düşüncedir ve öyle kalmaya da devam edecektir. Çünkü hakikatin yalnızca küçük bir fotoğrafını çekmekte ve fotoğrafın geriye kalan diğer kısmını da yok saymaktadır. Allah, evren, insan ve akılla ilgili dile getirdikleri düşünceler, son derece indirgemeci ve bütüncül olmaktan uzaktır. Bırakın entelektüellerin dikkatini çekmeyi, sıradan bir insanın bile talep ve isteklerini karşılamaktan uzaktır. Deizmin en güçlü yanını akılcılığı oluştursa da bu konuda kapsamlı bir düşünce geliştirmek yerine, bu kapsamlılık terk edilmiş, insan yalnızca akleden bir varlık olarak görülerek, insanın kimlik ve kişiliğini oluşturan duygu, düşünce, dua ve ibadet etme ihtiyaçları görmezlikten gelinmiştir. Akıl hakikate ulaşmanın tek ölçütü olarak görülüp mutlaklaştırılmış, esrarengiz olan her şeye karşı çıkmış ve bu düşünce vahyin inkârıyla sonuçlanmıştır. İnsanlığın barış, huzur ve mutluluğu, sınırları akıl tarafından çizilen sözde doğal din de aranmıştır. Oysaki akıl insan açısından son derece önemli ama aynı zamanda sınırlı bir yetenektir. Hakikate ulaşmanın tek aracı olmadığı gibi, insanı şiddete götürmeyeceğinin de bir garantisi yoktur. Diğer taraftan pek çok bilim insanına göre esrarengiz kelimesinden de korkmaya gerek yoktur. Eğer her esrarengiz olan bir kenara itilseydi, bilimde ilerleme mümkün olmazdı.⁹

Aslında deizm tartışmaları yeni değildir ve tarihi 17. yüzyıla kadar geri gitmektedir. Tarihi geçmişti itibarıyla deizm, daha çok Hristiyan kültürünün bir fenomenidir ve büyük ölçüde Hristiyanlığa özgü birtakım şartlardan beslenmektedir. Deizm üzerindeki bir tartışmayı bizim için güncel kılan şey ise, yaklaşık son bir yıldır ülkemiz gündemindeki tartışmalarda da kendine yer bulmasıdır. Deizm, bir süredir hem sosyal medyada hem de basılı-görsel basın aracılığıyla gündeme taşınmış, bir anda sıradan insan kadar, akademik çevrelerin de dikkatini üzerine çekmiştir. Her ne kadar deizm, ülkemizde 2009 yılında Marmara Üniversitesinde bir doktora tezi olarak ele alınıp tartışılmışsa da o yıllarda pek fazla dikkat çekmemiş ve yalnızca bir doktora çalışması olarak raflardaki yerini almıştır. Ancak son bir yılda gündeme gelen tartışmalarla birlikte, bu alandaki çalışmalarda

⁷ Bu konuda bir değerlendirme için bk. Hüsamettin Erdem, "Deizm", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), 9: 111.

⁸ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1990), 143.

⁹ Aydın, *Din Felsefesi*, 143.

ivme kazanmış, Van'da gerçekleştirilen bir sempozyumun konusu olmuş ve bu alanda eleştirel mahiyette kitaplar yayınlanmıştır. Tartışıldığı şekliyle gerçekte, ülkemizde bir deizm tehlikesi var mıdır? Bu soru önemli olmakla birlikte, maalesef sorunun henüz somut bir cevabı yoktur. Zira bu alanda yürütülen tartışmalar teorik düzeydedir; daha çok deizmin tarihsel varsayımlarının tespiti ve eleştirisini kapsamaktadır. Günümüz Türkiye'sini konu alan ciddi sosyolojik alan araştırmaları yapılmamıştır ve elimizde verebileceğimiz herhangi bir oran da mevcut değildir. Bir danışmanlık şirketinin Haziran 2017 yürüttüğü ve 5400 kişi üzerinde yapıldığı ifade edilen alan araştırmasında %6'lık bir rakam telaffuz edilse de bu alanda önemli güçlükler bulunmaktadır. Zira ülkemizde kendisini deist olarak tanımlayanların çoğunluğu deizmin ne demek olduğunu bilmedikleri gibi deizmin sınırlarını belirleyebilmek ve bu sınırlardan hangisi veya hangilerini kabul edenlerin deist olarak tanımlanması gerektiğini tespit edebilmek de mümkün görünmemektedir. Sınırlar daraltıldığında, tarihi ve teorik anlamı içerisinde ülkemizde deist olarak adlandırılacak bir insana rastlamak mümkün olmadığı gibi, sınır geniş tutulduğunda mütazileden tutun aklını kullanan her insanı deizme nispet etme gibi bir risk bulunmaktadır.

Yürütülen tartışmalar incelendiğinde de bu alanda yazıp çizenlerin, herhangi bir araştırmaya dayanmaktan çok kendi kişisel gözlemlerine dayandıklarını ve yaptıkları tespitlerin de kendi kişisel kanaatlerini yansıttığını söyleyebilmek mümkündür. Maalesef aynı durum bizim için de söz konusudur. Bu araştırmada da, deizmin ülkemizdeki durumuyla ilgili herhangi bir bilimsel araştırmadan çok, kendi kişisel gözlem ve kanaatimiz ön plana çıkacaktır. Bizim bu noktadaki avantajımız, şu ana kadar yazılıp tartışılanları biliyor olmamızdır. Bu nedenle burada ortaya koyacağımız tespitler, büyük ölçüde kişiseldir ve tartışmaya/müzakereye açıktır. Yapılan tartışmalar bir tarafa, ülkemizde alanla ilgili literatür tarandığında, teorik ve entelektüel anlamıyla deizmi savunan ve açıkça deist olduğunu ileri süren insanların sayısı bir elin parmaklarından öteye geçmez. Bunlardan bir kısmı son derece yüzeysel ve son derece sloganiktir; ciddiye alınacak bir tarafı yoktur. Diğer bir kısmı ise bir akademisyen tarafından, bütün deistlerin peşinen erdemli ve faziletli oluşu önyargısıyla yazılmış; birtakım zoraki tahlil ve analizler yapılmış, deizmin bazı iddiaları tevillerle Kur'an'a doğrulatılmaya çalışılmışsa da¹⁰ son tahlilde nübüvveti ve dini kabul ederek kendisi bile deizmin temel ilkeleriyle çelişmiştir.

Ülkemizde tehlike oluşturacak düzeyde teorik anlamda deistlerin varlığından söz edemediğimize göre, bu durumda var olan ve insanımızı tedirgin eden nedir? Bütün bu alanda söylenenler, aslında insanımıza ve ülkemize yönelik bir kaygıyı dile getirdiğine göre, bununla ilgili bir durum tespiti yapmak veya en azından bir fikir jimnastiği yürütmek yararlı olacaktır. Görebildiğim ve hep birlikte gözlemediğimiz kadarıyla genç

¹⁰ Bk. Yaşar Nuri Öztürk, *Tanrı Akıl ve Ahlaktan Başka Kutsal Tanımayan İnanç Deizm*, 4. Baskı (İstanbul: Yeni Boyut, 2015).

nesillerimizle din arasındaki mesafe, eskiye nispetle biraz daha büyük ve bu da bizim için bir sorun teşkil ediyor. Başka bir ifadeyle günümüz gencinin etrafını kuşatan dünya daha şaşaalı, daha parlak, çok daha çeldiricili ve dolayısıyla günümüz genci daha meşgul bir görünüm sergiliyor. Bu çeldiriciler ve sözüm ona meşguliyetler içinde, dinî alana daha az öncelik veriyor da olabilir. Bu bir problem olmakla birlikte, bu problemi biz, 17. yüzyılın artık albenisini yitirmiş bir kavramıyla tanımlamak ve içini bizim sorunumuzla yakından uzaktan ilgisi olmayan iddialarıyla doldurmak zorunda değiliz. Zaten mevcut durumumuzla, deizmin tarihteki iddiaları arasında bire bir bir örtüşme de yoktur. Hakikatte bizde var olan ve yeni ortaya çıkan şey, deizm değil, deizmin bazı iddialarıyla paralellik arz eden bazı düşünceler, din ve dinî olana karşı katmerleşen cehaletimiz, dinî hassasiyetten uzak yaşam tarzımız ve kendimize seküler gettolar inşa etme yolundaki bitmeyen iştihamızdır.

Deizm Değil Savrulma

Ülkemiz insanı, bir yandan refah düzeyindeki artış, diğer yandan küreselleşen dünyanın karşı karşıya getirdiği sorunlar, bir de buna gündelik hayatın sıkıntıları eklenince, zaman zaman kopuşlar yaşamakta, savrulmakta ve imanın insan hayatında ne gibi bir fark oluşturduğunu yeniden düşünmeye başlamaktadır. İnsanımızın yaşadığı bu sarsıntıyı (ya da şoku) birileri deizm olarak adlandırsa da kanaatimizce bu bir deizm değildir ve yaşanan bu kopuşu bu şekilde adlandırmak için de elimizde hiçbir somut veri bulunmamaktadır. Özellikle son bir yıl içerisinde basın yayın organlarında, yaşanan bu sarsıntıyı “deizm,” “deizmin ayak sesleri” “Deizm artıyor mu?” olarak adlandırma eğilimlerinin ağır basması, konuyu gündemde tutmuş ve değişik kesimlerce tartışılmasına neden olmuşsa da bunun farkına varmadan bir propagandaya dönüşme riski bir tarafa, bu iddiayı doğrulayacak elimizde bilimsel bir araştırma da mevcut değildir. 15 Temmuz’da yaşanan lanet darbe girişiminin sözüm ona bir dinî grup tarafından sahnelenmesi ve bunun dindar kimliği üzerinde oluşturduğu imaj kaybının Müslüman bireyler üzerinde meydana getirdiği travmaya, bir de dinî meselelerin sosyal medya üzerinden daha çok olumsuz örnekler üzerinden tartışılması ve karşılığında iyi örnekler ortaya koyamayışımız eklenince, bunun oluşturduğu boşluğun özellikle gençlerimizde ciddi bir sarsıntıya ve savrulmaya yol açtığı söylenebilir de bunu deizm olarak adlandırmak yerine “savrulma” olarak nitelendirme daha yerinde olabilir.

Siyasi Bir Gönderme Olarak Deizm

Ülkemiz insanının yaşadığı süreci deizm üzerinden tanımlama girişimlerinin arkasında siyasi nedenlerin olabilmesi de mümkündür. Elbetteki bu alanda yürütülen her tartışmayı siyasi olarak nitelemek aşırı bir genelleme olacaktır. En azından bu alanda yürütülen tartışmaların bir kısmının önemli, aydınlatıcı ve insanımıza yol gösterici

tartışmalar olduğunu da söylemeliyiz. Ancak deizm konusunun sürekli gündemde tutulması ve özellikle muhafazakâr gençler ve dinî eğitim kurumları üzerinden dile getirilen artış iddialarının¹¹ görüldüğü kadar masum olmaması ve hatta siyasi bir gayeye matuf olabilmesi de mümkündür. Siyasi anlamda bir türlü alt edemedikleri iktidardaki muhafazakâr iktidardan, sayıları giderek artan dinî eğitim kurumlarından ve dinin sosyal hayattaki görünürlüğünden rahatsız olan birtakım çevrelerin,¹² dinî bir karşı çıkış (tepki) hareketi olarak deizmi dillendirmekten son derece mutlu olabilecekleri de dikkatten kaçmamalıdır. Özellikle artış iddialarının imam-hatipler üzerinden gündeme taşınması son derece dikkat çekicidir.

Deizm Artıyor mu?

Deizmin dindarlar ya da muhafazakârlar arasında yaygınlaşmakta olduğu iddialarının basın yayın organlarında yer bulması, bir anda ülkemizde gündem olmasına sebep oldu. Deizm, pek çok konferansın, tartışmanın ve seminerin konusu oluverdi. Eğer gerçekten ülkemiz gençleri arasında deizm varsa ve özellikle gençler arasında yaygınlaşıyorsa bu ciddi bir problemdi. Bu konuda dile getirilen iddialar son derece ciddi olsa da aslında pek çok belirsizlik barındırıyordu. Her şeyden önce dindar kelimesinin sınırları belirlenmemişti; dinî bir eğitim kurumunda öğrenim görmek dindar tanımlaması için yeterli görülüyordu. Bütün bunlara ek olarak da deizmin artışına ilişkin iddialar herhangi bir araştırmaya dayanmıyordu ve bu konuda yapılmış ciddi bir alan araştırması da mevcut değildi. Bir şeyin arttığına karar verebilmek için, onun önceki durumunu bilmeye ihtiyaç vardır. Oysaki ne öncesinde ne de sonrasında bu alanda yapılmış bir araştırma mevcut değildir. Dolayısıyla bu türden iddialar bilimsel bir veriye dayanmaktan ziyade görünenden hareketle ulaşılan bazı gözlemleri yansıtmaktadır. Etrafında olup bitenleri, gençlerin dine olan ilgilerindeki zayıflığı, ibadetler konusundaki ihmali ve nübüvvet konusundaki şüphe ve tereddütleri gözlemlemek, insana dinî hayatı değerlendirme konusunda bir fikir verse de tek başına deizmin arttığı tezini doğrulamak için yeterli olmayabilir. Çünkü etrafımızdaki hiç kimse açıkça “Ben deistim.” demediği gibi, bunu diyebilenlerin de deizmin ne olduğuna ilişkin bir fikirleri bulunmamaktadır.¹³

¹¹ “İmam Hatipliler Deizme Kayıyor,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Nisan 2018.

¹² “Tengricilik” adıyla yayınlanan ve bunu bir çeşit Türk Deizmi olarak adlandıran bir gazete yazısı, bunu “Siyasette, eğitimde, ticarete İslami referansların ölçüsüz bir biçimde arttığı ve dinin neredeyse tam bir baskı aracına dönüştüğü bir ortamda kitlelerin bu baskıdan kurtuluş için deizme yöneldiği” şeklinde temellendirmektedir. bk. Cemil Kılıç, “Tengricilik de yükselişte,” *Odatv*, 9 Nisan 2018.

¹³ Mustafa Tekin, “Deizm artıyor mu?,” *Milat Gazetesi*, 11 Nisan 2018.

Medya: Yetkinlikten Uzak Tartışmalar

Ülkemiz açısından deizm düşüncesi, bilinçli bir kabullenme olmayıp yüce dinimizin doğru anlaşılıp uygulanmamasından ya da dinin yetkin olmayan kişilerce hatalı bir şekilde sunumuna karşı bir tepki olarak dile getirilmektedir. Aslında yukarıda da temas ettiğimiz üzere bunu deizm olarak adlandırma yerine, bir tepki ve karşı çıkış olarak görmek belki daha doğrudur. Çünkü ülkemizde çok nadir de olsa kendini deist olarak tanımlayan bireylerin (ideolojik ve siyasi saplantı içinde olanları hariç) çoğunlukla dinin aslına ya da peygambere karşı olumsuz bir tutum sergilemediği görülmektedir. Daha önce dinî konularda halkın da tanıklık edeceği şekilde tartışılmayan birçok meselenin tartışmaya açılması, din karşıtı söylemlerin kendilerini ifade edebilecek fırsatlar bulması ve özellikle dinin bazı gruplar tarafından güç unsuru olarak kötüye kullanılması önemli bir zihinsel karışıklığa yol açmaktadır. Peygamberimizi, Kur'an'ın bize tanıtmış olduğu örnek ve üstün insan gerçeğinden uzaklaştırarak, insanüstü bir varlığa dönüştüren, Kur'an ayetlerinden hareketle ortaya koymuş olduğu gerçek sünnetini özünden uzaklaştıran yaklaşımlar ve özellikle temel dini konulardaki tartışmalar ve farklı yorumlar da insanımızın ve özellikle gençlerimizin dine bakışları üzerinde olumsuz etkiler bırakmakta, çoğu insan dini doğru bir şekilde öğrenip anlamaya çalışmadığı için, seküler yaşamın sorunlarını ve dünyadaki her türlü savaş, kargaşa ve problemi dine fatura eden zihniyetin etkisinde kalarak¹⁴ savrulmaktadır. Buna bir de Taliban, DEAŞ, Selefilik gibi lafızcı, dolayısıyla şiddeti ve yasakları öne çıkaran, insana özgürlük tanımayan kesimlerin din yorumları ile, FETÖ'nün Şii-İsmailî Bâtını keyfi din yorumlarının¹⁵ ve İslam'ın gayr-ı ahlaki temsillerinin insanımız üzerinde meydana getirdiği tahribatı da eklemek gerekir. Görüldüğü gibi, buradaki yetersizlik, Kitap ve sünnette değil, bu iki kaynağın algılanış, yorumlanış ve hayata taşınış kalıplarıyla ilgilidir.¹⁶ Diğer taraftan, yüce dinimizi doğru anlamak ve yaşamak kadar, onun güzel dil ve üslupla sunumu/anlatımı da en az onu doğru anlamak kadar önem taşımaktadır. Yüce dinimizi anlatırken çağın dışında kalmamak, dilimizi ve seçtiğimiz örnekleri güncellemek ve karşıımızdaki insanın bilim, teknoloji ve iletişim çağının insanı olduğunu akıldan uzak tutmamak gerekir.

Deizm: Hayatın Anlamını Yitirmesi

İmanın merkezinde Allah inancı yer alır ve bütün diğer hususlar bu merkez etrafında şekillenir. Yüce Yaratıcı'yı müminin hayatından uzaklaştırmak ya da müdahil olmaktan çıkarmak, hayatını derinden etkiler, imanını sarsar ve onun dünyasında önemli yeri olan bağlılık, teslimiyet ve dua gibi kavramları işlevsiz hale getirerek dinî hayatı

¹⁴ Emre Dorman, *Din Neden Gereklidir?*, 5. Baskı (İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2015), 25.

¹⁵ İbrahim Coşkun, "Modern Çağ Deizminin Nedenleri ve Sonuçları", *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm*, ed. Vecihi Sönmez v.dğr. (Van: Ensar Neşriyat, 2017), 65.

¹⁶ Mustafa Öztürk, "Deizmin Ayak Sesleri," *Karar Gazetesi*.

anlamsızlaştırır. Zira deizmin tanrısı her nasılsa evreni yaratmış ancak sonrasında onu kendi kaderine terk etmiştir. Hem evrende hem de insanda olup bitenlerden bihaberdir. O, yaratılanların en şerefli olmakla onure edilen insana sırtını dönmüş, ilgilenmemiş, evrene gösterdiği özeni ona göstermemiştir. İnsanı en güzel surette yaratmış, özgür irade vermiş ve sonra da onu başıboş bırakmıştır. Deistler, Hristiyanlığın teslisinden kaçınmak ve Allah'ı tenzih etmek adına bunu yapsalar da sonuçta onu var ettiği mahlukatla ilgilenmeyen ya da ilgilenemeyen aciz ve sıradan varlık konumuna düşürmüşlerdir.

Böyle bir uluhiyet anlayışı, insanın duygu ve düşüncelerini tatmin etmekten uzaktır. İnsanın kendisiyle ilgilenmeyen bir varlığa karşı huşu duyması, dua etmesi ve onun huzurunda secdeye kapanmasının da bir anlamı yoktur. Oysaki Allah, her şeyin yaratıcısıdır. Yaratan, yarattığını bilir ve onların yapıp etmelerinden de haberdardır (*bk. Mülk, 67/14*). Onun mahlukatıyla olan ilişkisi, yalnızca yaratmayla sınırlı bir ilişki değildir. Evreni ve insanı yaratmış, yasalarını koymuş ve aynı zamanda da bu yasaların takibini yapmaktadır¹⁷ ve O, titiz bir gözetleyicidir (*Kaf, 50/18*). Evreni yaratmış ve bir kenara çekilmemiştir; aksine her an yeni bir tasarrufta ve yeni bir oluşta (*Rahman, 55/29*). Allah her şeyi bilen (*Hucurat, 49/16*) ve her şeye güç yetiren (*Bakara, 2/148*) yetkin bir varlıktır. Yetkinlik, müdahaleyi gerektirir. Allah'ın evreni yaratması ve ona müdahalesi, acizlik değil aksine bir hükümlerlik göstergesidir. Yüce Allah, ilmiyle, kudretiyle, yaratmasıyla ve inayetiyle her an insanın yanında ve yardımındadır. İnsana şah damarından daha yakındır (*Kaf, 50/16*), onları görür, işitir ve dualarına cevap verir (*Bakara, 2/186*). İnsanı kollayıp gözetken, darda kaldığında yardımına koşan ve seslendiğinde işiten ve insana müdahale eden bir Yüce Yaratıcı düşüncesi, deizmin insanı önemsemeyen ve hiçbir işe müdahale etmeyen işlevsiz tanrısından çok daha insana yakın durmaktadır.¹⁸ Her an insanın yanında yer almak, onu duymak ve onun dostu (velisi) olmak, insanı başıboş kendi kaderine terk etmekten çok daha anlamlıdır.

İslam düşüncesinde Allah, alem ve insan arasındaki ilişki, yaratma ile sona ermiş bir defalık bir ilişki olmayıp canlı ve dinamiklidir. Allah, yerin ve göğün yaratıcısıdır (*Bakara, 2/117*) ve yaratma, iç ve dış alemde (enfüs ve afak) sürekli tekrarlanmaktadır. Allah alemini yaratmış, varlığını idame ettirecek yasaları vazedmiştir. Başlangıçta buna güç yetirebilen bir yaratıcı isterse onu yeniden yaratabilir, yeni yasalar/mucizeler ortaya koyabilir ve âlemi yeniden tanzim edebilir. Eğer başlangıçta bir yasa varsa yeni bir yasanın da var olabilmesi mümkündür. Yeni bir yasanın ya da mucizenin ortaya çıkışı, ilahi yasanın ihlali anlamına da gelmeyebilir. Çünkü Allah'ın güç ve kudretine göre olağanüstü diye bir şey

¹⁷ M. Emre Dorman, *Deizm ve Eleştirisi: Tarihsel ve Teolojik Bir Yaklaşım* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 407.

¹⁸ Namık Kemal Okumuş, "Yetersiz Bakiye: Deizm'in Tanrı Tasavvuru ya da Sünnetullah Yasaları ve Deizm İlişkisi Üzerine Tespitler", *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm*, ed. Vecihi Sönmez vd.ğr. (Van: Ensar Neşriyat, 2017), 178.

yoktur, her şey mümkündür. Allah yasaları yaratmakla kalmamış aynı zamanda sürekli olarak onları şekillendirip hükmü altında tutmuştur. Evrende meydana gelen hadiselerde sebep ile sonuç arasında zorunlu bir ilişki yoktur. Sebep ile sonuç arasındaki ilişki, Allah tarafından onların o şekilde takdir edilmelerine dayanır. Sonucun, bir sebebi takip etmesi, mevcut bir zorunluluktan değil, onun genellikle o şekilde gözlemlenmesine dayanır.¹⁹

Peygamberlik Üzerinden Yürütülen Tartışmalar

İnsanı en mükemmel şekilde yaratan Allah, onu yeryüzünün halifesi olmakla şereflendirmiştir. Rahmet ve keremi gereği yeryüzü serüveninde insanı yalnız bırakmamış, ona yardımcı olmak, rehberlik etmek ve yol göstermek üzere sayısız peygamber göndermiştir. Peygamberler, insanlık için bir yol gösterici, en güzel örnek, hidayet kaynağı ve Allah katından bir rahmet ve lütuftur. Akıllı tek geçerli ölçüt olarak kabul eden deistler, onun pek çok alandaki yetersizlik ve sınırlılıklarını görememişler, konumunu mutlaklaştırmışlar ve bunun sonucu olarak da peygamber, vahiy ve kutsal kitapları gereksiz görerek, tümüyle aklın sınırları içinde bir doğal din tanımlamaya çalışmışlardır. İlk yaratılıştaki hakikate ulaşma araçlarının insana verildiğini, ayrıca peygamberler göndererek yeniden müdahalelere gerek olmadığını, vahyin gerçekte bu doğal dinin ilanından başka bir anlam taşımadığını, doğa kitabının yeterince açık ve insanlığa evrensel bir dille seslendiğini iddia ederek peygamber, mucize, vahiy gibi kavramları efsanevi dinlerin bir uzantısı olarak görmüşlerdir.²⁰ Aslında buradaki eleştiriler de kilisenin din anlayışına ve adeta Hz. İsa'yı insan olmaktan çıkarıp yarı tanrılaştırılan Hristiyanlığın peygamber anlayışına yönelik bir tepkidir.

Yüce dinimiz İslam açısından durum tümüyle farklıdır. Allah'ın peygamberler göndermesi, zaman zaman şirazesinden çıkan insanlığa ve tarihin akışına müdahale etmek, bırakın anlamsız olmayı son derece de gereklidir de. Peygamberler, Allah'ın seçkin kulları olup insanlık için en güzel örneklerdir. Yüce Yaratıcı, insana doğuştan hakikate ulaşma aracı olarak akıl nimetini vermiştir ve bu onu diğer canlılardan ayırt eden önemli özelliklerden birisidir. Ancak insandaki akıl, mutlak ve yanılmaz değildir. İnsan oluşun bütün kuşatılmışlığıyla muallal olan akıl, zaman zaman yanılmakta, istikametten uzaklaşmakta ve insandaki diğer duyguların da etkisiyle doğru kararlar verememektedir. Bunun en büyük şahidi, zulmün, haksızlığın, adaletsizliğin kısacasında şiddet sarmalında debelenen insanlık tarihidir. Akıl, Allah'ın âleme derç ettiği ayetlerini keşf ve anlama noktasında önemli bir araç olsa da tek başına hakikatin tamamını ihata etmekten acizdir ve hakikatin, aklın ötelere uzanan bir boyutu da vardır. İnsanı yaratan ve onu en iyi

¹⁹ Dorman, *Deizm ve Eleştirisi*, 419, 425, 427.

²⁰ Thomas Paine, *Akıl Çağı*, trc. Ali İhsan Dalgıç (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), 27, 62; Meryem Kardaş, "Deizmin İncilinde Tanrı ve Din Tasavvuru", *Din Karşısı Çağdaş Akımlar ve Deizm*, ed. Vecihi Sonmez v.dğr. (Van: Ensar Neşriyat, 2017), 22.

bilen Allah'ın, onu nefsanî istekleriyle baş başa bırakmaması, ona rehberlik etmesi, hakkı hakikati göstermesi, O'nun rahmet ve hikmetinin de bir gereğidir. Akıl sahibi varlıklar, özgür irade temelinde yaptıkları davranışlardan sorumludurlar. Sorumluluğun tam anlamıyla tahakkuku için Allah'ın insanla sürekli bir iletişim içinde bulunması, emir ve yasalarını bildirmesi zorunludur. Bu nedenle Yüce Allah, peygamber göndermediği toplulukları sorumluluk çizgisinin dışına çıkarmış ve onlara azap etmeyeceğini beyan etmiştir (Bk. *İsra*, 17/15). Bu nedenle Yüce Allah, her topluluğa bir peygamber göndermiş, onlara bildirimlerde bulunmuş ve insanlık da buna verdikleri karşılığa göre değer kazanmışlardır. Peygamberler, gönderildikleri her toplum da doğruyu, güzeli, insani ve ahlaki zeminde medeni bir hayat sürdürmeyi tavsiye etmiş, her türlü kötülük, haksızlık ve zulmün ise önüne geçmeye çalışmışlardır. Peygamberler, görevlerini icra ederken pek çok sıkıntıya göğüs germiş, yaptıkları işe karşılık bir ücret talep etmemiş, makam ve mevki peşinde koşmamışlardır. Uyarıcı ve müjdeleyici olmalarının yanında, insanlığı içinde buldukları karanlıktan aydınlığa çıkarmış ve insanlık için daha yaşanılabilir toplum ve bir medeniyet inşa etmişlerdir.²¹

İnsan akıllı, insanın hakikate ulaşma çabasında önemli olsa da ibadet ve sorumlulukları bilme noktasında yetersiz kalması bir yana, bunun sonucunda insanı bekleyen ceza veya mükafatı da akıl ile bilebilmek mümkün değildir. Aynı zamanda insanda akılla birlikte nefis, şehvet, gazap gibi duygularında bulunması çoğu kere aklın işleyişini bozmakta, hakikate ulaşma çabasını boşa çıkarmakta ve bazen savrulma yaşayabilmektedir. Bu noktada peygamberler, zaman zaman kopuşlar/savrulmalar yaşayan insanlığı, yaratılıştaki asli saflığa (fitrata) yeniden döndürmek, inancı şirkin kirlenmişliğinden arındırmak ve tevhit ekseninde yeniden inşa noktasında önemli bir görev üstlenirler. İslam inancı açısından peygamberler, seçilmiş, görevlendirilmiş ve insana yardımdan başka amaç taşımayan, üstün nitelikli (üsve-i hasene) insanlar olarak nitelendirilmiştir ve Hristiyanlıkta olduğu gibi peygamberlere yönelik hiçbir olumsuz niteleme söz konusu değildir. Yüce Peygamberimize gelen vahiy ve ondan bize intikal eden Kur'an, herhangi bir bozulma ve tahrife maruz kalmadan, olduğu gibi günümüze ulaşmış, ilahi koruma altında (Bk. *Hicr*, 15/9) ve benzerini getirme noktasında meydan okuyan son derece iddialı bir metin olup hiçbir çelişki ve tutarsızlık ihtiva etmez. İslam düşünce geleneğinde de vahiy ile akıl, birbirinin karşısında ve birbirini nakzeden unsurlar olarak değil, aksine Allah'ın iki ayeti olarak birbirini destekleyen iki unsur olarak takdim edilerek akıl-vahiy arasında son derece sağlıklı bir ilişki tesis edilmiştir. Deistlerin iddia ettiği gibi, aklın konumunu korumak için vahiy inkara gerek yoktur; zaten akıl olmadan vahiy anlamak da mümkün değildir. Her ikisi de gerçekliğin iki farklı vechesini temsil etmektedirler.

Diğer taraftan klasik kaynaklarımızda Berahime'ye nispet edilen ve deist gruplarca da yüksek sesle dile getirilen gerçekliğin akılla bilinebileceği ve akılla bilinebilen

²¹ Dorman, *Deizm ve Eleştirisi*, 465-470.

hususlarda vahye ihtiyaç bulunmadığı iddiaları da gerçekçi görünmemektedir. Çünkü akılla bilinebilen hususların vahiy tarafından açıklanması, insan için önemli bir kolaylık ve lütuf olup ne insanın özgürlüğüne ne de evrende hüküm süren yasalara aykırı bir tarafı yoktur. Aksine evrendeki mükemmel işleyişin ve hüküm süren yasaların keşfi noktasında, akla yol gösterir ve aklın önemli bir destekçisidir. Unutmamak gerekir ki en mükemmel bir kitap bile hem istekli bir öğrenciye hem de onu öğretecek bir muallime ihtiyaç duymaktadır.

Fıtrî Bir Din Olarak İslam

İslam, barışı, mutluluğu ve tüm insanlığın kurtuluşunu hedefleyen fıtrî bir dindir. İnsan ve evrendeki mükemmellik, gayelilik ve kuralılık inkâr edilmez, aksine Allah'ın varlığının delillerinden sayılır. Bunlar üzerinde düşünme, tefekkür etme ve keşfetme noktasında insan aklına ve fitratına çağrıda bulunur. Deistlerin seslendirdikleri şekliyle, baskıyı, empozeyi ve korkuyu merkeze alan, olağanüstülüklerle bürülü ve insan icadı bir şey olmayıp, aksine insanın akıl ve anlayışına çağrıda bulunan, düşünmeye ve araştırmaya sevk ederek insanı iknaya çalışan, insan fitratıyla son derece uyumlu bir dindir. Bu açıdan, deistlerin Hristiyan inanışlarına yaptığı gibi, bu dini kabullenmek için, akli bir kenara koymaya ya da dini insan doğasının sınırlarına çekmeye gerek yoktur. İslam, önceki dinleri reddetmemiş ve asılları itibarıyla doğruluklarını tasdik etmiş ve sonradan bu dinler üzerinde oluşan tahrifatlara dikkat çekmiştir. Bunun sonucunda Batı dünyasında teslisi, asli günahı reddetme ve Hristiyanlığı mitolojiden arındırarak aklın sınırlarına çekmeyi haklı çıkarabilecek bir zemin mevcutsa da bunun aynısını İslam dini için düşünmek söz konusu değildir. Bununla birlikte insanın akıl ve düşünce kapasitesindeki farklılıklar, çıkarlar ve kişisel saplantıları nedeniyle zaman zaman din anlayışında sapmalar görülebilir ve insanlar dini, reklamın ve köşe dönmenin aracı haline getirerek dinin gündelik hayattaki karşılıklarını zayıflatabilirler. Özellikle bu alanda eğitimi ve yeterli bilgisi olmayan insanların, ortaya koydukları ve çağın gerilerinde kalan din sunumuna bir de dinin dindarlar tarafından ortaya konulan gayr-i ahlaki temsilleri²² eklenince, bu, Müslümanların zihinlerinde bir dalgalanmaya yol açmışsa da bütün bunlar dinin aslı ile ilgili olmayıp, o dini anlamaya ve yaşamaya çalışan insanların yanlış anlama ve uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü İslam, akla, araştırmaya ve ilme önem verip teşvik eden, vahiy ve akıl arasında bir uyum inşa eden, ayrıcalıklı sınıfların varlığını (ruhban sınıfı) reddeden doğal bir dindir ve bu özelliğiyle de geçmiş için olduğu kadar günümüz insanı için de gerçek ve canlı bir seçenek olmayı sürdürmektedir.

²² İbrahim Coşkun, "Modern Çağ Deizminin Nedenleri ve Sonuçları", *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm*, ed. Vecihi Sönmez v.dğr. (Van: Ensar Neşriyat, 2017), 64; Okumuş, "Yetersiz Bakiye: Deizm", 185.

Deizm Değil, Cehalet ve Tembellik

İslam, insanlık için gönderilmiş en son ve en mükemmel din olup onları dünyada mutlu ve ahirette kurtuluşa erİştirecek olan ameli ve ahlaki kurallar manzumesine sahiptir; insan fitratına uygundur. İslam, insandaki akletme ve tefekkür etmeyi harekete geçirerek ahlaki zeminde bir erdemli toplum inşa etmeyi ve bunun sonucunda her iki dünyada da mutluluğa erişmeyi temel ilke olarak belirler. Bu yönüyle yüce dinimiz, mutluluğu ertelememiş aksine dünya hayatıyla da ilişkilendirerek daha sağlam ve kalıcı bir zemine oturtmuştur. Ancak bunun gerçekleşmesi, imanınızın güzel davranış ve ahlaki mükemmellik olarak hayatımızda varlığını gösterebilmesi, bireysel ve toplumsal davranışlarımızda bir fark oluşturabilmesine bağlıdır. Son zamanlarda ülkemizde de yaygınlaşan şey, deizm olmayıp yüce dinimize karşı giderek katmerleşen cehaletimiz ve giderek dünyevileşen sözüm ona çağdaş insanın adeta tanrı yokmuş gibi yaşama arzusudur. Gözlemediğimiz şey ise, Taliban, DEAŞ ve Selefilik ekseninde yaşanan imaj kaybı ve FETÖ'nün sulandırılmış gizemli/sapkın din yorumu karşısında iyi örnekler ortaya koyamayışımızın oluşturduğu bir savrulma ve bocalama halidir. Dünyevi arzu ve istekleri peşinde koşuşturan çağdaş insan, Allah'a inanmakla birlikte, dinin hayatına fazla müdahale etmesini istememiş, ibadet ve ahlaki değerlere karşı duyarsızlaşmış,²³ önce Allah'ın taleplerini duymak istememiş ve sonra da O'nu talebi olmayan (işlevsiz) bir ilah konumuna indirgemiş²⁴ sonra da yaşadığı gibi inanmaya başlamıştır.

Bunun çözümünü ise tam da bu ilişkinin koptuğu yerden yeniden başlamak, Allah'a samimi ve içten bir bağlılık, ahlak ve takva temelinde ibadet dolu bir hayatta aranmalıdır.

Teşekkür ediyor, saygılar sunuyorum.

KAYNAKLAR

- Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. 13 Baskı. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1998.
- Aydın, Mehmet. *Din Felsefesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1990.
- Barnett, S. J. *The Enlightenment and Religion*. New York: Manchester University Press, 2003.
- Clayton, Philip. "Deism". *Encyclopedia of Science and Religion*. Ed. I. Van Huyssteen. New York: 2003.
- Coşkun, İbrahim. "Modern Çağ Deizminin Nedenleri ve Sonuçları". *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm*. Ed. Vecihi Sönmez - Burhaneddin Kıyıcı - Metin Yıldız. Van: Ensar Neşriyat, 2017.
- Dorman, Emre. *Din Neden Gereklidir?* 5 Baskı. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2015.

²³ Cafer Karadaş, "Deizmi ve Ateizmi Besleyen Önemli Bir Faktör: İbadetsizlik," *Diyanet Dergi (Online)*, 3 Mart 2018.

²⁴ Beşer Faruk, "Deizm Yaygınlaşıyor mu?," *Yenişafak Gazetesi*, 01/05/ 2018.

BİRİNCİ OTURUM

- Erdem, Hüsamettin. "Deizm". DİA. IX: İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Gould, Rebecca Kneale. "Deism". Encyclopedia of Religion and Nature. Ed. Bron Taylor. 463-464. New York: 2005.
- "İmam Hatipliler Deizme Kayıyor." Cumhuriyet Gazetesi, 2 Nisan 2018.
- Kılıç, Cemil. "Tengricilik de yükselişte." Odatv, 9 Nisan 2018.
- Öztürk, Mustafa. "Deizmin Ayak Sesleri." Karar Gazetesi.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Tanrı Akıl ve Ahlaktan Başka Kutsal Tanımayan İnanç Deizm*. 4 Baskı. İstanbul: Yeni Boyut, 2015.
- Tekin, Mustafa. "Deizm artıyor mu?" Milat Gazetesi, 11 Nisan 2018.
- Wood, Allen W. "Deism". Encyclopedia of Religion. Ed. Jhones Lindsay. 2. 4: New York: 2005.
- Yeşilyurt, Temel. *Çağdaş İnanç Problemleri*. 3 Baskı.: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017.

MÜZAKERELER

Prof. Dr. Mürteza BEDİR (Oturum Başkanı)

Evet, Temel YEŞİLYURT Hoca'ya bu güzel çerçeve konuşması için teşekkür ediyorum. Temel Hoca'm önemli problemlere işaret etti. Hatta deizmin olmadığını, başka şeylerin olduğunu ve bu yaşananları farklı paradigmalara açıklamamız gerektiğini ortaya koydu. Bunları bir saat sürecinde inşallah hazırladığımızla tartışacağız.

Konuşmasında Temel Hoca'm, bir çerçeve çizdi ve prensip olarak şu iddiada bulundu: Aslında son aylarda Türkiye'de yapılan deizm tartışmasının bazı temel yönlerinin muğlak ve kapalı olduğunu, gerçekten deizmin artıp artmadığına dair araştırmaların bulunmadığını, deizm şeklinde sunulan veya gösterilen örneklerin de aslında deizme çok fazla uymadığını çünkü deizmin bir felsefe olarak ortaya attığı birtakım esasların, ilkelerin olduğunu ve bu ilkeler açısından baktığımızda söz konusu yapılan şeylerin bir kısmının siyasi amaçlı, bir kısmının gençler arasındaki ve toplumdaki savrulmalara denk geldiğini dile getirdi. Ama bütün bunlara rağmen ben şöyle düşünüyorum. Deizm felsefi olarak belli bir şekilde tanımlanabilir ama müesses dinlerden ve vahiy temelli dinlerden uzaklaşma veya ona lakayt kalma da bir şekilde, felsefi olarak deizm tanımlamalarının içerisine girmese bile bu çerçevede tartışılabilir. Dolayısıyla bu konuda daha çok söyle-necek söz var. Adnan Bülent Baloğlu, buyurun hocam.

Prof. Dr. Adnan Bülent BALOĞLU

Sayın Başkan teşekkür ediyorum. Muhterem Diyanet İşleri Başkanım, Kıymetli Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanım ve Değerli Hazırladığınız; hepinizi saygıyla, sevgiyle, hürmetle selamlıyorum. Temel Hoca'mızı çok dikkatli dinlediğimi düşünüyorum. Bu kıymetli mülahazaları için de ayrıca tebrik ediyorum, teşekkür ediyorum.

Şimdi biz bu yola nereden çıktık? Birtakım gazete başlıkları, medya başlıklarından bu yola çıktık. İsterseniz kısaca bir hatırlatayım. "Din elden gidiyor, deizm yayılıyor, gençlik deizme mi kayıyor, ateizm ve deizm imam-hatip gençliği arasında hızla yayılıyor, imam-hatip deizme kayıyor, imam hatiplerde deizm korkusu, Türkiye'de deizm yayılıyor, gençler akın akın deist oluyor, deizmin ayak sesleri, deizm kapıyı çalıyor, deizm

salgını, deizm ve ateizm dalgası, başörtülüler arasında ateizm yayılıyor; deizm, gençlerin imanını sarstı” gibi bu tarz oldukça sansasyonel başlıklar bizim dikkatimizi çekti ve biz de bu konulara eğilmek ihtiyacı hissettik.

Eğer bu haberle doğruysa “Vay canına! Gençlik inanç krizi içinde, gençliğin inanç krizi çok ciddi kritik boyutlara ulaşmış, bizim haberimiz yok!” demekten alamıyor insan kendisini veya “Birileri bunu abartıyor mu? Yoksa bir bardak suda fırtına mı koparılıyor?” diyesimiz de geliyor. Ancak kesin olan bir şey var, deizme bir kıymet atfedener için böyle sansasyonel başlıklar etkili bir propaganda görevi görüyor. Ben sağlam, doğru, güvenilir alan araştırmalarına dayanmayan bu tür toptancı haberlere ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini düşünüyorum ama bunun yanında bizi alarma sevk eden, bizi dikkatli olmaya, bu konuya özellikle eğilmeye yönlendiren ciddi bir mesele var. Bir gençlik var önümüzde. O nasıl bir gençlik? Para, güç ve teknolojinin moda, cinsellik, futbol, kafe, pop ve restoranla harmanlandığı kapitalist modernitenin kent kültürü, gençliğimizi her yerde birer birer esir alıyor.

Ahlaki eriyen, çıkarıcı, hazzı, bencil, gamsız, hafif meşrep bir gençlik; aylak, hedefsiz, ülküsüz bir gençlik; acımasız, merhametsiz, şiddet bağımlısı bir gençlik; şahsiyeti ham ve çocuksu, hayatın gerçeklerine kulak tıkayan bir gençlik; bilgiç tavırlı lakin cahil, okumayan, üretmeksizin tüketen bir gençlik; emek sarf etmeksizin, alın teri dökmeksizin kısa yoldan zenginlik hayali kuran ve bunun için her yolu mübah gören bir gençlik; marka bağımlısı, eğlence düşkünü, mirasyedi bir gençlik; ağzından argo ve küfür eksik olmayan bir gençlik; geçmişine, tarihine, kültürüne saygısız, millî, manevi değerlerine duyarısız bir gençlik; cinsel serbestliği ve pervasızlığı özgürlük sayan bir gençlik; eşitlik ve özgürlüğü ağzına sakız eden ama hak ve hukuk tanımayan bir gençlik.

Şimdi elimizde böyle bir malzeme de var. Bunun da farkında olmalıyız. Peki, bu malzeme nasıl ortaya çıktı? O konuya ben özellikle dikkatlerinizi çekmek istiyorum.

Maalesef bugün büyük yayınevlerimizin çok satanlar listesinde veya en çok okunanlar listesinde bazı kitaplar var ki biz bunlardan habersiziz. Ben iki tanesini yanımda getirdim. Bir tanesini özellikle size göstermek istiyorum. Osho’yu belki duymuşsunuzdur. Osho kitapları her yerde şu an satılıyor ve okunuyor ve bütün gençlik aşağı yukarı bu Osho’yu okuyor. Yani az önce tanımını yaptığım gençlik bu Osho’nun kitaplarını okuyor. Bir küçük paragraf okuyacağım Osho’dan. Ne demek istediğimi daha net anlamış olacağız:

“Şimdi tek yol dini kabul etmektir. Çünkü din bir tür uyuşturucudur. Çaresizliğini, mutsuzluğunu unutmana yardımcı olur. Dilediğin her şeye dair halüsinasyon görmene yardımcı olur ve mantık şudur: tanrı yoksa sorun yok ancak deist olursak en azından tanrı varsa bizi bağışlar; gençtik, tecrübesizdik, hiçbir şey bilmeden sana inanmamaya başladık diyebiliriz.”

BİRİNCİ OTURUM

Şimdi buna benzer çok fazla ifade var. Tanrının çok uzakta olduğunu, bizimle ilgilenmediğini, ilgilense de hayatın önemli olduğunu, gençlere aşılıyan sayısız cümle ve ifade bu kitaplarda mevcut.

O halde önerim şu, Sayın Başkanımız da buradayken Diyanet İşleri Başkanlığımızın önderliğinde, bizim piyasadaki bu nevi kitapları toplamamız, incelememiz ve bu kitaplar muvacehesinde yazmamız gerekiyor. Yani bunların dilinden bunların zayıf taraflarını yakalayıp gençliğe yeni bir yol, yeni bir model çizmemiz gerekiyor. Aksi takdirde deizmi, ateizmi tamamen felsefi, tamamen kelami teolojik eserlerden çözerek biraz içine tarih, biraz içerisine örnek, biraz güncel karıştırarak gençlere sunacağımız türden eserlerin, ben karşılık bulmayacağı kanaatindeyim.

Tanıdığım bir ailenin bir çocuğu, babasına söyleyememiş ama annesine söylemiş, “Ben artık deistim.” demiş. Tavrı şu, evde hiçbir tartışmaya girmiyor, hiçbir şey konuşmuyor, iki ayrı çevresi var. Yani iki dünyası var. Eve zaten geç geliyor. Anne-babayla sadece kahvaltıda ve yemeklerde buluşuyor. Onun ötesinde arkadaş grubu ile daha fazla vakit geçiriyor. İki kimlikli, iki kişilikli, iki ayrı dünyası olan gençlerimiz giderek yaygınlaşıyor. Bunlarla ilgili acil, uzun vadeli bir çözüm bulmamız gerekiyor diye düşünüyorum. Şimdilik teşekkür ediyorum sağ olun.

Prof. Dr. Mürteza BEDİR

Teşekkür ediyorum Bülent Hoca'm, sağ olun. Kasım KÜÇÜKALP Hoca'm, buyurunuz.

Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP

Deizm meselesi tartışılırken genellikle çok sınırlandırıcı yaklaşılmış ve Temel Hoca'mın bir kelimacı olarak değerlendirmesi de göz önünde bulundurulduğunda, savunmacı refleksle üzerine gidildiği müşahede edilmektedir. Benim, meselenin daha derinlikli bir biçimde ele alınması gerektiğine dair naçizane bir önerim olacak.

Tek başına akıldan ziyade bilimsel rasyonalizmin hâkimiyeti, deizmi önemli ölçüde meşrulaştıran en önemli sebep olarak gündeme alınmalıdır. Yabana atılacak bir mevzu değil ve satha yayılmış ve adeta anlamın mantığını belirleyecek şekilde aslında kendilerini dindar veya dine mensup olarak niteleyen insanların, muhakeme ve mantıklarına dahi sirayet etmiş bir durumla karşı karşıya olduğumuz kanaatindeyim. Ben buna gizli pozitivizm, gizli deizm, gizli modernizm gibi kavramlarla gönderme yapılabileceği kanaatindeyim. Özellikle bilimsel rasyonalizmin mekanik âlem anlayışına bağlı olarak, bütün bir evrende matematiksel-fiziksel yasallığın hüküm sürdüğü iddiası ile deizmin meşrulaştırılması arasındaki bağlantıyı özellikle gözden uzak tutmamak gerekir. Yalnızca deney, gözlem ve akla sunulan dünyayı ve bu dünyaya hâkim olduğu düşünülen parametreleri, gerçekliğin ölçütü olarak kabul etmek deizme meşru bir zemin hazırlamaktadır. Bu yaklaşımların İslam dünyasındaki yansımaları ise “Kâdir-i Mutlak Allah” fikrinin

yerine Sünnetullahı, duayı, akli, fitratı birbiriyle özdeşleştiren, böylelikle de deizmin veya bilimsel rasyonalizmin ufkunu İslamileştiren bir teoloji anlayışının yaygınlaşmasıdır. Ben bu meselenin özellikle önemsenmesi gerektiği kanaatindeyim. Bir felsefe tarihçisi olarak derslerimde, hemen önceki hadis dersinde, kaderin inkâr edildiğini duymak bana tuhaf geliyor doğrusu. Ya da aydınlanmanın doğayı keşfettiği, doğayı kavradığı, bunun da İslam'ın fitrat dediği şeyle aynı olduğu yönünde iddiaların aslında, Arif Dirlik Hoca'nın tabiriyle bir self oryantalizm olduğunu düşünmemiz gerekir. Aydınlanmacı doğa kavrayışıyla İslam'ın fitrat kavramını veya Sünnetullah kavramını çok keskin ve net bir şekilde söylüyorum, hiçbir biçimde özdeşleştirmek mümkün değilken böyle bir özdeşleştirmeyi meşru kılan bir yaşam dünyasının teşekkül etmiş olması manidardır. Bize de sirayet ettiğini görmek bakımından; kaderi bir ölçü, nasip kavramını ise gereksiz bir artık olarak kabul eden yaklaşımın gizli bir biçimde deizmin içselleştirilmesi veya buna benzer akımların içselleştirilmesini meşrulaştırması tesadüf değildir. İlahiyatlarda, imam-hatip liselerinde öğrencilerin zihinlerinin bu ve benzeri akımlara yönelişinin farkında olmadan orada almış oldukları eğitimle de bağlantılı olduğunu düşünüyorum şahsen. Özellikle imam-hatip üzerinde meselenin gündeme gelmesi manidardır. Zira son derece sekülerize edilmiş bir muhakeme mantığı ile epistemik ve bilimsel özneyi hakikatin mutlak ölçütü olarak kabul gören bir ilahiyatçılığın yaygınlaşması, bu tarz söylemlerin içselleştirilmesi bağlamında son derece etkili olmuştur. İslam'ı sürekli olarak yaşanan gerçekliğe, çağa uymaya adapte olmaya davet etmek de bence bir anlamda İslam'ın dönüştürücü, değiştirici, ontolojik iddiasıyla dünyevi parametrelerin çatışmalı boyutunu gözden ırak tutmayı gerektiriyor.

Bu bağlamda ben elbette ki çağımızda, yaşama dünyasında nelerin olup bittiğinin çok yi bir şekilde analiz edilmesi gerektiğini düşünmekle birlikte, meselelerin ve problemlerin menşeiini düşünmeye özellikle özen göstermemiz gerektiğini düşünüyorum. Çünkü her yaşam dünyası kendi problemlerini de çözümlerini de kendi içinden üretir. Üretilen çözümleri yeşile boyamak onu İslami kılmayacaktır.

Dolayısıyla bu problemlerin menşeiine dönük olarak, çok ciddi eleştirel bir yolla, Nietzsche'nin jeneoloji/soy kütüğü dediği çabıyla ele alınıp değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyim. Felsefe tarihçisi olarak meseleye yönelmeye çalışıyorum; ben bu bağlamda özellikle bizlerin, yani modern ve çağdaş felsefe üzerine çalışanların, yaşadığımız dünyayı, bu dünyayı kuran temel parametreleri, bu parametrelerin gizli bir biçimde kendisini yaşama dünyası içerisinde nasıl etkin, faal hâle getirmek suretiyle insanların bilinçlerini teşekkül ettirdiğini açıklamalıyız. Mesela günümüzde çokça tartışılan tarihsellik meselesi: "Acaba bizim, aklımızı kendi tarihselliğimizden nasıl kurtaracağız?" meselesini gündeme getireni görmedim doğrusu. Daha 19. yüzyılda Alman tarih ekolü müntesipleri, insan zihninin dahi meşruiyet mantığı itibarıyla içinde yaşanan tarihsellik tarafından belirlendiğinden bahseder.

BİRİNCİ OTURUM

Dolayısıyla bizim tek başına verili olan akla referansla meseleleri ele alıp değerlendirmemiz, her ne kadar bizi birtakım makul gibi görünen çözümlere taşısa da bu makul gibi görünen çözümlerin de içinde bulunulan yaşama dünyasının muhakeme mantığı sonucunda meşruiyet kazandığını; dolayısıyla bir çözüm olmaktan ziyade bir puzzle çözmeye, bir bulmaca çözmeye bizi angaje ettiğini düşündürüyor. Bu durumun ayrıca tefekkürden de alıkoyduğunu söyleyebilirim. Özellikle Bülent Hoca'm değindi. Yaşadığımız çağın gençliğinin temel meseleleri özellikle tüketim kapitalizmi, tüketim kültürü, haz ve hızdan gayrı hiçbir şey düşünmeyen, aceleciliği yüzünden her şeye geç kalmış bir neslin var oluşunu, ben yarınki sunumumda inşallah agnostisizm ve nihilizm bağlamında değerlendirmeye çalışacağım. Herkese çok teşekkür ediyorum. Sağ olun.

Prof. Dr. Mehmet Sait REÇBER

Hazırını saygıyla ve sevgiyle selamlıyorum. Temel Hoca'ya da sunumundan dolayı tekrar teşekkür ediyorum. Deizm konusunun ne olduğu bizi ne kadar ilgilendirdiği, Batı'daki ortaya çıkış biçimleriyle bizdeki yansımalarının arasında ne tür bir entelektüel veya tarihsel bağ var veya böyle bir bağ var mı; bunların zannediyorum çok iyi irdelenmesi gerekir. Bu yapıldığı zaman belki konunun arka planı daha net anlaşılabilir diye düşünüyorum.

Deizm neden Batı'da ortaya çıktı? Burada muhtelif şekillerde bunlara işarete edildi ama Batı'da deizmin ortaya çıkışı, en temelde tepkisel bir karşı çıkıştı. Bu tepki kilisenin, doktorinel anlamda akılla izah edemediği teslis, hulul gibi geleneksel inançları ve kendini dogmatik, yanılmaz otorite olarak konumlandırmasına karşı idi. Doğal olarak aslında bu tepkiyi İslam'ın zaten yaklaşık bin dört yüz sene önce dile getirdiğini biliyoruz. Yani burada bir sorun yok. En azından bu konuda. Ancak iş burada kalmadı ve bu kurumsal yapılara olan eleştiri gittikçe yerini bir dünyevileşme, sekülerleşme sürecine bıraktı. Bu anlamda Batı'da deizmin ortaya çıkışı zannedirim bir moda değildir. Muhakkak zayıf ve tepkisel boyutları vardır. Tepkisel boyutlar noktasında, bazı yönlerden ciddi ahlaki eleştirilere de konu olabilir ama netice itibari ile bir entelektüel hareket olarak ortaya çıkmıştır; bir gençlik hareketi olarak değil. Bunun altını özellikle çizmek gerekir diye düşünüyorum.

Peki bu entelektüel hareket marjinal olarak mı kaldı Batı'da? Batı'nın Orta Çağ'da bu yönelimle birlikte kopuşunun, modern dönemlerde, özellikle 17. yüzyıldan itibaren bugüne kadar değişiminde çok büyük bir etkisi olduğunu göz ardı etmemek gerekir.

Evet, deizm; Hristiyanlık, Yahudilik veya İslam gibi kurumsal veya geleneksel bir din olamadığı için bir tapınağı yoktur. İtikat esasları vs. gibi bir şey olmadığı için zaten ne kadar etkili olduğunu görmek de o kadar kolay değil ama ben yıllar önce İngiltere'de sıradan bir hadise yaşadığımda bunun gerçekten etkisini görmüştüm. Bana birisi "Tamam tanrının varlığına inanıyorum bunda bir sorun yok ama tanrının vahiy göndermesi, peygamberler göndermesi, bunlara ne gerek var ki bunlara nasıl inanıyorsunuz?"

dedi. Kafasındaki soru gösteriyor ki bugün eğer gerçekten din, geleneksel din, özellikle Hristiyanlık ve teizm bir ölçüde rafa kalkmışsa bu konudaki entelektüel mücadelenin gücünü göz ardı etmemek gerekir ve bu noktada bizimle Batı arasında çok ciddi farklar da vardır. En temelde biz biliyoruz ki Protestanlık da dâhil aslında Batı'da din ile dinî kurumlar arasında neredeyse kategorik bir ayırım yapılmadığı için bu hareketler ortaya çıktı. Çünkü kilise demek din demek. Zaten kilise ve din şeklinde bir ayırım neredeyse yok. İslam'da böyle bir şey söz konusu değil. Dolayısıyla deizmin Batı'da ortaya çıkışını doktrinal manada tetikleyen temel unsur, Hristiyanlığın, biraz önce söylemiş olduğum, akılla izah edemediği ve akıl üstü doğrular olarak bir şekilde insanlardan inanmalarını beklediği şeyler oldu. Bunun yanında dinî kurumların yozlaşmaları ve bunlara karşı gerçekleşen mücadele de etkili olmuştur.

Bu durumlar birbirini ciddi bir şekilde harekete geçirdi ve bunun sonucunda da Batı'da bildiğimiz süreçler ciddi bir ivme kazandı. Şimdi biz de elhamdülillah din ile kendinden din, yani nefis'l-emirde din ile dinî kurumlar ve bu dinî kurumlar yani dinî veya dinin temsili bakımdan ortaya bireysel, toplumsal, kurumsal anlamda ortaya konulan yatay düzlemdeki örneksel işler ve tevâzünler arasında ciddi bir ayırım yapabiliyoruz. Çünkü bu, İslam'ın zaten temelde öngördüğü bir şeydir. Doktrinal manada deizmin aslında İslam'a yönelteceği çok fazla bir şey yok diye de düşünebiliriz. Çünkü vahiy ve mucizenin imkânını reddetmek ve felsefi manada temellendirerek böyle bir sonuca varmak pek kolay bir şey değildir. Bunu da zaten pek yapabileceklerini zannetmiyorum. Peki, o zaman bizde deizm ne, var mı, yok mu? Evvela dediğim gibi, bir defa bizde deizme dair entelektüel bir arka plan yok. O zaman ne oluyor? Daha çok ideolojik manipülasyonlara konu olan bir konu olarak karşımıza çıkıyor diye düşünüyorum.

Gençler konusunda, öncelikle şunu saptamak gerektiği fikrindeyim. Biz gençlerin ne olduğunu merak etmiyoruz ancak ne olmamaları konusunda çok hassasız. Ben bunun çok ciddi bir rahatsızlık kaynağı olduğunu düşünüyorum. Ne olduklarını pek merak etmeyiz (?), çünkü genellikle böyleyiz. Bu da herhalde "güvenlikçi kafa" yapımızdan kaynaklanan bir şeydir, "kaybetmeyelim kafası". Diğer taraftan ise bu süreçleri yaşamış, moderniteyi tesis etmiş olan bir zihniyetin Türkiye ve diğer üçüncü dünya ülkeleri üzerinde ciddi bir entelektüel ve kültürel hegemonyası var ve bu hegemonya ister istemez arka planında barındırdığı bu entelektüel dinamikleri de yansıtıyor. Deizm, belki ateizm, nihilizm de bunun doğal sonuçlarından birisi olacaktır. Yani Batılılaşma süreci içerisinde diğer dinler, biz kendi açımızdan düşündüğümüzde Müslümanlık, bu ilişkide etkin bir pozisyon takınamayınca edilgen bir pozisyona düşmüştür. Entelektüel ve ahlaki mukavemetini yitirince beraberinde maalesef diğer kültürel hegemonya kendini gösterdi ve bu boşluklarda maalesef biz de entelektüel anlamda derinlikli bir şekilde değil, daha çok moda olarak kültürel emperyalizmin tipik kurbanlarından biri olduk. Bizde de maalesef bu şekilde ortaya çıktı ama burada şöyle bir hataya düşmemek lazım. "Ne kadar deist var

BİRİNCİ OTURUM

gençler arasında, bunlar gerçekten deist mi değil mi?” konusunda ben de çok ciddiye alınacak derecede bir deizm söz konusu olmayabilir kanaatindeyim ancak ortada kültürel bir değişim ve dönüşüm var. Bunu kimse göz ardı edemez. Hocalarımız da sağ olsunlar çok güzel şekilde bu noktalara işaret ettiler. Şimdi burada, kültürel olarak Batılılaşma sürecinde hayatımızın tümüyle Batılılaştığı ve buna karşı, tabirimi bağışlayın, Müslümanlık adına etkin bir yaşam paradigması geliştirmedığımız müddetçe, formatımızın değişmesi zannedirim zorunlu değil ama yüksek bir olasılıktır. Dolayısıyla burada bu nokta üzerinde ben daha çok durulması gerektiğini düşünüyorum.

Batı’da deizm, dinî şüphecilik olarak başladı ve sekülerleşme, dünyevileşme bunu takip etti. Ardından da, tabiri caizse, dini ve tanrıyı hayattan atma, kovma olarak ortaya çıktı. Elbette, Batı’da din Hristiyanlık ve Hristiyanlığa deizmin yönelttiği çok temel eleştiriler var. Biz bunun neresindeyiz, diyen insanların aklına gelebilir. Biz elbette ki doktrin olarak bir şey paylaşmıyoruz ama acaba İslam’ın pratikleri konusunda deistlerin dindarlara yönelttiği eleştirilerin bir kısmı, bugün Müslüman topluluklara yöneltilebilir mi? Yani dinî yaşam biçiminin gittikçe özünden kopması, samimiyetini yitirmesi, şekle indirgenmiş olması ve bunun artık insanlar indinde bir inandırıcılığının, ikna edici gücünün kalmaması söz konusu mudur? Bence bu nokta çok önemli. Buradan hareketle insanlar, bu eleştirileri belki bizatihi dine yöneltmeyip bireysel, toplumsal ve kurumsal tezahürlerine yöneltebilirler. Burada bu tezahürlere bakarak dine dönüş ve “İslam’ın özü bu değil.” söylemini ileri sürenler var ve bir de “Bak görüyor musunuz, dindarlar da böyle işte. Bundan da bir şey çıkmıyor, görüyorsunuz.” şeklinde bir bahane üretenler var. Zaten Batı’da da böyle başlamıştır. Batı’da da: “Bir insanın ahlaklı olması için hiç de dindar olması gerekmiyor. Hatta bir ateist de pekâlâ ahlaklı olabilir, bunda bir sorun yok. Bunun tersine, ahlaksız bir dindar da pekâlâ kavramsal bir çelişki ifade etmiyor. Bu da olabiliyorsa o zaman herkes kendi yoluna.” gibi böyle başladı. Maalesef buna benzer sonuçlar ortaya çıkıyor.

Bizdeki en temel nokta, kanaatimce hepimizi ilgilendiriyor ki Hz. Ömer’in (r.a.) de dile getirdiği bir şey bu: “Yaşadığınız gibi inanmazsınız, inandığınız gibi yaşarsınız.” Yanlış hayatı yaşayıp doğru şeye inancınızı sürdürmeniz genellikle çok zordur. Zannediyorum hayattan itibaren değişiyoruz, yaşam boyutuyla. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Mürteza BEDİR

Evet, Muhammet TARAKÇI.

Prof. Dr. Muhammet TARAKÇI

Din İşleri Yüksek Kuruluna bizi buraya çağırdığı için teşekkür ediyorum. Temel Hoca’ma kıymetli sunumları için teşekkür ediyorum. Önceki müzakereci hocalarıma da teşekkür ederim.

Efendim, oturumumuz deizm. Çoğumuzun belki hepimizin malumu deizm aslında dinlerin yerine geçmeye çalışan ve belki de kurumsal dinleri yok etmeye çalışan bir akımın adıdır. Dolayısıyla mevcut kurumsal dinlerin hiçbirisi deist değildir. Hiçbir din deist değildir. Ateist dinlerden bahsedilebilir ama deist hiçbir dinden bahsedemeyiz. Neden? Çünkü deizm, tanrının dünyaya müdahalesini inkâr eden bir akımdır. Dolayısıyla vahyi inkâr eder; çünkü vahiy bozulan âlemin düzeltilmesi için ilahi bir müdahale yahut insanların kurtuluşu için ilahi bir müdahale demektir. Vahiy söz konusu değildir deist akımda. Vahiy olmadığına göre bir peygamber anlayışı ya da bir kutsal kitap anlayışı da olamaz. Kutsal kitap olmadığına göre helal, haram, vacip, farz bunlar söz konusu değildir. Bunlar olmazsa günah-sevap anlayışı ortaya çıkmaz. Günah ve sevap olmazsa da Ahiret, cennet, cehennem, ceza, mükâfat söz konusu olmaz. Dolayısıyla deizm dediğimiz şey kurumsal dinlerin tamamen yok edilmesine yönelik bir akımdır. O yüzden de az önce söylediğim gibi hiçbir din deist olarak isimlendirilemez ama dinlerin içinde bu tarz marjinal akımlar ortaya çıkabilir.

Mesela Hristiyanlık içinde bir 'Hristiyan deizmi' ortaya çıkmıştır. Fakat burada göz önünde bulundurmanız gereken önemli bir ayırım var. Hristiyanlıktaki vahiy anlayışı bizdeki gibi değildir. Tanrının ilahi vahyini peygamberine şifahen iletmesi manasında bir vahiy anlayışı söz konusu değil. "Hz. İsa (a.s.) yaşayan bir kelam" ifadesi pek çoğumuzun malumudur. Vahyin kendisi olarak gelmiştir. Hayatı vahiydir, kendisi vahiydir Hristiyan inancına göre. Dolayısıyla aynı zamanda tanrıdır Hz. İsa (a.s.), bir kitap getirmemiştir. Hristiyanların gözünde elimizdeki İnciller, Havarilerin Hz. İsa'dan (a.s.) gördüklerini aktaran bir biyografi ya da öz yaşam kitabı gibidir; Hz. İsa (a.s.) ile ilgili bir monografi kitabıdır, diyebiliriz. Hristiyan deizminden bahsettiğimizde bunun anlamı şudur: Hristiyan deisti, Hz. İsa'nın (a.s.) ulûhiyetini reddeder. Hz. İsa'yı (a.s.) bir beşer olarak görür. Bunun doğal sonuçları vardır. Bu şu demektir; eğer Hz. İsa (a.s.) tanrı değilse -kurumsal Hristiyan inancına göre tanrıydı ve bu dünyada bir şeyleri değiştirmek için gelmişti-tanrı bu dünyaya müdahale etmek üzere birini göndermemiş demektir. Kutsal kitap, elimizdeki İnciller, zaten ilahi kelam olarak değerlendirilmiyor. Dolayısıyla Hristiyan deizmi dediğimizde, işte tanrının bu dünyaya müdahalesinin olmadığı, kutsal kitap göndermediği, vahiy göndermediğine dair sadece Hristiyan ahlaki prensiplerini önceleyen bir akımı, felsefi bir akımı ya da inanç akımını kastediyoruz. Bu, az önce söylediğim teolojik gerekçelerden dolayı, Hristiyanlık içinde ortaya çıkabilir. Tanrı konusunda sessiz kalmayı tercih eden Budizm içinde de belki deist bazı marjinal akımlar ortaya çıkabilir. Teorik olarak bunu söylüyorum. Pratikte var olduğunu iddia etmiyorum ama bunun dışındaki dinlerde bir deist damarın ortaya çıkması söz konusu değildir, yani Hristiyan deizminden bahsedebilirsiniz ama bir Yahudi deizminden asla bahsedemezsiniz veya İslami bir deizmden asla bahsedemezsiniz. Çünkü bu dinlerin temel öğretileri deizme asla kapı aralamazlar. Dolayısıyla hiçbir Müslüman deist olamaz, hiçbir deist de bunun

BİRİNCİ OTURUM

karşılığında kendisini Müslüman olarak adlandıramaz. Hiçbir Yahudi deist olamaz, hiçbir deist de kendini Yahudi olarak adlandıramaz.

O halde ülkemizde bir yıl önce kopartılan, “İmam-hatiplerde deist akım güçleniyor.” türünden iddialar öyle anlaşılıyor ki tamamen sahte bir iddiadır, tartışmadır. İmam-hatiplerde görülen ya da İslami camiada görülen şey deizm değil, olsa olsa sekülerlik ya da dine karşı duyarsızlık olur.

Bu nedenle son bir yıldaki tartışmalar bence meseleyi doğru olarak ortaya koymadı. Deizm tartışması suni bir tartışma, yanlış yönlendirilmiş bir tartışma; öyle görüyorum. Biz sorunu doğru tespit edemezsek, doğru çözümler de üretemeyiz. Dolayısıyla bu tartışmayı yapabilmek adına belki bu oturumun konusunun deizm değil de duyarsızlık olması gerekir diye düşünüyorum. Meselenin bu bağlamda ele alınmasını değerlendiriyorum. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Mürteza BEDİR

Teşekkür ederim Muhammet Hoca'm. Vejdi Bilgin, buyurun.

Prof. Dr. Vejdi BİLGİN

Ben de oturuma katkı sağlamak sadesinde iki tespitimi sizlerle paylaşacağım.

Birinci olarak 1990'lı yıllarda İngiltere'de “History of British Deism” ismiyle sekiz cilt halinde deizme ait bir kitap dizisi yayınlandı. Bunları neşreden bizlerin çok iyi bilmediği Thomas Press isimli bir yayınevi. Ama daha iyi tanıdığımız bir yayınevi ile birlikte bu yayınları yapıyorlar. Başta Herbert of Cherbury olmak üzere klasik İngiliz deist filozofların bütün eserleri tıpkı basım olarak yayımlanıyor. Bunların hepsi 18. yüzyıla ait baskılar.

Acaba burada bir kasıt mı söz konusu yoksa sadece akademik ve entelektüel bir amaçlar mı gözetiliyor?

Daha objektif bir görüntü altında örneğin John Toland'ın *Christianity Not Mysterious* isimli kitabına kendi döneminde verilen cevap da yayınlanmış. Fakat dizi içerisinde Thomas Woolston'a ait ayrı bir biyografi yayınlanması bunun esasında bir çeşit deizm propagandası olduğunu gösteriyor. Kimdir Thomas Woolston? 1700'lü yılların başında iki yüz sene içerisinde kurulu dinlerin yeryüzünden tamamen ortadan kalkacağını iddia eden bir İngiliz filozof. Aydınlanmacı Prusya Kralı II. Friedrich 1750'lerde bu eseri okuyor ve Voltaire'e yazmış olduğu mektupta, “İngiliz filozof yanılmış. Bence elli yıl sonra din tamamen ortadan kalkacak.” şeklinde kanaatini paylaşıyor.

Yani 18. ve 19. yüzyıllarda akademik ve entelektüel çevrelerde çok iyi bilinen bir kişinin biyografisinin dizi içerisinde ayrıca yayınlanması, kanaatimce, bu kitapların çok sıradan objektif, sadece entelektüel amaçlı yayınlar olmadığını ortaya koyuyor. Bunlar henüz Türkçeye tercüme edilmedi ama Türkiye'nin büyük kütüphanelerinde yer alıyor.

İkinci tespitim ise şudur: Buraya gelmeden önce sanal ortamda yayın yapan “Ateist Dergi” isimli bir derginin toplam yayınlanan yirmi bir sayısını inceledim. Burada “Nasıl ateist oldum?” “Dini inançlardan nasıl kurtuldum?” “Dinlerden nasıl kurtuldum?” başlıkları altında köşeler var. Bu köşelere çeşitli okur mektupları geliyor. Burada şu durum dikkatimizi çekiyor: Ateist olanlar genelde deizmi bir ara form olarak kullanıyorlar. Eğer dindar bir aileden gelmiyorsa yani anne-babasının dine karşı ilgisi zayıf veyahut anne-babası da ateitse bu kişiler doğrudan özellikle lise ve üniversite çağlarında ateist olabiliyor ama geleneksel ya da daha yoğun bir anlayıştan gelenler önce deizm aşamasına kayıyor; ondan sonra ateist aşamaya geçiyor. Veriler bize bunu gösteriyor.

Akademik anlamda deizmin ayrı bir önemi var belki ama pratik açıdan konuya baktığımızda deizm, ateizmin ara formu olması açısından bizim üzerinde özellikle durmamız gereken bir konu. Deistlere karşı cevaplar veremezsek eğer, o ara form ateizm açısından sürekli olarak kullanılabilir.

Bu iki tespiti paylaşmak istedim. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Mürteza BEDİR

Biz teşekkür ederiz hocam. Rahim ACAR, buyurun.

Prof. Dr. Rahim ACAR

Hazırunu saygıyla selamlıyorum. Temel Hoca'ya da tebliğinden dolayı çok teşekkür ediyorum. Oldukça aydınlatıcı bir tebliğ oldu.

Benim dikkat çekmek istediğim bir iki nokta var. Bunlardan bir tanesi deizmle ilgili yapılan haberlerin aslında gerçeği yansıtmadığı, bunun abartılı olabileceği şeklinde itirazî kayıtlarını koydular hocalarımız. Aslında bu doğru olabilir. Yani ya belli gruplar tarafından, ilahiyatların ya da imam-hatiplerin statüsünü din eğitimindeki etkinliğini kırmak için veya zedelemek için yapılmış kasıtlı haberler olabilir; veya tersinden diyelim ki çok az bir kısmını abartarak kendi kurumlarına veya gruplarına bir fayda temin etme amacıyla da yapılabilir. Her ne maksatla yapılırsa yapılsın bütün bunları dikkate alsak bile ortada bir vakıa var. Mesela her birimiz kendi hayat tecrübemizden düşünebiliriz. Yirmi yıl öncesine gidelim, yirmi yıl önce kendi çağımızda insanların konuşması, düşünmesi, birbirleriyle ilişkileri, insani ilişkiler, toplumsal ilişkiler, hayatın farklı veçhelerinde kurduğumuz ilişkiler, sordüğümüz sorular, gayretlerimiz ile şimdiki çevremizde tanıdığımız, gördüğümüz, bildiğimiz belki kendi çocuğumuz, belki de tanıdığımız öğrencilerimiz ve bunların hayat kaygıları, sordukları sorular, onları ilgilendiren önemli buldukları şeyler ve önemsiz buldukları şeyler arasında bir karşılaştırma yapmaya çalışalım. Bu çerçevede benim kanaatim ortada hakikaten bir dönüşümün olduğudur. Diyelim ki dindar, dinî hassasiyetleri olan insan tipinden ve kendisini ister resmen Müslüman saysın, ister resmen Müslüman saymasın, ben deistim desin; her hâlükârda dindar insan tipinde ciddi bir dönüşüm olduğunu görmek mümkün.

BİRİNCİ OTURUM

Şimdi bir tarafta ortada bir vakıa var; diğer yandan bu vakıayı 17. ve 18. yüzyılda Batı'da şu şu şartlar altında, şu şu toplumsal problemlere cevap olarak ortaya çıkmış falanca akımdaki şu tanıma, tam olarak uyuyor mu uymuyor mu, tartışması. Tabi ki bu tartışmayı yapmamız lazım ama bu tanımlara tam tamına uymasa bile dinî hassasiyetleri zayıflamış, ya duyarsız olma anlamında tanrıdan ve dinî inançlardan, hayatına müdahale eden bir tanrı tasavvurundan uzaklaşma aşamasında olan bir grup var. Ya da bu bir duyarsızlaşma veya bundan bir nokta ötede tanrıdan uzak durma yani bir taraftan da tanrı inancını bütünüyle reddedemeyen bir grup söz konusu. Belki az önce hocamın da söylediği gibi, ateizm gibi bir aşamaya henüz gelmemiş ama diğer taraftan hayatına şöyle davran böyle davran, şöyle giyin böyle giyinme, şu kişilerle şöyle ilişki kur, şurada sınırların olsun şurada dur diyen bir tanrı, hayatına müdahale eden bir tanrı olsun istemiyor. Dolayısıyla yani duyarsızlık tam tamına deizmin tanımına uymasa bile bir tür aslında hayatın veya dönüşümün farklı evrelerini temsil ettiğini düşünebiliriz. Dolayısıyla duyarsızlık ve tanrıyı, "Hayatına müdahale eden bir tanrı olmasın." isteyen gençlik arasında çok keskin olarak tam nerede başlar, nerede biter bunu tespit edemeyebiliriz ama bunların hepsini bir organik bütünün, bir dönüşüm sürecinin içinde değerlendirmek gerektiği kanaatindeyim.

Şimdi bu çerçevede klasik İslam ilimlerinden, gerek kelimada olsun gerek fıkhıta olsun veya gerek diğer İslami ilimlerden üretilmiş literatürde teorilerden, görüşlerden hareketle onları esas alarak tamamıyla onlarla sınırlı kalarak diyelim, modern insanların, gençliğin veya sadece gençliğin değil belki genç olmayıp da deist olmaya yönelen insanlarımızın sorularına cevap verebilir miyiz? Temel sorumuz bu.

Görebildiğim kadarıyla klasik İslami ilimlerin mirasından hareketle, verisinden hareketle, önümüzdeki sorulara cevap vermemiz mümkün görünmüyor. Neden görünmüyor? Mesela az önceki sorduğum soruyu tekrar hatırlatayım. Bizim yirmi yıl önce sorduğumuz sorular bizim için anlamlı olan şeyler, anlamlı olan sorular, peşinden gitmek istediğimiz şeyler, bize heyecan verici olan şeylerle; günümüzdeki gençlik için anlamlı olan, önemli olan, cevap aradığı sorular, peşinden gittiği şeyler ikna edici olan gerekçeler tümüyle farklılaşmış vaziyette. Bu anlamda belki hakikaten ortada ne var, insanlar ne kadar deist, gençlik ne kadar gerçekten deizme kayıyor; bunun da araştırılması lazım. İkinci bir nokta, hakikaten insanlar hangi soruları soruyorlar? Onlar için önemli olan ne? Hangi cevaplar, ne tür cevaplar, diyelim ne tür öğeler onlar için tatminkâr cevaplar olur ve tatminkâr cevaplar buldukları için dinî inançlarına bağlı kalırlar?

Bunun bizzat saha araştırması yapılarak tayin edilmesi lazım. Aksi takdirde tümüyle felsefî teoriler kurmak, felsefî açıklamalar yapmak, ister bu geleneksel literatürümüzden hareketle olsun, isterse onları bir kenara bırakıp çağdaş batı literatüründen hareketle çok harika felsefî argümanlar kuralım bunlar çok tatmin edici olmayacaktır.

Dolayısıyla burada bir tür aslında küreselleşmenin, globalleşmenin, insanları ve insanların sordukları soruları, hayata bakışlarını, dönüştürmesini dikkate almamız gerektiği kanaatindeyim. Bunu mesela bir anlamda şuna benzetebiliriz. Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde işte Kur'an-ı Kerim var, Hz. Peygamber (s.a.s.) var ve bir problem olursa ediyor, bitiyor. Ancak Hz. Peygamber (s.a.s.) vefat ettikten sonra, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) zamanındaki toplumsal şartlar değişmeye ba insanlar Hz. Peygamber'e (s.a.s.) soruyor. O da neyse söylüyor ve insanlar yaşıyor, takip şlıyor. Müslümanların nüfus olarak, toprak olarak, zenginlik olarak durumları oldukça farklılaşıyor, yeni araziler katılıyor, yeni topluluklarla karşılaşılıyor, yeni kültürlerle karşılaşılıyor ve bunun üzerinde standart olarak "Kur'an'da şöyle yazıyor, Hz. Peygamber (s.a.s.) böyle dedi, bitti." diye problemleri çözmek mümkün olmaktan çıkıyor ve o dönemde, o toplumsal dönüşümle birlikte bugün bildiğimiz klasik İslami ilimler oluşmaya, gelişmeye, temellenmeye başlıyor. Aksi takdirde bu yeni şartlar altında, tabiri caizse alt yapı şartları altında, işte Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle diyor, Kur'an'da böyle yazıyor bitmiştir, demek insanları ikna etmiyordu. Dolayısıyla fıkihtır, kelamdır vs. değişik disiplinler oluşmuştu. Bugün aslında bir anlamda küreselleşme dediğimiz hadiseyle birlikte enformasyon üretiminde ve dağıtımında, öncesiyle kıyas kabul etmeyecek yeni şartlar ortaya çıkmıştır ve bu yeni şartları dikkate alacak şekilde aslında dindar camianın da dinî inançları anlamada ve anlatmada bir dönüşüm ihtiyacında olduğu görülmektedir. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Mürteza BEDİR

Teşekkür ediyorum Rahim Hoca'm.

Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ

Birkaç noktayı belirteceğim. Birisi çok tekrar edildi ancak önemine binaen ben de ifade etmek istiyorum. İmam-hatiplerle ilgili dile getirilen deizm iddiasının kaynağına baktığımız zaman, bugün Türkiye'nin başının belası olan bir örgütün etkisi altında faaliyet yapan bir gazete olduğunu görürüz. Bu iddialar bir taraftan imam-hatiplere olan güveni sarsmak, bir taraftan ise, "Biz olmazsak memleket nereye gider?" tarzında bir propaganda yapmak amacıyla ortaya atılmıştır. Dolayısıyla bu konunun üzerinde fazla durmamak gerektiği kanaatindeyim. Deizme, İslam kültürü, geleneği ve medeniyeti açısından baktığımız zaman onun modern dönemde karşılaştığımız bir yaklaşım biçimi olduğunu görürüz. Sayın Başkanımız konuşmasında ifade etmişti. Aslında bizim düşünce dünyamız, üç esas üzerine kurulan bir yapıdan oluşuyor: Allah, insan ve evren. Geçmişte İslam düşüncesi oluşturulurken evren ve âlem tartışmaları çok oldu ama görüyoruz ki, bu tartışmalar günümüzde özellikle Batı bilim felsefesi ve Batı evren anlayışı üzerine inşa edilen bir eğitim yapısını devam ettiren bizim insanımız için de birtakım soru işaretleri ve problemler doğuruyor. Problem nedir? Problemin birisi; bugün modern eğitimin evrenle ilgili temel argümanının, evreni profan bir yapı olarak görmek, dolayısıyla bu yapının bir metafizik uzantısı, Allah'la ilişkisi ve Allah'ın bu

BİRİNCİ OTURUM

yapıya müdahalesi tarzında bir durumun söz konusu olmadığını iddia etmek olmasıdır. Bunun ortaya çıkardığı, fizikalizm dediğimiz fiziği fizikle başlatıp fizikle bitiren, onun ötesinde hiçbir yere gitmeyen veya natüralizm dediğimiz tabiatı tabiatla başlatıp onun ötesinde hiçbir yere gitmeyen bir yapı var. Şimdi peki bu modern dönemde biz nasıl bir evren tasavvuru, nasıl bir tabiat tasavvuru oluşturduk?

Ben entelektüel çevrelerde dile getirilen bu nevi hususlara baktığım zaman, bazı ilahiyat çevrelerinde buna karşı özellikle Seyyid Hüseyin Nasr'ın evreni ve tabiatı kutsayan ve bu kutsamadan da okültist denecek tarzda bir bilgi felsefesinin çıkarıldığı bir yapının savunulduğunu ve desteklendiğini görüyorum. Böylece biz profanlık ile kutsal evren arasında sıkışıp kaldık. Hâlbuki klasik dönemdeki tartışmalara baktığımız zaman Allah-evren ilişkisini tartışırken eski ulemanın, bu sıkışıklığı önlemek için "taallukât" dedikleri, evreni kutsallaştırmayan ama Allah'la da ilişkisini koparmayan bir yapı oluşturduğunu görüyoruz. Bugün biz, kendi evrenimizi, kendi dünya görüşümüzü ve kendi ilim anlayışımızı inşa edememiş olmanın sonucu olarak; fiziği fizikle başlatıp fizikle bitiren, tabiatı tabiatla başlatıp tabiatla bitiren bir yapıda gören öğrenci, imam-hatipte de olsa zihnine birtakım sorular gelecek ve bu soruları soracaktır.

Problemin çözümü ne? Bazı hocalarımız ifade ettiler. Acaba biz Batı'da geliştirilen tasavvurları alıp sağlıklı sollu yontarak kendi medeniyetimize mi adapte etmeliyiz? Nitekim Fârûki bunu ifade ediyordu. Yoksa kendi kaynaklarımızdan –ki Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünneti bizim için çok önemli iki kaynak– ve kendi âlem tecrübemizden hareketle yeni bir bilgi anlayışı mı türetmeliyiz? Bence bizim eğitim sistemimizin, hatta ilahiyat anlayışımızın temeli bu. Çünkü ilahiyat anlayışımız yeni bir bilgi üretme yerine ya geleneksel bilgiyi aynen tekrar etme yahut da Batı düşüncesine teslimiyetçi bir yapıyı ifade etme tarzında, farklı iki yaklaşım arasında sıkışmış bir vaziyetteyiz.

Rahmetli Bekir TOPALOĞLU Hoca'nın bu hususta bir özlemi vardı. Maalesef o bu özlemini gerçekleştirilmeden vefat etti. Onu anarak ve söz konusu özlemini dile getirerek sözlerimi bitirmek istiyorum. O diyordu ki: "Biz İslami ilimleri yeniden inşa etmeliyiz. Bu inşa için de ne gerekiyorsa onu yapmalıyız. Bütün enerjimizi bu yolda harcamamız gerekiyor." Kendi ömrü boyunca hep gelenekten tercüme yapmasına rağmen günümüzün sorunlarını çözmede yeni insanın çıkar yol olduğunu ifade ediyordu. Onu rahmetle anarak ve özleminin gerçekleştirilmesini temenni ederek sözlerimi bitireyim.

Prof. Dr. Mürteza BEDİR

Hocam teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Hasan KAPLAN

Böyle müstesna bir toplantı için çağırmanız dolayısıyla teşekkür ediyorum ve diğer hocalarıma da katkıları için hassaten teşekkür ediyorum. Ben, alanım din psikolojisi olduğu için, olaya psikolojik açıdan yaklaşmaya çalışacağım. Tabii ağırlıklı olarak kelamcı

ve felsefeci hocalarımız bulunduğu için tartışmanın deizm diye etiketlenmesini de biraz problemlili buluyorum. Muhammet Hoca'm gibi ben de bu deizm başlığını talihsizlik olarak görüyorum. Evet, ortada dinî açıdan bir değişim, dönüşüm olayı var. Her ne kadar elimizde henüz tatmin edici bir alan araştırması olmasa da gözlemlerimizden bunu çıkarabiliriz. Fakat yine salona hâkim olan veya Türkiye'ye hâkim olan bu konudaki olumsuzluğu da bir talihsizlik olarak görüyorum. Yani bu kadar korkulacak, bu kadar endişelenecek bir durum yok. Değişim, dönüşüm her zaman felaket getirmez. Olumsuzluklar getirmez. Hayatın en temel ilkelerinden bir tanesidir.

Şöyle bir şey söyleyeyim Sayın Hocalarım, ben Karşılıyım. Köyde büyüdüm. Köyde büyümenin bir sonucu olarak hayvanlarla ilgilendim. Kaz otlattım, dana otlattım, koyun otlattım ve bunları gözlemlerdim. Yumurtadan bir kazın gelişimini anlatayım ben size. Yumurtadan çıkışından yürümesi, büyümesine kadar hepsini gözlemlerdim. İnanın kazlarda bile bir ergenlik süreci oluyor. Yani tüy değiştiriyor. Sesi, ses tonu değişiyor. Saldırgan tavırlar sergiliyorlar. Dolayısıyla anlatmak istediğim şey kısaca değişim, dönüşüm hayatın bir gerçeği ve bizim çocuklarımız da doğuyor, büyüyor, gelişiyor, değişiyor, dönüşüyor. Nasıl ki bedensel olarak çocuklarımızın değişmesini, dönüşmesini görüyoruz ve memnun oluyoruz, emeklemeden yürümeye geçiyor, efendim konuşmaya geçiyor, zıplamaya geçiyor; bunlar bizi mutlu ediyor ama değişimin psikolojik boyutu da var, inanç boyutu da var, duygusal boyutu da var. O boyuttaki değişimleri de saygıyla, teenniyle, dikkatle karşılamamız gerekmez mi?

Yani şunu söylemek istiyorum. Bedensel olarak değişen bir ergen çocuk zihinsel, duygusal, sosyal ve inanç olarak da bir değişim sürecine girer ve bu değişim sürecinde maalesef tıpkı diğer canlılarda bir tüy değiştirme, bir deri değiştirme süreci olduğu gibi öğrenilen, taklidî bir inançtan tahkikî bir inanca geçiş süreci yaşarlar. Bu geçiş süreci içerisinde evet bir çıplaklık olur. Yani tıpkı elbisenizi değiştirirken kısa süreliğine bir çıplaklık yaşadığımız gibi şu anda bizim gençlerimizin özellikle imam-hatipler ve ilahiyatlar için söylenen şeylerin kısa süreli bir çıplaklık olabileceğini; daha güzeli, daha yakışanı, daha iyisi için bir hazırlık olduğunu düşünebiliriz. Böyle bir sonuç çıkacağını ben ümit ediyorum ve aslında bu psikolojik süreç tamamen fitridir ve krizdir. Krizin şöyle bir tarifi var sayın hocalarım. Kriz hem fırsatları hem de riskleri beraberinde getirir. Eğer biz bu süreci sağlıklı ve güvenli bir şekilde elde tutarsak, kontrol edersek bunun sonucunda çok büyük fırsatlar yani bizim habire övdüğümüz "taklitten tahkike geçiş süreci"ni yaşayacağız. Elbette, burada bahsedildiği üzere gençlerimizin birtakım problemleri olabilir. Buna savrulma, tembellik veya başka türlü hakaret eden, aşağılayan bir tavırla yaklaşırsak maalesef kriz olumsuz sonuç alacaktır. Riske doğru gidecektir ve bu çocukları kaybedeceğiz. Savunmacı tutumu anlıyorum ama bu bir fırsattır. Bunu fırsat olarak değerlendirmemiz lazım. Ayrıca deizm değil de biz bu olayı kendi inanç kültürümüzden, geleneğimizden bir kavramla çok daha iyi anlayabiliriz. Bu kavram da

BİRİNCİ OTURUM

“haniflik” kavramıdır. Haniflik ruhunu biliyorsanız, Kur'an-ı Kerim'de on iki kez takdir edilen haniflik ruhu tam da bugün anlatmak istediğimiz, gençlerimizin içinde olduğu durumla kısmen veya büyük oranda örtüşen bir durumdur. Deist demeyelim ama bu olayın böyle bir yönü olduğunu ve Hz. İbrahim'i (a.s.) hatırlayalım. Hz. İbrahim'in (a.s.) on beş yaşında iken putlarla alay etmesini hatırlayın. Buna benzer bir şeydir. Yani gençlerimiz mevcut dinî yozlaşmaya karşı bir tepki gösteriyor ve bu tepki sağlıklı bir tepkidir. Ben böyle düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Mürteza BEDİR

Teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR

Muhterem Hazırını saygılarımla selamlıyorum. Öncelikle Temel Bey'e değerli sunumundan dolayı ve diğer katkı sağlayan hocalarıma teşekkür ediyorum. Ben iki hususa dikkat çekmek istiyorum. Birincisi Hz. Peygamber (s.a.s.) sadece akideyi dönüştürmek için gönderilmiş bir peygamber değildi. Aynı zamanda toplumu dönüştürmek için gönderilmiş bir peygamberdi. Cahiliye toplumunu, yirmi üç sene gibi kısa bir sürede erdemli bir toplum haline getiren bir peygamberden söz ediyoruz. Bugün insanlık, hukuk ve ahlak anlamında bugünkü seviyeye gelmişse ben bunun arkasındaki kültürün nebevi kültür olduğunu düşünüyorum. Tarihte insanlık, ahlak ve hukuk bağlamında yozlaştığı zaman Cenab-ı Hak peygamber gönderdi ve müdahale etti ve bir peygamberî gelenek oluştu. İnsanlar bu geleneğin üzerine kendi düşünceleri ve tecrübeleriyle ilavede bulunarak bugün bir ahlak ve hukuk nosyonuna ulaşmıştır. Bugün biz bir ateistin ahlaklı ve erdemli olabileceğinden söz edebiliyorsak bunun arkasında bile ben bir nebevî kültürün olduğunu düşünüyorum.

Onun için kreşlerden, okul öncesi eğitimden başlayarak ilkokulda özellikle ilkokul bitinceye kadarki süreçte Diyanet İşleri Başkanlığımıza, bana göre çok büyük görevler düşüyor. Psikoloji hocamız burada; çocuğun kişisel gelişimi ve şahsiyet oluşumu altı-yedi yaşlarında gerçekleşiyor hemen hemen. Bu yaşlara kadar biz resimli anlatımlarla, sözlü ve görsel anlatımlarla çocuklarımıza Hz. Peygamber (s.a.s.) sevgisini öğretmek durumundayız.

Dolayısıyla ben bugün deizme yönelişin, Batı'da olduğu gibi teorik tartışmalardan kaynaklandığını düşünmüyorum hocalarımızın işaret ettikleri üzere. Katolik kilisesinin geleneksel uygulamalarına ve inançlarına bir protest hareket olarak çıkan deizm aslında Türkiye'de farklı şekillerde de isimlendirilebilir. Bir protesto varsa bu İslam inancına ve akaidine karşı bir protesto değil; Müslümanların sözleri ve fiilleri arasındaki uçuruma ahlak bağlamında bir tepkidir. Başkanımız da işaret etti, hem dindar hem de ahlaksız bir insanı biz bugün kanıksayabiliyorsak burada büyük bir çelişki var demektir. Bunu protesto ediyor gençlerimiz. Ortaokullarda öğretilen din kültürü kitaplarında İslam

dininin özellikleri anlatılırken İslam akıl dinidir, sevgi dinidir, barış dinidir, hoşgörü dinidir, denge dinidir diyoruz. Bugün siz bir din kültürü öğretmeninin derste “İslam barış dinidir.”i anlatırken yaşayabileceği güçlükleri tahmin edebilirsiniz diye düşünüyorum. Çünkü İslam barış dinidir, diyorsunuz ama bugünkü İslam coğrafyasının haline baktığınız zaman bu perişan halde bu çelişkiyi anlatmakta öğretmenlerimiz güçlük çekiyor. Onun için ben Sait Hoca'mın vurgusuna tekrardan bir atıfta bulunmak istiyorum. Bugün Batı'nın bilim ve teknoloji alanında ve evrensel değerler alanında bütün dünyaya meydan okumalarına İslam toplumu çok olumlu ve pozitif bir şekilde karşılık veremediği sürece, bu tür düşünce buhranlarını biz daha çok seneler yaşamaya devam edeceğiz. Onun için özellikle temsil sorunu çok önemli.

İkincisi, Bülent Baloğlu Hocam kısmen işaret etti. Çoğumuz bunun farkında değiliz diye düşünüyorum. Şimdi herhangi bir kitabevine gittiğinizde, Kızılay'da veya başka bir yerde, AVM'lerde raflarda böyle kişisel gelişim kitapları diye bölümler var. Bu kitaplar Türkiye'de, yapılan araştırmalar da bunu gösteriyor, en çok satan kitaplar arasında. Şimdi bu kitaplarda mesela size bir mesaj verilirken şu kavramlar kullanılıyor. “Evrensel ruh”, “içinizdeki evrensel güç”, “içinizdeki evrensel güce danışınız” diyor. Bir tür, üstü örtülü bir Budizm, aslında bu kitaplarda bize kişisel gelişim metotları ve yöntemleri çerçevesi içinde sunulmaya çalışılıyor ve bu, insanları etkiliyor. İnsanların Allah tasavvurunu, felsefi ifadesiyle tanrı tasavvurunu gerçekten dönüştürüyor.

Buna karşın ne yazık ki bizim çevrelerde, özellikle ilahiyat çevresinde ve Diyanet İşleri Başkanlığımızda bu konuya ilişkin yeterli sayıda, belki vardır ben araştırma yapmadım gerçi ama, yayınımız yok. Bizim, bu iletişim kitaplarında anlatılan din tasavvurlarına karşı eleştirel ya da bunları dikkate alan bir yayın geleneğimizin henüz oluşmadığını veya etkili bir şekilde oluşmadığını görüyorum. Bunun bir eksiklik olduğunu, bu konuda da bizim ciddi çalışmalar yapmamız gerektiğini düşünüyorum. Böylece bitireyim.

Teşekkür ederim Sayın Başkanım.

Kemal ÖZTÜRK

Sanırım birçok hocamızın eleştirdiği deizm konusu bazı gazetelerde, köşelerde köpürtülüyor diyen kişilerden biriyim. Çünkü bu konuda birkaç tane yazı yazdım. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığımızı da bu konularda daha sıkı çalışmalar yapması için tatlı dille de eleştirmiştim. Buna rağmen beni davet ettiler. Çok teşekkür ediyorum kendilerine. Tartışmaların tamamında gördüğümüz tabloyu, bir gazeteci olarak, “Deizm diye bir şey yok Türkiye’de, böyle bir şey yükselmiyor.” sunumu yapan Temel Hoca'mız da aynı kanaatteydi, “Böyle bir şey yok.” şeklinde özetleyebiliriz. Ben bir gazeteci olarak fotoğraf çekiyorum genellikle. Fotoğrafta gördüğüm şey ise bana mektup yazan, mesaj yazan okurlarımdır. Onların da bana ifade ettikleri, “Ben deist oldum, çocuğum deist oldu, kardeşim deist oldu ne yapacağız?” şeklinde sorular. Din İşleri Yüksek Kuruluna gelen soruların benzeri biz yazarlara da geliyor. Şimdi ortada bir şeyin

BİRİNCİ OTURUM

olduğu kesin ama bunun deizm olmadığı konusunda hocalarımız hemfikirler. Zaten bizim kelamcılarımızın ve felsefecilerimizin genellikle yaptığı şey de bu. Mevcut durumu eski dönemdeki kavramların içerisine oturtmaya çalışıyorlar. Olmuyor, o zaman bu değil diye bize bir önermede bulunuyorlar. Bizse bir şey bekliyoruz. Yani bu nedir o zaman? İçinde bulunduğumuz, sıkıntı yaşadığımız tartışmanın gençlerimizi etkileyen durumun ne olduğu konusunda bir sorunumuz var. Biz de bunu bir yazar olarak kavramlaştırmanızı istiyoruz. Bir felsefeciden ve kelamcıdan beklediğimiz, bu yaşadığımız şey tam olarak nedir, bunun kavramlaştırılmasıdır. Öyle ki biz de bunu yazalım. İçinde yaşadığımız sıkıntı, budur diyelim. Bunu bekliyoruz doğrusu bu toplantıda. Yani adına postdeizm mi diyeceğiz, neomüslümanlık mı diyeceğiz? Ne diyeceksek adına, yaşadığımız şeyi bir kavramlaştırmaya ihtiyacımız var.

Evet, 17. yüzyıldaki deizm kavramının içine, felsefesine uygun şeyler değil şu anda Türkiye’de yaşayan gençlerin problemleri. Her ne kadar kendilerini “deist oldum” diye ifade etse bile uymuyor buna ama çocuk bir şey yaşıyor. Kendisi bir dönüşüm bir değişim içerisinde ve bunu kendisi de zaten tanımlayamadığı için deizm diyor.

Benim kanaatim tartışmayı iki konu, çok kötü bir şekilde tıkamış durumda kamuoyunda.

Birincisi, deizm tartışmasını “Dindar nesil yetiştirecekler diye, deist nesil yetiştirdiler.” şeklinde eleştiren bazı basın-yayın organlarına bakarak “Bu tartışmayı kapatalım, bunu maksatlı bir şekilde körüklüyorlar.” diyen bir anlayış var ve bunu tartışmaktan yana değil. İkincisi de bu deizm Avrupa’da, Batı’da çıkmış bir kavramdır. Türkiye’nin içerisine kasıtlı olarak sokuluyor. Burada köpürtülüyor. O yüzden de tartışmayalım, diyen başka bir anlayış. Bu ise tartışmayı yürütmemize engel oluyor. O yüzden bu toplantıyı çok anlamlı buldum. Beni aradıklarında da son derece şaşırdım. Bütün bunlara rağmen böylesine medyaya kapalı, popülizmden uzak, uzmanlarla birlikte bu konunun tartışılmasını, Türkiye’nin hayrına, İslam dünyasının hayrına bir gelişme olarak görüyorum ama daha cesur ve sert olmasını beklerim şahsen. Daha zihnimizi zorlayan, sınırlarımızı geren bir tartışma olmasını beklerim. Yani o kadar önemli bir konu ve o kadar derin bir konu olduğu için de daha sıkı bir tartışma olması gerektiği kanaatindeyim. Benim daha önce toplumda, sahada gözlemediğim dört madde var. Bunları ifade ederek konuşmamı tamamlayacağım. Çocuklarımızın şu anda içinde bulunduğu durumun, isterseniz deizm olarak ifade edin isterseniz başka bir şey olarak ifade edin; dört nedeni olduğu kanaatindeyim. Birincisi, dindar olarak kendini ifade eden insanların din anlayışı ile yaşam biçimi, davranışlarıyla gösterdikleri arasında bir çelişki var. Çocuk; sakallı ya da başörtülü ama olumsuz davranışlar sergileyen insan tiplerine bakarak çok derin bir çatışma yaşıyor. Bunu ben kendi çocuklarımda da görüyorum. Yani dindar insan kavramıyla, yaptıklarını karşılaştırdıklarında büyük bir çatışma ve çelişki yaşıyor çocuk. İkincisi, dini kurumlar gibi gözükken tarikat, cemaat, vakıf, örgüt, okul gibi yerlerde yaşanan

tutarsızlıklar, cahillikler, ahlaksızlıklar; bunlar çocuklarımızı çok şiddetli bir şekilde etkiliyor. Üçüncüsü, çok büyük bir hızla ilerleyen zamana rağmen, çağın sorunlarına, sıkıntılarına ve açmazlarına yeterli cevap üretmeyen, yeni yollar açmayan, yeni fikirler bulmayan dogmatik din adamları; aydınlar ve düşünce insanlarının yetersizliği. Ki bu noktada hem Diyanet İşleri Başkanımız hem de Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanımız, çağın gereğine uygun fikirler üretmediğimiz konusunda kendi özeleştirilerini veya eleştirilerini de yapmış oldular. Dördüncüsü, toplumu hızla dönüştüren dijital devrim ki bu dijital devrimin yeterince anlaşıldığı kanaatinde de değilim, bir iletişimci olarak söylüyorum. Konuşmaların tamamında dikkat ettiyseniz çocukların sosyal medyada ve internette yayılan fikirlerden etkilenmesinden bahsediyoruz. Bilginin ışık hızıyla ilerlediği, hızlandığı ve insanları etkilediği bir ortamda dijital devrimi en başta kelamcılarımızın, felsefecilerimizin ve ilahiyatçılarımızın kavraması gerekiyor. Çünkü bu, bütün iletişim şekillerini, düşünme şeklimizi etkileyecek derecede kuvvetli bir devrimdir ve bana göre Sanayi Devrimi'nden daha kuvvetli bir devrimin içerisinde yaşıyoruz. Son olarak, dijital devrimin beraberinde getirdiği değersizlik, nihilizm olarak da tanımlayabilirsiniz, sığılık, içe kapanıklık, maddiyatçılık ve gerçek ötesi yeni bir yaşam formuna doğru insanların ittirilmesi. Yani dijital devrim, çocuklarımızı buraya doğru ittiriyor. İnsanlığın buna cevap verecek bir fikri, bir tezi henüz ne Batı'da ne de Doğu'da üretilmiş değildir. Bunu da çocuklarımızın ve şu an içinde bulunduğumuz tartışmanın nedeni olarak görüyorum.

Önemli gördüğüm bir konu olarak ve eski bir bürokrat olarak da söylüyorum, bir sosyal politikaya ihtiyacımız var. Eğer Diyanet İşleri Başkanlığımız nihilizm ve benzeri inanç karşıtı akımlarla mücadele edecek bir sosyal politika üretecekse ki üretmeli, bunu bir kampanyaya dönüştürmeli ve bunun bir iletişim politikası olması gerekiyor. Ancak daha önemlisi şudur, bunu devlet eliyle yapmaması gerekiyor, yani devletin resmî politikası olarak, kampanyası olarak sunmaması gerekiyor. Daha sivil, daha yaşamın içerisinde, daha sivil örgütlerle ortaklaşa bir şey yapmak gerekiyor ama muhakkak bir sosyal politikaya ihtiyacımız var. Biz de bilelim, bununla mücadele ederken, ne yapmamız gerekiyor? O yüzden de bir politikaya ihtiyacımız var.

Tekrar çok teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Muhsin AKBAŞ

Öncelikle ben de usulü bozmadan siz muhterem hazırunu saygıyla selamlıyorum. Evet, söylenen pek çok şeye katılıyorum ben de; bir kısmı birbiriyle çelişse de. Fakat görünüşte çelişki gibi duran hususların kaynağının da alan araştırması eksikliğinden kaynaklandığını düşünüyorum. Yani ciddi anlamda Türkiye'de bizim deizm ya da deizm görüntüsü altında bir problemimiz var mı? Bu problemin mahiyeti nedir, derinliği nedir, sosyal çevresi nedir ve kaynağı nedir? Yani eğer böyle bir problem varsa nelerden kaynaklanıyor? Bunları keşke görebilseydik ve bunlar üzerinden konuşabilseydik. Ben problemsiz olduğumuzu düşünmüyorum. Fakat gençlerin bir kısmı içinde buldukları

BİRİNCİ OTURUM

ruh hâlini deizm olarak ifade ediyor. Bu teorik anlamda deizm midir? Bunu aslında işte alan araştırmasıyla tespit etmemiz lazım. Yani felsefi anlamda deizm olmayabilir bu ama genç, kendisini ifade edecek moda bir tabirle deizmi kullanabiliyor. İşte bir araştırma şirketi çıktı, %6 kendisine deist diyor, %4 de kararsızım diyor. Bu şirketin yaptığı araştırma 23 ili kapsamaktadır ve Batı illerinin hiçbiri de yok. Batı illeri dâhil edilse sonuç nasıl çıkar bilmiyorum.

Ayrıca Tanzimat sonrası dönemde biliyorsunuz ülkemizde pozitivism ciddi anlamda etkisini gösterdi. Siyasal bilimcilik akımı güçlü bir şekilde eğitim kurumlarına nüfuz etti. Hepimiz bu süreçlerden geçtik ve gençler ciddi anlamda bununla yoğruldu ve ideolojik bilimcilikle yoğrulmuş, pragmatizm suyu katılmış bu yaklaşım ister istemez dine ciddi anlamda bir mesafeyi de beraberinde getirdi. Bunu göz ardı etmemek gerekiyor. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Mürteza BEDİR

Teşekkür ederim hocam.

Prof. Dr. Aydın TOPALOĞLU

Ali Hoca'ma, Ekrem Hoca'ma davetiye için teşekkür ederim. Keşke Temel Hoca'mızın bildirişi bize dağıtılsaydı. Onu isterdim, beklerdim. Çünkü onun üzerinden konuşalım diye düşünüyordum daha isabetli olacaktı ama ben zaten notlar aldım.

Öncelikle bir teklifim veya kanaatim olacak arkadaşlar, Sayın Başkan'a da bunu arz ediyorum. Bu "sapkındı, küfürdü" falan bence çok uygun olmayan bir üslup arkadaşlar. Karşımızda çok okuyan, çok ciddi, çok düşünen bir kesim var. Çoğu sosyal demokrat, çoğu Dostoyevski, Tolstoy okuyan insanlar, felsefeyi bilen insanlar. Şimdi bu insanlara eğer biz sapkındı, küfürdü falan dersek köprüleri yıkmış olacağız ve konuşamayacağız.

Şimdi, muadili yok dedi Sayın Temel Hoca'm, ben oradan bir iki not aldım. Bence var, gerçekten var. Yani bizde, şu anda Türkiye'de bunun karşılığı var. Tarihi geçmiş değil bence, hiç geçmedi, demode hiç değil arkadaşlar. Şu an inanılmaz revaçta. Niye deizm revaçta? Batı'daki bilim karşısında, Hristiyanlık zayıflayınca iki opsiyon kaldı insanların karşısında. Ya ateist olacaklardı veya kiliseye rağmen "Ben kiliseye inanmıyorum, bu ruhbanlığa inanmıyorum ama Allah'ı da inkâr etmem, Allah'a inanıyorum." diyen insanlar oldu. Şimdi burada ruhbanlığa karşı ve kiliseye karşı olan bu reaksiyonu bize taşımaya çalışan insanlar var. Bir kısmı art niyetli bir kısmı iyi niyetli. Bizim burada hiç paniklemeden, böyle işe küfür falan diye de yaklaşmadan, Diyanet'imiz daha yukarıda kalıp, böyle babacan tavırla bu gençleri, çocukları aslında çekmemiz lazım. "Hayır kardeşim, hayır çocuğum, bak bizde ruhbanlık yok, bizde aslında öyle bir şey yok, bizdeki vahiy öyle değil." falan diye onları ikna etmeye çalışmamız lazım. Yoksa onları uçuruma itersek daha çok sorun ortaya çıkacak diye düşünüyorum. Savrulmalar falan dedi hocamız, var, bence de var. Hemen buradan devam edeceğim. Temel Hoca'm muallimden

söz etti. Maalesef kötü muallimler var karşımızda arkadaşlar. Bunlar konuşuyorlar ve insanlar bunları görüyorlar ve “Müslümanlık bu mu?” diyorlar, “Din bu mu?” diyorlar. Çok ciddi bir sorun gerçekten. Bir diğer şey, acaba hiç ateist veya bir deist dostumuz oldu mu? Yani yıllardır konuştuğumuz, arkadaşımız falan. İlla ki vardır hepimizin veya öğrenciler var. Arkadaşlar bence ortada bir din eleştirisi var. Yani ateizm de öyledir bence. Deizm de öyledir. Bu din eleştirisini ciddiye almak gerekiyor. Karşılıklı oturup konuşmak gerekiyor. Yani dertleri ne, ne istiyorlar, neyi soruyorlar, neyi bekliyorlar? Burada sorun şu, “Birileri Allah’la benim arama giriyor, ben buna izin vermem.” diyor. “Babam olsun, hocam olsun, ne bileyim işte din dersi öğretmenim olsun.” diyor. Böyle bir eleştiri var. Bu eleştiriye tabiki katılmıyorum ama bunu da görmek gerekiyor burada.

Bir hoşnutsuzluk var. Bu hoşnutsuzluğun önünü eğer biz alamazsak yani kontrol edemezsek, çok daha ciddi sorunlar ortaya çıkacaktır diye düşünüyorum.

Teşekkür ediyorum. Saygılar sunuyorum.

Mustafa SOYKÖK

Temel Yeşilyurt Hoca’mızı dinledik. Ben şok yaşadım açıkçası, hocamızın inançsızlık problemi kitabını okumuş ve gençlik çalışmalarında hocalarımıza okutmuş ve tavsiye etmiş biri olarak. Hocalarımızın da genç arkadaşlarımızın da oldukça istifade ettiği kitabın sahibi olarak Temel Hoca’m ve pek çok hocamız burada meselenin marjinal bir mesele olduğunu, siyasi maksatlarla ortaya konulduğunu ifade ettiler. Şimdi aslında şu bakış açısıyla yaklaşmayı önereceğim. Biz Başkanlık olarak, Muhterem Başkanımızın himayelerinde emir ve talimatları doğrultusunda şu anda fiilen geçmişte olamadığından daha fazla gençlerle iç içeyiz. KYK yurtlarında manevi danışmanlar görevlendiriyoruz ve bu arkadaşlarımız ciddi anlamda bu problemle karşılaştıklarını söylüyorlar. Bu bir vakıa, yaygın bir durum, sorular geliyor. Hatta ben sunumdan sonra ve hocalarımızın da bu sözlerinden sonra bir arkadaşına mesaj attım, bir manevi danışman arkadaşımıza. Ya bu meseleyi aslında siz mi abartıyorsunuz, yoksa çok da önemli bir konu değil mi, dedim. Hocam, dedi arkadaşımız, affınıza sığınıyorum. “Hocalarımız kelam uzmanı olabilirler, felsefe uzmanı olabilirler ama gençleri tanımıyorlar, biz gençlerin içindeyiz.” Bu bir problemdir ve bu Sayın Kemal ÖZTÜRK Beyefendinin de ifade ettiği gibi “18. yüzyıldaki bir deizm bugün söz konusu olamayabilir.” Ancak entelektüel bir modayla karşı karşıyayız. Gençler bir moda olarak ve bunu anne-babalarından gizleyerek deist olduklarını, ateist olduklarını ifade edebiliyorlar. Meselenin siyasi olup olmadığı elbette önemlidir ama gençlere yönelik çalışma yapan, bütün sapkın akımlar, bütün ideolojik akımların siyasi birtakım hedefleri vardır bu milletin geleceğine dair; aziz milletimizin, vatanımızın bağımsızlığına dair hedefleri vardır. Elbette ki bir proje olabilir ama neticede bir vakıa var ve örgütlü bir yapıdan, sosyal medya yoluyla örgütlenen çok ciddi anlamda sosyal medya yoluyla üniversite gençleri üzerinde etkili olan bir yapıdan bahsediyoruz. Bunların arkasında kim vardır, kim bunları organize ediyor, bilemiyoruz ama netice

BİRİNCİ OTURUM

ortada ki bir saha araştırmamızın olmadığı ifade edildi ama sahada görev yapan arkadaşlarımız, manevi danışmanlarımız bu konunun ciddi bir problem haline geldiğini ve ciddi anlamda hem akademik olarak hem de sahada çözüme kavuşturulması, mücadele edilmesi gerektiğini önemle ifade ediyorlar.

Sağ olun, teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Mürteza BEDİR

Teşekkür ediyorum Mustafa Bey'e. Evet, böylece müzakereleri tamamlamış olduk. Zamanımız doldu. O yüzden yeni bir şey almayacağız ama bilmiyorum hanımlardan hiç müdahil olan olmadı. Eğer katılmak isterlerse sadece onlara istisna yapabiliriz. Yoksa, gerçi Temel Hoca'm bir tebliğ sunmadı; bir çerçeve ortaya koymaya çalıştı ama yine de konuşmalarda sık sık kendi konuşmasına atıf yapıldığı için kendisine de bir beş dakikayı geçmemek üzere bir son söz söyleme fırsatı verelim diyorum ve böylece bu oturumu kapatacağız.

Prof. Dr. Temel YEŞİLYURT

Hocam teşekkür ediyorum. Son sözü söylemek her zaman güzeldir. Tabi ki hocalarımıza teşekkür ediyorum. Hakikaten çok güzel katkıları oldu. İstifade ettim katılardan ama tabi şöyle bir durum var. Mesela bilimsel, rasyonalizm veya mekanik evren anlayışının, zihinsel dönüşüme etkisi üzerine katılıyorum. Burada bir sıkıntı yok. Zaten pozitivizmi doğuran süreçte zemini de o oluşturmuştur, biliyorsunuz. Hatta Nietzsche'yi belki tanrının ölümüne götüren süreç de odur. Bizim entelektüellerimiz üzerinde bunun etkisi olabileceğine de katılıyorum ama gençler üzerinde hele hele bu kavramların hiçbirinden haberi olmayan gençler üzerindeki etkisi tartışılabilir ve hatta Osho'nun adını bile duymayan gençler var onu da ifade edeyim. Bir başka şey, belki sırayla gidemeyeceğim ama mesela Mustafa Hoca'mız, en son konuşan arkadaşımızın bahsettiği meselede, gençleri tanıma noktasında şunu ifade edeyim. 2.500 öğrencisi olan bir kurumun başındayım. Hepsi de gençtir bunların, onu da ifade edeyim. Artı her yıl neredeyse Kayseri'de öğrenim gören imam-hatiplerin üçte ikisine yakını ilahiyata ziyarete gelir. Hepsisiyle de bire bir ilgilenmeye çalışıyorum. Gelen öğrencilerin karşısına çıktığım zaman bazılarında müthiş bir vurdumduymazlık var, buna katılıyorum. Boş vermişlik var, ona da katılıyorum ve kahir ekseriyeti bir ilahiyata gelmek istemiyor o da ayrı bir şey. Fakat sorduğum zaman hiçbiri buna inanç temelinde bir tanımlama yapmıyor. Kimisi zor diyor, kimisi başka nedenler uyduruyor, kimisi başka başka sebepler ileri sürüyor.

Şimdi, Kemal Bey'in bahsettiği hususta, özellikle bir isim koymamız lazım. Şunda uzlaşıyoruz aslında; ortada bir problem var, yani gençlerimizin bugünkü yaşantısı, dine bakışı, dine karşı kendini konumlandırışı bir problem içeriyor. Buna katılıyoruz ama isimlendirme noktasında farklı isimler koymanın fazla bir önem taşımadığına katılıyorum. Deizm kelimesini kullanmıyorum. Çünkü kavrama meşruiyet kazandırmak

anlamına geliyor bu yönüyle. Özellikle ve özellikle bir arkadaşımız ifade etti. Şimdi ismini hatırlayamadım ama mesela Hristiyan deist kavramı Batı'da kullanılmıştır. Bizim medya şöyle bir tarandığı zaman yazılar var bu minvalde yazılmış. Müslüman deist adını kullanıyor yazılarda. Ben o kavramı bilerek kullanmadım. Çünkü bir başına Müslüman sıfatını ekleyerek deizmi Müslümanlaştırmış oluyorsunuz. İkincisi, olmayan bir zeminden hareketle kavrama meşruiyet kazandırmış oluyorsunuz. Problemin varlığı konusunda müttetikiz ama isimlendirme konusunda mesela psikolog arkadaşımız, sapkınlık kelimesinin pejoratif bir anlam taşıdığını belirtti, buna katılıyorum. Bu doğrudur ama şunu da söylemek lazım arkasından, kendisi de dinî yozlaşma kavramını kullandı, aynı pejoratif kelimeyi kendisi de kullanmış oldu. Sonuçta ortak problem var, ister savrulma şeklinde ifade edin ister yozlaşma deyin fark etmiyor. Bu problemi bir şekilde tanımladığınız bir kavram var.

En son Aydın Hoca'mızın bir meselesi vardı. Sapkınlık kelimesine yine aynı şekilde hocamız eleştiri yapmıştı. Şimdi hocam, felsefe anlamında sapkınlık yoktur. Ona katılıyorum ama ben itikadi açıdan bakıyorum. Biz kelamcıyız biliyorsunuz. Kelamda şöyle fırkalar tarihine bakarsanız yarısı sapkın fırkadır.

Prof. Dr. Aydın TOPALOĞLU

Sevgili hocam deistler ateist değil. Bunlar inanıyorlar.

Prof. Dr. Temel YEŞİLYURT

Deistlerin ateist olmadığını kabul ediyoruz hocam ama itikadi anlamda bir sapkınlık taşıyor mu, taşıyor. Peki, teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Mürteza BEDİR

Ben şahsen kendi adıma çok müstefit oldum. Çok farklı fikirler tartışıldı aslında. Bazılarında felsefi dilden çok teorik zeminlere işaret edenler oldu. Dediğim gibi ben kendi şahsım adına çok istifade ettim. İyi bir noktadan hareket edildiğini düşünüyorum ve hemen hemen söylenecek şeylerin tümünün de söylendiğini düşünüyorum. Ben başta konuşmacımız Temel Hoca'm olmak üzere, müzakere yapanlara ve siz dinleyicilere sabrınız için teşekkür ediyorum ve böylece bu oturumu burada kapatacağız.

İKİNCİ OTURUM

(11 EYLÜL 2018 SALI / ÖĞLEDEN SONRA)

ATEİZM

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

SUNUM

Prof. Dr. Kemal BATAK Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Felsefesi Anabilim Dalı

Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ (Oturum Başkanı)

Sayın Başkanım, Değerli Hocalarım, ikinci oturumumuza başlıyoruz. Bu oturumda sunumu Kemal Batak Hoca'mız yapacaklar, kendisini buraya davet ediyorum. Biraz evvelki oturumda da tecrübe ettiğimiz üzere müzakereler biraz uzun sürebiliyor onun için hızlı bir şekilde başlayalım diyorum ve sunumunu yapmak üzere kürsüyü ve sözü Kemal Hoca'ma bırakıyorum, buyurun hocam.

SUNUM

ATEİZM VE TÜRKİYE

Prof. Dr. Kemal BATAK

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Felsefesi Anabilim Dalı

Ateizm, tanrının varlığı ile ilgili *felsefi* bir görüştür. Eğer ateist iseniz (pozitif ateist) tanrının var olmadığını bir argümana dayanarak savunursunuz. Bu nedenle felsefi bir görüş olması bakımından ateizmin felsefe bilmeyen kişilere, en azından katı anlamda, kapalı olduğunu söyleyebiliriz. Ateizm, deizm, agnostisizm, panteizm, panenteizm felsefi kemal belirtisi olan elit tanrı tasavvurlarıdır. Bu durum bu tasavvurların daha çok eğitilmiş kişilere açık olduğu anlamına gelir. Bu nedenle ateizm de diğer tasavvurlar gibi tefekkürlü dünya görüşüdür.

Benden bu yazıda istenen daha çok Türkiye odaklı Diyanet İşleri Başkanlığıyla (DİB) ilişkilendirilebilecek analizler. Bu nedenle ben bu yazıda ateizmin tarihine, çok geniş nedenler ailesine, bu nedenlerin felsefi analizlerine, çok zengin teodise ailesine temas etmiyorum. Bu çerçevede yazımı üç ana başlığa ayırdım. İlk başlık, Türkiye'deki ateizmin niceliksel ağırlığıyla ilgili. Bu başlık işaret ettiği kimi sorunlar nedeniyle sanırım bize bu ağırlığın ciddiye alınıp alınamayacağı ile ilgili önemli ölçüde fikir verecektir. İkinci başlık, Türkiye gibi empirik bilimle ilişkisi sorunlu ülkeler için ayrı bir öneme sahip. Zira gelişmekte olan ülkelerde kendisine yaygın bir popüler kültürün eşlik ettiği bilimcilik, bilimci felsefe, natüralizm ülkemizde batılı ülkelerden bir nebze daha fazla cazip görünüyor. Üçüncü başlıkta ise ateizmin en önemli argümanı olarak görünen kötülük problemine ve bu problem üzerinden DİB'e yönelik kimi mütevazı tavsiyelere, tekliflere yer veriyorum.

1. Türkiye'deki Ateizm: Kafa Karıştıracı Anketler ve Müslüman Ateizm

Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Araştırmalar Merkezi'nin (SEKAM) Türkiye'nin en kapsamlı (81 ilde 5541 gençle yapılan) gençlik araştırması olarak sunulan ve 15-28 yaş grubuna yapılan ankete göre (Türkiye Gençlik Raporu¹) ateist kimliğin kendisi için uygun olduğunu beyan edenler %2,3; çok uygun olduğunu beyan edenler %1,4'tür.² Toplamda bu yaş grubundaki ateist oranı %3,7'dir. Araştırmaya göre, "kendisini ateist olarak niteleyenler arasında, Allah'ın varlığına kesinlikle inananların oranı %61, inananların oranı ise %17,6'dır. Kendisini ateist olarak niteleyenler arasında Allah'ın varlığına inanmadığını ifade edenlerin oranı sadece %8,8; Allah'ın varlığı konusunda şüpheye sahip olduğunu ifade edenlerin oranı ise %12,6'dır. İkinci derecede şaşırtıcı olan durum, komünist kimliği benimsemiş olanların, Allah'ın varlığına çok yüksek oranda (Kesinlikle inanırım + inanırım=%92,5) inanmış olmalarıdır."³ O halde bu araştırmaya göre, ateist gençlerin Allah'a inanma oranları toplamda %78,6'dır. Ateistlerin toplam oranı %3,7 ise ve bunların %78,6'sı tanrıya inanıyorsa bu kahir ekseriyeti ateistlerin toplamından düşersek tanrıya inanmayan gerçek ateistler (kararsızlarla beraber) yaklaşık %0,8 oranında olacaktır. Araştırmada Allah'ın varlığı hakkında şüphesi olanları saymazsak ateist kimlik içinde Allah'ın varlığına inanmayanlar yani gerçek ateistler %8,8'dir. Kendisine uygun bir kimlik olarak ateizmi seçen %3,7'nin %8,8'i kaçırır? Sonuç: %0,32'dir ki bunlar gerçek ateistlerdir. Allah'ın varlığı hakkında şüphesi olanları (%12,6) da bu sayıya eklersek %12,6+%8,8= %21,4 olacaktır. Kendisine kimlik olarak ateizmi seçen %3,7'nin %21,4'ü ise %0,79 (yuvarlarsak %0,8) yapar ki bu Türkiye'deki gerçek ateistlerin oranıdır. Ancak burada Allah'ın varlığı hakkında şüphesi olanları agnostik olarak niteleyip niteleyemeyeceğimiz belirsizdir. Bu nedenle Türkiye'de katı ya da güçlü anlamda ateistlerin oranı %0,32'dir, denebilir.

Kendisini ateist olarak niteleyenlerin %13,3 ve kendisini komünist olarak niteleyenlerin %9,8'inin düzenli olarak beş vakit namaz kılması gibi (s. 36) pek çok ilginç sonuçtan bizi haberdar eden bu ankete inanmakta, araştırmayı yapanların da ifade ettiği gibi (Örneğin, Prof. Dr. Burhanettin Can), ciddi zorluklar var. Zira o çelişkili görünüyor. Bir tanrıtanımayan ateist nasıl tanrıya inanır ve hatta ona düzenli olarak ibadet eder?

Öyle görünüyor ki 2014 yılında yapılan bu araştırma bizi saçma bir sonuca götürüyor; çünkü Türkiye'deki tanrıtanımayanların neredeyse tamamı, %78,6'sı, tanrıya inanıyor; bu ise kendi kendisiyle çelişik. Böylece Türkiye'de mesela pozitif ateizm ve negatif ateizm, dostane ateizm vb. farklı ateizm türlerine ilaveten yeni bir ateizm türü

¹ <http://sekam.com.tr/images/resimler/9656d9a9.pdf> 19.06.2018; <http://www.haberturk.com/polemik/haber/899296-anket-ateist-genclerin-yuzde-6li-allaha-inaniyor>. 16.01.2018.

² <http://sekam.com.tr/images/resimler/9656d9a9.pdf>, s.31.

³ <http://sekam.com.tr/images/resimler/9656d9a9.pdf>, s.35.

baş göstermiş bulunuyor: Ateist teizm! Bu kişiler belki de ya ne dediğini bilmez kişiler ya Türkiye'deki hâkim din tasavvurundan şikayetçi kişiler ya bazı din adamlarının marjinal görünen beyanlarına tepkili kişiler⁴ ya kendilerini bir tür “anarşist” olarak takdim etmeye eğilimli kişiler ya da ciddi bir kavramsal kargaşa içindeki kişiler... Anket doğru bir ölçüm yapmış ise Türkiye'deki ateizm literatürde alay konusu olacaktır. Herhalde DİB onu bu haliyle baş edilmesi gereken tam bir “tehdit” olarak görmeyecektir.

Şimdi Türkiye'deki bu yeni ateizm türü ile en azından sözselsel olarak ilişkili görünen bir başka kavrama bakalım: Ateist Müslüman. Ali Rizvi 2016 yılında yayımladığı kitabına *Ateist Müslüman: Dinden Akla Bir Yolculuk* adını vermiştir.⁵ Pakistan doğumlu Kanadalı ateist Rizvi eserine, en az John Searle'ün biraz sonra göreceğimiz “doğal olan doğaüstü şey” kavramı kadar, ilgi çekici (paradoksal) ve belki de eğlenceli bir isim vermiş görünüyor. Richard Dawkins, Steven Pinker, Sam Harris gibi önde gelen ateistlerin kapağına sitayiş dolu sözler yazdıkları eser Türkiye'nin de içinde yer aldığı İslam dünyasındaki ateistik değişimi anlama bakımından önemli olabilir.

Ailesiyle beraber iftarın ve Ramazan Bayramı'nın keyfini çıkarttığını söyleyen Rizvi, kişinin ateist olmakla beraber dinin kültürel bazı unsurlarını muhafaza edebileceğini savunur. O dünyanın önde gelen ateistlerinden Richard Dawkins'in de kendisini “kültürel Hristiyan” olarak tanımladığını, bazı Noel şarkılarını söylemeyi sevdiğini belirtir.⁶

Birikim dergisinin *Ateizm ve Sol İlahiyat*⁷ özel sayısında yazısı olan yazar Şükrü Argın da benzer noktaya temas eder:

Müslüman kültürel çevre içinde yaşayan bir ateist, doğal olarak Müslüman bir ateisttir. Bu iki anlamda böyledir. Birincisi, onun karşı çıktığı Tanrı fikri ve sureti esasen Müslüman kültürü içinde şekillenmiş ve aktif hale gelmiştir. İkincisi, kimliğinin hamuru ister istemez içinde yaşadığı bu kültürel çevrenin ellerinde

⁴ Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu, internette dolaşan videosunda, başörtülü 17 öğrencinin ateist olmasının ortak nedeninin, öğrencilerin beyanıyla, dini temsil ettiğini söyleyen insanların eylemleri olduğunu söyler. Sanırım bu tarz öfkeli, duygusal ateistler, DİB'in personel eğitimi ile MEB'in tepki yönetimi ve ölçülülük erdemi üzerinde durmasıyla, ailelerin belki de gençlerle daha yakın bir ilişki kurmasıyla vb. teskin edilebilir. Herhalde böylesine ölçsüz tepkileri en fazla toylukları sebebiyle gençlerde görmeyi bekleriz; daha fazla *tecrübe* ve yönlendirme bu sorunu çözecektir.

⁵ Ali A. Rizvi, *The Atheist Muslim: A Journey from Religion to Reason*, (New York: St. Martin's Press, 2016).

⁶ <https://www.vox.com/conversations/2017/7/7/15886862/islam-trump-isis-terrorism-ali-rizvi-religion-sam-harris> 19.06.2018.

⁷ <http://www.birikimdergisi.com/birikim/2482/314-315> 01.07.2018.

yoğrulmuştur. Bir arkadaşım, dini inancı sorulduğunda, ironik bir biçimde, “Elhamdülillah ateistim (!)” yanıtını verir.⁸

Rizvi'ye dönersek, kitabının ön sözünde o şöyle der:

Yıllar boyunca Suudi Arabistan, Pakistan, Mısır, Malezya, İran, Bangladeş, ve daha başka yerlerden bana yazan sayısız liberal ve özgür düşünörlere. Bu kitap sizler için. Zihnindekileri dışa vurduğu için hapsedilen, kırbaçlanan, tutuklanan ve öldürölenler; bu kitap sizler için. Sizler kahramanlarsınız.

Rizvi, internet sitesinde ise kitabıyla ilgili şöyle der:

Müslöman dñnyanın çoğunda din; ailenin, toplumun, ahlakın ve kimliğın üzeri- ne inşa edildiğı asli bir temeldir. Müslöman toplumlarda dinin böylece derin bir şekilde özömsenmesi –ve onu eleştirmeye ilgili tabular– inanmayan Müslöman yeni nesli, ailelerinin dinini reddetmenin ağır bedelleri ile karşı karşıya bıraktı: Aileleri tarafından reddedilmiş olma; toplumları tarafından ötekileştirilmeleri ya da hatta devletleri tarafından hapsedilmeleri, ölüm cezası ile cezalandırılmaları.⁹

Böyle bir çerçevede Rizvi, *Ateist Müslöman* biçimindeki kitabının adını ise bir rö- portajında şöyle açıklıyor:

Müslöman dñnyada açık bir şekilde kendi görüşlerini açıklayamayan sayısız özgür düşünörlere, ateistlere ve agnostiklere var. Bunlar zihinsel olarak dinsiz kişiler; ancak Müslöman gibi davranmak zorundalar. Hepsisi çelişkili bir hayat yaşıyor. İşte bu [kitaptaki] başlığımın çelişkisi- dir.¹⁰

Türkiye'de ateistlere çelişkili hayatların ortaya çıkmasına neden olacak bir baskı uygulanıyor mu?¹¹ SEKAM'ın araştırmasına bakarsak Türkiye'de mevcut olan %3,7 oranındaki ateistlerin Rizvi'nin sözünü ettiği çelişkili bir hayatı yaşadığını söylemek zor

⁸ <http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/hayat/ateist-sayisi-artiyor-mu-29876400> 21.06.2018.

⁹ <http://atheistmuslim.com/book/> 20.06.2018.

¹⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Ali_A._Rizvi 20.06.2018.

¹¹ Kitabın altıncı bölümünde Rizvi Türkiye ile ilgili şöyle diyor: “Laik bir demokrasi olan ve dñnyadaki en ileri düşönceli (progressive) Müslöman-çoğunluklu ölkelerden biri olan Türkiye'de bile *The God Delusion*'ın çevirmenleri hapisle tehdit edildiler ve Richard Dawkins'in resmi websitesi yasaklandı.” (Rizvi, kitabın ilerleyen sayfalarında “Türkiye, belki de Müslöman çoğunluklu en laik öлке ...” der.). Rizvi, bu konuda, *The Guardian*'ın 2008'deki bir haberine dayanır (<https://www.theguardian.com/world/2008/sep/18/turkey>). Habere göre, Adnan Oktar'ın karalayıcı olması ve dine küfretmesi şikâyeti üzerine bir Türk mahkemesi söz konusu siteye erişimi yasaklamıştır (Ancak ben bu yazıyı yazdığım dönemde söz konusu siteye erişebildim.).

İKİNCİ OTURUM

(Yoksa bunların %78,6'sının tanrıya inanmasının yarattığı çelişki, baskıdan kurtulmak için atılmış bilinçli bir adım mı? Ancak böyle olsa sanırım, kendilerine uygun bir kimlik olarak ateizmi seçmezlerdi). Çünkü onlar zihinsel durumlarını baskı ve ayırmadan korkmadan açıklayabilmektedirler. Oysa Rizvi'nin sözünü ettiği ateist Müslümanlar çeşitli baskı, hapis ve ölüm tehditleri yüzünden Müslüman olmadığı halde Müslüman gibi görünen; ateist olduğu halde teist gibi görünen kişilerdir. Kısaca SEKAM'ın araştırmasındaki ateistler ifade özgürlüğü olmayan kişiler değiller; sadece önemli bir kısmı görüşünü çelişkili bir yolla izhar ediyor.

Şimdi bir başka araştırmaya bakalım. Mak Danışmanlığın 2017 yılında gerçekleştirdiği ve "Türkiye'de Toplumun Dine ve Dini Değerlere Bakışı" adını taşıyan çalışmasına göre¹² "Allah'ın varlığına, birliğine, bizi yaratıp yaşattığına inanıyor musunuz?" şeklindeki soruya toplumun %86'sı "Evet" demektedir. İlgili soruya "Evet, Allah'ın sadece varlığına, bizi yarattığına inanıyorum; ama her şeye karıştığını, karışacağını düşünmüyorum." şeklinde karşılık veren %6 "deist" varken "Hayır, Allah'a inanmıyorum." şeklinde karşılık veren %4 "ateist" vardır. (Hatırlanacağı üzere SEKAM'ın araştırmasına göre kendisini ateist olarak adlandıran %3,7'nin içinde gerçek ateistler sadece %0,32'dir.). %4 cevap vermeyen ya da kararsız vardır. Ancak bu araştırmada deneklerin başka bir soruya verdikleri cevap soruşturmaya oldukça açık görünüyor: "Meleklerle inanıyor musunuz?" sorusuna araştırmaya katılanların %75'i "Evet, meleklerle inanıyorum." derken %15 ise "Hayır, gözümle görmediğim varlıklara inanmam." demektedirler. Burada muhtemelen Allah'ın göz ile görülmeyen bir varlık olduğu denekler tarafından unutulmuş görünüyor!

Şimdi Türkiye'deki ateistleri Mak Danışmanlıktan daha düşük oranda gösteren araştırmalara bakalım. Gallup International'ın 2012 yılında sunduğu "Global index Religion and Athesim" adlı araştırmada Türkiye'deki ateistlerin oranı %2'dir.¹³ KONDA'nın verilerine göre ise ateistler son 6 yılda (2010-2015) %2,3'ten %2,9'a yükselmiştir.¹⁴ Amerika'da

¹² <http://www.makdanismanlik.org/wp-content/uploads/2017/06/MAK-DANI%C5%9EMANLIK-T%C3%9CRK%C4%B0YEDE-TOPLUMUN-D%C4%B0NE-VE-D%C4%B0N%C4%B0-DE%C4%9EERLERE-BAKI%C5%9EI-ARA%C5%9ETIRMASI.pdf> 21.06.2018.

¹³ <https://sidmennt.is/wp-content/uploads/Gallup-International-um-tr%C3%BA-og-tr%C3%BAleyisi-2012.pdf>, s.10. 21.06.2018.

¹⁴ <http://www.hurriyet.com.tr/ateist-sayisi-artiyor-mu-29876400> 16.01.2018. Bu habere göre, Kadıköy'de bir Ateizm Derneği mevcuttur (<https://www.ateizmdernegi.org.tr/>) Haber bu dernekle bir röportaj ile devam ediyor. Öte yandan ateizm derneğinin yayın organı olarak 2013 yılında yayın hayatına başlayan Ateist Dergi adlı bir dergi de mevcuttur. (<http://ateistdergi.com/>)

yetişkinler arasında 2014'te ateistlerin oranının %3,1 olduğunu (ateist+ agnostik= %7,1) hesaba katarsanız¹⁵ Türkiye'deki bu oranın az olmadığı ortaya çıkar.¹⁶

Nüfus olarak ifade edilirse 2008 yılına ait verilere göre Türkiye dünya genelinde ateist nüfus olarak sonlardadır. Türkiye'deki yetişkin (18 yaş ve üstü) ateist sayısı pozitif ateistleri ve agnostikleri topladığımızda 1.371.746'dır. Agnostikleri çıkarırsak pozitif ateistler 965.303'tür.¹⁷

2. Bilimci Natüralist/Ateistik Felsefe

Din felsefesinin konuları itibarıyla 1960 ve 70'lerden itibaren bir rönesans yaşadığı literatürde ifade edilir. Bu alandaki kaynak çeşitliliği, yayınlar, din felsefecilerinin gittikçe artan bir şekilde klasik ve yeni pek çok konuyu analitik felsefenin aracılığıyla yeniden ele alması sanırım bunun açık bir göstergesi. John Searle, bu rönesansı görmezden gelir ve bilim çağında *ateizmin ötesine* geçtiğimizi savunur. Ona göre empirik bilim din felsefesinin temel konusu olan tanrının var olup olmadığı meselesini önemsizleştirmiştir. O, felsefi bağlılıkları (natüralizmi) yüzünden nedeni anlaşılabilir bir görüşe sahip bu konuda. O, özellikle tanrının varlığının rasyonalitesi, gerekçelendirilmesi ve onun varlığının kötülüğün varlığıyla bağdaşıp bağdaşmaması vb. pek çok konuda artan felsefi ilgiyi görmezden gelen bir tutum içinde görünür.

Eskiden kendisinin şimdi yazdığı gibi kitapların ya ateistik bir saldırı ya teistik bir savunma ya da agnostik bir duruş sergilemek zorunda olduklarını; oysa şimdi çerçevenin büsbütün değiştiğini savunan natüralist Searle, alaysı göndermelere sahip bir şekilde, şöyle der:

*“Bugünlerden hiç kimsenin aldırtdığı yok; Tanrı'nın varlığı sorusunu ortaya koymak bile biraz yakışsız görünüyor. Dinle ilgili konular cinsel tercih konuları gibi ele alınıyor; alenen tartışılmıyor.”*¹⁸

Searle, başlığa da çektiği üzere, “Ateizmin Ötesinde” bulunduğumuzu iddia eder. Bununla, bereket versin ki, doğrudan, eğitilmiş kişilerin daha az dindar olması gibi spekülasyon bir şeyi kastetmez. Ona göre (s. 46), bizi ateizmin ötesine götüren şey, daha radikal bir şeydir: *Eğitilmiş kişilere göre dünyanın gizemli olmaktan çıkması, onun gizemden*

¹⁵ <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/06/01/10-facts-about-atheists/> 16.01.2018.

¹⁶ Türkiye'nin içinde olmadığı Avrupa'da yapıldığı söylenen bir araştırma 16-29 arası genç neslin dinden uzaklaştığını; ateizm ve deizmin yaygınlaştığını ifade ediyor. <http://www.milliyet.com.tr/Avrupa-daki-gencler-dine-inanmiyor-molatik-7361/> 23.03.2018.

¹⁷ Ariela Keysar, Juhem Navarro-Rivera, “A World of Atheism: Global Demographics”, *The Oxford Handbook of Atheism*, Stephen Bullivant, Michael Ruse (ed.), (Oxford: Oxford University Press, 2013), s.558 vd.

¹⁸ John R. Searle, *Zihin Dil Toplum*, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006), s.46.

İKİNCİ OTURUM

arındırılmasıdır. Ancak o yine iğneleyici bir şekilde dünyanın gizemli bir yer olmaktan çıkmasının “hepimizin ateistleşmesi anlamına gelmediğini; daha ziyade ateizmin ötesine geçmesi anlamına geldiğini”, dinin bir zamanlar taşıdığı önemi artık taşımadığını ısrarla savunur (s. 48). Searle, dünyada gördüğümüz şeyleri doğaüstüne bir işaret olarak görmemek biçiminde tanımladığı dünyanın gizemden arındırılmasına dair 3 örnek verir.

Venedik'teki Madonna del Orto Kilisesi'nin inşası döneminde inşaat alanında bulunan Meryem heykeli gökten düşmüş bir heykel olarak kabul edilmişti. Bu olayın bugün gerçekleşmesi hâlinde yani inşaat alanında bir heykel bulunması hâlinde hiç kimsenin onun gökten düştüğünü iddia etmeyeceğini düşünen Searle, “çok şey bildiğimizden dolayı” bu hadisenin bugün bizim için mucizevi bir yanının olmayacağına dikkat çeker. Bir zamanlarki cehaletimizin doğal olayların doğaüstü bir varlığa işaret ettiğini düşünmemize neden olduğunu düşünen Searle, bir natüralist olarak elbette burada bilgi ile bilimsel bilgiyi kasteder.

Searle'ün verdiği ikinci örnek İtalya'daki San Miniato Kilisesi'nin isim babası olan Aziz Miniato ile ilgili. Efsaneye göre der, Searle, o başı kesildikten sonra başını koltuğunun altına alarak kilisenin şimdi bulunduğu tepeye kadar gelmiştir. O, ilk Hristiyan şehitlerinden biri hakkındaki bu olayı bugün turist rehber kitaplarının anlatma konusunda çekingen olduğunu; bir çoğunun değinmediğini; burada önemli olanın “hikâyenin yanlış olduğuna inanmamız değil; onu ihtimal olarak ciddiye bile almamız olduğunu” vurgular.

Üçüncü örnek ise İsa'nın çarmıha gerilmiş cesedinin şeklini taşıyan Turin'deki mucizevi kefenin radyoaktif bir teste tabi tutulması ile ilgili. 7 yüzyıllık ya da biraz daha eski bir tarihe ait olduğu anlaşılan kefenle ilgili önemli nokta, Searle'e göre şudur: “Testlerin mucizelerden daha çok inanılacak bir şey olduğunu niçin kabul ediyoruz? tanrının mucizesi niçin karbon 14 testine tabi olsun?”¹⁹

Öyle anlaşılıyor ki Searle'e göre bilimsel bilgimizin artması, cehaletten kurtulmamız, doğayı çok daha iyi bir şekilde kavramamız, mucizelerden, doğaüstünden, daha tam bir şekilde, tanrıdan yalıtılmış bir şekilde doğayı kavramamızın önünü açmıştır. Bu yüzden Searle, kendi kavramıyla, *tuhaf olayları* anlamadığımız şeyler olarak adlandırır. Searle, oldukça tuhaf bir şekilde, dinin ya da tanrının varlığına dair bilginin kaynağını bu tuhaf olaylara, onların anlaşılmalılığına bağlar. Peki artık bu yeni natüralist felsefi çerçeve tanrının varlığına dair ne der? Searle'ün bilimci natüralizmi bu konuda doğaüstünü doğal olana dönüştüren indirgemeci bir cevap verir:

Bu gizemden arındırma işleminin sonucu şu olmuştur: Biz artık ateizmin de ötesine geçip, konunun artık önceki nesiller için taşıdığı şekilde bizim için önem taşımadığı bir noktaya gelmiş bulunuyoruz. Tanrı'nın var olduğu ortaya

¹⁹ Searle, *Zihin Dil Toplum*, s.47-48.

çıkarsa bile, bize göre tıpkı herhangi bir olgu gibi doğal bir olgu olmak zorunda kalırdı. Evrendeki dört temel kuvvete yani yer çekimi, elektromanyetik, zayıf ve güçlü nükleer kuvvetlere bir beşincisini yani ilahi kuvveti, ekleyecektik. Ya da muhtemeldir ki diğer kuvvetleri ilahi kuvvetin formları olarak görecektik. Bütün fizik, artık ilahi fizik olsa da, yine olacaktı. Doğaüstü bir şey mevcut olsaydı bile, o da doğal olmak zorunda kalacaktı.²⁰

Searle gibi bilimci natüralist bir felsefe yürütmüyorsak yukarıdaki hadiselerle ilgili bambaşka sonuçlara varabiliriz. Daha tam bir ifadeyle, empirik bilim bizim için tek epistemolojik kaynak değilse (epistemolojik/metodolojik natüralizm) ve doğaüstü herhangi bir varlığın olmayacağına karşı (felsefi/metafizik/ontolojik natüralizm) olabileceğini ve belki de böyle bir varlığa dair argümanlara sahip olduğumuzu düşünüyorsak, Searle'ün argümanının sonucuna nasıl katılalım? Bilimsel bilgi doğal hadiselerle dair kavrayışımızı değiştirdi elbette. Ancak son dönemlerde din felsefesinin rönesans yaşamasında ön sıralardaki nedenlerden biri olan teleolojik argümanları, teistik doğa okumalarını (örneğin, yetmişler sonrası bilimsel verilerden hareketle gelişen antropiye dayalı teleolojik argümanı), kelam kozmolojik argümanı niçin bir kenara bırakalım? Ya bir bütün olarak geleneksel doğal teoloji geleneğini?

Searle, söz konusu klasik ve yeni teistik argümanlardan habersiz mi? O tartışmasının sonunda²¹ ağzından baklayı çıkarır ve bu konuda 19. yüzyılın sonlarında başlayan ve dini epistemolojinin başat konularından olan W. K. Clifford'ın inanç etiği kavramına dayanır. Onun bu noktada bir toplantıda öğrenciyken dinlediği B. Russell'in meşhur teistik inanca delilci itirazına katıldığı görülüyor: Tanrının varlığı için yeterli delil yok!²² Burada yer darlığı sebebiyle bu yarı demode cevabı değerlendirmek istemiyorum. Ancak şunu söylemeden geçemem: Eğer metafizik natüralist iseniz elbette tanrının varlığı için hiçbir delil sizin için yeterli olmayacaktır.

Burada bir parantez açarak Searle'ün değindiğim temel kavramıyla bir Hristiyan teoloğun temel kavramlarından biri arasındaki tuhaf benzerliğe dikkat çekmek istiyorum. Natüralist ateist felsefeci Searle'ün (d.1932) dünyanın *gizemden arındırılması* (demystification) kavramı ile liberal teologlardan Rudolf Bultmann (1884–1976)'ın bilimsel gelişmeler karşısında özel ilahi fiil tasavvurundan vazgeçen Yeni Ahid'in dünya resminin *mitten*

²⁰ Searle, *Zihin Dil Toplum*, s.46. İtalikler metinde yoktur.

²¹ Searle, *Zihin Dil Toplum*, s.48.

²² Bu yıl çıkmış bir makaleye göre, H hipotezinin doğruluğu için bir argüman yoksa bu durum, söz konusu hipotezin doğruluğuna karşı bir delildir. "Lehine Bir Neden Olmaması Aleyhine Bir Nedendir." başlığını taşıyan yazı ilginç bir biçimde teizm lehine tarihsel argümanları iyi argümanlar olmamakla yaftalar. Benjamin Eva, Stephan Hartman, "When No Reason For Is A Reason Against", *Analysis*, 2018.

İKİNCİ OTURUM

arındırılması (to demythologize) kavramı arasında bazı benzerlikleri var gibi. Tuhaf bir biçimde iki kavram da doğal bilimden hareketle radikal okumalar yapıyor. Elbette bu işi yapmak Searle'de bilimci natüralist/ateist felsefenin görevi iken Bultmann'da teolojinin/kelamın görevi idi! Bultmann, ruha ve Yeni Ahid'in mucize dünyasına inanmayla birlikte, elektrik ışığının ve radyonun kullanılamayacağını ve hastalık durumunda, modern medikal ve klinik araçlardan yararlanılamayacağını düşünür.²³

Searle'ün sözünü ettiği hususların Türkiye entelektüel iklimi ile ilişkisi nedir? Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde düşünmeye yeni başlayan kişiler, bilimci natüralist felsefe ile empirik bilim arasında ayırım yapmada pek çok yetersizlikler yaşamaktadırlar. Toplumun bütün katmanlarına bilimciliğin popüler bir kültür olarak yerleşik olduğunu da önemle ifade etmeliyim. Buna özellikle Batı karşısındaki geri kalmışlığımız da eklenince mesela uzay çağı ile tanrı inancı arasında kolayca bir karşıtlık kurulabiliyor. Aslında bilim değil bilimcilik/bilimci felsefe ya da natüralizm ateizme neden olabilir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde empirik bilim bakımından yaşanan gelişmemişlik nedeniyle empirik bilimin ateizmi gerektirdiği (pek çok eğitimsiz ve belki de eğitimli kişi tarafından) zannediliyor.

"Tanrı var değildir." görüşünü savunan ateizm *bilimsel* dayanaklara sahip midir? Kabaca "Tanrı vardır." önermesini savunan teizm *bilimsel* dayanaklara sahip midir? Ve bu dayanaklar her ne ise bu görüşleri *bilimsel* yapar mı? Yukarıda yer verdiğim Searle gibi bir başka natüralist Richard Dawkins de tanrının varlığının, dinsel iddiaların *bilimsel* iddialar gibi ele alınması gerektiğini savunur. Dawkins'in ve genel olarak bilimci natüralistlerin bizi mantıksal pozitivistlerin bile gerisine iten bu iddiasına ne demeli? Hangi bilimsel deney, Tanrı'nın var olmadığını, evreni yaratmadığı, onun bir olmadığı vb. gibi bir sonuca bizi götürür?

Teistik felsefe bilimsel veriler üzerine bir metafizik/felsefe inşa edebilir. Ateistik felsefe de bilimsel veriler üzerine bir metafizik, felsefe inşa edebilir. Öyleyse tanrının varlığı ya da yokluğu, Dawkins gibi natüralist bilim insanlarının iddiasının aksine, bilimsel bir mesele değil, felsefi, metafizik bir meseledir. Bilimsel verileri yorumlama hakkı elbette her iki cenahta vardır; ancak artık bunu belli bir metafiziğin içinde yaptığımız sanırım açık. Natüralist metafiziğin aksine teistik metafizik ciddi bir felsefi seçenektir. (Doğal) *Bilimsel* ateizm ve teizm olmaz; felsefi/metafizik ateizm ya da teizm olur.²⁴ Değişebilir karakterde olsa da teist âlem bilgisi olan doğal bilime fazlasıyla önem verir. İbn Rüşd'ün dediği gibi, Allah'ı en doğru bilmek isteyen kişiye eşyanın cevherini bilmek zorunludur.

²³ Rudolf Bultmann, *New Testament and Mythology*, çev. Schubert M. Ogden, (Augsburg Fortress Publishers, 1984), s.3, 4; Kemal Batak "Doğa Yasalarının Zorunluluğu, İlahi Fiil ve Mucize: Tanrı Dünyada Fiilde Bulunabilir mi?" *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 20 (2009/2), s.28-29.

²⁴ Kemal Batak, "Bilimsel Ateizm ve Bilimsel Teizm?", *Sabah Ülkesi*, Sayı: 49, 2016, s.49-53.

Teizm ya da ateizm bilimsel verileri kullanan, dikkate alan argümanlara sahip olabilir; ancak hangisi daha başarılı? Ben oldukça geniş bir çerçevede ilk olarak 2011 yılında yayımladığım *Natüralizm Çıkmazı: Dennett'ten Dawkins'e Yeni Ateizmin Felsefi Temelleri ve Teistik Eleştirisi*²⁵ adlı eserimde teistik metafiziğin natüralist/ateist metafiziğe göre daha başarılı olduğunu felsefi gerekçelerle savundum. Burada bunları tekrar etmem olası görünmüyor. Bu nedenle siz dinleyicileri daha fazla bilgi için bu eserime müracaata davet ediyorum.

3. Ateizm, Kötülük Problemi ve Diyanet İşleri Başkanlığına Tavsiyeler

Uzun felsefe tarihi boyunca çok az taraftarı olan ateizm geçen yüzyılda felsefeciler arasında yaygınlaşmış görünüyor. Ateizm felsefi problemlerle ilgili felsefi bir görüştür ve bu nedenle kendisinin oldukça “saygın”, müzakare edilmeyi hak eden felsefi argümanları bulunmaktadır. Bu çerçevede ateizmin psikolojik, sosyolojik, varoluşçu pek çok kaynağından ve argümanından söz edilir.²⁶

Çağdaş din felsefesi literatürüne bakılırsa kötülük probleminin ateistik felsefenin en önemli dayanağı olduğu görülür. Çağdaş felsefede kötülük probleminin mantıksal ve delilsel kötülük problemi şeklindeki iki sistematik formu vardır. Mantıksal kötülük problemi teizmin tanrısı ile kötülüğün varlığı arasında tutarsızlık olduğu iddiasına dayanır. Âlim-i mutlak, kadir-i mutlak ve mutlak anlamda iyi olan bir tanrının varlığı ile kötülüğün varlığı arasında tutarsızlık vardır. Bu problemin önemli düzeyde ikna edici çağdaş çözümü özgür irade müdafasına dayanır. Alvin Plantinga'nın söz konusu çözümü sofistike mümkün dünyalar teorisine dayanır. Tanrı insanları özgür kılmak için onları sadece ahlaki iyiyi yapmaya yetenekli kılamazdı; onları aynı zamanda ahlaki kötüyü yapmaya da yetenekli kılmak durumunda kaldı. Özgür irade, geleneksel olarak hem teodiseye hem de savunmaya imkân tanınması bakımından çok güçlü ve işlevsel bir çözüm unsurudur.

Derslerde edindiğim tecrübe ve gözleme göre ilahiyat öğrencisi ve ortalama dindar bir zihin, beklenebilir şekilde, kötülük konusunu “problem” olarak hele hele felsefi bir problem görmemektedir. Ve eğer varsa bile böyle bir problemin çözümü için, önemli bir

²⁵ *Natüralizm Çıkmazı: Dennett'ten Dawkins'e Yeni Ateizmin Felsefi Temelleri ve Teistik Eleştirisi*, ikinci baskı, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017).

²⁶ Bak. Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, (Ankara: Selçuk Yayınları, 1996), s. 213 vd.; Aydın Topaloğlu, *Tanrıtanımazlığın Felsefi Boyutları, Teizm ya da Ateizm*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001); çağdaş ateizmin babası olarak nitelenen Feuerbach için bak. Tamer Yıldırım, *Ludwig Feuerbach'ın Düşüncesinde Din ve Tanrı (Din Felsefesi)*, (İstanbul: Papirüs, 2009), s.96 vd.; ateizm ve agnostisizm kavramlarına dair Russell üzerinden yapılan bir tartışma için bak. Tamer Yıldırım, “Ateizm mi Agnostisizm mi? Bertrand Russell'in Tercihi”, *FLSF*, Sayı: 11, (2011).

İKİNCİ OTURUM

kısına göre, bir *cümle* kurmaya bile gerek yok(!); sadece *bir kelime* yeter: İmtihan! Oysa ben diyorum ki bu hafife alınan konu felsefenin klasik tartışma konularından biri ve çağdaş ateizmin en önemli dayanağı. Dolayısıyla öncelikle kötülük probleminin ciddi bir felsefe problemi olduğu teşhis edilmelidir.

Şimdi bu çerçevede DİB, din işlerini düzenlemekle ilgili bir kurum olarak ateizm ile mücadele edemez. Zira ateizm felsefi/rasyonel bir inançlar kümesine sahiptir. Bununla birlikte DİB, istiyorsa ateizmle şöyle *dolaylı* mücadele içinde olabilir: Rasyonel bir din yorumunu seçerek. Rasyonel bir görüşle irrasyonel bir zeminde nasıl mücadele edilebilir? Ateizmle ilişkili yukarıda işaret ettiğim çözüme de bakılırsa bu konuda başlıca iki teolojik/felsefi görüş seçilebilir: 1. İnsan özgür bir varlıktır; 2. Allah'ın varlığı rasyonel yollarla bilinebilir. Dikkat edilirse 1 nolu önerme mantıksal kötülük problemini çözmede işlevseldir. Eğer bu önerme doğru kabul edilirse kötülük probleminin bir kısmı ve dolayısıyla ateizmin önemli bir argümanı etkisizleştirilmiş olabilir. 2. önerme ise teizmin/teistik felsefenin klasik ve çağdaş argümanlarını onaylamayı gerektiriyor. Bu çerçevede İslam felsefesi ve kelamı tanrının varlığı lehine oldukça zengin argümanlara sahiptir.

Tanrının varlığı lehine binlerce yıldır mevcut olan argümanlardan habersiz kişinin ateizmi ne kadar ciddiye alınabilir? Eğer DİB'in vaizi tanrının varlığı rasyonel olarak argümanlı/argümansız bilinemez diyorsa böyle bir kişinin ateistik felsefe hakkında konuşmaya hakkı var mıdır? Böyle bir vaizde rasyonel teolojik bir perspektif yoksa ne teistik felsefe ne de ateistik felsefe ilgi alanında olacaktır. Açık bir şekilde şunu söylüyorum: Ateizm hakkında konuşmak istiyorsanız din ya da tanrı hakkında önemli ölçüde rasyonel bir zemine gelmelisiniz. DİB ancak rasyonel bir zemine yaklaştığı ölçüde tanrının bilinebilirliği bağlamında onun varlığı lehine delillerle; ateizmin temel argümanlarından kötülük problemi ile sözünü ettiğim zayıf anlamda ilgilenebilir.

DİB'in temel ilke ve hedeflerinden biri toplumu din konusunda aydınlatmak²⁷ ve 3 Mart 1924 tarihli ve 429 sayılı Kanunda görevi "İslam dininin itikat ve ibadet alanıyla ilgili işleri yürütmek ..." ²⁸ olduğuna göre bu tarz bir itikadi aydınlatma ve dönüşüm onun zaten görev alanına girmektedir. DİB'in yukarıda söz ettiğim iki önermeyi kabul etmesi elbette katı felsefi gerekçelere dayanmayacaktır. Teolojik/kelami gerekçelere dayanması gerekiyorsa ki öyle görünüyor bu konuda o *açıkça* İslam akılcılığının en önemli yaklaşımlarından olan bir tür Matürîdî akılcılığını esas almalıdır. Özellikle 1 nolu önermeyle ilişkili olarak onu tereddütsüz reddettiğini bildiğimiz teolojik determinist Eş'arî görüş, DİB tarafından reddedilmeli ya da açık bir şekilde terk edilmelidir (Elbette DİB bu konuda dilerse eskilerin avam ve havas ayrımını sürdürebilir).

²⁷ <https://www.diyenet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay//3/diyenet-isleri-baskanligi-temel-ilke-ve-hedefleri> 03.07.2018.

²⁸ <https://www.diyenet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay//1/diyenet-isleri-baskanligi-kurulus-ve-tarihcesi> 03.07.2018.

Kanımcı DİB'in bu konuda elini güçlendiren en önemli husus Türkiye'deki insanların çoğunun sözselsel olarak Matürîdî itikadında olmasıdır. Özellikle eğitimli kişilerin farkında olduğu bu durumun, öğrencilerime vurgulayarak ifade ettiğim, şöyle bir sonucu var: Eğer Matürîdî iseniz şöyle şöyle inanmanız *itikadi sorumluluğunuz*. DİB kendi imam-ları, vaizleri, müftülerine, eğer varsa, bu itikadi sorumluluğu hatırlatmalıdır.

Eğer kötülüğün tanrıdan kaynakladığını ya da onun ahlaki kötülüklerin fail nedeni olduğunu söylüyorsanız ateizmin temel dayanağını güçlendiriyorsunuz demektir. Felsefe tarihinde Platon'dan itibaren gelişen kötülük felsefeleri incelenirse tanrı ile kötülüğün birbirlerinden uzaklaştırılmaya çalışıldığı ya da ontolojisinin yadsındığı sanırım açık bir şekilde anlaşılır. Eğer siz DİB olarak ya da DİB'in bir mensubu olarak din adına tanrı ile kötülüğü yaklaştırır, Eş'arilerde olduğu gibi, tanrıyı katı bir biçimde ahlaki kötülüklerin kaynağı ya da faili olarak gösterirseniz ya da tanrıyı zıt ahlaki değerdeki bir fiili yapmaya imkân tanımayacak bir şekilde istitaatı yaratan bir varlık olarak takdim ederseniz²⁹ ateizmin eline en önemli gerekçeyi veriyorsunuz demektir. Bu durumda DİB kaynağını destekleyerek nasıl ateizmle mücadele edebilir? Teist tanrı tasavvurunun en önemli sıfatlarından olan hayr-ı mahz (mutlak anlamda iyi) bu yolla etkisizleştirilmiş ve mutlak anlamda bilgi ve kudret sahibi iyi bir tanrı ile onun kötülüğü alternatif bir fiili gerçekleştirmeye imkân vermeyecek bir şekilde yaratması arasındaki çifte tutarsızlık teist eliyle üretilmiş, desteklenmiş olmaktadır: 3) Teistik sıfatlarıyla birlikte "Tanrı vardır." ve "Kötülük vardır." önermelerinin birleşiminin yol açtığı tutarsızlık. Bırakalım tanrının varlığı ve kötülüğün varlığının tutarsızlığını buna rahmet okutacak şu tutarsızlık: 4) Teistik sıfatlarla tanrı vardır ve ahlaki kötülüğün mutlak fail nedeni tanrıdır. Dikkat edilirse 4 mantıksal kötülüğün 1 yoluyla ciddi çözüm imkânını bertaraf etmektedir. Hülâsa burada öyle görünüyor ki genel olarak Eş'arî kelamında olduğu gibi tanrı alternatif bir fiil yapılamayacak bir şekilde fiilleri (kötülüğü) yaratır demek suretiyle tutarsızlığın üretilmesi ateistik mantıksal kötülük probleminin desteklenmesi anlamına geliyor!

O halde eğer insanın hürriyetçi anlamda özgür olmadığını söylüyorsanız kötülük probleminin önemli bir çözüm unsurunu reddetmiş oluyorsunuz demektir. Dolayısıyla eğer DİB ve Millî Eğitim, eğitim gören gençlere hürriyetçi anlamda özgür iradeyi eleyerek kötülüğün tanrıdan kaynaklandığına dair bir öğretiyi ve insanın nihai kertede bütünüyle pasif bir "fail" olduğuna dair öğretiyi sunuyorsa ateistik bir fikrin yeşermesine zemin hazırlıyor denebilir. Elbette eğitim süreçlerinin ilk aşamalarında ya da genel olarak eğitimsiz halkta böyle bir ateistik görüş derhal yeşermeyecektir. Ancak ilerleyen eğitim aşamaları bu konuda özellikle eğitimli gençlerde çözümsüz teorik/felsefi güçlüklerin ortaya çıkmasına neden olabilecektir.

²⁹ Bu konunun Maturidi ve Mutezileyi de içeren geniş bir sunumu için bak. Mustafa Çağrıncı, *Ahlak, DİA*, s.5-6.

Şimdi Türkiye’de son dönemlerde basın ve siyasetin ilgi gösterdiği bir kötülük örneğini bu çerçevede kısaca inceleyerek konuşmama son vermek istiyorum. William Rowe delişel kötülük probleminde teistin kötülükleri yüce iyilikler ortaya çıkarmasıyla gerekçelendirmesine karşı bir örnek verir. Rowe, bu iddiasını 1980’lerde dile getirir. Dostane ateistlerden (friendly atheism) Rowe, Türkiye’de de benzer örneklerin basında görüldüğü gerçek bir gazete haberinden sonra “5 yaşında şiddetli bir şekilde dövülen, tecavüze uğrayan ve ardından boğularak öldürülen kız çocuğu vakasında ortaya çıkan daha yüce iyilik nedir?” diye sorar.³⁰ Bu şiddetli acıya maruz kalmadan daha yüce iyi elde edilemezse söz konusu iğrenç kötülük gerekçelendirilmiş olacaktır. (Sanırım, eğer doğruysa, Ağrı’da 4 yaşındaki çocuğun açlık ve susuzluktan ölmesi de benzer karakterde bir olaydır.). Türkiye’de buna benzer haberler on yıllardır bebeklerin cinsel istismarından beş yaşından daha küçük yaştaki kız ve erkek çocukların tecavüz ve istismarına kadar uzanmaktadır. Hatta hatırladığım kadarıyla 8 yaşındaki bir kız çocuğu tecavüzcüsü/ tacizcisi ile yüzleştirilince, yaşadığı stresten olsa gerek kalp krizinden ölmüştür. Tanrının söz konusu tecavüzlere, cinsel istismarlara izin vermek suretiyle temin ettiği ve bu şiddetli acıyı gölgeleyecek yüce iyi nedir?

Felsefi literatürde bu tarz şiddetli kötülük örneklerini teistik bir çerçevede gerekçelendirmede ciddi zorluklar mevcuttur. DİB, bu tarz olaylara karşı güçlü bir şekilde duyarlılık göstermeli ve özgür iradenin bu tarz olayları anlamada kısmi işlevini tanımalıdır. Zira bu kötülüklerin alternatif bir fiil gerçekleştirmeye imkân vermeyecek bir şekilde tanrıya, ilahi takdire bağlanması kötülük problemini ve böylece ateizmi güçlendirebilecektir.

Türkiye’de son dönemde kimyasal hadım ya da idam cezalarıyla gündeme gelen çocuk tecavüzleri ve istismarları gibi kötülüklerin çok daha yüce bir iyilik üretmesi ya da eşit derecede ya da benzer kötülükleri engellemesi söz konusu görülmüyor. Ancak varsayalım halkı ve eğitimli gençleri din konusunda aydınlatmakla görevli bir DİB mensubu bu kötülüğün alternatif bir fiili yapmaya elvermeyecek bir şekilde Tanrı tarafından yaratıldığını ifade etmiş olsun.

- A) Bu tarz kötülüklerin gerekçelendirilememesine ilave olarak,
- B) Kötülüğün varlığı,

C) Hürriyetçi anlamda özgür iradenin yokluğu ateizmi beslemiş olacaktır. Zira eğitimli genç ya da kişi böylesine şiddetli acı çekme örneklerine maksatsızca izin veriyor görünen ve hatta mutlak bir kudret olarak bu örnekleri alternatif bir fiil yapmaya imkân vermeyecek bir şekilde yaratan âlemdeki tek fail olan mutlak anlamda iyi bir tanrının varlığını sorgulayabilir.

³⁰ William L. Rowe, “Evil and Theodicy”, *Philosophical Topics*, Cilt: 16, Sayı: 2, (1988), s.120; William L. Rowe, “The Problem of Evil and Some Varieties of Atheism”, *American Philosophical Quarterly*, Cilt: 16, Sayı: 4, (1979); Michael Peterson ve Arkadaşları, *Akıl ve İnanç: Din Felsefesine Giriş*, çev. Rahim Acar, Beşinci Baskı, (İstanbul: Küre Yayınları, 2015), s.288 vd.

MÜZAKERELER

Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ (Oturum Başkanı)

Hocama teşekkür ediyoruz. Şimdi, müzakerelere geçeceğiz ama ondan önce hocamın anlattıkları ile birlikte aklıma bir hikâye geldi. Bu hikâye tabii özellikle hocamın birinci bölümde anlattığı istatistikler açısından ve günümüzdeki ateizm açısından biraz daha sanki gerçekçi bilgi veriyor. Şimdi İngiltere’de karşılaştırmalı dinler dergisi, eskiden yayınlanan bir dergi, bunun bir editörü var. Editör, evinin bahçesinde ilk defa komşusuyla karşılaşılıyor. Komşusu diyor ki buna, “Duyduğuma göre siz din, iman işleri ile uğraşırsınız, –hani Türkçe deyiş– ben peşinen söyleyeyim ben ateistim.” diyor. Derginin editörü de “Öyle mi, siz o zaman ateist olduğunuza göre kadim Yunan felsefesini, Sokrates’i, Platon’u biliyorsunuzdur herhâlde?” diyor. Adam, “Yok ben bilmem onları ama ben ateistim.” diyor. Editör “O zaman siz kadim Hint medeniyetini, Hinduizmi vs. bilirsiniz.” diyor. Adam, “Yok bilmem onları.” diyor. İşte “Çin medeniyetini bilirsiniz.”, onu bilmem, diyor. “İslam medeniyetini bilirsiniz, İslam dinini araştırmışsınızdır?”, “Yok.” Hatta “Hristiyanlığı” soruyor, –dünyasındaki dini–, “Onu da bilmem ama ben ateistim.” diyor. Bizim editör buna, “Be adam, sen, ‘Ben ateistim.’ diyeceğine, ben cahilim desen ya!” diyor.

Dolayısıyla Türkiye’de olsun, Batı’da olsun; ateizmin aslında hocamın anlattığı derinlikli boyutu yanında herhâlde bizim ülkemizde de bu yönü biraz ağır basıyor gibi geliyor bana. Onun için bu hikâyeyi her zaman için öğrencilerime de anlatırım.

Şimdi, önce müzakere için isimleri alalım, böylece müzakereye doğrudan başlamış oluruz. İlk olarak Himmet Konur Hoca’mla başlayacağız.

Prof. Dr. Himmet KONUR

Öncelikle saygılarımı sunuyorum.

En son Sayın Başkan Hüseyin Bey’in bahsettiği aslında “Sen ateist değil cahilmişsin!” ifadesinden hareketle bazı konular üzerinde durmak istiyorum. Konumuz “Güncel Dini Meseleler: gençlerin ateizme paçasını kaptırması”! Ateizmin bir entelektüel ve kadim

boyutu bir de popüler veya konjonktürel tarafı bulunmaktadır. Bu ikisini birbirinden ayırmak gerekir.

İnanç veya inançsızlık nihai olarak insanların kendi tercihleridir. Geçmişten günümüze inananlar yanında inanmayanlar da var olmuş ve birbirlerinin gerekçelerine karşı bilgi düzeyinde mücadele edegelmiştir. Bu mücadele bundan sonra da kendi rotasında devam edecektir. Bizim burada üzerinde durduğumuz mesele ise işin güncel tarafı; ateizmin popüler hâle getirilmesidir. Tabii bu yapılırken entelektüel düzeydeki ateistik görüşlerin bir kısmının cazip halde topluma/gençlere alternatifsiz olarak sunulması da söz konusudur. Bizim mücadele alanımız burası olsa gerektir. Evet, inanç özgürlüğü var, herkes istediği gibi inanmakta ve düşünmekte özgürdür ancak kişi inançsızlık kadar inancın ne olduğunu tanımadan özgürce tercih yapmış olmaz. Bu da inanç hakkında doğru ve yeterli bilgi sunmayı gerekli kılar. Ülkemizde popüler atmosfere kapılarak ateizm hakkında hiçbir kitap okumadan, entelektüel çaba sarf etmeden ateizme paçasını kaptıran geniş veya hatırı sayılır miktarda bir topluluktan bahsediliyor. Bunun beraberinde getireceği inanç krizi, toplumsal kırılma ve çözümler göz ardı edilemez.

Yine aynı çerçeve üzerinden hareket edecek olur isek insanlık tarihi boyunca ateizm gibi –bizim inancımıza göre– teizm de var olagelmıştır. İslam'ı “teistik bir din” diye tanımlıyoruz. İslam düşüncesi içerisinde ateizmle mücadele geçmişten beri var olageldi. Günümüzde ateizmle mücadelenin bir basmağı “İslam düşüncesini canlı tutmak” olmalıdır. İslam düşüncesi ne kadar canlı ve güçlü olursa bu mücadele o kadar başarılı olacaktır.

İslam düşüncesinin canlanması, güçlenmesi, inançla ilgili kadim problemlere çözümler üretmesi, yeni ortaya çıkan soru, sorun ve söylemlere cevap verebilmesi “popüler düzeydeki inançsızlık ve inanç karşıtlığı” ile mücadeleye büyük katkı sağlar. Ancak yeterli değildir. Bununla beraber üretilen bilgi, çözüm ve cevapların popülere edilmesi yani değişik toplum katmanlarına, gençliğe uygun ve cazip yöntemlerle ulaştırılabilmesi gerekir. Meselenin üzerinde durmamız gereken kısmı daha çok burası olsa gerektir. Meselenin bu yönü, az önce Sait Bey'in de ifade ettiği gibi bütün bir kültür alanıyla ve dünya görüşüyle ilgilidir. Tabiat gibi kültür ve inanç dünyası da boşluk kabul etmiyor. Sanatla, edebiyatla, bilgiyle, hatta sporla manevi değerlerimizi kaynaştırmadığımız takdirde bu işi başkaları yapıyor.

İşin bir de emperyalizm; kültür emperyalizmi ile mücadele boyutu var. Hayat bir mücadele alanıdır. Kültür emperyalizmi ile mücadeleden galip çıkabilmek için kültür dünyamızı tahkim etmek mecburiyetindeyiz. Aksi takdirde anne-babasının, içinde yaşadığı toplumun ve kendi milletinin değerlerine yabancı nesillerin türemesi kaçınılmaz olur.

Hasıl-ı kelim ateizmle mücadelenin bir düşünce dünyasını ilgilendiren bir de benim tabirimle popüler tarafı var. Birincisinin gücü, canlılığı ve yaygınlığı ikincisiyle mücadeleye katkı sağlayacaktır. İkincisi ise popüler düzeyde mücadeleyi

İKİNCİ OTURUM

gerektirmektedir. Bu mücadelenin alanı, aşamaları, hedef kitlesi, yöntemi ve içeriği iyi tespit edilmelidir. Aksi halde başarısız veya verimsiz olur.

Biz genellikle belli bir yaşın üzerindeki insanları; kendi geçmiş tecrübelerimiz, duygu ve düşüncelerimizle bu alanla ilgili çözümler üretmeye mütemayiliz. Biraz da bunun içeriğini ve yöntemini tespit ederken alan çalışmalarıyla gençlere ulaşmak, onların ne düşündüğünü ne hissettiğini ve neye ihtiyacı olduğunu iyi belirlemek gerekir diye düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ

Şimdi ikinci sırada, Kasım KÜÇÜKALP.

Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP

Ben öncelikle Kemal Hoca'ya teşekkür ediyorum fakat öncelikle bazı hususlardaki eleştirilerime birkaç cümleyle değineceğim.

Dinî düşüncenin kendi iç muhakeme mantığıyla rasyonel teolojinin veya felsefi rasyonalizmin muhakeme mantığı arasındaki ayrımı gözden kaçıran bir söylem biçiminin problemleri olacağına özellikle vurgu yapmak isterim.

Mesela felsefi düşünce veya rasyonalizm açısından Aristotelyan kategorilerle düşüncenin ve varlığın kategorilerini özdeşleştiren mantık açısından bakıldığında “ya-ya da” mantığının iş başında olduğu, bunun çeşitli düalist ayrımlar yoluyla dışlayıcı bir perspektife yol açtığı söylenebilir. Bununla birlikte dinî düşüncenin benimsemiş olduğu söylem biçimi ya da dinî düşüncenin insanın, hakikatle nasıl bir ilişki içerisinde olması gerektiğine dair ortaya koyduğu yaklaşım biçimi açısından “ya-ya da” mantığı tüketici olmaktan çok uzaktır. Bunun ötesinde, “hem o-hem o”, “veya-ve-ayrıca”, “ne o-ne o” mantığını da birlikte düşünmek gerekir. Dolayısıyla özellikle kötülük problemi çerçevesinde, özgürlük-determinizm dikotomisi çerçevesinde “Ya özgür olursunuz ya da determine edilmiş olursunuz.” şeklinde bizi sıkıştıran, düşünceyi bu sınırlar içerisinde kılmaya mecbur eden bir mantığın ötesinde düşünmek icap etmektedir.

Mesela, kötülük problemi bağlamında şayet özgür irade meselesi tartışılırsa tanrının kötülüğe müsebbip olduğu yönündeki yaklaşım biçimi yine aynı mantığın, mantıksal sonucu gereği tanrıyı töhmet altında bırakmaktadır ama aynı mantık gereği, tanrının insanı bir diğerine zulmedecek kadar özgür bırakmış olması da bir problemdir yani bir çocuğa zulmedecek kadar insanı özgür bırakmış bir tanrı, bunu bilen, gören, “kadir-i mutlak” bir tanrı anlayışıyla bu eylemin, insan özgür olsa bile, yine tanrı fikriyle çelişkili mantıksal sonuçlar üretebilmesi pekâlâ mümkündür.

Dolayısıyla ben buradan hareketle, toptancı bir mantık içerisinde, Eş'arî kelamının ve o doğrultuda teşekkül etmiş olan çok ciddi felsefi derinliğe sahip olan, geleneğin paranteze alınması teklifinin problemleri olacağı kanaatimi özellikle vurgulayayım. Hatta daha da ileri düzeyde şunu söylemek mümkün; benim naçizane kanaatim, felsefeci

olarak görebildiğim kadarıyla, Eş'arî kelamının insanın epistemik güçlerine yönelik eleştirilerinin radikalliği dikkate alındığında aklı, çok daha kendi iç muhakeme mantığının ötesine taşıyan bir boyut benimsediğini dahi söylemek mümkündür.

Bunun dışında, özellikle vurgulanması gereken bir husus kanaatimce, felsefi tanrı tasavvurlarının tarihsel süreç içerisinde sürekli bir biçimde, birbirleriyle çelişen tanrı iddialarında, varlık ve hakikat iddialarında bulunmalarının akabinde ortaya çıkan durumun, tanrı fikrine yönelik eleştirel düşüncenin meşrulaştırılması ile ilgili boyutudur. Özellikle rasyonel teolojinin, tanrı hakkında konuşurken, tamamıyla beşerî epistemik sınırları dikkate almak suretiyle insanın düşüncesinin ufkunu, hakikatinin nihai ufkunu veya sınırı olarak kabul etme tavrı tanrı fikrinin yanı sıra hakikat tasavvurunun da küçülmesine yol açacaktır.

Özellikle, Batı düşüncesi geleneği boyunca ortaya konulan varlık, hakikat, tanrı tasavvurlarını şekillendiren rasyonel düşünce ufkunun nihayetinde insanın epistemik sınırlarının tartışıldığı 17-18. yy. felsefelerinin akabinde nihilizme varmış olması durumu bu tespiti doğrular niteliktedir.

Dolayısıyla, burada rasyonel düşüncenin de ufkunun, mantığının, insanın hakikatle kuracağı ilişkiyi ne şekilde sınırlandırabileceğinin de muhakemesini yapmamız özellikle önemli diye düşünüyorum.

Benim naçizane kanaatim, Nietzsche çalışmış birisi olarak bunu özellikle söylemekte yarar görüyorum. Nietzsche'nin özellikle meşhur Şen Bilim'de "Güç İstenci" kitabında vurguladığı, "Tanrının Ölümü" metaforunun ve bu metafor tarihsel arka planı ile birlikte düşünüldüğü zaman, modern düşüncenin doğuş ve gelişim serencamı ile paralel bir biçimde düşünüldüğünde daha iyi anlaşılacağı yönündedir.

Yine, aşkınlık fikrinin yitirilmesiyle birlikte, hakikatin sınırlarının bütünüyle natüralist, fenomanalist veya fizikalist bir mantığın içerisine hapsedilmesinin açık bir sonucu olarak hakikat kavramının da yitirilmesiyle sonuçlanan bir durum, tarihsel bir durum söz konusu olacaktır.

Batı düşüncesi, öncelikle insan kavramını yitirdi. İnsanın küçülmesine paralel olarak tanrı kavramı yitirilmiştir. Bunun özellikle, beşerî, epistemik öznenin, hakikatin mutlak zemini kılınmasının ve akabinde de hakikat için mutlak zemin olarak kılınan öznenin adem-i merkezileştirilmesinin tarihsel seyir içerisinde nihilizm, rölativizm gibi düşünceleri meşrulaştıran mantığı da yerleştirdiğini söyleyebiliriz.

Ben bu vesile ile söz verildiği için teşekkür ediyorum, sağ olun.

Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ

Biz de teşekkür ederiz hocam. Şimdi Mehmet Sait REÇBER Hoca'mla devam ediyoruz.

Prof. Dr. Mehmet Sait REÇBER

Kemal Hoca'ya sunumundan dolayı teşekkür ederim.

Açıkçası benim de birkaç tane mülahazam olacak bunların bir kısmı tespit, bir kısmı eleştiri gibi olacak.

Evvvela Türkiye'deki ateizm ile ilgili istatistikler konusundaki birtakım anlaşmazlıklar ve çelişkiler ve insanların tanrıya inandıkları halde kendilerini ateist olarak görmeleri hususu, sabah deizm ile ilgili tartışmada da kısmen dile getirmeye çalıştığım gibi aynı noktayı bence vurguluyor. O nokta da şu: Aslında insan öyle anlaşılıyor ki ateist olduğunu söylediği halde tanrıya inanan veya tanrıya inanıyorum ama ateistim diyen bir insan, herhalde kendini bir şekilde bir şeye karşı konumlandırmak istiyor ve bu da aslında deizmin de ortaya çıkışında karşımıza çıkan bir fenomen. Kendini ortodokside ayırma çabası yani tepkisel olarak dinsel heteredoksi kendini bir şekilde böyle yani "Ben sizden değilim, ben dindarım ama sizin anladığınız bir dindar değilim." ifade ediyor. Bu karışıklığın nedenini böyle görüyorum. Eğer ki bir kimse "deistim, ateistim" şeklinde bunu söylerken bu kavramların anlam ve referansı konusunda eğer zihni muğlaksa ve buna rağmen bunu bir kimlik olarak sunmada, bunları kimlik edinme konusunda bir beis yaşamıyorsa demek ki çoğunlukla tepkisel bir şekilde kendini bir yol ayrımına sürüklüyor yani dinsel bir heterodoksiye açıkçası gidiyor yahut kendini böyle ifade etme ihtiyacı hissediyor, diye düşünmek gerekir. Bu açıdan baktığımızda da aslında evet deizmle zaten tarihsel olarak ateizm arasında böyle bir süreklilik var. Nitekim tanrıyı ve dini hayatından, dünyadan bir bakıma dışlayan insanlar, tanrıyı tamamen natürel düzenin bir arkesi, ilkesi haline getiren insanlar, bir müddet sonra "Böyle bir tanrı olsa ne olur, olmasa ne olur." noktasına gelerek ateizme de kucak açmış oluyorlar bir şekilde. Batı'da en azından bunu böyle görüyoruz. Charles Taylor'ın kitaplarında epeyce görüyoruz bu serüvenin nasıl gerçekleştiğini, gerek "Sources of The Self" kitabında gerek "A Secular Age" kitabında uzun uzun bu süreçleri anlatıyor.

Şimdi, diğer şeye gelince, Kemal Bey'in bu, teizm ve ateizm konusundaki birtakım kategorik değerlendirmelerinin açıkçası tartışılması gerektiğine inanıyorum. Birincisi, nasıl ki biz teizm deyince tek teizmi kastetmiyoruz, İslam teizmi var, Yahudi teizmi var Hristiyan teizmi var ve bunların entelektüel ve ahlaki iddialarının da rasyonel değeri birbirine eşit değil; yani netice itibarıyla Hristiyanlık açısından baktığımızda bunun entelektüel savunması ne kadar olur veya rasyonel bir düzlemde kendini ne kadar savunabilir diye düşünebileceğimiz gibi; onun için geçerli olan şeylerin diğer teistik gelenekler için ne kadar geçerli olup olmadığının ayrıca tartışılması gerekir.

Aynı şekilde, ateistleri de ateizmi de bence hepsini aynı kefeye koyarak değerlendirmek doğru olmayacaktır.

Buradan şu çıkıyor ortaya zannımca, aslında yani neyin rasyonel olup olmadığı tartışılmadan kararlaştırılmamalıdır ve ben Kemal Bey'in sunumunda belki yanlış da

anlamış olabilirim ama yani; ateizm rasyonel bir tutumdur, ateizm kendisini rasyonalize edebilecek birtakım gerekçelere ve argümanlara sahiptir, eğer insanlar bunun karşısına argümanlarla çıkmazlarsa vd. açıkçası bu yargıya nasıl vardığını ben Kemal Bey'in çok merak ettim. Çünkü netice itibarıyla, bir teist kadar bir ateistin de pozisyonunun rasyonel olduğunu ortaya koyması gerekir; yani kafadan birinin rasyonel olduğunu söyleyemeyiz. Ateizm konusunda pozitif kaç tane argüman var diye baktığımızda, pek de bir şey göremiyoruz. Çoğunun sosyolojik, psikolojik indirgemeciliklerle dolu argümanlar olduğunu görüyoruz, argüman demek eğer caizse bunlara. İşte kala kala elimizde kötülük meselesi kalıyor; onu da Kemal Bey uzun uzun anlattı. Burada eğer ne ateizm, ne teizm bizatihi rasyonel değil de ancak rasyonel olduğu ispatlanmaya muhtaç birer pozisyon ise şayet, o zaman herkes argümanı ile ortaya çıkacak. Birisi meydana çıkmak zorunda da değil, yani her ateist de argümantatif olarak meydana çıkmıyor, her teist de argümantatif olarak meydana çıkmıyor. Dolayısıyla eğer, "Argüman getirmezseniz rasyonel değilsiniz." sözü geçerliyse ki bunun da tartışmaya açık olduğunu söyleyebilirim, o zaman en azından birinin lehine a priori bir rasyonalite iddiasında bulunmamız yani baştan biri rasyonel demek gibi bir gerekçemiz yok. Eğer zaten teistlerin ve ateistlerin savunmalarından, argümantatif faaliyetlerinden bağımsız bir şekilde onların rasyonel olduğunu kararlaştırabilecek kadar kategorik bir yargıya varıyorsak o zaman ateizm rasyonel bir tutumsa teizm zaten rasyonel bir tutum değildir sonucu çıkacaktır ki bunun zaten doğru olmadığını ifade etmek isterim.

Kötülük meselesiyle ilgili olarak da özellikle Alvin Plantinga'nın özgür irade savunmasına dikkat çektiniz. Özgür irade savunması yani bir teodise bile değil aslında, bir savunma; netice itibarıyla Alvin Plantinga diyor ki, "Tanrı eğer insanların özgür iradeleriyle iyiliğin yanında kötülüğü de yapabilecekleri bir evren yaratacaksa, ahlaki iyilik kadar ahlaki kötülüğe de müsaade etmelidir." argüman bu. Şimdi tabii kendisi de çok emin değil yani bunu böyle kati bir delil olarak ileri sürmüyor zaten, fakat bu herkesi ikna da etmeyebilir. Dolayısıyla, kötülük meselesi konusunda başka teodiseler de var, yani özgür irade savunması eğer kötülük konusunda savunulmazsa, buradan bir determinizm çıkar gibi; bu özgür irade savunması olsun olmasın kötülük meselesi eskiden beri var ve bu kötülük meselesi determinist sistemlerde olabileceği gibi endeterminist sistemlerde de olabilir.

Demek istiyorum ki tartışmayı öyle konumlandığımızı düşünün, eğer özgürlük meselesini kabul etmezseniz kötülüğü doğrudan tanrıya atfetmiş olursunuz ve bu konuda da İslam düşüncesinde Eş'arî geleneğini biraz haksızca yargıladığımızı düşünüyorum. Çünkü netice itibarıyla tanrı, Plantinga'nın bahsettiği bu evreni yaratsın veya yaratmasın, tanrı bu evrenin yaratıcısıdır ve sorumlusudur ve tanrı ancak böyle bir evreni yaratırsa içinde ahlaki kötülüğü gerçekleştirecek bireyler var olur ve tanrı bu

İKİNCİ OTURUM

noktada en azından böyle bir dünyanın yaratılmasının ontolojik koşuludur, yani varlık koşuludur, bunu var etmese olmaz.

Şimdi kötülük meselesine bu açıdan baktığımızda, aslında netice itibarıyla İslam düşüncesinde de, en azından Eş'arilik sisteminde bunun vurgulandığını düşünüyorum. İnsan fiilleriyle ilgili olarak mesela karşımıza çıkan şey nedir, "kesp teorisi"dir. Kesp teorisinin de söylediği şey şudur: Siz irade edersiniz ama iradenizin öngördüğü fiilin gerçekleşmesi için gerekli olan ontolojik koşullar iradenize bağlı olmadığı için ancak tanrı tarafından irade edilirse gerçekleşebilir. Aksi takdirde biz insan iradesini sadece irade etmek değil, iradesinin nesnelere yani gerekli olan koşulları da yaratmaya muktedir, kadir bir şey olarak algılamak zorundayız ki bu pek öyle görünmüyor. O açıdan baktığımızda aslında burada, kötülük tanrıya atfedilmiyor. Ancak insanın aslında tam da Plantinga'nın belki söylemek istediği şey, kötülüğü seçebilme koşullarını tanrı var ediyor ama bunu insanın kendisi gerçekleştiriyor diye düşünüyorum. Bu çerçevede de yani en azından kelamî gelenek içerisinde bir değerlendirme ve yargılamada bulunurken böyle kategorik yargılamalar yerine belki her birinin kendi tezlerini kendi çerçevesinde, kendi bağlamında ele alıp değerlendirmenin iyi olacağını düşünüyorum.

Şimdilik bu kadar, teşekkür ederim.

Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ

Teşekkür ederim. Vejdi BİLGİN Hoca'm, buyurun.

Prof. Dr. Vejdi BİLGİN

Kemal Bey Hoca'mız, makro düzeyde yapılan daha çok popüler birtakım araştırmalardan bahsetti. Bu noktada maalesef daha detaylı bize bilgi verecek araştırmalar çok az. Ben de buraya gelmeden önce konuyla ilgili olarak baktım, şu anda Çanakkale'de öğretim üyesi olan Kenan Sevinç'in "Psikososyal Açıdan İnançsızlığın Oluşumu ve Gelişimi" isimli bir doktora tezi var. Bu mikro düzeyde bir çalışma yani birtakım dine inanmayan kişilerle bir araya gelip deneysel bir araştırma yapıyor. Ben de *Ateist Dergi* özelinde, oradaki bulgularla sınırlı bir araştırma yaptım. Araştırmamdaki bulgularla Kenan Sevinç Hoca'nın bulguları önemli ölçüde örtüşüyor.

Bu iki çalışmaya bakarak bize de bundan sonraki çalışmalarda faydalı olacak şu tespitleri yapmak mümkün. Birincisi, ateizme düşme açısından risk grupları dediğimiz gruplar var. Diğer bir ifadeyle kimler ateist oluyor?

Çoktan aza doğru sıralayacak olursak en başta, ateist bir aileden ya da çevreden gelen insanların ateizme, deizme ya da agnostisizme düşme ihtimalleri diğerlerine göre daha yüksek.

İkinci olarak özellikle sol ideoloji mensupları daha fazla ateizme düşüyor. Çünkü sol ideoloji ile ateizm arasında bir ilişki var. Dünyada, sağ liberal ideoloji ile ateizm arasında da bir ilişki kurulmuş ama Türkiye'de daha çok sol ideoloji ile kurulu.

Üçüncü olarak yoğunluk derecesine göre deist veyahut ateist bir arkadaş çevresi olan kişilerin ateizme düşme ihtimali daha yüksek. Yakın arkadaş çevresi, bazen aile kadar bazen de ondan daha fazla bir şekilde baskın olabiliyor.

Dördüncü olarak özellikle çocukluk ve ilk gençlik evrelerinde, bazen maddi ama daha çok psikolojik travma yaşayanlar önemli bir sorgulama süreci içerisine giriyorlar. Benzer şekilde dinî eğitimleri içerisinde psikolojik travma yaşayanların da ateizme düşme ihtimalinin olduğunu görüyoruz.

Ayrı bir araştırmada ortaya çıktığına göre, eşcinsel ve trans bireylerde deizm, ateizm, agnostisizm oranı çok yüksek (%60'lar civarında). Bunu da kısmen anlayabilmek mümkün.

Tabii önemli bir risk grubu, lise ve üniversite öğrencileri. Bunu en düşük dereceye aldım ama bunları özellikle hedef olarak belirleyip üzerinde çalışmamız gereken kesimler olması açısından söylüyorum.

İkinci tespitim ateist, deist veyahut agnostik olduğunu iddia edenlerin okumuş oldukları eserler hakkında. Biz bunları aslında biliyoruz ama ben önem sırasına göre söylemek istiyorum. Kendi bulgularıma göre, en fazla Turan Dursun okunuyor. Çok fazla sayıda kişi "Daha sonra Turan Dursun'un eserleriyle tanıştım ve benim için bir dönüm noktası oldu." diyor. İlhan Arsel, belki ilahiyat camiasında gündemden düşmüş olabilir ama hâlâ okunuyor. Richard Dawkins'in eserleri üçüncü sırada. Daha sonra meşhur sümerolog Muazzez İlmiye Çığ, Carl Sagan, Erdoğan Aydın ve emekli imam olduğu söylenen Arif Tekin gibi isimler geliyor.

Hemen hemen bütün ateistlerin okuduğu bir temel kitap daha var: Kur'an-ı Kerim meali. Belirli bir ön bilgi olmaksızın, belirli bir tefsire başvurmaksızın, hele bir inanç krizi döneminde okuyanlar açısından Kur'an meali olumlu değil olumsuz etkiye sebep oluyor.

Bireyleri ateizme sürükleyen konuların başında kötülük problemi geliyor. Kenan Sevinç Hoca'nın çalışmasında, en önemli birinci sebep olarak kötülük problemi, ikinci olarak evrim meselesi geliyor. Ben kendi incelememde, evrim meselesinin kötülük probleminden önce geldiğini gördüm ama ilk iki sırayı bunlar paylaşıyor. Yakın dönemde Türkiye'de popüler bir evrim tartışması oldu ve dindar camia genel olarak bunu şiddetle reddetti. Konjonktürel olarak evrim Müslüman, dindar bilim adamları tarafından kolaylıkla kabul edilebilecek bir mesele değil. Kanaatimce evrim meselesi, popüler tartışmalar ve dinî grupların genel kabullerinin dışında, en azından akademik düzeyde tartışılmalı. Ben, Diyanet'in bu konuda nötr bir görüş bildirmesinin bile toplumda olumsuz karşılamağının farkındayım ama evrim meselesini baştan reddetmek ve bununla doğrudan din arasında bir ilişki kurmak, ateizme karşı bizi çok zorlayacak gibi duruyor. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ

Biz de teşekkür ediyoruz. Şimdi sıra İlyas ÇELEBİ Hoca'mda, buyurun hocam.

Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ

Ben de iki-üç konuya dikkat çekmek istiyorum. Birisi, grup kimliği bu tür oluşumlarda önemli bir etki oluşturuyor. Bir insan bir derneğe, bir partiye veya bir kulübe girdiğinde şayet oranın kimliğinde ateizm veyahut deizm gibi bir ideoloji varsa başlangıçta bilinçli bir tercihle değil, mevcut kimliğe bürünme duygusuyla söz konusu düşünce ve inançlara yöneliyor. Buna örnek olarak Avrupa Alevi Dernekleri Federasyonunun merkez yapısının kendi bünyesine dâhil ettiği kişileri gösterebiliriz. Bu hususu göz önünde bulundurmamız gerekiyor. Zannımca bu anketlerden bir kısmı grup içindeki bireyleri tek tek değerlendirilmeyince karşınıza daha kabarık bir rakam çıkıyor. Bu noktada da din psikolojisi ve psikoloji hocalarımıza önemli bir görev düşüyor.

Üzerinde durmak istediğim ikinci konu, kötülük problemidir. Bu konu çok konuşuldu ancak kanaatimce bazı bilgi eksiklikleri ve hataları var. Şöyle ki, İmam Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'inde, Seneviyye'yi eleştirirken kullandığı bir yöntemi var. Diyor ki: *"Seneviyye, iyilik ve kötülüğün aslı olduğunu söyler ve böylece iki tane aslı unsurun ezelde mevcut olduğunu iddia eder. Halbuki fitratta ve tabiatta hiçbir şey doğrudan iyi veya doğrudan kötü olarak nitelendirilemez. Bunların iyilik ve kötülük niteliği kazanmaları itibâridir ve daha sonradan büründükleri yapı dolayısıyladır. Dolayısıyla fitrat ve doğanın kendisi mahza iyiliktir."* Evet, kötülüğü aslı bir unsur olarak düşünüp sonra da kötülüğü yaratıyor diye tanrıyı itham etmek belki Seneviyye'ye karşı söylenebilir ama İslam inancında böyle bir durum yok. Biz "Hayır ve şer Allah'tandır." tarzında ifadelerde bulunuyoruz. Buradaki iyilik veya kötülük veya hayır ve şer kavramları tamamen "efâl-î ibâd" ile ilgili kavramlar olup aslı unsurlar değil; insan fiilleri ile ilgili hususlardır.

Sait Hoca kısaca temas etti, ben de vurgulamak istiyorum; fiiller karşısında insanın kabiliyeti istitâat ve hürriyeti iyilik ile kötülüğe eşit mesafededir, dolayısıyla da nötrdür. Onu nötr olmaktan çıkarıp faydalı veya zararlı hale getirme kişinin imtihanı ve fiilleri ile ilgili bir durumdur. Bu da Cenab-ı Hakk'ın insanlara tanıdığı yetkinlik, istitâat, kudret ve özgürlüktür. Binaenaleyh, bu konuda baştan itibaren, büyük oranda hem Mâtürîdîler'in hem Mu'tezile'nin hem müteahhir Eş'arîlerin söylediği budur. Müttekaddimînin söylediği de aslında budur fakat onlara yapılan bir itiraz bu özgür iradenin birinci aşamada olmasa da ikinci aşamada yani cüzi iradenin mahluk olması ile ilgili bir problemdir. Ancak mahlumunuz Eş'arî'nin eserleri çok kısa ve bize sınırlı olarak gelmiştir. O zat bunları daha geniş ve tafsilatlı bir şekilde açıklama konumunda olsaydı, bizim bugün eleştirdiğimiz tarzda söyleme durumu söz konusu olmamış olabilirdi.

İkinci husus ise bilimsel ateizm konusudur. Esas itibarıyla ilişkilerin, nedenselliklerin bitip metafizik kuramların başladığı yerde ateizmi başlatmamız gerekiyor.

Günümüzde bir kurnazlık yapıyor ve fizik dünyadaki nedensellikler, sanki metafizikte de aynen devam ediyormuş gibi algı oluşturuluyor ve ateizmi destekleyen argümanlar çıkarılmaya çalışılıyor. Bunu kabul etmek mümkün değildir. Çünkü ateizm problemi esas itibarıyla ilk oluş probleminden doğuyor. Bu ise bizim bugünkü tecrübe dünyamızda, müşahade dünyamızda ortaya koyabileceğimiz bir durum değildir.

Ayrıca, bilim dediğimiz şeyi de çok yüceltmek gerekiyor. Nihayetinde bilimin, bilim öncesinde üzerine bina ettiği birtakım kuramlar var. Dolayısıyla özne-nesne ilişkisi kurulurken ortaya konulan bir itikad tarzı, bir yapı söz konusu. Onun için beşerî bilginin, mutlak bilgi değil, ihtimâlî bilgi olduğunu söylüyoruz. İhtimâlî bilgiler ise tartışmaya açıktır. Dolayısıyla bugünkü bilgilerimizin yarın tartışılmayacağını garanti yoktur.

Sözlerimi Peyami Safa'dan bir anekdot ile sonlandırayım. Peyami Safa diyor ki, "Gençliğimde, midesi ağrıyanlara hep süt içmeleri tavsiye edildirdi, biz de şifa olsun diye sürekli süt içiyorduk. Orta yaşa geldiğimizde doktorlar 'Süt, mide için zararlıdır.' demeye başladılar. Ben, bu bilimin neyine inanayım? Dün bana süt mide için yararlıdır diyordu, bugün zararlıdır diyor." Sonuç itibarıyla bilim konusunda da mesafeli bir duruş göstermek ve bilgilerimizin mutlak değil ihtimâlî olduğunu unutmamak gerekiyor.

Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ

Biz de teşekkür ederiz, şimdi Kemal ÖZTÜRK Bey.

Kemal ÖZTÜRK

Konuşacaklarım size biraz hafif gelebilir, kusuruma bakmayın fakat sahada nasıl bir tablo olduğunu anlatması açısından birkaç yaşadığım örneği vermek istiyorum.

Suriye'de kimyasal silahla öldürülen çocukların ilk videolarını yayınlayan gazetecilerden biriyim. O zaman Anadolu Ajansındaydım. İnşaat teliyle boğulmuş, hapishanede açlıktan öldürülmüş Müslümanların gizli fotoğraflarını yine dünyada ilk yayınlayan, ilk gören gazetecilerdendim. Kudüs'te Şam Kapısı denen yer vardır, Kudüs'ün girişinde. İsrail en çok orada Filistinli öldürür, en çok orada genç çocukları öldürür ve onlardan birine de şahit olmuş birisiyim.

Gazze'de kuşatma altında 1,5 milyon Filistinli yaşarken o bölgeye girdiğimde, bir taraftan tepemize bombalar yağarken bir genç Filistinlinin elimi tutup, "Türkiye bize yardım edecek değil mi?" diye çaresiz bakışlarına da yine şahit olmuş birisiyim.

Tüm bunları yaşarken kendi yaşadığım çelişkinin ve bir zihinsel yırtılmanın farkına vardım. O da Kasım Hoca'nın deminden beri bahsetmiş olduğu tanrının çocukları cezalandırma fikri, orada bizzat yaşadığım şeylerden birisiydi. Yani kimyasal silahla, bu üç yaşındaki iki yaşındaki çocukları boğarak öldüren kişi Müslüman, öyle değil mi? Şii olsa Sünni olsa fark etmez, birbirlerine suçları atıyorlar da fark etmez. Onu bir

İKİNCİ OTURUM

Müslüman öldürdü, bir kimyasal silahla o çocuğu bir Müslüman öldürdü. DEAŞ'ın kör testere ile Ürdünlü pilotun kafasını kesip sonra da yaktığı olayda da aynı şey oldu; yani bir Müslüman başka bir Müslümanı öldürdü.

Tüm bunlar, benim zihnimde derin bir yırtılmaya neden oldu, çünkü bu katliamı ve bu öldürmeleri yapan insanların tamamı Müslüman, Filistin hariç. Bir yerden fetva aldılar, bir hocadan fikir aldılar, eski bir fıkıh kitabından fetva buldular ve Ürdünlü Müslüman pilotu kafesin içerisine koyup benzin dökerek yaktılar. Şimdi, bu fetvayı verenler Ürdün'de medreselerde yetişen hocalardı. Peşaver'de, Pakistan'da, Afganistan'da yeraltı medreselerinde yetiştirilen hocalar, öğrenciler bir süre sonra Afrika'da Boko Haram'ı, eş-Şebab'ı kurdular ve hepsi bir fıkıh kitabından, bir fetvadadan bir dinî inançtan yola çıkarak başka Müslümanları öldürdüler. Benim zihnimde yaşadığım yırtılma, çatışma ve çelişki şudur, bu nasıl bir inanç? Bir Müslümanın, başka bir Müslümanı "Allahu ekber" diyerek kafasını kesmesine, benzin dökerek yakmasına fetva veren, izin veren fikir, inanç nereden kaynaklanıyor?

Dalgıçlık yapan insanlar vurgun yediklerinde yukarı çıktıklarında, onlara şöyle bir tedavi uygularlar; aşağı doğru tekrar indirirler, vurgun yediği yere kadar ve o vurgun yediği yerden tekrar yavaş yavaş yukarı çıkartırlar, kan basıncı alırsın diye. Bütün yaşadığımız travmanın derinlerde bir yerde izi var. Yani sizlerin, kelimcilerin, felsefecilerin ve ilahiyatçıların tartışacağı, inanç konusunda bir problemimiz var bizim, aşağıda Mâtürîdî ile Eş'arî'nin arasında mıdır, diğerlerinin arasında mıdır bilmiyoruz ama derinde bir yerde vurgun yediğimiz ve o vurgun yedikten sonra da büyük bir travma ile savrulmaya geçtiğimizi görüyorum ben sahada. Bunu yaşayan bir Müslümanım, insanın "Allahu ekber" diyerek kafasının kesildiğini ve kafası kesilen insanın da yine "Allahu ekber" diyerek can verdiğini gördük, bunlara şahitlik ettik sahada.

Benim gibi yüzlerce ve binlerce hatta milyonlarca insan şu anda, mülteci konumunda; evini, akrabasını ve sairesini kaybetmiş insanların belki de deizmle, ateizmle çok daha büyük etkileşim içerisinde olduğunu görmemiz lazım. Bugün sekiz milyon Suriyeli evinden, barkından, ailesinden olmuş, yok olmuş durumda. Bir şekilde sokaklarda çeşitli ülkelerde savruluyorlar. İnanın bana bunun sorgulaması esnasında ilk yaptıkları şey, bir inanç meselesidir. "Bu nasıl bir Allah'tır ki benim çocuğumu paramparça ettiler gözlerimin önünde, benim babamı paramparça ettiler veya benim ablama tecavüz ettiler, anneme tecavüz ettiler." diye. Bu Suriyeli çocukların, Iraklı çocukların, Afganistanlı çocukların, Somalili çocukların, Kenyalı çocukların yaşadığı tırnak içerisinde söylüyorum "İslamcı terör" ya da "kendini dinî referansla ifade eden" terör örgütlerinin neden olduğu bütün travmalarda ilk sorgulanan şey budur. Bizim, DEAŞ'ı üreten zihni, fikri ve kaynakları yeniden gözden geçirip, sorgulayıp şiddetli bir şekilde reddetmemiz, reddettiğimizi dünyaya ilan etmemiz ve bunu da en kuvvetli iletişim araçlarıyla yapmamız lazım. Diyanet İşleri Başkanlığının bu konuda bir çalışması var, biliyorum. O zaman da söylemiştim

Diyaret İşleri Başkanımıza bunu, en kuvvetli bir şekilde iletişimini yapmamız lazım. Biz, bu değiliz, Müslümanlık bu değildir. Yani DEAŞ'ı, FETÖ'yü, el-Kaide'yi, eş-Şebab'ı, Boko Haram'ı doğuran şeyle bir Müslüman olarak aynı kategori içerisinde yer almak-tan dolayı utanıyor insanlar. O yüzden Müslüman olmaktan, Müslümanım demekten, Müslüman gibi semboller kullanmaktan da çekiniyorlar. Bunun neden olduğu toplumsal travmanın daha sonraki yıllarda karşımıza çıkacağını, bugün çocuklarımızda gördü-ğümüz şeyin kat kat fazlasını Orta Doğu'da, bütün çatışma yaşanan bölgelerde şiddetli bir şekilde daha fazlası olduğunu göreceğiz hepimiz. Ben şuna da inanıyorum, her ne kadar siz bu kelimelere çok tepkili olsanız da bu dine karşı gösterilen tepkinin, protest tavrının, uzaklaşmanın İslam'da bir rönesans ve reforma benzer büyük bir dalganın ilk başlangıcı olacağı konusunda da kanaatlerim var. Bu büyük bir dalga, büyük bir akım olarak karşımıza çıkacaktır, belki biz görmesek bile sonraki yıllarda görülecektir. Hocamız defalarca söylediler, İslam'da ruhban sınıfı yoktur, engizisyon yoktur bu ne-denle deizm ve ateizm bu ülkede yaygınlaşmıyor veya reform bu ülkede olmaz, diye. Ben şimdi size soruyorum, dokunulmaz olan tarikat şeyhleri yok mu bu dinde, liderler yok mu? Masumiyet yüklenen mollalar yok mu? Dünya kadar var, hiçbirini eleştire-mezsınız. Diyanet İşleri Başkanlığının bizzat kendisini, bu ülkenin resmî kurumunu, tarikatlarla ilgili hurafeleri eleştirdi diye hedef tahtasına koydular, kâfir yaptılar. Şuna da eminim, ellerinde silah olsaydı vuracaklardı da. Demek ki aynı şey bizde de var ve buna bir Müslüman olarak tepki gösteriyorum, itiraz ediyorum, isyan ediyorum. Bunu ben yazıyla ifade ediyorum ama yazı yazamayan, ifade edemeyen, konuşamayan yüzlerce binlerce genç bir yırtılma yaşıyor ruhunda, ondan sonra da uzaklaşıyor. Bunun adına çocuk, deizm diyebilir, demeyebilir, ateizm diyebilir veya demeyebilir ama yaşadığımız şey Hristiyanlığın Orta Çağ döneminde yaşadığı şeye çok benziyor. Engizisyona benzer bir yapı var bu dinin içerisinde; yoksa insanları kafesin içerisinde yakacak zihin nereden çıkabilir? Benzer bir şey, engizisyonda da eğip büküp kemiklerini kırıp öldürüyorlardı. Dolayısıyla bizim karşılaştığımız şey, çok büyük bir dalganın ilk işaretleri de olabilir. Buna reform demekten hoşlanmıyorsunuz, güncelleme demekten hoşlanmıyorsunuz, ne dersenez diyelim. Bu da olabilir adımı koymuyoruz ya hani deizme uymuyor bu tepkisel tavır, ateizme uymuyor, onun kurallarına uymuyor, bu da bizim demekki kendimize ait bir tepkisellik, bir isyan başlangıcı. O yüzden bu açıdan da değerlendirmek lazım; yani felsefenin kendi içerisindeki o kadim tartışmalarına girelim ama sahada yaşanan örnekleri ve insanların yaşadığı travmaların üzerinden tartışmaya gitmek lazım. Binlerce, on binlerce, milyonlarca Orta Doğu'daki Müslümanlar, Rohingya'daki Müslümanlar, Bangladeş'teki Müslümanların ilk sorguladıkları şey, "Bu nasıl bir Allah'tır ki çocuğumu burada öldürüyor?" şeklinde oldu. Cezalandıran bir tanrı inancı sahada yaşıyor şu anda. Buna nasıl bir çare bulacağız, nasıl bir fikir üreteceğiz? İslam dünyasındaki bu hurafelerle, dogmalarla, şiddetle ve cehaletle yoğrulmuş ve kalıplaşmış şeyleri nasıl ortadan kaldı-racağız? Bu sizin alanınız, sizin göreviniz. Bizim buna ilmimiz de yetmez, birikimimiz

de yetmez ama cesaret gerekiyor ve radikal bir şekilde cesaret gerekiyor, çünkü başka türlü çözemeyiz bunu.

Ben Irak'ta Musul'a gittiğimde bana DEAŞ'ın nasıl insan ciğerini söküp yedirdiğini gösterdiler. Telafer'e gittiğimde de Haşd-i Şabi'nin nasıl insan ciğerini yediğini gösterdiler. Aynı şeyi Sünni dünyasındaki DEAŞ'ın tam karşısında Şii dünyasında Haşd-i Şabi diye ürettiler. Bunu yabancı eller dış güçler yapmış olsa bile, bunu Müslümanlar yapıyor şu anda, Müslümanlar uyguluyor bunu ve bunun kaynakları fetvaları, öyle hadi canım oradan diyecek gibi değil. İnanılmaz derecede külliyatları oluştu. Dolayısıyla sorununun çok derinlerde ve çok da büyük boyutlarda olduğunu görmemiz lazım ve bana göre çok fazla da lüksümüz yok. Çünkü bu savrulma ile birlikte işte Batı'nın ve Rusya'nın Orta Doğu'yu tamamen parçaladığında ona direnecek bir inanç sistemi de kalmamış olacak. Neye karşı direnecek? Bırakalım bunu "Amerika gelsin hiç olmazsa bu vahşilerden daha iyidir." diyen bir kitle yetişiyor şu anda, Orta Doğu'da da yetişiyor, Türkiye'de de yetişiyor. Ancak İslam dünyasının tamamını göze alarak bakmak lazım ve en dramatik soruyu sorarak bitiriyorum konuşmamı. Malezya'ya gittim, Orta Doğu'daki bütün ülkeleri iki defa dolaştım neredeyse. Malezya'da Asya tecrübesi acaba bizim yaşadığımız sorunlara bir çare olabilir mi diye Malezya Üniversitesinde bir uluslararası ilişkiler profesörünün yanına gittim. Dedim ki: "Orta Doğu'daki hali görüyorsun, İslam dünyasının hepsi birbiri ile kavga ediyor, savaşıyor ve öldürüyor. Var mı Asya tecrübesinden yola çıkarak bir öneriniz?" "Beyefendi, siz ne diyorsunuz?" dedi. "Siz, payitahtan geliyorsunuz bize çözüm soruyorsunuz öyle mi?" dedi. "Yüzyıllardan beridir siz oradan çözüm bulursunuz, fikir üretirsiniz biz de burada uygularız. Kusura bakmayın, sizden bekliyoruz." dedi.

Buradan bekleniyor, Türkiye'den bekleniyor, payitahttan bekleniyor. O yüzden sorumluluğu daha fazla olan bu ülkedeki hocaların, akademisyenlerin, profesörlerin, bilim adamlarının, bilim adamlarının hesabı da daha çetindir. Bizden bekliyorlar, Türkiye'den bekliyorlar. İnanın bana Fas'tan, Malezya'ya kadar bütün İslam ülkelerini dolaştım, hepsinin yüzü bu tarafa dönük, hepsinin beklentisi burada. Sokaktaki insan da böyle, akademisyeni de böyle, hocası da böyle. O yüzden sorumluluğumuz da çok büyük, hesabımız da çok büyük. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Bünyamin ERUL

Bu agnostisizm ile ilgili bizim geçmiş literatürde kullanılan bir ifade, işte "lâ edrî (لا أدري), lâ edriyyûn (لا أدريون)" şeklindeymiş. Oradan hareketle "ladinî", "ilhâdî" derken o deizmi, ateizmi falan konuşurken özellikle ülkemizdeki gençlerin inançları ile ilgili problemleri konusunda ben de "lakaydi, laubali" gibi bir ifade kullanmak istedim doğrusu. Bu gençlerimiz deist midir, ateist midir onu bilemiyoruz sabahtan beri hocalarımız tartıştılar ama çok ciddi anlamda bir "lakaydilik" var, "laubalilik" var, gençlerimiz Allah'la, dinle, kutsalla artık ilgilenmiyorlar, ilgileri kopartıldı. Bunun pek çok sebepleri var. İlgisiz, bilgisiz, sorumsuz yahut ellerindeki cep telefonlarında girmiş olduğu işte sanal âlemde

belki gece gündüz binlerce bombardımana tutuluyor. Bunun karşısında bilgilendirme amaçlı ne okulda ne evde ne çevrede ciddi anlamda bir iletişim sağlanıyor.

Dolayısıyla Türkiye'deki ateist ve deist oranı sayısı ne kadardır onu bilemeyiz. Ancak birkaç ay önce bir ilimizdeydim. Lisede, ortaokulda görev yapan birkaç öğretmen arkadaşla görüştüm. Hemen her sınıfta üç beş kadar dine ciddi anlamda mesafeli, dine küs, dinden uzaklaşmış hiç ilgisi olmayan çocuklarımız var, diyorlar. Bizim, Diyanet ve ilahiyat mensupları olarak gittikçe artan bu kesimi dikkate alarak birtakım tedbirler, birtakım faaliyetler yapmamız gerekiyor.

Sanıyorum son iki oturumda bunlar üzerinde enine boyuna durulacaktır diyorum. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ

Biz de teşekkür ederiz. Aydın TOPALOĞLU Hoca'm, buyurun.

Prof. Dr. Aydın TOPALOĞLU

Şimdi, Kemal Bey'in de değindiği çok dramatik şeyler çok ciddi bir problemimiz var, haklı ama. Din, İslamiyet şiddeti tavsiye ediyor mu, ne bileyim destekliyor mu, desteklemiyor mu, zaten bu çok ciddi problem. Hatta bu konuda benim de kişisel bir deneyimim var. Kur'an-ı Kerim okuyorken çaprazlama eli kolu kesilen bir örnekten bahsediliyordu bir ayet-i kerimede. Tabi çok gençken, küçükken diyeyim, ben de bayağı bir ürkmüştüm. Acaba Kur'an'da da mı böyle şeyler var, falan diye. Ancak arkasındaki o hikâyeyi öğrenince, hani çobanı yakalayıp da o çobanın işte gözünü oyan, ayağını elini çapraz kesen eşkiyayı, aslında bu bir cevaptır, kısastır, deyince orada, ha, bu kötülükte veya şiddette dinin kusuru yok. Din bunun kaynağı değil tam tersi onu önlemeye çalışıyor, diye kısmen tabi biraz rahatlamaya çalışıyordum.

Muhtemelen şu anda da aynı kanaatteyim ama tabi gözüken intiba maalesef Müslümanlar da bu işin içerisinde gibi. Zaten bizim de bu toplantıda amacımız belki, nasıl olur da biz bunu en az zararla veya en iyi şekilde açıklayabiliriz, falan doğrusu, bu önemli bir konu.

Şimdi hocam bir diğer konu var, kendi hikâyemle başlamak istiyorum sözlerime, hemen kısaca. İzmir İlahiyat'ta okuyorken mezun olduğum dönemlerde, tabi üç-beş tane farklı arkadaş vardı yurttan kalıyorduk, İnciraltı'nda işte, evrimci bir arkadaşım, Darwinci bir arkadaşım, sonra işte psikolog bir arkadaş Freudyen bir arkadaşımız. O yıllarda, bu ateistler niçin inanmaz, nasıl inanmazlar, böyle hınçla, bir hırsla din felsefesini seçtim. Sağ olsun Mehmet Aydın Bey Hoca'mız da rehberlik ettiler. O dönemde o tezi, o ateizm çalışmasını o saikle yaptım şöyle bir kanaat var, "Ateistler inanmalı, ateistler nasıl inanmazlar, bunları döveriz, hırpalarız." falan. Tabi yıllar geçti bir 10-15 sene sonra, bu defa ters döndüm. Tabi biraz espri olacak arkadaşlar, yanlış anlamayın, bu defa "Nasıl inanıyorlar?" sorusu noktasına geldim. Aslında bu çok ciddi problem, yani nasıl inanıyorlar?

İKİNCİ OTURUM

Şöyle, şimdi karşımızda varsayalım bir tablo var, bir resim var yani dünyayı öyle görelim, tabloya iki insan baktığında bir tanesi “çok iyi, çok güzel” diyor, diğeri “maşallah, sübhanallah” diyor. Fark şu, bir tanesi, din dilini kullanıyor arkadaşlar, bir tanesi de seküler bir dil kullanıyor. “Çok iyi” diyen, “güzel” diyen kişi, aslında gördüğü tabloyu, gördüğü resmi gördüğü şekliyle açıklamaya çalışıyor. Diğer arkadaşımız, dindar arkadaşımız da tablonun dışına, ötesine geçiyor, referansları yukarıda aslında gözükmeyen görülmeyen alanı konuşuyor, gaybı konuşuyor. Burada arkadaşlar bence kavga bu; bir tarafta dünyayı, varlığı, var oluşu olduğu gibi anlamaya, açıklamaya çalışan bir duruş var, buna tabi ateizm diyerek biz belki öteliyoruz, örseliyoruz ama bu kendince bilimsel bir duruş; diğer tarafta da varlığı varoluşu görüntüye kapılmayıp onun arkasındaki bir üst gerçeklikle açıklamaya çalışan bir duruş ki bizim duruşumuz. Bence fark bu ama olay şu, varlığa baktığında gördüğünü yorumlayan insan, olan bitenleri “Ben açıklayabilirim.” diyor. Sorun burada, yani ne demek istiyor? İşte mesela din niçin ortaya çıktı, inanç nasıl ortaya çıktı, bunun sosyolojik açıklamasını yapıyor. İşte “iktidar kavgası” diyor, işte psikolojik açıklamasını yapıyor, “Bu bir yanılısamdır.” diyor, antropolojik bir izah getirmeye çalışıyor, “Bu içimizde sublimasyon, bir şeyi yüceltme tarafımız var.” diyor, “İnsanoğlu üç-beş ay bir nesneyi bir objeyi yüceltebilir, onu ilahlaştırabilir.” falan diyor. Çözmeye çalışıyor, ne bileyim bir maddeci arkadaşımız aslında olan biteni kendi içerisinde söylemeye çalışıyor.

Şimdi bunlara baktığımızda acaba din ne söyleyebiliyor? Kaldı ki dinin kendisini de yanlışlamaya çalışıyorlar yani bu itirazlar, bu eleştirilerle aslında lafı şuraya getiriyorlar: Bu din dediğimiz şey, öyle yukarıdan gelen, vahiyle gelen, melekle gelen veya Allah’ın (hani varsayalım) gönderdiği bir olay değil, tamamen dünyevi bir olgu. Şimdi bu bağlamda arkadaşlar, ben ateizmi bir bilimsel duruş olarak görüyorum. Tabi ki katılmıyorum, tabi ki desteklemiyorum, tabi ki kusurları var ama bizim ülkemizde de çok ciddi bir damarı var. Mesela bilim ütopya çizgisi diyelim veya pek çok sol yayınlar aslında bunu destekliyorlar. Ayrıca İstanbul’da, Kadıköy’de veya Ankara’da herhangi bir yerde çok ciddi bir taban da var. Onlarla konuşmalı mıyız, cevap vermeli miyiz? Bence de vermeliyiz, konuşmalıyız da hatta ve hatta bir araya da gelmeliyiz. Çünkü sonuçta bizim çocuklarımız, onların eserlerini, kitaplarını okuyor ve onlarla beraber yatıp kalkıyorlar üniversitelerde, şurada burada. Ben şahsen burada iyimserim. Belki bu toplantı inşallah vesile olur; aslında Diyanet’imiz çalışıyor, daha önce de çalışmıştı bu konularda. Yalnız farklı bilim dallarında varlığı, var oluşu veya kendisini daha iyi nasıl açıklayabilir, daha nasıl izah edebilir, bunları önemsemeliyiz.

Bir diğer problem de, daha ziyade dine gelen eleştiriler var. İşte Kur’an ile ilgili eleştiriler var, Turan Dursun örneğinde olduğu gibi, hocam bir tanesi söyledi; hadislerle ilgili eleştiriler var, diyor ki, “*Resulüllâh Efendimiz aslında iyi bir insan ama o Hira Mağarası’nda aslında bir epilepsi yaşadı, ne bileyim, bir hastalanmıştı. Çok iyi bir insan doğru ama, Kur’an dediğimiz şey aslında onun sözleri.*” Bunu anlatıyorlar okullarda çocuklara, insanlar bunları

duyuyor, öğreniyorlar. Tefsirle ilgili çok ciddi tenkitler gelebiliyor bazen. Fıkıh için, zaten fıkıh tabiri caizse af edersiniz işte çağ dışı, işte günümüze hitap etmiyor, artık işte çok detayla uğraşıyorlar, falan diyen bir ekip var. Peki, mesela tarih konusu, “İslamiyet, din aslında tarihî bir olgudur.” diyor. “Hatta bunun arkasında bir ekonomi, iktisat falan var.” diyor, böyle bir açıklama yapıyorlar.

Bir de arkadaşlar ateizmle ilgili, bizi ilgilendiren mesela, çok ciddi bir etik eleştiri var, “Din etiği, din ahlakı çıkarıcıdır.” diyorlar. Yani çıkarı olmasa namaz kılmayacak, çıkarı olmasa hacca gitmeyecek, çıkarı olmasa cehennemden korkmasa işte yalan söyleyecek falan. Sanki din veya dinî ahlak, din ahlakı böyle bir tedbir bir çıkar peşinde koşuyormuş gibi, öyle bir eğitim veriyormuş gibi anlatıyorlar. Üç-beş tane daha madde var burada arkadaşlar: “Din ötekileştiriyor, ayrıştırıyor, bölüyor; cinsiyetçi, şiddet kullanıyor.” diyor. İşte biz bunlara ne söyleyebiliriz, nasıl cevap verebiliriz? Bence bunu düşünmemiz gerekiyor. Şahsen ben, iyimserim yani kötümser değilim ama bana göre iş çok, Allah yardımcınız olsun, teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ

Sağ olun. Metin ÖZDEMİR Bey.

Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR

Sona kalmak zor, hakikaten çok güzel şeyler söylendi ama ben bugün Kemal Bey’in o dramatik sahnelerinden hareketle özellikle şunu söylemek istiyorum. Görülüyor ki esas problemimiz ateizm, deizm, agnostisizm vs.den ziyade bizim, Müslüman bireyleri şiddete yönlendiren, şiddeti meşrulaştıran din anlayışımız. Bu anlayışın kökleri ile ciddi manada mücadele etmemizin ateizmle, deizmle mücadeleden çok daha önemli olduğu kanaati oluştu bende. Ben de belki yanılıyor olabilirim ama bence en büyük problemimiz bu görünüyor.

Ben kötülük problemi üzerinde gerçekten çok düşündüm, çok çalıştım, doktora tezim kötülük problemi ile ilgili. Bazı geceler, sabaha kadar düşündüğümü hatta bazen buhran ve bunalım yaşadığımı da hatırlıyorum, ilk başladığım yıllarda. Şimdi bir gün, Cumhuriyet Üniversitesinde çalışırken bir hanımefendi geldi, daha önce tefsir hocalarına gitmişler, ben kötülük problemini çalıştığım için bana yönlendirmişler. Hanımefendi şöyle bir soru sordu, dedi ki, “Benim çocuğum olmuyordu, 10 yıl Allah’a yalvardım bana bir evlat ver diye, bana 10 yıl sonra güzel bir kız evladı verdi. 17 yaşına kadar onu özenle büyüttüm. Amerika’da olduğum bir sırada babası ile birlikte iftar yemeğine giderken bir trafik kazası geçirdi ve ikisi de rahmetli oldu. Hocam, ben o tarihten itibaren Allah’a küstüm, sürekli namaz kıliyordum, oruç tutuyordum, artık hepsini bıraktım, terk ettim.” dedi. Gerçekten o zaman ne söyleyeceğimi şaşırđım.

Şimdi, bu örnekleri yaşayan insanlara siz İbn Sînâ’nın “Dünyada asıl olan iyiliktir, şer azdır, işte kötülük görecedir, aslında kötülük diye bir şey yoktur, kötülük iyiliğin eksikliğidir.” gibi

İKİNCİ OTURUM

felsefi argümanlarla yaklaşırsanız, ikna etmeye çalışırsanız bence başarı şansının çok düşük olduğunu düşünüyorum. Allah, insana el verdi, yeryüzünde elini alet yapmak üzere kullanan tek varlık insan ve elini maharetli bir şekilde kullanmasının en önemli kaynağı ise akli ve zekâsı. Akıl ve zekâ insanda en büyük potansiyel ve imkân. Bu imkânla uygarlık ve medeniyet kuruyor ve yeryüzünde bunu başarabilen tek varlık insan. Onun için böyle bir varlığın özgür olması gerekiyor. "İmtihan" sözcüğünün sunumunu yapan Kemal Hoca'mız biraz rahatsız edici olduğuna değindi yanlış anlamadıysam. Evet, doğru, bunun biraz itici bir tarafı var ama bu dünyada insan yetenekleriyle ölçülüyor, deniyor aslında. Yani buna teodise çalışmaları yapan, ilahi adaleti savunan insanlar çok güzel bir örnek veriyorlar. Diyorlar ki bir insan bir dağın zirvesine 2 bin metreye helikopter kiralayarak çıkabilir ama öyle yapmıyor dağcılar; yürüyerek, tırmanarak, enerji ve güç sarf ederek oraya, 2 bin metreye tırmanıyor ve orada başarısının hazzını yaşıyor.

Şimdi biz, bu dünyada böyle bir durumdayız aslında; sınanıyoruz, deniyoruz, kendi yeteneklerimiz ölçülüyor, imtihan ediliyor, burada bir şeyler ortaya koyuyoruz ve bunun bir karşılığı var. Ateizm, problemi çözmiyor, sadece itiraz ediyor ama bunun karşısında teist düşünce veya dinî düşünceler kendilerince buna bir çözüm getirmeye çalışıyor. Benim kanaatim atladığımız nokta, burada vurgu yapılmadı, ona da şaşırdım; burada iki tane önemli nokta var, insanoğlu yeryüzünü islah ve imar etmekle görevlendirilmiş bir varlık, bu görevi de kendisindeki potansiyellerden kaynaklanıyor. Yeryüzünde kötülüğü önlemek Kemal Bey'in anlattığı bu sahneleri önlemek Allah'ın görevi değil, bu bizim görevimiz ve bunda bütün insanların, başta bizim Allah'a ve ahiret gününe inandığını söyleyen insanların büyük bir payı var. Yeryüzünde kötülüğü önlemek birinci sırada politikacılarımızın görevi. 8 yaşında bir çocuğa tecavüz eden ya da yeni doğmuş bir bebeğini denize atan ya da çöp konteynırına atan annenin problemini çözmek, bu tür kötülükleri yeryüzünden kaldırmak bizim görevimiz. Eğitim politikamız, din eğitimi politikamız bu konuda birinci derecede rol oynuyor.

Biz, insanımıza, kendi çocuklarımıza, benim 4 tane çocuğum var ve bunu tecrübeyle yaşadım, empati yapmasını öğretemiyoruz. Şiddetin kaynağının da buradan kaynaklandığını düşünüyorum. DEAŞ'ın zihninin arkasında ne var? Efendim "Sen benim düşüncemi kabul etmiyorsun, hâlbuki benim düşüncem hak, o zaman sen batılın, batılın yeryüzünde yaşama hakkı yoktur, o zaman sen beni kabul etmiyorsan seni ben öldürmeliyim, yok etmeliyim."

Hâlbuki bizim geleneğimiz, Hz. Peygamber'in başlattığı o Kur'anî kültür, nebevî kültür böyle başlamadı? Hz. Peygamber insanları şiddet yoluyla, savaş yoluyla ikna etmedi, onların akıllarına ve gönüllerine hitap etti ve onları delille, belgelerle ikna etmeye çalıştı. Dolayısıyla biz empati yapmayı bir kere öğrenmeliyiz ve öğretmeliyiz. Karşımdaki bir insan benim gibi düşünmüyorsa, benim mezhebimden değilse, benim dinimden değilse, nasıl ki ben kendi mezhebimi ve dinimi hak olarak görüyorsam o da

kendi mezhebini ve dinini hak olarak görüyor. Nasıl benim kendi mezhebimi ve dinimi hak olarak görmem doğal bir hakkımsa onun da kendi mezhebini ve dinini hak olarak görmesi doğal bir haktır. Peki, bu durumda yapmamız gereken iş nedir? Ben onu eğer başarabiliyorsam, Sait Hoca'm değindi, eğer ifade edebiliyorsam, gücüm yetiyorsa güçlü argümanlar belgeler koyarak onu ikna edebilmemdir. Bunun ötesinde yapabileceğimiz bir şey yoktur. «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ» (Dinde zorlama yoktur.) (Bakara, 2/256) Biz bunu okuyoruz ama hiçbir zaman pratik hayatta karşılığını göremiyoruz.

Son bir-iki şey daha söylemek istiyorum, hemen bitiriyorum.

Şimdi bu kötülük probleminin çözümünde, özgür iradeye vurgu yapıldı. Özgürlük insanın zekâsından ve akıllı olmasından kaynaklanıyor; zeki ve akıllı olan varlıkların daha doğrusu akıllı olan varlıkların özgür olması gerekiyor. Bu aklın tabiatında, doğasında var olan bir şey, bu tamam. Diğer taraftan burada vurgu yapılmayan konu bana göre ahiret inancıdır. Eğer biz, dindarlarımıza başta kendimiz olmak üzere sağlam bir ahiret inancı veremezsek kötülük probleminin çözümü yeryüzünde mümkün görünmüyor. Hukuki açıdan çözülebilir ama ahlaki açıdan kötülük problemini yeryüzünden bertaraf etmek mümkün değil. Onun için sağlam bir ahiret inancını biz çocuklarımıza nasıl öğretebiliriz, akli temellere, rasyonel temellere dayanan bir ahiret inancını çocuklarımıza nasıl verebiliriz, zerre miktar yaptığımız iyiliğin zerre miktar yaptığımız kötülüğün hesabını vereceğimiz bir şuuru, bilinci çocuklarımızda nasıl oluşturabiliriz? Son sözüm şu olsun, kötülük problemini dünyada çözmek bizim görevimiz; başta politikacılarımızın, iktidar gücünü kullanan inananların görevi. Yeryüzünde açlığı, yoksulluğu, şiddeti, savaşları önlemek öncelikle bunların görevleri ama ondan sonra diğer kısım kademe kademe hepimizin görevi. Ahirette zaten kötülük çözülecek, mutlak adalet orada; buradaki görece eşitsizlikler, haksızlıklar orada çözülecek. Çöp konteynırına atılan çocuğun hakkı da, 8 yaşında tecavüze uğrayarak öldürülen çocuğun hakkı da ahirette alınacak ama biz dünyada da ilahi adaleti gerçekleştirmekle görevliyiz diye düşünüyorum. Tekrardan teşekkür ediyorum efendim.

Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ

Teşekkür ederiz hocam. Son olarak Hasan KAPLAN Bey, buyurun hocam.

Prof. Dr. Hasan KAPLAN

Ben fazla vaktinizi almadan bir dakikalık bir katkıda bulunmak istiyorum. Burada da Kemal ÖZTÜRK Bey'in sorduğu soruya bir cevap olur, ümidi taşıyorum. Kemal Bey'in anlattığı, o çizdiği travmatik tablo aslında teistik teolojinin sonucudur, teizmin sonucudur. Yani eğer bir adres arıyorsak burada, deizm, ateizm tartışıldığı gibi aslında teizmin problemlerini de tartışmamız gerekiyor. Özellikle teizm, teizm antropomorfik insan biçimli tanrı anlayışıyla bence büyük problem oluşturuyor. Hocalarımızın önce teizm üzerine düşünmeleri lazım, teizmdeki bu sıkıntıları nasıl aşarız, nasıl ötesine gideriz?

İKİNCİ OTURUM

Kemal Bey bir şeyden bahsetti, “ateizmin de ilerisine gittiğini”; bizim de artık klasik teist kavramın biraz genişletilmesi ve bunun üzerine mevcut teistik anlayışı sorgulamamız gerekiyor diyorum. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Ahmet YAMAN

Eğer bana iki dakika müsaade ederseniz Hoca'm.

Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ

Buyurun.

Prof. Dr. Ahmet YAMAN

Çok teşekkür ediyorum. Kemal ÖZTÜRK Bey'in konuşmasından sonra esasen konuşma lüzumu hasıl oldu bende. Hakikaten hepimizden çok daha fazla sahada bulunuyor, yazılarını da zevkle okuyorum, çok da istifade ediyorum hatta oğluma da o gün mutlaka okutuyorum ve müzakere ediyoruz, şimdi oğlum da burada, salonda.

Söylediği şeylerin tabiatıyla oturduğu bir zemin var fakat “Nasıl oluyor da fıkihtan, fetva kültürümüzden ve klasik anlayışımızdan böyle bir sonuç ortaya çıkıyor bunu sorgulamamız lazım.” dedi. Ben de fıkıh hocasıyım, öğreniyorum, öğrendiklerimi öğretiyorum, şimdi oğlumun bana yemekte, “Baba sen demek ki insanlara nasıl kör testere ile baş kesilirmiş bunu mu öğretiyorsun?” demesinden endişe ediyorum. Şunu demek istiyorum, söylenenler son derece haklı fakat bunun arkasında, geleneksel fikhimizin belli bir metodolojiye dayalı üretilmiş fetvamızın olmadığını da Kemal Bey'in bilmesi lazım.

Burada fikhin ya da fetvanın araçsallaştırılması durumu var, yani hiçbir usulünce öğretilmiş fıkıh kitabına, klasik fıkıh kitabına hangi mezhebe ait olursa olsun ulaşsanız, gitseniz, baksanız bugün DEAŞ'ın, Boko Haram'ın başkalarının yaptığı gibi bire bir karşılığını fetva olarak, bir cümle olarak bulamazsınız. Oradaki bazı bilgilerin araçsallaştırılması söz konusudur, esasen Boko Haram ya da DEAŞ fıkıh kitabına bakarak mı bunu söylüyor yoksa daha çok ayet mi kullanıyor? O zaman Kur'an'da sorun var, demeniz lazım. Çünkü bunların cinayetlerinin arkasındaki esaslı argüman ayet-i kerimelerdir. Ne yapıyor ayeti? Araçsallaştırıyor, ayeti şöyle anlıyor, ayeti böyle sündürüyor, ona şu anlamları yüklüyor dolayısıyla o zaman sorunu bizim Kur'an'da aramamız lazım gibi bir sonuca ulaşmamız lazım. Herhalde bunu bir mümin olarak söyleyemeyiz.

O zaman Trump'ın dünyada söylediği belki birkaç doğru cümleden bir tanesi ile konuyu izah etmek daha doğru olacak. “Bu DEAŞ'ı Barack Obama kurdu.” demişti Trump. Yani ortada birtakım müvekkiller var, vekiller var. Vekillerin müvekkilleri adına yaptığı işler var ve bu işleri yaparken de Kur'an'ın, sünnetin, sahabenin o ilk dönemdeki tartışmaların ve o muazzez fikhin da araçsallaştırılması söz konusu. Dolayısıyla bu ayrımı iyi yapmamız gerekiyor Kemal Bey. Bu hissiyatınıza gönülden katılıyorum, vicdanınızın çok derinliklerinden konuşuyorsunuz, gönülden katılıyorum. Benden çok daha hislisiniz,

tebrik ediyorum, gıpta ediyorum ama bunun arkasında bir sorumlu arayacaksa bu mu-azzez fıkıh ve fetva kurumu olmamalı, din-Diyanet olmamalı; bunun araçsallaştırılması ve müvekkiller-vekiller arasındaki protokol olmalı. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ

Biz de teşekkür ediyoruz. Kemal Bey, buyurun.

Prof. Dr. Kemal BATAK

Tanrının, insanı çocuğa zulmedecek özgürlükte bırakması da bir sorundur, dedi hocam haklı olarak. Ben zaten çalışmada özgür iradenin kısmi bir çözüm olabileceğine işaret etmiştim.

Rasyonel bir teoloji ya da irrasyonel ya da rasyonel olmayan teoloji seçimi başka bir şey tabi. Ama eğer pozitif ateizmden bahsediyorsak, Antony Flew'un 76'daki kavram-sallaştırmasıyla "pozitif ateizm argümanlı ateizm" demektir ve literatüre baktığımızda ateist nüfus mesela verilirken hep pozitif ateistler örnek olarak verilir. Bunun da diyelim negatif ateistlerden ayırıcı tarafı, argümanlı olmasıdır, rasyonel bir argümanı vardır ve bu argüman da en temelde çağdaş ateizm söz konusu olduğu zaman kötülük problemidir. Dolayısıyla burada yapmamız gereken şey, zorunlu olarak rasyonel ya da irrasyonel bir teori seçimi ya da din yorumu falan değil. Eğer pozitif ateizm ile ilgilenmek istiyorsanız ve buna bir tedbir almak istiyorsanız bu argümanlarla ilgilenmek zorundasınız ama elbette pozitif ateizmle ilgilenmemeyi de seçebilirsiniz, bu da başka bir çözüm.

Sait Hoca'nın bazı söyledikleri de bu minvaldeydi; işte teizmin ve ateizmin pek çok türleri olduğu. Bu zaten bu tebliğin bütünüyle sınırlarını aşan bir şey. Rasyonalizm argümanlı mı olur argümansız mı; evet bu konuda felsefede din felsefesinde tartışmalar var ama tekrar aynı şeyi söylüyorum, benim burada birkaç yerde de vurguladığım gibi konuştuğumuz kavram pozitif ateizm, argümanlı ateizm; yoksa ateizmin elbette irrasyonel temelleri de var, mesela psikolojik temelleri ya da varoluşsal temelleri. Ben zaten bunlara temas etmeyeceğimi söylemiştim. Bunlar literatürde yaygın bir şekilde mevcut. Ateizmin tek temeli rasyonel argümanlı dayanaklar, temeller değil ya da ateizmin tek temeli kötülük argümanı değil. Ancak temel mesele, kötülük problemi. Burada özgür irade ve delilsel kötülük probleminin çözümünde ve diğer bir iki meselede özgür irade çok önemli bir anahtar, mantıksal kötülük probleminin çözümünde bahsettim ve delilsel kötülük probleminde çözebilir dedim. Yoksa özgür iradeye dayalı böyle tek bir analiz ateizmi söker atar gibi çok iddialı olmamak lazım.

Bir diğer mesele, Eş'arî ve Mâtürîdî ayrımları yaptım. Bu konuda oldukça beğendiğim bir yeri aslında dipnotta vermiştim, ama dipnotları sunamıyoruz. Mustafa Çağrırcı Hocanın "ahlak" maddesi, bence oldukça iyi bir madde. Orada Eş'arî ve Mâtürîdî'nin özgür irade kavramını tartışıyor; hoca, istitâat kavramı çerçevesinde analizler yapıyor ve Eş'arî insan tasavvurunun, istitâat kavramı ile beraber gerçek anlamda ahlakın temeli

İKİNCİ OTURUM

olamayacağını çünkü insan özgürlüğünü içermediğini açık bir şekilde söylüyor. Ben de işin doğrusu bu eğilimde olduğum için burada söylediğim şeyler de az çok bu minvalde şeylerdi.

Evet, bu kadar yeterli öyle zannediyorum.

Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ

Teşekkürler Kemal Bey.

Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ

Hocam (Mehmet Sait REÇBER), kısa olsun, bir de başkanımıza söz vereceğiz.

Prof. Dr. Mehmet Sait REÇBER

Teşekkürler. Şimdi, arkadaşlarımızı dinlerken aklıma geldi, şu hususun biraz gözden kaçırılabilceği endişesini taşıdım. Ateizm ve deizm bir şeydir, ateizm ve deizmi İslam'a karşı konumlandırmak başka bir şeydir. Burada biz daha çok, ateizmin İslam'a karşı konumlandırıldığı hususunu özellikle göz önüne almamız gerekir.

Bir şey anlatmak istiyorum, Yale Üniversitesi felsefe hocalarından John Here buraya geldiğinde, bu yeni ateistler olarak bilinen Richard Dawkins ve Sam Harrins'in de içinde bulunduğu düşünürlerin dine karşı pervasız hücumlarından sohbet ederken demişti ki yani bir Hristiyan felsefeci olarak, "Özellikle İslam'a olan husumetleri çok fazla." Bunu John Here'in kendisinden duydum, bu önemli bir şey.

Bu noktada önemli hususlardan bir tanesi de maalesef hani Kemal Bey bahsetti, Ahmet Hoca'm yorumladı, bunlar üzerine gerçekten ayrıca ve ayrıntılı bir şekilde konuşmak gerekir. Fakat şunu vurgulamakta yarar var, bugün Orta Doğu'da orkestra edilen bu şiddet olaylarının hedefi ile maalesef bu yeni ateistlerin İslam karşıtı söylemleri, cihadist diye, özellikle global düzeydeki söylemlerinin ne kadar eş zamanlı ve eş güdümlü olduğunu özellikle belirtmek istiyorum. Bunu göz ardı ettiğimiz zaman, ateizm ile ateizmin İslam'a ve Müslümanlara karşı konumlandırılmasını anlayamayız. Buradan da şu çıkıyor, demek ki bazen Müslümanlar da İslam'a karşı konumlandırılabilir ve bu noktada ateistlerle bir araya maalesef gelebilirler. Bu nokta üzerinde düşünülmesi gerektiğine inanıyorum. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ

Ben de teşekkür ediyorum. Şimdi son sözü Sayın Diyanet İşleri Başkanımız Ali Erbaş Hoca'mıza veriyoruz. Hocam buyurun.

Prof. Dr. Ali ERBAŞ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Ben öncelikle tüm hocalarıma, çerçeve sunum yapan hocalarıma şükranlarımı arz ediyorum. Gerçekten çok verimli bir toplantı gerçekleştiriyoruz, çok istifade ettiğimi

söylemek istiyorum. Temel Bey, deizm ile ilgili çerçeve bir sunum yaptı, yine Kemal Bey ateizm konusunda bir konuşma yaptı. Gerek bu sunumlar gerekse hocalarımızın müzakereleri şunu gösteriyor: Türkiye'de genel olarak semantik analizler yapılmadan ve sistematik çalışmalar görülmeden gençler arasında özellikle bu kavramlara bir özenti oluşmuş. Sorduğunuz zaman çoğu anlamını bilmiyor. Peki, neden böyle bir sürece girmiş insanlar? Bunun sebeplerinden birisi, toplumda yaygın olan din algısına, dinî anlayışa, dinî yaşantı şekline gösterilen bir tepki. Başka sebepleri de var ama öne çıkan sebeplerden birisi bu. İkincisi ise, örgün din eğitimi veren okullarımız dâhil hem müfredatın hem de müfredatı uygulayan öğretmenlerin yetersizlikleri. Dolayısıyla bunların bir an önce masaya yatırılması gerekiyor. Yani devletin din eğitimi konusunda yaptığı iyileştirmeleri yine gözden geçirip bizlerin, ilahiyatçılar olarak, Diyanet İşleri Başkanlığı mensupları olarak bu konudaki çalışmalarımızı artırmamız gerekiyor.

Şöyle bir ters orantı ile de karşı karşıyayız. İmam-hatip okullarındaki öğrenci sayısı 60 binlerden 1.5 milyonları aştı şu an, yani imam-hatip okullarına devam eden öğrencilerin sayısı 60 binlere kadar düşmüştü, şu an 1.5 milyonu aşmış durumda, zannediyorum lise ve ortaokul toplam 4 bin 500 kadar okul oldu. Tabi başörtüsü sıkıntısı vardı eskiden, şimdi ilkokullara kadar serbest, yani ilkokulda bile rahat bir şekilde öğrenciler başörtülü olarak gidebiliyorlar. Sanki böyle yapılan iyileştirmelere ters orantı yaşıyoruz gibi, dinden uzaklaşma artıyor gibi bir anlayış var. Zaten buraya toplanmamızın en önemli sebeplerinden birisi de bu. Niçin insanlar dinden uzaklaşıyor?

Ne yapacağız? Teorik olarak iyileştirmeleri artırmamız ve bunları pratiğe yansıtmanız gerekiyor. İrşat çalışmalarımızı yoğunlaştırmamız gerekiyor. Yine rakamlar vermek istiyorum. Bugün ilahiyat fakültelerinin sayısı 102; öğretim üyesi, öğretim elemanı diyelim, ilahiyat fakültelerindeki hocaların sayısı zannediyorum 6-7 bin civarında; büyük bir potansiyel. Diyanet İşleri Başkanlığında 150 bin kadar hocamız görev yapıyor. 75 bin civarında okul var, Millî Eğitim Bakanlığına bağlı. Her okulda bir ilahiyatçı öğretmen olsa, 75 bin öğretmen yapıyor. Çok büyük bir potansiyel var. Peki, nerede eksikimiz var? Biz, Diyanet İşleri Başkanlığında çalışan görevlilerimizi mümkün olduğunca irşat programlarında daha yoğun bir şekilde çalıştırmaya gayret ediyoruz. Cami dersleri, camilerde Kur'an eğitimi, yaz Kur'an kursları; sadece yaz Kur'an kursları değil yaz Kur'an kurslarına devam eden öğrencileri kışın da hiç olmazsa haftada bir gün, cumartesi ya da pazar onlarla bir arada olmak, yazın öğrendiklerini kışın tekrar etmek, bu konulardaki gayretlerimiz devam ediyor.

En büyük arzularımızdan birisi, sahih dinî bilgiyi insanımıza ulaştırmak. Bunu da sizlerle yapacağız, ilahiyat fakültesi hocalarımızla. Düşünebiliyor musunuz, 7 bin kadar ilahiyat fakültesi hocamızın her birinin bir camide kürsüsünün olduğunu, bir camide, cami dersi yaptığını düşününüz. Peki, bunlar bitecek mi? Bitmeyecek, bu bir imtihandır, yani bu imtihan kıyamete kadar devam edecek. Farklı anlayışta, yanlış

İKİNCİ OTURUM

birtakım dinî telkinlere maruz kalan pek çok insan olacak, bu bitmeyecek ama azalacak diye düşünüyoruz.

4-5 senedir Diyanet İşleri Başkanlığı olarak Güneydoğu'dayız özellikle. Güneydoğu'da dinden uzaklaşmanın yoğun olduğunu ve hızlandığını gördük. Bir PKK örgütü, yüzlerce medresedeki müderrislerden, melelerden, mollalardan daha etkili gençler üzerinde. Geçen yıl, Bitlis'e gitmiştim, Bitlis'te medreseler çok yoğundur, medreselerde görev yapan hocalarla bir toplantı yapayım dedim. Müftülükte topladım onları, bir kısmı Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı, bir kısmı da değil. Hocalara dedim ki, "En son bir minibüs ya da bir arabaya 15-20 hoca olarak binip de işte 'sen şu kasabada', 'sen şu köyde', 'sen şu ilçede' bugün irşat yapacağız, diye en son ne zaman yaptınız?" şeklinde sordum medrese hocalarına. İnanır mısınız hatırlayan yok. Sonra dedim ki, "Bu kadar ilmi dört duvarın arasında kalsın diye mi öğreniyorsunuz? Siz eğer irşat alanını boş bırakırsanız PKK gelir, sizin çocuklarınızı, gençlerinizi alır dağa çıkarır." Hepsi boynunu büktü, "Haklısın hocam." dediler.

Biz bu alanı boş bırakıyoruz, irşat alanını boş bırakıyoruz. Bu bilgileri, yazdığımız, çizdiğimiz teorik olarak ortaya koyduğumuz bilgiyi insana nasıl ulaştıracağız, hangi yolla ulaştıracağız? Bizim alanda olmamız lazım. Yüz yüze insanlarımızla buluşmamız lazım, bunun en önemli yolu da camilerimizdir, konferanslardır, hocalarımızın müftülüklerimizle iş birliği içerisinde alanda olmasıdır. Alanda olmazsak bizim bu sıkıntıları gidermemiz mümkün değil de, azaltmamız bile zorlaşacaktır.

Diyanet İşleri Başkanlığı olarak Din İşleri Yüksek Kurulumuz gayret ediyor, Allah razı olsun hocalarımızdan, çalışıyorlar. Eğer biz alanda insanlarla bire bir yüz yüze eğitimler yapmazsak daha da vahim tablolarla karşı karşıya kalacağız.

Şu anda, teorik çalışma yapıldı, bunu pratiğe dönüştürmemiz gerekiyor. Hizmet içi eğitimler yapıyoruz. Bir yılda 40 bin, 45 bin kadar görevlimizi hizmet içi eğitime alıyoruz. Tecrübe paylaşımı eğitimleri yapıyoruz, öyle imamlarımız var ki bir müftülükte diyelim 500 kişi, 500 imam var, bazen bakıyorsunuz bir imamın tek başına yapmış olduğu işler diğer bütün imamların yaptıklarına bedel oluyor. O imamı çağırıyoruz, Türkiye'nin 81 ilinden Antalya'da bir otelde 850-900 imamı bir araya topluyoruz, bir hafta eğitim veriyoruz onlara. Projesiyle öne çıkmış, işte bunu dert edinen, şu anda bizim burada konuştuklarımızı dert edinen bir imamımızın yapmış olduğu işleri "Kürsüye çık, anlat!" diyoruz, şu kadar imamın karşısında. Anlattığı zaman görüyoruz ki niyet ve gayret eden yapıyor, yeter ki samimi bir şekilde niyet etsin, gayret etsin. Yüzlerce genci bu tür zararlı cereyanlardan koruyan, bir imamımız olabiliyor.

Ben, geçen Kütahya'da söyledim, gittiğim her yerde imamlarımızla yapmış olduğumuz toplantılarda da diyorum ki Kütahya'da 1770 imamımız var, her biriniz 5 gençle, 10 gençle ilgileneniz başaramaz mısınız? Bu gençlerimizin hiç olmazsa ilgilendiklerinizin yarısını bu zararlı cereyanlara düşmekten kurtaramaz mısınız? 150 bin imamızı işte 10'la

çarptığınız zaman 1.5 milyon genç eder. 7 bin ilahiyat hocamızın her biri mahallesindeki tanıdığı 10 gençle, 20 gençle ilgilense ve 75 bin ilahiyatçı öğretmenimiz hakeza. Demek ki biz şunu ihmal ediyoruz, ilk inen iki vahye dikkatinizi çekmek istiyorum değerli hocalarım, hepimiz bunları okuyoruz ama zaman zaman kendimize de telkin etmemiz lazım; okumak, yazmak, kalem biliyorsunuz, Alak suresinin ilk ayetleri, öğrenmek öğretmek, bunu hep anlatıyoruz, hep söylüyoruz ama ikinci inen ayetlere bakınız. **يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ** (Ey örtüsüne bürünen!) Âdetâ bize sesleniyor, bürünmüşüz örtümüzü almışız, sanki yapmış olduğumuz işleri sadece kendimiz görüyoruz ama inzar tarafı eksik. **قُمْ فَأَنْذِرْ** kalkıp inzar etmemiz lazım, insanları uyandırmamız lazım. Bu da ne demektir? Alanda olacağız. Onun için her vesile ile yaptığım çağırımı burada yine yapmak istiyorum; camilerimizin kürsüleri, minberleri âlimlerimizi bekliyor, **“إِنَّ الْعُلَمَاءَ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ”** Peygamberler nasıl koşturmuşsa, nasıl cehaletle mücadele etmiş ve başarmışlarsa, vârisler de başaracak inşallah. Bizler peygamberlerimizin vârisleriyiz, o günkü cehaletten bugünkü cehalet az değil ki? O gün diri diri kız çocuklarını toprağa gömüyorlardı diyoruz, en büyük örneği veriyoruz; bugün de çocuklarımız eğer bu tür İslam’dan uzak birtakım cereyanlara gidiyorlarsa, sürükleniyorlarsa bu da büyük bir cehalettir.

O yüzden Diyanet, ilahiyat, Millî Eğitim, Millî Eğitim’deki öğretmenlerimiz, el birliğiyle eğer alanda olursak bu işi başaracağız inşallah diyorum. Ben tekrar bütün hocalarıma şükranlarımı arz ediyorum. Bu çalışmaların en kısa zamanda pratiğe yansımaması noktasında Rabb’imden hepimize kolaylıklar nasip etmesini niyaz ediyorum, hepinize hayırlı akşamlar diliyorum.

ÜÇÜNCÜ OTURUM

(12 EYLÜL 2018 ÇARŞAMBA / ÖĞLEDEN ÖNCE)

AGNOSTİSİZM VE NİHİLİZM

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

SUNUM

Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Çağfer KARADAŞ (Oturum Başkanı)

أعوذ بالله من الشيطان الرجيم

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين

والصلاة والسلام على رسولنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين

Evet, bugünkü oturumumuzu açıyoruz. “Agnostisizm ve Nihilizm” başlıklı sunumunu gerçekleştirmek üzere Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP Hoca’mızı buraya davet ediyoruz.

Aslında bu programın ilk adı “İnanç Karşıtı Akımlar” şeklindeydi, sonra ismi değişti. İlk ismi müsemmaya biraz daha yakındı. Hâlbuki bizim ilk düşündüğümüz isim, “İnanç Karşıtı Akımlar”dı; o yüzden deizm, ateizm, agnostisizm ve nihilizm olarak düşünül-müştü. Sonradan “İnanç karşıtı akımlara karşı nasıl önlem alırız?” ya da “Nasıl önlem almalıyız?” şeklinde bir şey daha ekleyelim, dedik. İnşallah öğleden sonra da o oturumu gerçekleştireceğiz.

Şöyle bir sorunumuz var aslında bizim, dünden beri konuşulan, insanın nerede durduğu. Aslında bütün problem oradan kaynaklanıyor; eskiden merkezde Allah vardı, vahiy vardı, peygamber vardı ve belirleyici olan bunlardı. İlahi dinler açısından düşündüğümüzde, gayri ilahi dinler açısından düşünsek bile, bir putperestlik açısından düşünsek bile hep merkezde o dinin ilk kurucusu dediğimiz insan ya da o dinin tanrı kabul ettiği bir şey vardır ve her şey ona göre döner. Modernizmde ise, bir altüst hâli yaşadık biz, insan kendini merkeze aldı. Aslında bu saydığımız akımlarla sınırlı değil bu; burada pozitivizmi, Freudizmi, hatta hümanizmi konuşmamız gerekir. Çünkü insan kendini merkeze aldı ve burada insan iki özelliğini ön plana çıkarttı, benim gördüğüm, birisi aşırı özgüven, ikincisi özgürlük. Aşırı özgüvenle insan her şeyin belirleyicisi, kendisi olduğunu görmeye başladı, “Ben her şeyi belirlerim, hatta tanrıyı da belirlerim.” Aslında deizm, bir nevi tanrıya bir rol biçme, tanrıya bir alan belirleme çalışmasıdır. Ateizm ise tanrıyı tamamen alandan dışarı atma gibi bir projenin adıdır. Nereden başladı bu? Hümanizm ile birlikte başladı, pozitivizm ile birlikte başladı, aslında Freudizm dediğimiz ki Freud’da bunun emarelerini görüyoruz, tanrı dediği şey, insanın zihninin ürettiği bir şeydir, diyor ve netice itibarıyla öyle görüyor.

İşte bu altüst olma hâli insanı merkeze getirdi, insan belirleyici konumda oldu ve neticede geldiğimiz nokta, ateizm ve deizm oldu.

Bir başka şey, özgürlük. İnsanoğlu, ben özgürüm, hiçbir şeyi takmam noktasına geldi ve bunun getirdiği nokta da işte nihilizm dediğimiz bugün konuşacağımız, belki hiçbir şeyi takmayan bir insan, hiçbir şeyi umursamayan, hiçbir şeyi kâle almayan bir insan. Ama bu insan bir şeyi fark etti, “Ben her şeyi bilemiyorum, bilmediğim şeyler yok hükmündedir.” noktasına da gelmeye başladı. Bunun adına da herhalde agnostisizm diyoruz, ben fazla senin alanına girmeyeyim hocam. En iyisi sözü işin ehline bırakalım, Kasım KÜÇÜKALP Hoca’mız burada, buyursunlar efendim.

AGNOSTİSİZM VE NİHİLİZM

Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP
Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

أعوذ بالله من الشيطان الرجيم
بسم الله الرحمن الرحيم

Muhterem Hazırın, ben sunumumu öncelikle genel birtakım tanımlar yapmak, akabinde agnostisizmi, sonra nihilizmi anlatmak, sonra da çağdaş dünyada değer ve anlam yitimi olarak karşımıza çıkan tüketim kültürü, imaj dünyası bağlamında zuhura gelen yeni insanlık durumuyla ilgili birtakım değerlendirmeler yapmak suretiyle tamamlamak niyetindeyim.

“Agnostisizm” ve “nihilizm” kavramları anlam içerimleri itibarıyla kökleri antik Yunan düşüncesine, sofistlere kadar geri götürülebilecek bir mahiyet arz etseler de, özleri itibarıyla hümanist ve seküler karakterli modern düşünceye ait kavramlar olarak değerlendirilebilirler. Genel bir değerlendirme ile ifade edildiğinde her iki kavramın yanı sıra, deizm ve ateizm kavramlarının dahi, insanın yalnızca beşerî düşünce ve dilin sınırları içerisinde hakikat, doğruluk, anlam ve değer tesis etme çabalarının başarısızlığının bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür.

Modern Batı düşüncesi doğaüstü veya ilahi temellere herhangi bir referans da bulunmayan karakteriyle yalnızca insan aklına ve bilimsel rasyonalizme bağlı bir meşruiyet mantığına sahip olması nedeniyle gelenek, din ve mitoloji gibi irrasyonel addedilen her şeyi kapı dışarı etme ideali içerisinde olmuştur. Buna bağlı olarak modern deizmin, her şeyi matematiksel fiziksel yasalarla izah eden ve tanrıyı da söz konusu yasalara göre eylemek durumunda kılan bilimsel rasyonalizmden; ateizmin modern hümanistik, natüralist ve materyalist felsefelerden; agnostisizmin meşruiyetini 17. ve 18. yüzyılların, yalnızca insanın bilme imkânlarına referansla insanın dışındaki varlık dünyasının bilinip bilinemeyeceği yönünde zuhur eden ve insanın entelektüel güçlerine yönelik ortaya konulan radikal eleştirilerden aldığını, tüm bunların sonucu olarak nihilizmin

ise, oluşun değer bağımsız karakterinin fark edilmesiyle birlikte yaşanan değer, anlam ve amaç yitimine karşılık geldiğini söylemek mümkündür.

Modern bilimsel gelişmelere bağlı olarak klasik kozmolojinin yıkılmasının yanı sıra, her şeyin doğaüstü veya ilahi temellerden bağımsız bir biçimde yalnızca akla ve bilime referansla ele alınmaya başlanması ile birlikte, nitelik fikrinin büsbütün kaybolduğu, her şeyin matematiksel-fiziksel yasalara bağlı olarak işlediği düşünülen mekanik bir dünya anlayışı ortaya çıkmıştır. Buna göre bütün bir evrende aynı matematiksel fiziksel yasalar hüküm sürdüğü için, şayet tanrı varsa dahi bu yasalara göre âlemi yaratmış olmalıdır. Aslına bakılırsa bu yaklaşım deizmin entellektüel zeminini oluşturmaktadır. Buna göre tanrı, evreni ve evrendeki düzenliliği izah etme noktasında bir referans kaynağı olsa da, kendisinin dahi kayıtsız kalamadığı yasalara göre yarattığı evrene müdahale etmek gibi bir fonksiyona sahip değildir.

Her ne kadar tarihsel arka planı Antik Yunan'a kadar geri götürebilse de modern ateizm ve materyalizmin Rönesans atomcularının yanı sıra Bacon ve Hobbes felsefeleri ile birlikte temellerinin atıldığını söylemek mümkündür. Büyük ölçüde natüralist ve materyalist temeller üzerine inşa edilen modern ateizm, din ve tanrı fikrinin bütünüyle doğal temellere bağlı olarak tarih içinde oluştuğu iddiasıyla dinden bütünüyle bağımsız bir kültürü inşa etme ideali içerisinde olmuştur.

Benzer bir biçimde modern agnostisizm de, özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda ortaya çıkan ve insanın entellektüel güçlerinin sorgulamasına yönelik tartışmaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Agnostisizme göre insanın ne genel olarak varlığın ne de tanrının varlığının mutlak bilgisine ulaşması, bizatihi bilgi güç ve kapasitesinin sınırlılığı nedeniyle mümkün olmayacaktır. Bu yönüyle agnostisizmin bütünüyle insani deneyim üzerine inşa edilme kaygısıyla ortaya çıkan ve doğaüstü veya ilahi referanslara hiçbir biçimde müracaat etmeyen bir kültürün kaçınılmaz ve en meşru sonucu olduğu söylenebilir.

Bu bağlamda nihilizmin ise, modern düşüncenin eleştirel boyutunun gitgide radikalleşmesine bağlı olarak, gerek klasik gerekse modern anlamda olsun, metafiziksel hakikat, doğruluk, anlam ve değer iddialarının geçersizliğinin fark edilmesinin kaçınılmaz sonucu olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Agnostisizm

Türkçeye "bilinemezcilik [Alm. Agnost/zismus] [Fr. agnosticisme] [İng. agnosticism] [Yun. a-gnoein = bilmemek; a gnostos = bilinemez] [es. t. laedriye]" şeklinde çevrilen agnostisizm kavramı, geniş anlamıyla gerçek ve mutlak varlığın, kendinde şey veya nesnelerin bilinemeyeceğine işaret eden karakteriyle, gerçek varlığa ya hiçbir biçimde erişilemeyeceğine ya da bilgi veya akılla değil, yalnızca inanç ile ulaşılabileceğine gönderme yapar. Daha özel ve dar anlamda ise agnostisizm "yeni İngiliz felsefesinde H. Thomas Huxley ile H. Spencer'in oluşturdukları, bilginin ancak zihnimizin güvenle

ÜÇÜNCÜ OTURUM

bilebileceği konular içinde sınırlı kaldığını öne süren akıma” gönderme yapmakta olup söz konusu anlayışa göre bunun dışında kalan salt varlık, tanrı, varlığın özü, temeli, anlamı gibi fizikötesi sorular bilinebilir değildir.¹

İnsanların deneyimlerinin fenomeninin ötesinde herhangi bir şeyin varlığını bilemeyeceklerini ifade eden doktrine karşılık gelen Yunanca agnostos kökenli “bilinemez” anlamına gelen agnostisizm terimi, zamanla, genel olarak dini sorularla ilgili şüphecilikle ve özellikle modern bilimsel düşüncenin etkisi altında geleneksel Hristiyan inançlarının reddedilmesiyle eş değer hâle gelmiştir. Bu tanıma bağlı olarak, agnostisizmin insanın, hem mutlak varlık ve hakikate hem de tanrının varoluş ve doğasına ilişkin bilgiden yoksun olmasına bağlı olarak tanrının varolup olmadığını bilemeyeceğini, dolayısıyla da tanrının varoluşuyla ilgili olarak kesinlik ifade eden herhangi bir yargıda bulunamayacağını ifade eden felsefi/teolojik tutuma karşılık geldiği söylenebilir.

T. H. Huxley tarafından geliştirilmiş olan agnostisizm terimi, hem teizm hem de ateizmden ayrılan bir tutumu nitelemek için kullanıma sokulmuştur. Huxley’e göre agnostisizm, bir inanma biçiminden ziyade, insana rehberlik sağlayan entelektüel bir prensip olmak durumundadır. Bu prensip bağlamında ifade edildiğinde agnostisizm, akla ilişkin mevzularda herhangi bir kısıtlama getirilmeksizin, aklın sonuna kadar kullanılmasına işaret etmenin yanı sıra, ispatlanmamış veya ispatlanabilir olmayan sonuçların da doğru kabul edilmemesine gönderme yapmaktadır. Huxley, agnostisizmin epistemolojik olduğu kadar ahlaki olarak da normatif bir tutumu ifade ettiğinin altını çizer. Bu anlamıyla agnostisizm bir inanç etiği olarak dahi görülebilir. Bu açıdan bakıldığında agnostisizm, yetersiz kanıtlara dayalı olarak herhangi bir şey hakkında, onun daima, her yerde ve herkes için doğru olduğu inancının savunulabilir olmadığına işaret eder.

Bu noktada not edilmesi gereken önemli bir husus ise agnostisizmin aşkın varlık fikrinin yitirildiği büyük ölçüde seküler bir karakter arz eden modern zamanlarda revaç bulduğudur. Doğaüstü veya ilahi temellere herhangi bir referansta bulunmayan modern düşünce için ölçütün insanın sahip olduğu entelektüel güçler olması kaçınılmaz olmuştur. Bir yandan gerçekliği gözlem imkânlarının sunmuş olduğu görünüş dünyasından ibaret kabul eden bilimsel realizm, diğer yandan ise epistemik öznenin zihnindeki açık seçiklikten ibaret kabul eden modern felsefe kaçınılmaz olarak varlık ve hakikati insanın bilişsel deneyimine indirgenmiştir. Buna karşın ilerleyen süreçte insanın bilgi gücü ve kapasitesinin tartışmaya açılması, modern öznenin kendi dışındaki gerçeklik hakkında herhangi bir bilgi iddiasında bulunmasını tartışmalı hâle getirmiştir. Zira insanın kendi epistemik sınırlarının dışına çıkmasının mümkün olmadığı fark edilmesinin açık sonucu, dışarısı hakkında olumlu veya olumsuz bir bilgi iddiasında bulunmaktan vazgeçmek olacaktır. Dolayısıyla agnostikler için insanın hiçbir biçimde

¹ Bedia Akarsu, “Bilinemezlik”, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara 1975, s. 33-34.

mutlak bir hakikat, değer ve anlam iddiasında bulunabilmesi bizatihi kendi epistemik sınırları nedeniyle mümkün olmayacaktır. Bu açıdan bakıldığında agnostisizmin, insanın entelektüel güçlerinin radikal bir kritiğe tabi tutulmasının akabinde ortaya çıkıp meşruiyet kazandığı ifade edilebilir.

Felsefi arka planı dikkate alındığında agnostisizmin köklerini, her ne kadar bir terim halini almamış olsa da antik Yunan düşüncesine, sofistlere kadar geri götürmek mümkündür. Protagoras'ın, "Tanrının var olduğunu da var olmadığını da gerek ömrümüzün kısıtlılığı, gerekse konunun karanlık olması nedeniyle bilemeyiz." sözü ve Gorgias'ın, "Hiçbir şey yoktur, var olsa bile bilinemez, var olsa ve bilinse bile başkasına aktarılmaz." şeklindeki yaklaşımı agnostik tutum için son derece önemli bir örnek teşkil eder niteliktedir. Genelde sofistlerin özelde ise Protagoras ve Gorgias'ın bilginin imkânına yönelik kuşkucu yaklaşımlarının açık sonucu olarak görülebilecek olan klasik agnostik tavır, insanın sahip olduğu bilme imkânlarının büyük metafizik sorulara mutlak yanıtlar verme noktasında kifayetsiz olduğu iddiasıyla bağlantılı olarak görülebilir. Fenomenalist bir karaktere de sahip olan sofist düşünce açısından bakıldığında, görünüş ile gerçeklik arasında herhangi bir keskin ayırım yapmak imkânsız olduğu gibi, görünüşten ibaret olan dünyayı tüm çelişkili tezahürleriyle birlikte olduğu gibi kabul etmekten başka bir seçenek de söz konusu değildir. Dolayısıyla sofistler için mutlak ve evrensel karakterde bir varlık, hakikat, değer ve anlamdan bahsetme imkânı söz konusu olmadığı için, rölatif karakterli perspektival doğru veya hakikatlerden bahsetmekten başkaca bir seçenek de yoktur. Tarihsel seyri itibarıyla söz konusu kuşkucu tavır Helenistik dönem şüpheciliği, Orta Çağ ve Rönesans şüpheciliklerinden geçerek her ne kadar düşünceyi belirleyici bir etki gücüne sahip olmasa da modern felsefi tartışmalara ulaşmıştır.

Aslına bakılırsa modern agnostisizm de özü itibarıyla epistemoloji, yani bilgi felsefesi içerisinde ortaya çıkan tartışmaların tabii bir sonucu olarak görülebilir. Bilindiği üzere bilgi felsefesinde insanın bilgi vasıtalarının neler olduğu üzerine birçok tartışma ortaya konulmuştur. Daha başlangıcından itibaren felsefede bilginin kaynakları olarak akıl, duyum ve sezgi öne sürülmüş olup akli bilginin kaynağı olarak kabul eden yaklaşım açısından bilginin doğruluğunun ölçütü akla uygunluk, duyum veya deneyimi kabul edenler açısından deneyim ile uygunluk, sezgiyi kabul edenler için ise sezgi yoluyla yani tecrübi bir doğrulama olmak durumundadır.

Bu noktada özellikle vurgulanması gereken husus kanaatimizce söz konusu doğrulama ölçütlerinin sıhhati veya insanı hakikate muttali kılma imkânına sahip olup olmadıkları meselesidir. Neyi bilebilirim veya bildiklerimin doğruluğundan nasıl emin olabilirim soruları çerçevesinde değerlendirildiğinde mesele zannedildiğinden çok daha karmaşık bir mahiyet kazanacaktır. Aslına bakılırsa bu tartışmanın özü insanın bilme veya anlama kapasitesinin imkân ve sınırlarıyla ilgilidir. Zira insan ister akli ister duyumu isterse sezgiyi bilginin doğruluk veya geçerliliğinin ölçütü olarak kabul etsin,

ÜÇÜNCÜ OTURUM

her hâlükârda insani sınırlar içerisinde kalan bir düşünme faaliyeti gerçekleştirmek zorunda olacaktır. Söz konusu sınırlılık nedeniyle insanın kendi düşünsel deneyiminden hareketle kendisinin dışında olan varlık, hakikat ve anlam dünyası hakkında bir bilgi iddiasında bulunması mümkün olabilse de, kendi sınırlarının ötesine geçerek iddiasını doğrulaması mümkün olmayacaktır. Buna göre akıl, duyum ve sezgi yoluyla insan zihninde oluşan gerçeklik resminin zihnin dışında da aynıyla vaki olduğundan emin olabileceğimiz herhangi bir imkândan bahsedebilmek de söz konusu olmayacaktır.

Modern agnostisizmin de zeminini teşkil eden bu tespitler, 17. ve 18. yy.da ortaya çıkan ve insanın sahip olduğu entelektüel güçlerin kritiğine karşılık gelen tartışmaların bir sonucu olarak görülebilir. Modern kökleri geç ortaçağdaki nominalizm tartışmalarına geri götürülebilse de büyük ölçüde modern ampirist epistemoloji içerisinde gerçekleşen bu tartışma asıl anlam ve önemini, Bacon ve Hobbes felsefelerinden geçerek John Locke, Geroge Berkeley ve David Hume felsefelerinde bulmuştur. Modern rasyonalizmle tam bir karşıtlık içerisindeki epistemolojik iddialarıyla ampirizm, her ne kadar bir ide felsefesi olmak bakımından rasyonalist modern epistemolojilerle ortak bir zeminde bulunsa da ideaların kaynağı bakımından rasyonalizmden ayrılan bir mahiyet arz eder. Bilindiği üzere rasyonalizm insan zihninde varolan ideaların kaynağını bizatihi zihnin veya aklın kendisi olarak görme eğilimindeyken ampirizm ise söz konusu ideaların, kaynağı bakımından dış dünya olduğunu vurgulayan bir karakter arz etmektedir. Bu anlamıyla düşünüldüğünde, modern düşünce açısından hem rasyonalizmin hem de ampirizmin insan zihnine vurguyla önplana çıkan ve daha sonra ortaya çıkacak olan bilinç ve zihin felsefelerine kaynaklık teşkil ettiği söylenebilir.

Modern felsefi düşünce açısından ampirist epistemolojinin arz ettiği önem, salt bir bilgi teorisi olmasından ziyade, belki de Batı felsefesinde ilk defa yapılacak olan, insanın sahip olduğu entelektüel/bilgi güçlerinin veya anlama yetisinin imkân ve sınırları bakımından sorgulanmasında yatmaktadır. Locke ile başlayıp Berkeley ve Hume ile devam eden, Kant'ın "Neyi bilebilirim?" sorusuyla ise nihai formülasyonuna kavuşmuş olan bilgi güçlerinin sorunsallaştırılması meselesi, hem rasyonalist ve ampirist epistemolojilerin imkân ve sınırlarının, hem de modern seküler hümanizmin hakikat veya gerçekliğin temsiline dair iddialarının tartışmaya açılması bakımından son derece önemli sonuçlara yol açmıştır.

Tam da bu bağlamda ifade edilmelidir ki insanın bilgi güçlerinin sorunsallaştırılması meselesi, bir yandan modern epistemik özneye duyulan katıksız güvenin sarsılmasına yol açarken diğer yandan ise modern hümanistik düşüncende söz konusu olan gerçeklik ve hakikate dair epistemik temsil fikrinin imkânsızlığını açığa çıkarmak bakımından etkili olmuştur. Humecü düşünceyle daha da radikalleşmek suretiyle septisizm ve agnostisizme varan modern eleştirel yaklaşım, Kant'ın bilim olarak metafiziğin imkânını ortadan kaldıran eleştirel felsefesiyle birlikte, gerçekliğin insani epistemik imkânlara

bağlı olarak kurulan veya inşa edilen mahiyetini ortaya çıkarmıştır. Tam da bu yüzden agnostikler açısından bakıldığında insanın kendi bilme veya epistemik sınırları içerisinde kalması nedeniyle kendisinin dışında olan varlık veya gerçekliğe dair olumlu veya olumsuz bir hakikat iddiasında bulunabilmesi mümkün değildir. Bundan dolayı, agnostisizmin, eleştirel düşünce tarzına bağlı olarak, insanın entellektüel güçlerinin tartışma konusu kılınmasının tabii sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bunun da ötesinde gerek agnostisizmi gerekse nihilizm vücuda getiren asıl hususun, hümanistik metafiziklerin ortaya koymuş oldukları hakikat iddialarının, hümanistik düşüncenin çözümlenmesine bağlı olarak, mutlak bir geçeklikten ziyade, temelsiz varsayım veya postulatlarla dayandığının açığa çıkması olduğu dahi ifade edilebilir.

Eleştirel bir düşünce tarzı içerisinde bir anlamda aklın veya insanın entelektüel güçlerinin radikal eleştirisine karşılık gelmek suretiyle düşünceyi septisizme, agnostisizme ve nihayet nihilizme taşıyan temel sorular ise: “Aklın varlığın özünü, hakikatini, doğruluk ve mantığını bildiğine dair kayıtsız güvenin temelinde ne olduğu?”, “Söz konusu güvenin bizatihi akla referansla temellendirilmesinin mümkün olup olmadığı?”, “Herhangi bir meselede aklın başka türlü düşünme imkânı bulamadığı durumların, apriori doğrulara mı, yoksa aklın mukayyet varlığına mı işaret edeceği?”, “İnsanın kendi epistemik imkânlarınca inşa etmiş olduğu hakikat resminin, kendi dışındaki varlığa tam bir tekabüliyet ilişkisi içerisinde olup, olmadığı?”, “Mahiyeti dahi tam olarak bilinmeyen ve içeriği de büyük ölçüde beşeri deneyime bağlı bir biçimde şekillenen aktetme eyleminin, hakikat ve doğruluğa ölçüt kılınabilmesinin haklılaştırılabilir epistemik temellerinin olup, olmadığı?” gibi sorular olmak durumundadır.

Nihilizm

Nihilizm [İng. *nihilism*; Fr. *nihilisme*; Alm. *Nihilismus*] sözlükte, “1 Genel olarak düşüncenin veya hayatın bütün ya da bazı yönlerinin inkârı veya olumsuzlamasıyla ilgili felsefe. Tanrının varoluşunu, ruhun ölümsüzlüğünü, iradenin özerkliğini, aklın otoritesini, değerlerin nesnellliğini, bilginin imkânını, tarihin mutlu sonunu yadsıma türünden bir reddiyeye ek olarak bir de umutsuzluk ve düş kırıklığı duygusu ihtiva eden görüş. Genel bir psikolojik ya da felsefi hâl olarak nihilizm, her tür ahlaki, dinî, siyasi ve toplumsal değerden yoksun olma, varlık/yokluk, gerçeklik/gerçek dışılık, doğru/yanlış, bilgi/kanaat türünden tüm ayırımları yadsıma durumunu ve tavrını ifade eder.”²

Nihilizm epistemolojide, “gerçek ve nesnel bir doğru olamayacağı, bilinebilir olan hiçbir şey bulunmadığı, bilginin bir yanılsamadan başka hiçbir şey olmadığı, her tür bilginin değersiz, görelî ve anlamsız olduğu, hiçbir şeyin bilinemeyeceği, bilginin imkânsız olduğu inancına”; metafizikte, “bir tür ateizmle birlikte, bazı çevrelerde tanrı inancının çöküşünün bir sonucu olarak evrenin anlamsız ve amaçsız olduğu, hayatın ve insanın

² Ahmet Cevzici, *Felsefe Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2017, s. 1397.

ÜÇÜNCÜ OTURUM

faaliyetlerinin hiçbir değeri ya da anlamı olmadığı, kendisi için yaşamaya değer hiçbir şey bulunmadığı görüşüne”; politik düşüncede, “yerlerine neyin ikame edileceğiyle ilgili pozitif herhangi bir öğretiyi geliştirmeksizin, mevcut politik kurumların, kendilerini destekleyen veya meşrulaştıran bakış açıları ve sosyal yapılarla birlikte geçersizliğini ifade edip, bunların tümünden yıkılması veya ortadan kaldırılması gerektiği” fikrine; etikte ise “ahlaklılığın hiçbir şekilde temelini olmadığını savunan; geleneksel ahlakın ilke ve yükümlülüklerini yadsıyarak her türlü genel ilke ve değeri sorgulayan, ahlaki norm ya da değer ölçülerinin rasyonel olarak haklı kılınamayacağını, ahlaki değerlerin akıl yoluyla da sezgiyle de yasanın otoritesiyle de temellendirilemeyeceğini, değerlerin anlamsız ve akıldışı olup ya keyfi davranışların ya da akla dayanmayan duyguların ve toplumsal koşulların ifadeleri olduğunu öne süren anlayışa karşılık gelir.”³

Nihilizm kavramı söz konusu olduğunda akla gelen ilk isim kuşkusuz Nietzsche olmak durumundadır. Bir bütün olarak Batı metafizik geleneğini, benimsenmiş olan rasyonel düşünce tarzına bağlı olarak oluşun ardında değişmeyen bir töz, idea, hakikat veya varlık arayışına karşılık gelen metafiziksel bir düşünce tarzıyla ilişkilendiren Nietzsche’ye göre, söz konusu düşünce tarzı, daha başlangıçtan itibaren oluşu yadsıyan bir kurgusal gerçeklik ve hakikat ideali nedeniyle nihilizme yazgılı bir mahiyete sahip olagelmıştır. Hatta 19. yy.da tecrübe edilmeye başlayan Avrupa nihilizminin, söz konusu kurgusal gerçeklik ve hakikat anlayışının zaman içerisinde çözülmesine bağlı olarak zuhura geldiği dahi söylenebilir.

Nietzsche nihilizmin ne olduğu sorusunu “en yüksek değerlerin kendi kendini değersizleştirilmesi, amacın kaybolması ve niçin sorusunun cevapsız kalması” şeklinde cevaplar.⁴ “Nihilizm, oluşun içinde değer, anlam ve amacın olmamasıdır ve aynı anlama gelmek üzere dünyanın değer, anlam ve amaca karşı indifferent olması, kayıtsız kalmasıdır.”⁵ Bu bağlamda David Miller de nihilizmi, “insanların bir yandan bir otorite ilkesi ararken, öte yandan, bu ilkeyi ve onun bilincine yükselmesini olanaksız hâle getirdikleri, bir insanlık durumu” şeklinde tanımlar.⁶

Nietzsche bir nihilizm çağına girildiğini *Şen Bilim* adlı çalışmasındaki “Tanrı’nın ölümü” haberiyle verir. Nietzsche’nin delisi gündüz vakti elinde bir fenerle pazar yerine gelir, “Tanrıyı arıyorum, tanrıyı arıyorum.” diye seslenir. Oradaki insanlar (bunlar tanrıya inanmamaktadır) deliyi alaya alıp ona gülerler. Nihayetinde deli “Ben size tanrının nerede

³ A.g.e., s. 1397-1398.

⁴ Nietzsche, *The Will to Power*, translated by Kaufmann, Walter and R. J. Hollingdale, Random House, New York, 1967, s. 9.

⁵ Hüseyin Aydın, *Metafizikçi Olarak Nietzsche*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1984, s. 39.

⁶ Miller, David, *Blackwell’in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi*, çev. Bülent Peker, Nevzat Kırac, Ümit Yayınları, Ankara, 1995, cilt II, s. 166.

olduğunu söyleyeceğim.” der ve “Tanrı öldü, onu biz öldürdük, sen ve ben. Hepimiz onun katilleriyiz.” der. Daha sonra Tanrısız bir dünyanın nelere gebe olabileceğine işaret eden birtakım yakarışlarda bulunan deli, bu ölümün ne kadar büyük bir ölüm olduğunu söyleyip, elindeki feneri fırlatarak “Ben çok erken geldim, benim zamanım henüz gelmedi.” der ve çekip gider.⁷

Nietzsche'nin “Tanrı öldü.” ifadesi, beraberinde hem nihilizmin anlamına hem de nihilizmin içinde kalan insanın nihilizmi aşması noktasında nasıl bir pozisyon alması gerektiğine yönelik birçok imayı içermektedir. Tanrının ölümünün akabinde artık insan varlığına değer ve anlam verebilecek hiçbir merkez fikri kalmayacaktır. Nietzsche'nin delisi aslında özgür düşüncüler (Tanrıya inanmayanlar) tarafından deli olarak nitelendirilmektedir. Onlar modern düşüncenin belirtileri anlamında, zamanın en temel probleminin değer problemi olduğunu farkında değillerdir. Oysa bu dönemle birlikte insan varlığının değer ve anlamı, ciddi olarak sorguya çekilmeye başlanmıştır.⁸ Kopernik Devrimi'yle birlikte insanlık, dünya merkezli evren tasavvurundan güneş merkezli evren tasavvuruna geçmiş, fakat anlamın ve değerın kaybolduğu bir dünyada modern bilim ve astronomideki gelişmelerle birlikte anlamsız bir x'e doğru gitmeye başlamıştır. İnsan varlığının anlamsız ve değersiz olduğuna yönelik inancın gelişmesiyle birlikte Batı şuuru da, kendini idrak etmenin bir kabusu içinde parçalanmaya başlayacaktır. Bu yüzden anlam ve değerın kaybolması anlamında tanrının ölümü insanlık tarihinin en önemli olayıdır. Modern zamanlarda insan eski değerini kaybedince, geriye sadece modern insan için keskin bir anlamda kendisinin hiçliği kalmıştır.

Tanrının ölümü kavramının tuhaflığına ve karmaşıklığına dikkat çeken Bergoffen, bir yandan tanrının öldürüldüğünü, diğer yandansa tanrının katillerinin kendilerinin de öldüklerinin ve bunun belirtilerinin farkında olmadıklarını, olup bitenleri sadece Nietzsche'nin delisinin anladığını belirtir.⁹ Bu bağlamda tanrının ölümü öznenin, kendinde varlık kavramının, tözün vb. her türlü temel fikrinin de ortadan kalkması anlamına gelir. Nietzsche korkunç şeyler olacağını, bundan sonra insanları yönlendirecek hiçbir değerın olmayacağını belirtirken de nihilizmin ne anlama geldiğini söyler.¹⁰ Bu ölüm Hristiyanlık tarihinin en büyük olayı olup beraberinde diğer bütün tanrıların, Platoncu ideaların ve metafiziğin de sonunun geldiğini ilan eder. Böylece fenomen ve numen ayırımı ortadan

⁷ Nietzsche, *The Gay Science*, translated by Walter Kaufmann, Random House Inc., New York, 1974, s. 181-182.

⁸ Martin, Glen T., *From Nietzsche to Wittgenstein*, “The Problem of Truth and Nihilism in The Modern World”, Peter Lang Publishing Inc., New York 1989, s. 11.

⁹ Bergoffen, Debra B., “Perspektivism Without Nihilism”, *Nietzsche as Postmodernist*, ed. Koelb, Clayton, The State University of New York Press, Newyork 1990, s. 65.

¹⁰ Heller, Eric, *The Importance of Nietzsche*, The University of Chicago Press, Chicago and London 1988, s. 5-6.

ÜÇÜNCÜ OTURUM

kalkmış, fenomenler dünyası hem hakiki hem de gerçek dünya haline gelmiştir.¹¹ Bu açıdan Heidegger'in perspektifiyle nihilizm, yaşamın kendi kendine koşulsuz koşul olduğu gerçeğinin bilinmesindeki isteksizliktir.¹² Nietzsche nihilizmle ifade edilen değersizlik hissine, varoluşun kapsayıcı karakterinin amaç, birlik veya hakikat kavramları vasıtasıyla yorumlanamayacağını idrakiyle ulaşıldığını söyler:

Varoluş hiçbir amaca veya sona sahip değildir, olayların çokluğunda herhangi bir şümüllü birlik kaybolur: varoluşun karakteri doğru değil yanlıştır. Kişi kendisini basit bir şekilde hakiki bir dünyanın varolduğuna bağlamak için herhangi bir sebepten yoksun kalır. Kısacası bizim dünyaya bazı değerleri yansıtmak için kullandığımız varlık, birlik, amaç kategorilerini biz tekrar dünyadan çekip çıkarırız. Böylece dünya değersiz görünür.¹³

Nietzsche, nihilizmi anlama çabalarında zamanın sosyal üzüntülerinin, psikolojik dejenerasyonlarının, yanlışlarının veya ayartmalarının alınmasının bir hata olacağını belirtir.¹⁴ Aynı şekilde Heidegger de nihilizmin tarihsel bir süreç olarak ele alınması gerektiğini, onun tezahürlerini onun kendisi gibi anlamaya yönelik bir tutumun bu anlama teşebbüsünü negatif ve defansif kılacağını ifade eder.¹⁵ Bu nedenle nihilizmi anlamaya yönelik bir çabanın onun menşei de dikkate alması önemlidir. Bu bağlamda Nietzsche, nihilizmin kökeninde Batı metafizik geleneğini ve Hristiyan ahlak öğretilerini bulur. Nietzsche'ye göre Grek ve Hristiyanlıktan müteşekkil olan Batılı zihin, sonunda kendini yok etmiş, bizi nihilizmle karşı karşıya bırakmıştır. Böylece hakikat ve imana yönelik mümkün her inanç yerinden edilmiştir.¹⁶ "Dünyanın ahlaki yorumunun sonu nihilizme yol açar. Her şey anlamını kaybeder."¹⁷ Nietzsche, "Hristiyan geleneğinin insanların zihinlerini beslediği ve yavaş yavaş öğrettiği özel nitelikler nelerdir?" sorusuna cevaben şu hususlara dikkat çeker:

---

¹¹ Warner, J. Dannhauser, "Nietzsche, Friedrich", *The History of Political Philosophy*, ed. Leo Straus and Joseph Cropse, The University of Chicago Press, London 1987, s. 839.

¹² Randal E. Havas, "Who is Heidegger's Nietzsche? (On The Very Idea of The Present Age)", *Heidegger: A Critical Reader*, (ed. Hubert Dreyfus and Harrison Hall), Basel Blackwell Ltd., Cambridge 1995, s. 234.

¹³ Nietzsche, *The Will to Power*, (translated by Kaufmann, Walter and R. J. Hollingdale), Random House, New York 1967, s. 13.

¹⁴ *A.g.e.*, s. 7.

¹⁵ Martin Heidegger, "The Word of Nietzsche: God is Dead", *The Question Concerning Technology and Other Essays*, translated by William Lovitt, New York 1997, s. 66.

¹⁶ Eric Heller, *The Importance of Nietzsche*, The University of Chicago Press, Chicago and London 1988, s. 6-7.

¹⁷ Nietzsche, *a.g.e.*, s. 7.

Bir yandan başka hiçbir medeniyetin bilmediği oldukça rafine edilmiş anlamda bir hakikat, mutlak, tinsel ve entelektüel kesinliklere yönelik kontrol edilemez bir arzu; diğer yandan dünyadaki yaşamın kendinde üstün bir değer olmadığı fakat yüksek, aşkın bir meşrulaştırma ihtiyacına yönelik her zaman varolan şüphe (vehim).

Nietzsche bunun tahrip edici hatta kendinde yok edici bir ittifak olduğu ve Hristiyan teolojisinin Aziz Thomas sayesinde Aristoteles'in felsefesi içinde meta bir sistem içerisinde sunulduğu kanaatindedir.¹⁸ Nietzsche'nin ahlak anlayışında da göreceğimiz üzere iki bin yıllık Avrupa tarihinde, Nietzsche'nin deyişiyle "sürü ahlakı" egemen olmuştur. Bu ahlak anlayışı, yaşam karşıtı bir karakterde ve reaktif güçlerle hareket ediyor olmasından dolayı Nietzsche'ye göre nihilistiktir. Değerlere yönelik yaklaşıma sürüce değerlemeler ve anlamlandırmalar egemen olmaya başlayınca, değerlerin kaynağı olan insan başarıları da buna mukabil olarak ortadan kalkmaya başlar, amaç ve fonksiyonunu kaybeder. Değerlerin ortadan kalkması, onlara yönelik değerlendirmeleri de morali de ortadan kaldırır ve bu durum anlamın yitmesi anlamında nihilizme yol açar.¹⁹ "Özgeci bir ahlak, sahip olanın bencilliğini dumura uğratan bir ahlak her koşul ve durumda kötüye işaretler. . . Decadent'in dilinde yalancı ahlak "Ben artık hiçbir işe yaramıyorum diyeceğine, yaşam hiçbir işe yaramıyor." der." Nietzsche'ye göre bu kimi zaman bir din (Hristiyanlık), kimi zaman da bir felsefe (Schopenhauer) olarak ortaya çıkar. Kendi çıkarını düşünmemek Nietzsche'nin perspektifiyle bakıldığında, artık kendi çıkarımı nasıl düşünceğimi bilmiyorum, demektir. Bu ise içgüdülerin çözülmesi anlamına gelir.²⁰

Aynı şekilde Nietzsche *Güç İstemi*'nin 27. fragmanında nihilizmin iki sebebinden bahseder:

1) Yüksek türlerin, yani tüketilemez verimlilik ve gücü insana inanca bağlanan yüksek türlerin tükeniyor olması.

2) Düşük türlerin (sürü, yığın ve toplum gibi) alçakgönüllülüğün tersini öğretmesi ve ihtiyaçlarının kozmik ve metafizik değerler içinde şişirilmesi. Bu yolla varoluşun tamamı yığının hâkimiyeti sağlanıncaya kadar adileştirilir: Yığının hâkimiyeti ile birlikte istisnalar kendilerine olan inançlarını kaybederler ve nihilist olurlar.²¹

Tarihsel ve modern olmak üzere iki ayrı nihilizmin varolduğundan bahseden Martin, "Batı tarihinin temel değerleri, felsefi veya dinî, mükemmel ve öncülleri fenomenal dünyayla çelişen diğer bir realiteyle ilişkili olduğundan dolayı geleneksel değerler, hâlihazırdaki realitenin (fenomenal gerçeklik) bir belasıdır," der ve Batı tarihinin temel

¹⁸ Heller, *a.g.e.*, s. 6.

¹⁹ Kuçuradi, Ioanna, *Nietzsche ve İnsan*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 1997, s. 53-54.

²⁰ Friedrich Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, çev. Hüseyin Kayta), Akyüz Yayınları, İstanbul 1991, s. 68-69.

²¹ Nietzsche, *The Will to Power*, s. 19.

ÜÇÜNCÜ OTURUM

konumunun modern nihilizmle bağlantılı olduğuna işaret eder. Modern nihilizm bu şekilde temellenir. Şimdiye kadar hâkim ideal, yaşam üzerinde negatif bir yargıda bulunmuştur. O, bu dünyadaki yaşamı ancak başka bir öte dünya lehine, bu dünyanın değerini ve temel gerçekliğini inkâr etmek suretiyle anlamlı bulur. Bu yüzden hem modern nihilizm hem de geleneksel Batı değerleri bu dünyayla aynı mantıksal ilişki içindedirler. Her ikisi de bu dünyayı negatif olarak yargılar ve değersizleştirir.²²

Pearson, modern nihilizm devrimini inanmakta olunan değer ve ideallerin mantıksal bir sonucu olmak anlamında bir yazgı olduğunu söyler. Ahlaka inancın sonu doğruculuktur (hakikat istemi). Hristiyanlıktaki bu hakikat istemi zamanla modern bilimsel sorgulamaya temel teşkil eden düşünsel vicdana dönüşür. Bu anlamda hakikat istemi nihayetinde Hristiyanlığın temellerinin sorgulanmasına sebep olur.²³

Bizdeki şu hakikati isteme, kendinin bilincine bir sorun olarak varıyor, tüm varlığın anlamı bu değilse nedir? Hakikati isteme bilincine vardıkça –bundan kuşku yok– ahlak giderek ortadan kalkacak artık: Yüz perdeden oluşan bu büyük oyun, Avrupa'nın gelecek iki yüzyılı için ayrılmış bulunuyor, en korkuncu, en sorgulanabilir olanı, belki de en umutlusu tüm oyunların.²⁴

Nihilizmin, aklın kategorilerine olan inancın bir sonucu olduğuna işaret eden Nietzsche, akla inanmalarından dolayı insanların, kurgusal bir dünyaya gönderme yapan kategoriler lehine bu dünyanın değerini düşürdüklerini söyler.²⁵ Nietzsche en aşırı şekliyle nihilizmi ise, *Güç İstemi*'nin 13. ve 15. fragmanlarında tanımlar. En aşırı şekliyle nihilizm, hakikatin, şeylerin mutlak tabiatının ve kendinde bir şeyin olmadığı bir durumdur. Nietzsche böyle bir durumda hakiki dünya diye bir şey olmadığından dolayı, doğru olarak düşünülen her şeyin ve her inancın da zorunlu olarak yanlış olması gerektiğine dikkat çeker.

Deleuze de nihilizmin oluşum sürecini incelerken üç çeşit nihilizmden bahseder: Bunlar, negatif, reaktif ve pasif nihilizmdir.

Nihilizm kelimesindeki “nihil”in yokluğu değil, öncelikli olarak bir hiç değerini işaret ettiğini söyleyen Deleuze'e göre yaşam inkâr edilip değersizleştirildiği ölçüde bir hiç değerini alır. Bu değersizleştirme süreci ise daima kendisi vasıtasıyla yaşamın değersizleştirilip yalanlanacağı bir kurguyu varsayar. Ancak bu kurgu sayesinde bir şey yaşama karşıt hâle getirilebilir. Bu suretle yaşam, bütünüyle gerçek dışı hâle getirilir ve görünüm

²² Martin, *a.g.e.*, s. 23.

²³ Pearson, Keith Ansell, *Kusursuz Nihilist*, çev. Cem Soydemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1998, s. 58.

²⁴ Friedrich Nietzsche, *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*, çev. Ahmet İnam, Gündoğan Yayınları, Ankara 1998, s. 150.

²⁵ Nietzsche, *The Will to Power*, s. 13.

olarak sunulup bir hiç değerini alır. Böyle bir nihilizmin negatif bir nihilizm olduğuna işaret eden Deleuze, negatif nihilizmin oluşmasının sağlandığı kurgunun yapıcı ögesi- nin de diğer dünya, duyu ötesi dünya ve yaşama üstün değerler fikri olduğunu söyler.²⁶

Deleuze nihilizmin bir de istemden çok bir reaksiyona işaret eden konuşma di- lindeki anlamının varolduğunu belirtir. Burada duyu ötesi dünya ve yüksek değerlere karşı bir tepki söz konusudur. Onların varlığı inkâr edilip bütün gerçeklikleri reddedilir. Nihilizmin bu çeşidinin reaktif nihilizm olduğunu söyleyen Deleuze, burada negatif nihilizmden farklı olarak yani yüksek değerler adına yaşamın değersizleştirilmesinden ziyade, yüksek değerlerin kendi kendini değersizleştirmesinin söz konusu olduğunu söyler. Reaktif nihilizmin içindeki nihilist, tanrıyı, hakikati, iyiyi yani duyu ötesinin bütün formlarını inkâr eder. "Hiçbir şey doğru değildir, iyi değildir, tanrı ölmüştür."²⁷

Deleuze'e göre reaktif nihilizm, bir anlamda negatif nihilizmin bir sonucudur. Burada reaktif güçlerin zaferi kendilerine zafer sağlayan inkâr etme gücünün yerini almıştır. Reaktif nihilizmin nihaî sonu ise, pasif nihilizmdir. Pasif nihilizmde ise nihiliz- min üstesinden gelmekten ziyâde, reaktif güçlerin pasif bir şekilde yavaş yavaş solması söz konusudur.²⁸

Nihilizmin farklı türlerine yönelik bir vurgunun, Nietzsche'nin nihilizme yönelik tutumunun ve nihilizme atfettiği değer anlaşılmaması açısından son derece önemli olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Nietzsche nihilizmi pasif ve aktif nitelemeleriyle ikili bir ay- rıma tabi tutmak suretiyle ele almıştır. Pasif nihilizm, ruhun gücünün geri çekilmesi ve zevali anlamında nihilizmdir.²⁹ Bu anlamıyla nihilizm, değerlerin yokluğunun kötümser bir yaklaşımla benimsenmesi şeklinde tezahür eder.³⁰ Heidegger'e göre de hâlihazırdaki değerlerin değersizleşmesinden kaynaklanan pesimizm, nihilizmin ilkel biçimine teka- bül eder. Bu ilkel biçiminin ötesinde olan tamamlanmış nihilizm ise yeni değerler için bir karşı hareket anlamına gelir.³¹ Heidegger'in tamamlanmış olarak nitelediği nihilizm kavramlaştırması, Nietzsche'nin ruhun güçlenmesinin bir işareti olarak kavradığı aktif nihilizmdir.³² Aktif nihilizm içindeki kişi, artık inanmadığı moralin değer yargılarını kırıp

²⁶ Gilles Deleuze, *Nietzsche and Philosophy*, Translated by Hugh Tomlinson, The Athlone Press, New York 1989, s. 147.

²⁷ *A.g.e.*, s. 147-148.

²⁸ *A.g.e.*, s. 149.

²⁹ Nietzsche, *The Will to Power*, s. 17.

³⁰ Copleston, *Felsefe Tarihi, VII-2: Nihilizm ve Materyalizm*, çev. Deniz Canefe, İdea yayınları, İstanbul 1998, s. 165.

³¹ Heidegger, "The Word of Nietzsche: God is Dead", *a.g.e.*, s. 68.

³² Nietzsche, *a.g.e.*, s. 17.

yok etmek ister.³³ Bu yok etme isteğinin sebebi ise moralitenin ve nihilizmin ötesinde değerlerin yeniden değerlendirildiği ve insanın aktif güçlerini bütünüyle hayata hâkim kıldığı yeni bir yol bulma gerekliliğidir.

Aktif nihilizm kavramlaştırması Nietzsche'de, bir anlamda nihilizmin aşılmasına, yani hâlihazırda değersizleşen değerlerin yerine yeni değerlerin yaratılmasının gerekliliğine işaret eder. Şayet nihilizm, hâlihazırdaki belirtilere işaret etmenin ötesinde metafizik düşüncenin bir sonucu, bir yazgısı şeklinde soruşturulacaksa, Nietzsche'nin, "Olduğumuz hâle nasıl geldik?" sorusu önemli hâle gelecektir. Bu durumda nihilizmin üstesinden gelinmesi, bir yazgı olarak nihilizmle sonuçlanan metafizik düşünce geleneğinin (Platoncu felsefe ve Hristiyan ahlak düşüncesinin) soykütüğüne yönelik bir çalışmayı gerektirecektir. Bu noktada Nietzsche'nin jeneoloji kavramlaştırması, yani ahlakın soykütüğüne ilişkin soruşturması, söz konusu gerekliliğin karşılanmasına yönelik bir çaba olarak değerlendirilebilir.

Sonuç Yerine

Genel bir değerlendirmeye ifade edildiğinde gerek agnostisizmi gerekse nihilizmi meşrulaştıran felsefi temellerin; rasyonalizm, hümanizm, fenomenalizm, fizikalizm, tarihselcilik, natüralizm, bilimselcilik ve bunların sonucunda zuhura gelen rölativizm olduğu vurgulanmak durumundadır. Daha farklı bir şekilde ifade edildiğinde meselenin, insanın herhangi bir aşkın kaynaktan beslenmeksizin, yalnızca sahip olduğu entelektüel güçlerin sunmuş olduğu epistemik imkânlarla bağlı olarak mutlak bir hakikat ve gerçeklik fikrine ulaşma noktasındaki başarısızlığında düğümlendiği söylenebilir.

Batı düşüncesi geleneğinde düşünmenin en yetkin imkânı olarak görülen felsefi düşüncenin, insanın, yalnızca kendi bilme imkânlarına referansla (hümanizm) varlık, insan, âlem ve tanrı konusundaki entelektüel faaliyeti olduğu söylenebilir. Buna bağlı olarak yalnızca insan aklına dayanması nedeniyle felsefi düşüncede varlık, hakikat ve tanrının, insanın idrak sınırlarına indirgendiği söylenmelidir. Bunun da ötesinde felsefi düşüncede düşünülür olmak, aynı zamanda gerçek olmakla özdeş görülmüştür. Düşünülür olmak gerçeklik, doğruluk veya hakikat için ölçüt ise, bu durumda varlık ve tanrının gerçeklik veya hakikati de düşünce yoluyla temellendirilmek durumunda olacaktır. Yine aklın ilkeleri aynı zamanda gerçeklik, doğruluk ve hakikatin anlaşılma imkânları ise, bu durumda felsefi varlık ve tanrı tasavvurunun da akılla veya akla ait ilkelerle çelişmemesi gerekecektir.

Kanaatimizce bu durum, rasyonel ve hümanist karakterdeki felsefi düşüncenin en büyük açmazını oluşturmak durumundadır. Burada salt akla veya insani entelektüel güçlere dayalı olarak ortaya konulan hakikat iddiaları, yine akla ve söz konusu insani

³³ Ioanna Kuçuradi, , *Nietzsche ve İnsan*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 1997, s. 59.

IX. GÜNCEL DİNÎ MESELELER İSTİŞARE TOPLANTISI

güçlere bağılı olarak doğrulanmak durumunda oldukları için, bir kabulün ötesine geçmesi mümkün olmayan totolojik iddialar olmaya mahkum olacaktır. Gerek agnostisizmin gerekse nihilizmin de söz konusu hakikat iddialarının beşerî bir kurgu olmanın ötesine geçmelerinin mümkün olmadığına dair entelektüel bir tecrübenin sonucu olarak ortaya çıktığı ifade edilmelidir. Buna göre ne felsefe ne de bütünüyle beşerî gözlem imkânlarının sınırları içerisinde üretilen fenomenal varlık alanıyla sınırlı kalmak durumunda olan bilimin mutlak ve evrensel bir varlık, hakikat ve değer tesis edebilmeleri, söz konusu insani sınırlılık içerisinde kalmaları nedeniyle mümkün olmayacaktır.

Ben sözlerimi böylelikle tamamlamış olayım hocam.

Sabırla dinlediğiniz için teşekkür ediyorum.

MÜZAKERELER

Prof. Dr. Çağfer KARADAŞ (Oturum Başkanı)

Efendim, Kasım KÜÇÜKALP Hoca'mıza teşekkür ediyoruz, güzel bir sunumdu. Güzel değerlendirmelerde bulundu.

Ben bir şey sorayım, biraz vaktimiz var, hocayı da biraz açmış olalım burada, bu benim merak ettiğim bir soru, diğer felsefeci hocalarımıza da sormuş olabilirim, sorulmuş olarak kabul edebilirler inşallah, çünkü ben felsefeci olmadığım için öğrenme ihtiyacıyla soruyorum.

Varoluşçuluk, bu nihilizmin agnostisizmin neresinde duruyor? Ona bir tepki olarak mı ortaya çıktı? Yani varoluşçuluğu "insanın kendi içinden ve kendi üzerinden değer üretmesi çabası" şeklinde tarif edebilir miyiz?

Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP

Hocam, varoluşçuluğun çok boyutu var, yani teist varoluşçular var, ateist varoluşçular var, kendisini bu teist ve ateist kategorinin dışında tutma yönünde farklı bir perspektif sergileyen var. Heidegger gibi onlar da kısmen varoluşçu felsefeler içerisinde zikredilirler. Dolayısıyla ateist varoluş kanat açısından dediğiniz doğrudur, yani "Varoluş özden önce gelir." iddiası ile Sartre'ın varoluşu değerlendirirken, klasik bütün metafiziksel düşünce tarzlarının özü merkeze alınmak suretiyle, özden hareketle varoluşu biçimlendirme çabalarına bir reaksiyon olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bu, ateistlerin cenahı için söz konusudur hocam.

Prof. Dr. Çağfer KARADAŞ

Güzel bir sunum gerçekleştirdi Kasım Hoca'mız, Allah razı olsun, öncelikle kendisini tebrik ediyoruz. Benim dikkatimi çekti, bu Nietzsche'nin delisi, bizim Nasrettin Hoca'ya da biraz benziyor, biliyorsunuz. Nasrettin Hoca, hepinizin bildiği bir şey, evde bir eşyasını kaybetmiş, dışarıda arıyormuş, "Niye dışarıda arıyorsun?" demişler, "Burası daha aydınlık." demiş. Şimdi, Nietzsche'nin delisi de çıkıyor aydınlıkta elinde fener tanrıyı arıyor. Aslında burada bir şeyi daha görüyoruz biz, tanrının nasıl eşyaya dönüştüğünü görüyoruz. Yani kaybedilen, aranan, bulunur mu bulunmaz mı bilinmez ama bir eşyaya

dönüştüğünü görüyoruz. İşte burada insanın kendini merkeze alması dediğimiz şey gerçekleşiyor.

Evet, muhterem katılımcılar, ben sözü fazla uzatmayayım, buyurun müzakereye geçelim.

Bülent Bey'le başlayalım, buyurun.

Prof. Dr. Adnan Bülent BALOĞLU

Dünden beri deizm, ateizm, nihilizm geliyoruz agnostisizm. Bunların hepsinin birbirini tamamlayan birer süreç olduğunun herhalde artık farkındayız. Şimdi biraz geri dönelim, Hâbil ile Kâbil'e kadar geri dönelim. Hâbil ile Kâbil biliyoruz ki kardeşiler, birlikte yaşadılar, birlikte yediler, içtiler, oynadılar, uyudular, birbirlerini de çok seviyorlardı muhtemelen kardeş olarak ama ne olduysa bir gün Kâbil'in içinde bir şeyler kıpırdanmaya yani bir kötülük tohumu yeşermeye başladı ve bu giderek derinin dışına bir öfke, bir şiddet olarak taşı ve kardeşini öldürdü. Ne oldu da Kâbil Hâbil'i öldürdü? Belki bunu şu sözde rahat açıklayabiliriz: "Şiddet silahla başlamaz, şiddet, kalpte ve davranışlardaki bozulma ile başlar." Bugün, gençliğimizin de özellikle kalpte ve davranışta bozulmayla birlikte bizim o arzu ettiğimiz rotadan şu veya bu tarafa doğru sapma içerisinde olduğunu görüyoruz.

Şimdi Kasım Bey nihilizmin felsefi temellerini de açıkladı, oldukça detaylı bir tebliğ sundu. Ancak biraz daha basite indirirsek, nihilizmin, var olmada bir anlam ve amacın olmadığını, yaşamada bir anlamın olmadığını ifade eden bir kavram olduğunu görürüz. Esasen insana ve diğer canlılara olan sevginin yitimidir, kaybedilişidir, yok edilişidir nihilizm. Nihilizm, insanın içinde öfkenin ve nefretin birikmesidir, aynı zamanda içinde yaşadığı çağın araçlarına, hayat tarzına, anlayışına, fikirlerine olan bir sırt dönüştür, bir nefrettir, kültüre duyulan öfkedir. Mesela buna örnek olarak satanistleri verebiliriz, yani satanistler nihilizmin çok tipik bir örneğidir.

Yine nihilizm, radikalleşme süreçleri içerisinde bir etaptır. Bugün Batı'da, özellikle bu DEAŞ için Batı'dan Suriye veya Irak'a gelen "homegrown terörist" olarak lakaplandırılan Müslüman gençlerin veya sonradan Müslüman olup yine DEAŞ'a katılan gençlerin Batı'daki karşılığı "hihivist gençler"dir. Yani içinde yaşadıkları Batılı hayat tarzına duydukları öfke ile birlikte onları terör ve şiddet esir almıştır.

Buna göre, "Hayat amaçsızdır, dolayısıyla nihai noktada canın ne istiyorsa onu yap." noktasıdır ve bildiğimiz tabiriyle hazcılıktır nihilizm. Şimdi, bir nihilistin zihin dünyasına gittiğimiz zaman, düşünce, fikir dünyasına gittiğimiz zaman söylemek istediği şey şudur, "Ben insandan, tanrıdan, cennet-cehennem fikrinden ahlaki herhangi bir şeyden, inançtan, hiçbir değerden korkmuyorum. Ben istediğim gibi yaşarım, istediğim gibi inanmama özgürlüğüne de sahibim." tarzıdır. Bugünün günahları, toplumun bugün

ÜÇÜNCÜ OTURUM

içinde bulunduğu sıkıntıların, krizlerin günahı da geçmiş nesillerindedir. Dolayısıyla benim boynumun herhangi bir borcu yoktur.

Mesela satanistlerin haçı ters takmaları, Hristiyanlığa bir tepkidir yani “Ben Hristiyanlığın ne kilisesini ne tanrısını tanıyorum ne de ahlaki ve manevi değerlerini tanıyorum. Dolayısıyla Hristiyan toplum beni tasvip etmiyorsa şeytan beni tasvip ediyor.” anlayışına gelir.

Şimdi, yine baktığımız zaman, Nietzsche'nin kendisindeki nihilizmi, daha derinlere girdiğimiz zaman orada şunu görüyoruz, belki Nietzsche'yi en iyi tasvir edenlerden bir tanesi Stefan Zweig'dir. Orada Nietzsche'yi okuduğunuz zaman Nietzsche'nin o hastalıklı beden halinin, yediğini bir saat sonra, yarım saat sonra dışarı çıkaran bir şekilde rahatsız eden beden halinin, ruh halinin Nietzsche'ye verdiği ıstırap Nietzsche'yi belki hayatının sonuna doğru azar azar itmiş ve nihilizmin kucağına çekmiştir. Yani Stefan Zweig'i okuduğunuz zaman Nietzsche nihilist olmasın da kim olsun gibi bir fikir de oradan çıkıyor. Aslında Stefan Zweig'in kendisi de bir nihilisttir. Karısını da intihara ikna ederek Brezilya'da intiharı seçmiştir, o kadar da güzel yazmasına, edebî tasvirler yapmasına rağmen.

Şimdi, bütün buradan çıkarak değerli arkadaşlarım, resmi biraz daha büyük portreden görmemiz gerekiyor. Deizm dediğimiz şey aslında 21. asrın küreselcilerinin 21. asır için uygun gördüğü anlayış biçimidir. Din demiyorum, gençlerin yaşam tarzıdır deizm, onlar için seçtikleri yaşam tarzıdır. O da şudur, bugün dünyayı yöneten bir avuç zengin, dünyanın herhangi bir yerdeki açık sömürüsüne itiraz etmeyen bir gençliği popüler kültürle beyinlere, zihinlere zerk etme ameliyesi hızla devam etmektedir. Bugün Hollywood bunu yapmaktadır, Amerikan dizileri bunu yapmaktadır, bizim yerli diziler de onun kopyası olarak buna başlamışlardır.

Dolayısıyla, resmi daha büyük perspektiften gördüğümüz zaman, çözüm önerilerimizin yerelden evrensel doğru, küresel doğru yukarılara doğru çıkması gerekiyor. Burada yine kendimiz için bir şey söylemek gerekirse, sevgili Kasım tabi benim öğrencim, dili felsefi, oldukça ağır ama bu dille bizim gençlerimizin bunu anlaması, bu kavramlarla bunu anlaması mümkün değil. Biz nihilizmi yazmak istiyorsak, eğer ateizmi anlatmak istiyorsak, Diyanet İşleri Başkanlığı olarak daha hafif, daha böyle hayatın içinden, daha örnekleri bol, efendim hatta gerekirse küçüklere resimler ile birtakım şeyleri anlatacak türden bir dil bularak ateizmin, nihilizmin ve deizmin tehlikelerini anlatmak durumundayız.

Son bir şeyle bitiriyorum. Aslında nihilizmin son bir durağı var, ondan ötesi var; belki buna biz melankoli de diyebiliriz yani ruhsal ve bedensel yavaşlama, keder, sıkıntı ve intihar arzusuyla birlikte psikolojik depresyon halidir. Yani tabiri caizse bir akıl hastalığıdır. Çünkü gerçek hayata baktığımız zaman görüyoruz ki, gazeteci arkadaşımız örnekler verdi Orta Doğu'dan, öldürenin de ölenin de “Allahu ekber” dediği bir ortamda akıl sağlığı yerinde insanlar aramak abesle iştigaldir. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ

Efendim, çok teşekkür ediyoruz Bülent Bey'e, çok değerli katkıları oldu. Evet, şimdi sırada Sait Bey, üstadım buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Sait REÇBER

Teşekkür ederim. Kasım Hoca'ya da teşekkür ederim sunumundan dolayı. Mesele felsefik olunca kusura bakmayın belki felsefeci olarak biz de bir ikilem yaşıyoruz. Çünkü meselenin bir felsefi teorik boyutu var, bir de bizim açımızdan pratik implikasyonları var; bağlamlandırma açısından da zaman zaman sıkıntılar olabiliyor. Ama o açıdan baktığımızda iki tarafı da dikkate almamız gerekiyor, yani şimdi agnostisizmi ve nihilizmi ele alırken bu yaklaşımların felsefi anlamdaki doğruluk iddialarının neye karşılık geldiğini, tutarlı olup olmadıklarını anlamak en temelde bu tür yaklaşımlardan kurtulmanın ya da bunlara ödün vermemenin en iyi yoludur diye düşünüyorum. Fakat ne yazık ki birçok insan bu kavramlarla tanışırken genelde ancak deskriptif düzeyde tanışabiliyor, eleştirel düzeyde pek tanışmıyor. Bu da çok ciddi birtakım sorunlar yaratıyor aslında. Dünden beri de aynı nokta yeniden ortaya çıkıyor, bir meseleyi, eğer bir mesele felsefikse, felsefik bir zemini varsa bunu sonuna kadar götürmek lazım. Eğer sonuna kadar götürmeyeceksek de mümkün merteye bulaşmamamız lazım. Hani meşhur bir sözdür, hatırlayamadım kime ait olduğunu da, "Felsefe yüzmek gibidir, ortaya giden boğulmaz ama kenardaki boğulur." Aslında bizde de buna benzer ifadeler var, "yarım hoca-yarım doktor" örneğinde olduğu gibi.

Dolayısıyla gençlerin genellikle kıyısal tanışmışlığı, sathi tanışmışlığı bu yaklaşımların ihtiva ettiği kavramsal felsefi çelişkileri ve tutarsızlıkları ne yazık ki fark edecek durumda olmuyor her zaman. Şimdi, bu açıdan baktığımızda özellikle bilinemezçiliğin ve bilinemezcilik olarak ifade edilebilecek agnostisizmin ve hiççilik olarak ifade edilen bu nihilizmin kendi içerisinde ne kadar tutarlı olduğu hususu, tam olarak neye karşılık geldiğinin gramatik olarak iyice açıklığa kavuşturulması gerekir diye düşünüyorum.

Örneğin, bilinemezcilik bir açıdan baktığımızda ateizme, dün de söz konusu oldu bu, negatif ateizm olarak en azından "Tanrının varlığına inanmıyorum." gibi, "Tanrı yoktur." değil de "Varlığına inanmıyorum." gibi daha pasif bir şekilde ifade eden bir yaklaşıma denk gelebileceği gibi bazen Kant'ta karşımıza çıkan o meşhur cümlede, *Saf Aklın Tenkidi*'nin girişinde söylediği, "İnanca yer açmak için bilgiyi inkâr ettim, askıya aldım." (ifadesi var). Yani, tanrının varlığı bilinemez ama inanılır. Bu çok yaygın bir agnostik tutumdur bana sorarsanız, tanrının varlığı bilinemez ama tanrının varlığına inanılabilir, Kant aşağı yukarı bunu söylüyor.

Dolayısıyla agnostisizmi ve çeşitlerini nereye koyacağımız hususunda bunun ne olduğunu iyi belirlemek gerekiyor. Buna rağmen bazen mesela Kant, *Pratik Aklın Tenkidi*'nde imanın müdafisi olarak karşımıza çıkıyor. Ancak bilinemezcilik "Temelde

ÜÇÜNCÜ OTURUM

tanrının varlığı bilinemez.” gibi bir sıkı epistemik iddia içeriyorsa kendi kendisiyle referansta tutarsız olacağı açıktır. Çünkü bu da tanrı hakkında söylenmiş bir şeydir, yani sonuçta “tanrının varlığının bilinemeyeceğinin bilinebileceği” gibi garip bir tezle bizi karşı karşıya bırakacaktır. Agnostisizmden ziyade aslında bu nihilizme dair birkaç şey söylemek istiyorum. Hepimizin bildiği bu Dostoyevski'nin Karamazov Kardeşler'de dile getirdiği bir cümle vardır, “Tanrı yoksa her şey mübah.” Aslında Nietzsche'yi veya temelde Nietzsche'nin bu “Tanrı öldü.” sözü ve benzer bir yaklaşımı acaba bu çerçevede ele alırsak daha iyi mi anlarsınız diye düşünüyorum.

Söylediği de zaten o gibi tanrı yoksa her şey mübahdır. Bunun anlamı şu, çünkü tanrı bütün değerlerin referansıdır, her şeyin ölçüsüdür ve ilginç bir şekilde Nietzsche “Tanrı yoktur.” demiyor, “Tanrı öldü.” diyor ve normalde “Tanrı öldü.” ifadesi çelişkili bir ifade gibi görünüyor. Çünkü herhangi bir X, tanrıysa X ölmez zaten, ölen bir varlık da tanrı olamaz. Nietzsche'nin aslında dikkat çektiği şey zannımca bu absürtlüktür. Nietzsche'nin bu manada hani fikrinin tam olarak ne olduğu hususu da zaman zaman yorumcular arasında ciddi tartışma konusu olmuştur. Örneğin, *İrrational Man* kitabının yazarı William Barrett'e sorarsanız “Nietzsche hâlâ bilinmeyen bir tanrıya inanmaktadır.” Hatta sizlerin de bildiği gibi Heidegger'in de “Tanrı öldü.” sözü üzerine uzunca bir makalesi vardır. Hep vurgu şu, tanrının ölmesiyle insan için aşkın olan değerler, değişmez değerler bitti ama gerçekten bunu söylerken Nietzsche kendisi yeni felsefe ve değer mi sunuyor yoksa bir tespit mi bulunuyor? Ben bunun özellikle iyi irdelenmesi gerektiği kanaatindeyim. Çünkü Nietzsche'nin dile getirmiş olduğu eleştirilerinin, dinle ilgili eleştirilerinin çok büyük bir kısmının, eğer tamamı değilse Hristiyanlığa müteveccih olduğunu biliyoruz. O, Hristiyanlığı insanlığın bütün soylu değerlerinin düşmanı olarak görür ama diğer dinler hakkında böyle ifadeleri yok bildiğim kadarıyla.

Şimdi, o zaman aslında Nietzsche'nin belki söylemek istediği şey bir değer ifade ediyor mu, bu bence tartışmaya değer bir nokta ama şunu zannediyorum söylüyor, “Tanrıyı öldürdünüz, tanrı öldü, tanrı öldüyse artık insan kendi kaderiyle baş başa kalmak durumundadır, şansı yok.” Pozitif anlamda önerdiği bir felsefe varsa, bu felsefe, insanı merkeze alan bir anlayıştır; muhtemelen bu üst insan, değerleri aşan insan hedeflemesi de buna bir bakıma bir açıklama getiriyor. Tam hatırlamıyorum ama Barrett'in yorumu olabilir, Heidegger'in de bu konuda biraz imaların olabileceğini düşünüyorum; Nietzsche'nin söylemek istediği şey aslında bir bakıma şu, “Tanrı öldü.” ifadesindeki bu Hristiyanlık imasını da dikkate alarak “Önce tanrıyı insan yaptınız, sonra çarmıha gerdiniz, sonra öldürdünüz, sonra dirilttiniz ve bunu müşahade eden, bunu tecrübe eden birisinin ateist olmaktan başka bir çaresi kaldı mı sizce?”

Yani aslında bu trajik duruma Nietzsche bir bakıma ışık tutuyor ve bunun sonucunda da diyor ki o zamana tanrı yoksa artık hiçbir değerlerin, hakikatin, özün, tözün ne dersiniz, hiçbir objektif düzlemi kalmamıştır; insan artık kendi değerinin yaratıcısı

olmak durumundadır. Bu çerçevede de Cağfer Hoca'nın varoluşçuluk ile ilgili söylediği şeyi de eğer bir araya getirirsek, özellikle Kasım Hoca'nın da ifade ettiği gibi, ateist ekstansiyalizmin daha çok vurgulayacağı ve katılacağı nokta şudur, insanı her şeyin ölçüsü haline getirmek. Aslında bu açıdan baktığımızda kendini yaratan insan diyelim biz, -böyle bir kitapta adı, kimin bilmiyorum- "kendini yaratan insan, çünkü varoluş özden önce gelir" ifadesi şudur, insan hiçbir maksat için yaratılmamıştır. İşte Sartre'ın temel düşüncesi şudur: Maket bıçağı, ustası tarafından belli bir amaç için üretilmiştir, eğer tanrı varsa ve insan varsa ve tanrı insanın yaratıcısıysa, tıpkı bunun gibi insanı bir amaç için yaratmıştır ve bu onun özüdür ama tanrı yoksa benim hiç böyle bir özüm yok, ben kendimi istediğim gibi biçimlendirebilirim.

Bu iki yaklaşımın da merkeze koyduğu değerlerden biri insan merkezli bir değer anlayışı. Nietzsche zannediyorum bunu da gördüğü için ve insanın da tanrı olamayacağını bildiği için ama insanlar aynı zamanda garip bir şekilde buna yöneldiği için paradoks olarak, "Siz o zaman kusura bakmayın artık insan eliyle inşa edilecek." diyor yani onto-lojik manada referans çerçevesi insan olan bir değerler sisteminin imkânsızlığını da bir bakıma ima etmiş gibi görünüyor. Bence Nietzsche gibi ve nihilizm gibi, bunların ortaya çıktığı tarihsel, toplumsal bağlamı dikkate almadan doğru bir şekilde anlamamız pek mümkün görülmediği gibi, bunların bizdeki yansımalarının da doğru bir şekilde tahlil edilebilmesi için yeniden bağlamlandırılmasının gerekli olduğunu düşünüyorum. Çünkü Nietzsche'nin mesela Hristiyanlık özelinde dile getirmiş olduğu bu eleştiriler maalesef sanki genellikle bütün anlayışlara karşı geliştirilmiş gibi anlaşılabilir, yani Hristiyanlık özeli göz ardı edilebiliyor. Dolayısıyla bu çerçevede gerçekten nihilizm insanlara ne vaat ediyor veya kendi içinde tutarlı mı? Mesela bir insan "Hiçbir değer yoktur." dese, hani Kasım Hoca'nın da dediği gibi bu biraz da teknik bir konu, neticede diyorsun ki, bir değer vardır o da hiçbir değer olmadığı değeridir, gibi. Böyle bir şey içeriyor mu içermiyor mu, bu daha ayrıntılı felsefi tartışmaya muhtaç ama bu kısma girmek istemiyorum.

Teşekkür ederim, sağ olun.

Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ

Evet, Sait Bey'e değerli açıklamaları dolayısıyla çok teşekkür ediyoruz, diğer bir felsefeci dostumuz Rahim ACAR.

Prof. Dr. Rahim ACAR

Evet, Sayın Başkan, çok teşekkür ediyorum. Ayrıca Kasım KÜÇÜKALP Hoca'ma da agnostisizmin ve nihilizmin doğuşu konusunda oldukça detaylı bilgi veren tebliği için teşekkür ediyorum, oldukça enteresan geldi bana.

Hocam, agnostisizmin ve onun bir uzantısı sayılabilecek olan nihilizmin aslında kutsaldan bir kopuşun, aydınlanma döneminde belki Descartes'tan başlayarak Kant'la devam eden çizgide kutsaldan bir kopuşun sonunda agnostisizmin doğduğunu; insanın

ÜÇÜNCÜ OTURUM

dışında, insanı aşan bir gerçekliğe referans vermeden, atıfta bulunmadan insanın bilgiye erişebileceğinin kabul edilmesinin bir sonucu olarak agnostisizmin doğduğunu söyledi benim anladığım kadarıyla.

Eski dönemlerde, eski Yunan felsefesinde de, tabii ki agnostisizmin ve nihilizmin örnekleri var. Ama o dönemde—bir anlamda, Aristo'nun görüşünden örnek verebiliriz—mantığın ve ontolojinin aslında birbiriyle örtüşüğünü ve böyle bir örtüşmenin modern zamanlarda olduğu gibi bir agnostisizmin veya nihilizmin bu düzeyde yaygınlaşmasına engel olduğunu, dolayısıyla agnostisizmin ve nihilizmin modern dönemdeki etkisinde bir tür ontoloji ile epistemolojinin ayrılmasının, insanın gerçekliği bilme konusunda kendi içine hapsolünmesinin çok önemli etkisi olduğunu söyledi.

Burası, oldukça önemli hakikaten, kendi dışımızda bir gerçekliği bilebilir miyiz? Kendi dışımızda gerçeklik var mıdır, bunu bilebilir miyiz ve bunu kendi dışımızda bizi aşan bir şeye atıfta bulunmaksızın bizi aşan bir şeye dayanmaksızın bilebilir miyiz, yapabilir miyiz veya değerleri aynı şekilde bizi aşan bir dayanak noktasına bağlanmadan, referans vermeden, değeri üretebilir miyiz? Bir anlamda modern zamanlarda epistemolojideki bu kırılmanın sonucu, kendi dışında, ötesinde, bir şeye atıfta bulunmadan bilgiye erişme, kendi dışında ve ötesinde bir şeye atıfta bulunmaksızın, aşkın olan bir şeye atıfta bulunmaksızın değere erişme idealinin aslında zaman içerisinde tam tersine, hiçbir şeyin bilinmeyeceği veya objektif değerlerin üretiminden vazgeçileceği gibi bir sonuca götürdüğünü söyledi. Oldukça enteresan.

Burada benim aklıma iki soru geldi, hocam aydınlatırsa memnun olurum doğrusu. Hakikaten şöyle bir şey var. Hocamı dinlerken bir tür “Tavuk mu yumurtadan çıktı, yumurta mı tavuktan çıktı.” gibi bir soru geldi gitti zihnimde. Yani kutsaldan kopuş dolayısıyla mı epistemoloji ile ontoloji arasında böyle bir yarılma, objektif değerlerin varlığına inanmama, değerlerin kaynağının insan olduğu sonucuna gelme söz konusu? Yoksa tersinden insanın merkeze alınması sonucu mu aslında bilinemezliğe, doğa ötesini bilemeyeceğimize, doğa ötesinde bir şeyler varsa bile bilemeyeceğimize, insanları aşan bir değere erişemeyeceğimize, değerlerin insana özgü ve insana göre olduğu sonucuna geldik? Yani “Tavuk mu yumurtadan çıktı, yumurta mı tavuktan çıktı.” gibi bir tür döngüsellik izlenimine kapıldım ben.

İkinci bir soru da şöyle: şu anda fiilen felsefe çevrelerinde hakikaten katı realist epistemolojiye artık, Aristo'da falan olduğu gibi, dönüş mümkün görünmüyor, öyle bir iddiayı hakikaten dillendiren varsa ben bilmiyorum. Ancak Descartes'in, Kant'ın açtığı çığır, epistemolojideki kırılma yani belli zaman ve mekân şartları altında ve belli insani şartlar altında biz bilgiye erişiyoruz. Bu bilgimizin tam tamına gerçekliğe tekbül ettiğini, gerçekliği olduğu gibi gösterdiğini iddia edemeyiz. Dolayısıyla, bilgide bir katı realist epistemolojiye artık dönemeyiz. Eğer, ontoloji ile epistemoloji arasında bu düzeyde bir yarılma agnostisizm ve nihilizme doğrudan doğruya neden oluyorsa, bu

artık bir vakıa, sanki buradan bir tür agnostisizmden ve nihilizmden kaçış yok gibi bir sonuç çıkıyor. Tabi ki burada bir kaçış olması lazım, bir çıkış olması lazım ama nasıl bir strateji geliştirilebilir, doğrusu ben hocamdan da eğer lütfederse düşüncelerini dinlemek isterim. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Çağfer KARADAŞ

Bir değişiklik yapalım, hazır böyle taze taze sorular gelmişken, cevap verebilirsiniz hocam, 5 dakika içinde.

Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP

Şimdi son sorudan başlayayım müsaadenizle. Evet, vakıa bu; yani bugün çağdaş felsefelerde özellikle 19. yüzyılda başlayan tarihin keşfiyle birlikte hakikatin, varlığın, anlamın, değerlerin, hatta tanrının, tanrı zamansallığı nasıl yaşar soruları muvacehesinde panteizmin, pananteizme evrilmesi, süreç teolojilerinin ortaya çıkması falan hep bu sürecin devamı niteliğinde görülebilir. Meselenin menşei dikkate alındığında, Nietzsche'yi, Heidegger'i, burada Sait Hoca'm referansta da bulundu, özellikle dikkate aldığımızda, Sait Hoca'mın Dostoyevski'den yaptığı alıntı, "Tanrı yoksa her şey mübahdır." cümlesi de birlikte düşünüldüğünde aslında tanrısız bir dünyanın başına gelenlerin neler olabileceğinin resmidir bütün bu olup bitenler.

Zamanında Hollanda'da kendime özgü bir hümanizm tanımı yapmıştım, bu bağlamda onu zikretmek ihtiyacı hissediyorum. Şimdi Vattimo, hümanizmi Nietzsche ve Heidegger'den hareketle şöyle tanımlar, der ki, "Hümanizm tanrı, varlık, eşya, insan da dâhil olmak üzere her şeyin beşerî öznenin aklına indirgendığı bir düşünme biçimidir." Hümanistik düşünce ve bunun köklerinin antik Yunan düşüncesine kadar geri götürülebileceğini, düşünüldüğü gerçekte olduğu iddiasında temellenen bir durum olduğunu söyler. Ben de bu tanımın doğru olmakla birlikte eksik olduğunu, şöyle bir hümanizm tanımının da yapılması gerektiğini, özellikle dinî düşüncenin kendi iç muhakeme mantığından hareketle hümanizmin, "insanın yana yakıla arzu ettiği özgürlük sevdası yüzünden Allah'ın insanı kendi haline bırakması", şeklinde tanımlanabileceğini iddia etmiştim. Bu iddiamın arkasındayım ve bugün eğer insanlık, bu konuda biraz iddialı belki de eleştiriye açık bir cümle kullanacağım, eğer insanlık bundan çıkmak istiyorsa Müslüman olmak zorunda, başka bir seçeneği yok. Yani benim naçizane kanaatim, İslam'dan başka kendini temellendirme noktasında din olarak, Allah'ı, kitabı ve peygamberi olan bir başka din yok. Dini din yapan şeyin ne olduğu konusunda biz ilahiyatçıların, Diyanet mensuplarının düşünmesi gerekiyor. Bana göre bir dini din yapan ontolojik unsurlar, kurucu unsurlar Allah, kitap ve peygamberdir ve peygamberi olan tek din İslam'dır. Dolayısıyla bugün insanlık yaşanan bu nihilistik, agnostik adına ne dersiniz deyin bu krizden çıkmak istiyorsa Müslüman olmak durumundadır yani bu ikinci soruya verilebilecek cevap.

ÜÇÜNCÜ OTURUM

İlk soruyla ilgili olarak şunu ifade etmek durumundayız. Aslında ontolojinin epistemoloji ile bağlantısının kopmasının özü bizatihi düşünme biçiminin mantığında gizli. Yani hümanistik düşünme biçimi, Heidegger'in epistemoloji öncelikli düşünme biçimi veya hesapçı düşünme dediği düşünme tarzına karşılık geliyor. İnsanın kendi bilme imkânlarıyla mutlak ve değişmez nesnel, evrensel hakikat ve gerçekliği bilebileceğini, bunun da gerekli epistemik enstrümanların kullanıma sokulmasıyla mümkün olabileceğine yönelik bir inançla başlayan düşünme tarzının tabii sonucudur bu. Yani yüzlerce yıl modern düşünceye kadar bu düşünme biçimi, Batı felsefesinde kurgusal bir gerçekliğin, düşünülmüş olanla gerçekliğin özdeşliği fikri üzerinden gerçekliğin kendisi olduğu inancıyla değerleri tanzim etme imkânına sebebiyet verebildi fakat bunun çözülmesi, bunun imkânsızlığının fark edilmesi durumudur aslında. Nietzsche'ye göre Sokratik rasyonalizm daha başlangıçtan nihilizme yazgılıdır, hatta Hristiyanlık Platonculuğun bir başka versiyonudur. Yani Platonculukla Hristiyanlık arasındaki münasebeti de gündeme getirir ve çeşitli evrelerden, ki 5-6 evreden bahseder Nietzsche, geçmek suretiyle nihilizme ulaşmıştır bu düşünme biçimi nihai kertede. Dolayısıyla gerçekten de Allahsız bir dünyanın nelere gebe olduğunu görmek açısından bu bağlamda önemli imalar içermektedir. Benim naçizane kanaatim, dün de özellikle Eş'arî kelamıyla ilgili bazı değerlendirmeler yaparken bence bizim geleneğimizde Eş'arî, Bâkılânî geleneğinden gelen, Gazzâlî'de ve özellikle belli tasavvufî söylemlerde de vücuda gelen değerlerin, ki dün kelamdan İlyas Hoca'mız da Mâtürîdî düşüncede de birtakım değerlerin itibari olduğuna dair birtakım şeyler söylemişti; değerlerin itibarlılığını fark etmemiz gerekiyor. Yani varlığın kendinde taşıdığı özsel birtakım özler veya kendiliklerin, değerlerin var olduğuna inanabilirsiniz, buna inanırsanız özgü bir metafizikçi olursunuz, rasyonalist olabilirsiniz fakat buna inanmak ile bunu bilgi nesnesi haline getirmek aynı şey değil, bilgisini temellendirmek aynı şey değil ve değerlerin itibarlılığını fark etmiş, bunu aslında bakarsak aklın kendi iç kritiği ile gerçekleştirmiş bir gelenekten bahsediyoruz. Yani 40 yıl Mu'tezilî düşünce içerisinde kalıp, daha sonra oradan ayrılmasının gerekçesi de aslında budur. Aklın kendi kifayetsizliğini, ama burada tabii aklın değersizliğinden bahsetmiyoruz, mutlak künhüne vakıf, hakikati mutlak bir bilgi haline getirmedeki kifayetsizliğini fark etmenin, olmanın sonucunda değerlerin itibarlılığını görme biçimidir bu. Değerler için iki seçenek kalıyor bu durumda, ya insan varlığa değer atfedecek, bu rölativizme yol açacaktır; ya da bütün varlığa, değerini, anlamını, amacını Allah'a atfedecek, bu da kitap ve peygamber yoluyla olmak durumundadır. Başka bir seçeneği kalmıyor yani, istersek bunlara kâinat kitabı diyelim, istersek doğa diyelim, fitrat diyelim her hâlükârda insan çeşitli kendi epistemik imkânlarını realiteye empoze ederek, realite içerisinde bir değer, anlam yüklemiş olmak durumunda kalacaktır. Ya bu seçeneği tercih edip rölativizme ve nihilizme yol açan bir perspektif içinde kalacağız ya da gerçekten Müslüman olup değerlerin asıl sahibi ile irtibatı kurmanın yollarına bakacağız diye düşünüyorum şahsen.

Prof. Dr. Çağfer KARADAŞ

Evet, çok teşekkür ediyorum. Kasım Bey'in hümanizm tarifi Ebû Hanîfe'nin Kur'an'dan alarak öne çıkardığı bir kavram vardır, "hızlan (الْحِزْلَانُ)" tam ona denk düşüyor. Aslında "hızlan" da odur zaten, Allah'a isyan eden, Allah'ı tanımayan bir kulu Allah'ın onu kendi aklı ile baş başa bırakması. Bunun zıddına da biz "Tevfik (التَّوْفِيقُ)" kavramını söylüyoruz. Güzel bir değerlendirmeydi, teşekkür ediyoruz. Şimdi bir fıkıh hocamız, Rifat Oral Hoca'mız katkıda bulunacak, buyursunlar efendim.

Rifat ORAL

Hocam teşekkür ediyorum. İki gündür din karşıtı düşünce sistemlerini beraber hocalarımızdan dinliyoruz. Ben iki şey söylemek istiyorum. Bu inanç ya da düşünce sistemlerini doğru anlamak için, bunlar nasıl doğdu ve bu insanlar ne demek istiyor? Bu iki konu üzerinde biraz derinlikli çalışmamız gerekiyor.

Benim kanaatim, bu düşünce sistemleri, yaşadıkları döneme bir tepki olarak doğdu, yani yaşadıkları feodal yapı, Hristiyanlık, kilise ve kapitalizme bir tepki olarak doğdu. Bunların bir kısmı pasif tepki, işte agnostisizm dediğimiz ya da deizm dediğimiz pasif bir tepki ya da daha aktif, saldırgan bir tepki olarak ateizmde bunu görüyoruz, nihilizmde görüyoruz, sosyalizmde ve komünizmde bunu görüyoruz.

Dolayısıyla bu düşünce sistemleri, benim kanaatim tarihseldir, dönemseldir, evrensel değildir. Tercümelerde biz bu hatayı yapıyoruz, sanki bunlar evrensel düşünce sistemleriymiş gibi. Bu şekilde bütün dünyaya bu düşünce sistemleri transfer ediliyor.

İkinci olarak, bu insanlar ne demek istiyor? Bu insanların yaşadığı dönemi iyi bilirsek, derinlemesine anlarsak bunların dediği din, tanrı gibi şeylerin sanki farklı olduğunu ben düşünüyorum. Yani din deyince onlar Hristiyanlık, kilise bunu kastediyorlar; tanrı denildiği zaman Hristiyanlıktaki tanrı inancını kastediyorlar. Marks'ta da bunu görüyoruz, "Din afyondur." derken işte kapitalizme tepki vermeyen, haksızlıklara tepki vermeyen din inancı, bunu eleştiriyor. Nietzsche'de de aynı şeyi görüyoruz, "Tanrı öldü." denildiği zaman, tanrı inancı yani "Tanrıyı biz öldürdük". Biraz önce, benden önce konuşan hocam da ifade ettiler, yani buradaki "yanlış tanrı inancını" sanki sorguluyor gibi Nietzsche.

Dolayısıyla, bizler bunu da göz önüne alarak, sanki tercüme üzerinde yoğunlaşmalıyız, yani bu kitapları belki uç bir söylem olacak, biz tercüme etmeliyiz, yani dipnotlarla beslemeliyiz. Bu insanlar kimdir, getirdiği değerler evrensel midir, tarihsel midir, ne yapmak istiyorlar? Bu önemli. Mesela, İncilleri okumuşsunuzdur, orada "baba" ve "çocuk" kelimeleri gerçek baba ve çocuk değil kanaatimce, çünkü bir yerde Hz. İsa diyor ki, "Ey insanlar, Allah'ın çocukları olun." yani "كُونُوا أَوْلِيَاءَ اللَّهِ" Allah'ın yakın dostları olun." anlamında sanki. İnciller Yunancaya tercüme edilirken bu şekilde "baba ve çocuk" şeklinde tercüme edilmiş, daha sonra kilise bunları teslis olarak bir din haline getirmiş. Dolayısıyla,

ÜÇÜNCÜ OTURUM

bu inanç sistemlerini düşünce sistemlerini incelerken bununla ilgili kitap yazarken bu iki nokta üzerinde durmamız gerektiğini ben ifade etmek istiyorum. Bir, bunlar nasıl doğdular, tarihsel mi, evrensel düşünce sistemleri mi? İkincisi, bunlar ne demek istiyor?

Bir de Kasım Hoca'ya bir şey sormak istiyorum, Nietzsche'yi anlattı ama işte "Böyle Buyurdu Zerdüş" kitabına hiç değinmedi. Orada acaba farklı bir Nietzsche mi var? Orada Zerdüş'ü Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Muhammed (s.a.s.) ve Buda'nın yanına koyuyor, onlarla eş değer olduğunu söylüyor. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Çağfer KARADAŞ

Hocam, alalım bu sorunun cevabını da sıcaklığına.

Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP

Hocam, Zerdüş'ün Nietzsche felsefesindeki yeri önemli tabii, fakat Nietzsche felsefesini burada ayrıntısıyla sunma imkânımız olmadığı için ister istemez her şeye değinme şansımız olmuyor. Zerdüş, dinî mantık itibarıyla geleneksel peygamber tipolojisinden farklı bir şeye sahip. İyi ve kötü kavramlarını birlikte değerlendiren ve bir anlamda bunların ikisinin de değerini değerlemeye çabalayan bir Nietzsche için metaforik önemi yüksek olan bir referans kaynağı olmak durumunda. Nietzsche'nin iyinin ve kötünün ötesinde dediği yani aslında yerleşik değerler veya değerlendirme mantıkları kurgusal bir iyi kötü ayrımı, yaşamdan kopuk, yaşamı önemsemeyen, varlığı, insanı, oluşu, arzuları, tutkuları önemsemeyen müfrit bir ruh beden dikotomisi çerçevesinde, bedeni tamamıyla yadsıyan, inkâr eden bir yaklaşım biçimi üzerinden gerek Platoncu gerek Hristiyan değerlendirme mantığı işlediğinden dolayı oluşu yadsımıştır, oluşu inkâr etmiştir. Dolayısıyla oluşu kucaklamaya müsait, metaforik önemi olan bir referanstır Nietzsche için Zerdüş. Hatta bir yerde İslam için de benzer bir şey söyler, "*Müslümanlar Hristiyanlara bin kere kızsalar yeridir, onlar (Hristiyanlar) Roma'yı yok ettikleri gibi bize Yunan ve Roma'dan daha akraba olan güzelim Endülüs'ü de ayaklar altına aldılar.*" İslam'dan bahsederken "erkek dini" diye bahseder; oluşu, yaşamı kucaklayan yönleriyle takdir ettiği cümleler vardır. Bunu, Nietzsche'nin İslam'ı benimsediği anlamında algılanmamalı tabii, sadece bir mukayese anlamında düşünülebilir. Zerdüş'ün de bu anlamda Nietzsche'nin değer mantığı açısından referans kaynağı olma noktasında bir değeri söz konusu hocam.

Prof. Dr. Çağfer KARADAŞ

Erkek dini derken, cinsiyet anlamında değil, değil mi?

Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP

Yani yaşam karşısında, yaşamı erkekçe kucaklamak.

Prof. Dr. Çağfer KARADAŞ

Mertlik anlamında?

Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP

Kucaklamak anlamında düşünmek icap ediyor, tabi Nietzsche'nin işte erkek-kadın ayrımı noktasında birçok tartışmalara sebebiyet veren sözleri de var, feminizm tartışmaları ama Nietzscheci feministler de var, onu da söylemek lazım.

Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ

Efendim, kelam üstadımız, İlyas ÇELEBİ Bey söz alacaklar, buyursunlar.

Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ

Ben de Kasım Hoca'ya teşekkür ederek sözlerime başlamak istiyorum. Öncelikle bir serzenişimi dile getirmek istiyorum. Şimdi bizim toplumumuzda diyelim böyle bir agnostik şüpheye düşmüş veya karamsarlık içinde belki nihilizme kaymış kişiler acaba Nietzsche'yi okudukları için mi yoksa gittikleri bir dergâhta, tekkede, bir Melami veya Bektaşî dedesinin sözlerini dinledikleri veya Tevfik Fikret'i, Rıza Tevfik'i yahut Ömer Hayyam'ı okudukları için mi bu tür şüpheye düştüler? Yani önce üzerinde bulunduğumuz zemini bence doğru tespit etmemiz gerekiyor.

Buradan hareketle de gerek agnostisizm gerek bu nihilizm kavramlarının bizim kültür köklerimizde uzandığı noktaları, tarih içinde bunlarla da mücadele ederek gelindi bugüne, bunu birazcık irdelememiz gerekiyor. Yoksa insan bazen şöyle bir duyguya kapılıyor, sanki Almanya'da bir otelde oturmuşsunuz ve Alman bir düşünürü Alman kültürü üzerinden tartışıyorsunuz. İnsan böyle bir duyguya kapılıyor.

Önce agnostisizm ile ilgili bir iki şey söylemek istiyorum. Şimdi İmam-ı Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhid*'de ilk başladığı paragraf şöyle, diyor ki, "Din hakkında konuşmanın yöntemi marifettir. Çünkü herkes kendi dininin doğru olduğunu söylemektedir. Burada kimin dini doğru, kimin dini yanlış buna karar verebilmek için de ölçümüz bilgi olmalıdır, delil olmalıdır."

Bu değerlendirme önemli. Din hakkında konuşabilmek için tabi delille konuşmak, bilgi ile konuşmak gerekiyor fakat din ile irtibat kurmak için marifet gerekli midir? Yani din hakkında konuşmakla din ile irtibat kurmayı birbirinden ayırmamız gerekiyor. Bir kişiyi, düşünün ki Allah hakkında bilgisel anlamda herhangi bir malumatı yok ama takliden Allah'a inanıyor yani felsefi tabirle fideist bir inanç durumunda. Şimdi bu belki bir yönüyle agnostik ama bir yönüyle mümin olarak görülüyor.

Buradan hareketle, İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhul-Ekber*'ine baktığımızda, oradan itibaren kullanılan bir vâkıfiye tabiri var, belki agnostiğe kısmen tekabül ediyor. Vâkıfiye nedir? Ebû Hanîfe'nin ifadesinde, "Bir insan eğer Allah hakkında şüpheye düşmüş ve kararsız kalmış ise buna 'vâkıfî' veya 'vâkıf' denir".

Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ

Çekimsen yani.

Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ

Evet, ama Ebû Hanîfe'nin formülünde, vâkıfıyyeye mensup olan kişide sadece bilgi değil, aynı zamanda tasdik de bulunmadığından söz konusu kişinin tasdike ulaşabilmek için en makul olan süreyi kullanıp sonuca ulaşması gerekir.

Yine bizim kitaplarımızda "İman nedir?" sorusu tartışılırken, "İman marifettir." diyenler var. Ancak kelimelerin geneli, yani Eş'arî olsun, Mâtürîdî olsun, Selefi olsun, imanın bilgi değil tasdik olduğunu ifade ediyorlar. Tasdik içinde dolaylı bir şekilde bilgi var mı? Olabilir, ama mademki taklidi de bir şekilde kabul ediyoruz, o zaman zorunlu durumlarda dahi olsa bilgiden arınmış bir tarzdaki bir tasdik dahi bizim açımızdan önemlidir.

Buradan şuna varmak istiyorum, aslında agnostikleri gruplandırmak gerekiyor. Tümünü inkârcı olarak gibi karşımıza almak yerine, Allah hakkında bilimsel anlamda konuşulamayacağını ama kişisel olarak ona inanılabileceğini ifade edenler, yani Allah'ı imana konu edinip bilgiye konu edinmeyen agnostikleri bizim kendi tarafımıza çekmemiz gerekir, diye düşünüyorum.

Bir de fetret durumu var. Fetret döneminde yaşayan insanın hâli var. Bu, tarihte fetret ehli şöyledir, böyledir şeklinde tartışıldı. Özellikle İmam-ı Gazzâlî'nin *Faysalût-Teḫrika*'da dile getirdiği, "psikolojik muhasara altında olma durumunun fetret kavramı içinde kabul edilebileceği" tarzdaki bir tanımlaması var. Modern dönemde kalabalıklar içinde kendini yalnız hisseden insanı düşünün. Böyle bir kalabalığın içinde fetret dönemini yaşayan insan olabilir mi? İmam-ı Gazzâlî'ye göre olabilir.

İnsanın bu şüphe durumu (agnostik hali) kısa da uzun da sürebilir. Bunu da anlamak gerekiyor. Bu insan, bir münkir gibi doğrudan inkâr etmenin yerine, kendi iç dünyasında bir çile çekiyor, belki bir zorluk yaşıyor ve onu aşmaya çalışıyor. Dolayısıyla hiç zihnini kullanmadan, rahat yürüyüp giden insan yerine, böyle çile çeken insana da saygı duymak gerekiyor. Bu sebeple ben agnostiklerin hepsini aynı kategoride değerlendirmek yerine gruplandırılması gerektiği düşüncesini taşıyorum.

Nihilistlerle ilgili de şunu ifade etmek istiyorum. Biliyorsunuz, Gulât-ı Bâtıniyye tarihte şöyle bir şey yaptı; dili, dil kurallarını, konuştuğumuz kelimeleri, kullandığımız cümleleri, verdiğimiz hükümleri anlamsız kılmak için hepsini altüst etti. Dolayısıyla senin doğru dediğine yanlış, yanlış dediğine doğru dediler ve daha ileriye götürerek hayatta her şeyin anlamsız olduğu iddiasında bulundular. Onun için de tarih boyunca Gulât-ı Bâtıniyye ile hem fıkıh cihetinden hem kelam cihetinden, hem tasavvuf cihetinden mücadele edilegelmiştir.

Kanaatimce, güncel dinî meseleler şayet problemse bu problem Nietzsche'den kaynaklanmıyor, Gulât-ı Bâtıniyye'den yahut bu anlama gelecek Melami meşrep, Bektaşî

meşrep tutumlarla insanların zihinlerindeki değer yargılarını altüst eden birtakım oluşumlardan kaynaklanıyor.

Değerli bilim insanları, biz tekkelere girmedik. Ben öyle tekkeler biliyorum ki oraya girenlerin içeride bütün değer yargıları altüst ediliyor ve dışarıya bir inkârcı olarak çıkıyorlar. Bildiğimiz tanınmış tarikat veya tasavvuf gruplarını kastetmiyorum ama memlekette gerçekten böyleleri var. Muhammed İkbâl'in "*Molla devamlı gavur yetiştiriyor, kâfir yetiştiriyor.*" serzenişi boşuna değil. Sosyal yapımızın içinde müminleri alıp nihilist ve inkârcı yaparak topluma salıveren kuruluşlar var, kurumlar var, bunlara dikkat çekmek isterim.

Son olarak Kasım Hoca'dan hiç olmazsa Tevfik Fikret'in "*Tarih-i Kadim*"inin bir tahlilini de beklerdik. Nietzsche'ye verdiği o emek yanında "*Tarih-i Kadim*"deki nihilist kokuyu ve Türk aydınına nasıl bunun sirayet ettiğini değerlendirmesini de beklerdik. Sözlerimi böylece bitireyim. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ

Efendim biz teşekkür ediyoruz İlyas Hoca'mıza. Evet, şimdi bir Felsefeci Hocamız Celal Türer Bey, buyurun üstadım.

Prof. Dr. Celal TÜNER

Muhterem Hazırına saygılarımı ve tertip heyetine teşekkürlerimi sunuyorum.

Sanırım Kasım Hoca'nın konuşmasındaki son cümle, "değerleri nasıl asıl sahibi ile buluşturacağımız sorunu" bizim meseleleri nasıl ele aldığımızı idrak ettiğimizi göstermekte. Bu çerçevede yaşadığımız, karşılaştığımız sorunları kendimize mal etme biçiminin artık üzerimize almama, şikâyet formundan, mazur görün ifademî, acizyetimizi itiraf etme formuna gelmesi lazım. Hakikaten, dünden itibaren sorunların kategorik olarak Batı'da çıktığını, moderniteyi kategorik olarak reddettiğimizi ifade ediyoruz. Bu bir tespittir, doğrudur fakat şu tespitin de doğruluğunu itiraf etmek lazım: Yaşadığımız hayata tepkilerimiz yani dış dünyaya verdiğimiz her türlü tepki (eğer sinir sisteminin bugünkü verilerini kabul ediyorsak duysal, motor, düşünsel ve davranışsal tepkilerimiz) nasıl yaşadığımızı itiraf eder. Bu çerçevede de dünden beri tikeller dünyasında, olgular dünyasındaki rezaletlerin, olumsuzluklar ile düşünsel dünyadaki özgüven arasında salındığımızı varsayıyorum. Meseleleri düşünsel plana havale ettiğimizde, o özgüvenin ben çok da yerinde olmadığını düşünüyorum. Şöyle ki, işte Kemal BATAK Hoca'mızın, sadece tespit anlamında söylüyorum, diğer hocalarımızın Mâtürîdî'ye, Eş'arî'ye atıflarının belki kendileri açısından olumlu olsa da gerçekten problemi çözecek vüsatte olup olmadığının yeniden düşünülmesi gerektiğini düşünüyorum.

Mesela, deizm konusunda bana göre en önemli tespit olarak İlyas Hoca'm dedi ki deizm sorunu evreni nasıl algılayacağımız meselesi ile ilgilidir ve bugünkü bilimin, Batı'nın evreni algılama biçimi, iyimser ifade ile söyleyeyim, natüralistiktir fakat bir adım

ÜÇÜNCÜ OTURUM

daha ileriye gittiğimizde, her türlü soruşturmanın aslında insanın doğasına ve nesnelere ait olduğunu görmemiz lazım. Ne demek istediğimi açıklayayım. Soruşturma, başladığı andan itibaren aslında bizi ifşa eder ve nesnelere nasıl karşılaştığımızı ifşa eder. O yüzden de tanrı-insan-kâinat üçlüsünde soruşturmanın sadece evrende kalmaması lazım, insanın doğasına dair araştırmalara da yönelmesi lazım. Burada hemen ilave edeyim, soruşturmanın tanrı hakkında da olması lazım. Daha açık bir ifade ile söyleyeyim, mesela bilgisel anlamda ifade ediyorum, zorunlu varlık vâcibü'l-vücûd ya da mümkün varlık ayrımı sizi tatmin ediyor mu? Ben, imanımı sorgulayabilirsiniz ama bilgisel anlamda beni tatmin etmediğini baştan söyleyeyim. Neden? Çok basit, Aristotelesçi kategoriler içinde düşünülmüş; spekülatif bir varlık anlayışı o zamanın ruhuna uygun olabilir ama bugün benim dahi tatmin olmadığım bir seviyede. Aynı şey, siz bunu insan hakkındaki düşüncelere, evren hakkındaki düşüncelere uyguladığımızda topyekûn varlık, bilgi ve değerini yani daha açık bir ifadeyle “Gerçeklik, görünür gerçekliğe indirgendir.” Batı dünyasında. Tamam, görünmez gerçeklikle irtibatını da biz kuralım. Kuramıyoruz, çünkü spekülatif düşünce ile bu işlerin olmadığını görmemiz lazım. Daha açık bir ifadeyle, fizik dünya ile metafizik dünya arasındaki bağlantının yeniden kurgulanması lazım. Metafizik, kadim dünyaya ait olan bir yapıydı fakat modern dünya artık böylesi bir fiziği bıraktı, daha açık bir çelişkiyi ifade edeyim, insan merkezli düşünme içindeki yaşama dünyası ile tanrı merkezli bir metafiziği nasıl birleştireceğimiz bizim kaçınılmaz bir sorumuzdur.

Bu noktada “şikâyet”, “suçlama” formundan “acziyet” formuna dönmemizin bana göre sorunların “başlangıç noktası olmasını” ben dilerim. Çünkü bir felsefeci olarak evet, tamam, itiraf etmemiz lazım, Batı’yı bile Batı’nın içindeki düşüncelerle eleştiriyoruz ama bunun bir nafîle çaba olduğunu görmemiz lazım. Bence mesele tikeller dünyasındaki olguların, problemlerin yeniden bir bütün olarak ele alınmasında. Anladığım kadarıyla kadim dünyadaki ulema gelse bu meseleyi pansuman çözümlerle değil, tekrardan varlık düşüncesini, bilgi düşüncesini, bilinç düşüncesini ve nihayetinde Müslümanlığımızı yeniden gözden geçirerek düşünmemiz gerektiğini ifade eder diye düşünüyorum. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ

Efendim biz çok teşekkür ediyoruz Celal Bey'e. Muhsin Akbaş Hoca'mız.

Prof. Dr. Muhsin AKBAŞ

Güzel sunumu için Kasım Bey'e teşekkür ederim. Ben, yeteri kadar felsefi analiz yapıldığı düşüncesiyle agnostisizm ve nihilizmin belki tecrübeleri, belki de nedenleri olarak düşündüğüm birkaç hususa temas etmek istiyorum izninizle. Bunlardan birisi, kanaatimce, ilgisizlik, kayıtsızlık. Kasım Bey de kısaca aslında ifade etti, dün de oturumlarda söz edildi. Neslimiz içerisinde gençlerde daha yoğunluklu olarak görülmek üzere, bence karşılaştığımız en büyük problemlerden birisi ilgisizlik, ister siyasal ilgisizlik

deyin, ister ekonomik ilgisizlik, ister bilime ilgisizlik ama bizi burada bugün belki de dün, bugün ve yarın ilgilendirecek en önemli konulardan birisi dini ilgisizliktir. İnsanların bir kısmı dine ilgisiz davranıyor.

Cantwell Smith der ki, “*İmana giden süreç ilgiyle başlar.*”, fakat çok az insan sonradan belli bir inanca ilgi duyarak ona sahip oluyor, din değiştiriyor, çoğumuz gibi pek çok insan da belli bir dinî ortamda dünyaya geliyor ve içinde bulunduğu o inanç coğrafyasını tevarüs ediyor.

Şimdi, burada söz konusu olan belki ilgi. Herhâlde insanın içinde doğduğu, kültürel, dinî değerler dünyasına yeniden ilgisinin oluşturulması ve tekrar o insanın belki de içine düştüğü hiçlik çukurundan, uçurumundan çıkmasına yardımcı olunmasıdır. Bu ilgisizliğin pek çok sebepleri var. Sadece bizim coğrafyamızda değil, dünyanın her tarafında hemen hemen çağın hastalığı olarak adlandırılan bir problem. Hatta yanılmıyorsam II. Vatikan Konsili’nde gizli oturum ile tartışılan, ele alınan ve çözümlerin görüşüldüğü bir problem. Bunun üzerinde bizim de çok ciddi olarak durmamız gerektiğini düşünüyorum. İlgisizliğin kaynakları neler, ister bireysel, ister sosyal, ister felsefi veya düşünsel gerekçeler; belki bir hiçlik tecrübesi olarak görebileceğimiz ilgisizliği bir problem olarak dile getirmek istedim.

Gençlerin bir kısmı kendisini özellikle nihilist, agnostik olarak adlandırıyor. Dün de söylediğim gibi benim gözlemlerim, tabii somut verilere dayanamıyorum burada, karşılaştığım, konuştuğum insanlardan edindiğim izlenimlere göre, çoğunlukla bu insanların aslında tam olarak bu kavramlarla neyi kastettiklerinden çok da haberdar olmamaları, sadece kendi durumlarını ifade edecek moda tabir olarak bunları hazır bulmaları sebebiyle bunları kullanmaları olarak gördüm. Ancak bunların arkasında, yine gözlemlerim gereği bir yerde kendisini agnostik ya da nihilist olarak, ikisi de olabiliyor, nitelendiren özellikle bir kısım gençlik bu tavırlarının nedeni olarak da çok farklı din anlatılarını gerekçe gösterebiliyor. Medyada özellikle, bilim insanlarının hemen hemen her konuda çok farklı görüşleri, aynı din adına, İslam adına bizim coğrafyamız için dile getiriyor olmaları, bu insanların bir şekilde o programları izlemiş, görmüş, duymuş olmalarıyla çeşitli soruların zihinlerinde oluşmasına neden olabiliyor. Din, hangi İslam, hangisi doğru gibi. Bunun sonucunda da, kendisinde yeteri kadar araştırma cesaretini göremediği için bir kısmı ya ilgiyi kaybediyor ya da: “Demek ki, karar verilemezmiş, her iki noktada da en azından iki görüşte de doğruluk payı olabilirmiş ama hangisinin doğru olacağını bilimin uzmanları bile bilemiyor biz mi bileceğiz?” vb. diyerek kendince bir agnostik tavır takınmaya gidebiliyor.

Dolayısıyla burada, bizlerin medya önünde, konuşurken öncelikle dikkatli olması gerekiyor, böyle bir sonucun doğmaması için ne gerekiyorsa o şekilde tavır almak gerekiyor.

Evet, böyle bitireyim. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ

Muhsin Hoca'mıza çok teşekkür ediyoruz. Evet, şimdi uzmanlarımızdan Bünyamin Okumuş Hoca'mız, –Kelam hocalarımızdan– söz alacak.

Dr. Bünyamin OKUMUŞ

Hocam, teşekkür ederim söz verdiğiniz için. Öncelikle, Muhsin Hoca'mın işaret ettiği husustan başlayarak bir soruyu gündeme getirmek istiyorum. İlgisizlik, bence en kötü şey ilgisizlik. Şimdi burada bu toplantının yapılmış olması bir ilginin sonucu; yani deizm, ateizm, buna ne kadar ihtiyaç var, Türkiye'de böyle bir sorun var mı? Bize gelen sorulardan hasıl olan sonuç bu toplantının yapılmasının gereğini ortaya çıkarıyor. Şöyle sorular geliyor mesela, “Tanrının varlığını bana ispat edebilir misiniz?” veya “Çevremde ateistler var, agnostikler, teistler var, ben bunlara nasıl anlatabilirim?” böyle sorular çok geldi, buna cevap veriyoruz, cevap yazıyoruz. Bunlara verdiğimiz cevapların da, ki bunlar sıradan yazılmış sorular değil yani içi dolu, arkası dolu düşünülerek yazılmış sorulmuş sorular, biraz felsefi derinliği içermesi gerekiyor.

Peki, tanrının varlığını pozitif olarak nasıl ispat edebilirim? Şimdi ben bu soruyu soruyorum önce. Şimdi burada işaret edildi, “Tanrının varlığı bilinemez, tanrıya inanılabılır.” Sait REÇBER Hoca'm mesela işaret etti, bu agnostik bir tavır.

Prof. Dr. Mehmet Sait REÇBER

Hocam affedersiniz, o benim görüşüm değil, böyle düşünenler var.

Dr. Bünyamin OKUMUŞ

Tabi tabi, hayır siz dile getirdiniz. Aynı şeyi mesela İlyas ÇELEBİ Hoca'mız da dedi, nedir, “İman marifet midir tasdik midir?” Mesela bu tartışılmıştır. Şimdi biz bu soruya cevap verirken şöyle diyoruz mesela, her şeyden önce Allah'ın varlığı bir inanç konusudur yani pozitif bilim gibi ben bunu ispat edemem, pozitif bilimde olduğu gibi ispat edemeyiz. Ancak felsefe ve kelam tarihinde bununla ilgili şu argümanlar ileri sürülmüştür, bunlardan yola çıkarak tanrının varlığı makuldür. Mesela dün tartışıldı, rasyoneldir. Şimdi rasyonel tabiri bunu tam karşılıyor mu? Mesela İbn Sînâ'da, akıl–akıl–makul tabirleri var, akledilebilir, makuldür tanrının varlığı ama bu rasyonel deyince pozitif bilim gibi ispat edilebilir mi? Belki intellect ile ilgili bir şeydir. Burada söylemek istediğim, bu sorulara cevap verirken, böyle bir sorunla nasıl yüzleşebiliriz; bunun standart bir cevabı da yok yani standart bir cevap da üretmek gerekiyor ama benim geldiğim nokta şu, onu size arz etmek istedim ki, bu şekilde pozitif bilimdeki gibi ispat edilemez ama makuldür yani İbn Sînâ'nın dediği gibi makuldür. Tabi akıl teorisi tabirleri ama rasyonel midir veya rasyonel değil midir, inanılabilir mi şimdi bunu nasıl karşılayabiliriz, yani bu bir agnostik tutum mudur? Onu vurgulamak istedim, teşekkür ederim.

Prof. Dr. Çağfer KARADAŞ

Hocam, cevap verecek misiniz?

Tanrının varlığı rasyonel olarak ispat edilebilir mi?

Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP

Hocam zaten meselenin kilitlendiği nokta burası. Düşünme kavramına yüklediğimiz anlamla ilgili bir mesele aslında bakarsak. İster adına “logos” diyelim, ister “intellect” diyelim, ister “rasyo” diyelim, ister “reason” diyelim ister “nous” diyelim. Ben, Batı felsefesi geleneği içerisindeki büyük problemler de zaten o gelenek içerisinde kendini dışarı vurduğu için bu kavramlar çerçevesinde meseleyi açıklamaya çalışayım. Yani bunlarla meselenin çözümsüzlüğünün idrak edildiği bir tarihsel bilinç içindeyiz. Bunlara dayalı olarak bir ispat mevzusunun söz konusu edilemeyeceğinin fark edildiğini görmemiz gerekiyor.

Şöyle ifade etmeye çalışayım, felsefi düşünce daha başlangıcından itibaren mesele yoktan var eden bir tanrı yerine, vardan var eden veya tezahürleri ile mevcudata kaynaklık teşkil eden bir tanrı tasavvurunu ya da anlayışını savunagelmıştır. Çünkü felsefe için varlık düşünülebilir iken yokluğun düşünülebilmesi çelişkilidir, mümkün değildir. Burada tanrı hakkında ortaya konulan düşünceler, tıpkı Yunan mitolojilerinde karşılaşılan insan biçimli tanrı anlayışlarına benzer bir biçimde, biçimsel anlamda olmasa da insanın soyut idrak sınırlarınca belirlenmiş olmaktadır. Ben buna “soyut antropomorfizm” diyorum. Soyut antropomorfizm olarak nitelendirdiğimiz felsefi tanrı veya hakikat tasavvuru, makuliyet, gerçeklik ve hakikatin nihai kıstası olarak insan aklını merkeze aldığından ötürü son derece sınırlandırıcı olmak durumundadır. Hakikat veya gerçekliğin insanın idrak imkânları ile örtüştüğü düşüncesi ise akla duyulan katıksız inançtan öte bir temele sahip değil, yani aklın hakikati bildiğine inanırsınız, aklın hakikati bildiğini bilemezsiniz. Bunu bilgi meselesine getirebilmeniz için akla sunulanın ya da akılda belirenin dışarıda da aynı ile vaki olduğunu tespit edebilmeniz gerekiyor. “Bir şeyin kendisinden ayrılması mümkün müdür?” diyor George Berkeley; yani kendimizin dışına çıkabilmemiz mümkün olmayacağına göre bizim mevcudatın hakikatine, künhüne, aslına, astarına yönelik kendi epistemik imkânlarımızla çok güzel soyut hakikat resimleri çizebilmemiz mümkündür ama bunun tam da bizim çizdiğimiz gibi olduğunu tespit edebilmemiz mümkün değildir. Belki aynı epistemik cemaate mensup insanlar, kendi ortak dil oyunları içerisinde aynı tasavvurla şenlenebilirler, kendileri çalıp kendileri oynayabilirler ama burada benim naçizane kanaatim, aklın hakikati belirlemeye mi yoksa idrake mi memur olduğu meselesi gündeme gelmektedir. Hakikat, varlık, tanrı makuldür, anlaşılabilir ama rasyonel değildir, diyebilirim ben naçizâne. Zaten dinî düşüncede bana göre dinin kendisi de bu imkânsızlıktan dolayı vardır, yani insanın salt kendi epistemik imkânlarıyla, hakikati, anlamı, özü, değerleri mutlak bir biçimde tespit ve tayin etme imkânsızlığından kaynaklı olarak din vardır.

ÜÇÜNCÜ OTURUM

Bu bağlamda, şöyle bir basitleştirici şey söylenebilir; ya kendi imkânlarımızla değer çoğaltırız, anlam çoğaltırız, hakikat çoğaltırız, çok soyut metafiziksel hakikat resimleri çizeriz ya da bunun bizim imkânlarımızın dışından bize bir yolla gelmesine açılırız. Haber zaten İslam düşünce geleneğinde bilgi kaynağı olarak kabul edilmiştir. Bunu da unutmamak lazım. Batı felsefesi geleneğinde haber, bilgi kaynağı olarak görülmemiştir. Hatta teori-tarih tartışmaları en baştan beri teori lehine tarihin yani haberin değer kaybına uğratılması olarak görülmüştür. Burada, düşünme kavramının terk edilmesi değil, düşünmenin farklı bir türüne açılma, farklı bir imkânına açılma durumu belki söz konusu edilebilir.

Mesela, bu bağlamda Heidegger'in enteresan bir sözü vardır, bir modern çağdaş filozoftur Heidegger, diyor ki, *"Belki de düşünme, yüzyıllardır zannedildiğinin aksine aklın, düşünmenin en dik başlı düşmanı olduğunu anladığımızda başlayacaktır."* Mesela şöyle bir cümlesi var, der ki yine, *"Belki de benim teist olmayan düşüncem, filozoflar ve teologlarınkine göre hakiki tanrıya daha yakındır."* Yani düşünmenin tekdüze bir formunun olmadığını da düşünmek icap ediyor kanaatimce. Dolayısıyla düşünmeye atfettiğimiz değer, aynı zamanda makuliyet mantığına atfettiğimiz değeri de belirliyor yani tek tür bir makuliyet veya rasyonalite resminden bahsetmek mümkün değil. Ama rasyonalizm söz konusu olduğu zaman, salt insani epistemik sınırları hakikate ölçüt kılmanın imkânsızlığı artık felsefede benim görebildiğim kadarıyla ortaya konulmuştur. Bunda direktmenin kaçınılmaz sonucu agnostisizm ve nihilizmdir, bunu da kabul etmek gerekiyor.

Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ

Evet, teşekkür ediyoruz. Heidegger güzel demiş, akılla başımız dertte. Buradan bir söz vardı, buyurun.

Dr. Fatma BAYRAKTAR KARAHAN

Ben bir kelam talebesi olarak hocalarımın zamanını almayacağım ama saha ile de bağlantısı olan biri olarak bir noktaya işaret etmek istiyorum. Aslında bir soru sormak istiyorum bu kadar hocamı bulmuşken belki cevabımı da bulurum ümidiyle. Hocamız ifade etti, Muhsin Hoca'm dediler ki, "İlgisizlik en büyük sorun". İlgisizlik aslında ihtiyaç- la ilgili, ilintili bir kavram yani ihtiyaç olduğunda siz bir şeye ilgi duyarsınız. Çağımızda, aslında modernizmin, post-modernizmin başarısızlığını artık neredeyse bütün dünyanın gördüğü, kabul ettiği çağımızda; yalnızlığın, mutsuzluğun, limitsiz hazzın ortaya çıkarıldığı psikolojik problemlerin tabiri caizse tavan yaptığı çağımızda, "Din, nasıl insanlar için bir ihtiyaç olarak görülüyor ya da biz dini nasıl anlatıyoruz ya da anlatamıyoruz da bir ihtiyaç ya da bir çözüm yolu ya da bir çıkış yolu olarak görülüyor?" noktasında bir sorum var, hem kendime hem kıymetli hocalarıma. Bu noktada Nietzsche'nin "deli/ meczup" örneğini verdi hocamız, modern çağda da bu tarz eleştiriler yok değil. "Peekay (PK)" filmini çoğu hocamız bilir, hocalarımız bilmese çoğu hocamızın evdeki genci bilir.

Aamir Khan filminde, Müslüman bir yönetmen ve Müslüman bir senaristin elinden çıkma filminde, uzaydan gelen birini anlatır. Bu uzaylı da aynı Nietzsche'nin meczubu gibi tanrıyı aramaktadır. Çünkü insanlardan yardım ister ama onlar derler ki, biz sana yardım edemeyiz, sana ancak tanrı yardım edebilir ve bütün bir film boyunca Peekay tanrıyı arar. İşte, Budist tapınağına gider, kiliseye gider, camiye gider fakat Müslüman bir yönetmen olmasının ve senarist olmasının belki de getirdiği bir şey, film bir din eleştirisine dönüşmez, çok zarifçe din anlayışlarını eleştirir filmde bana göre. Tabi farklı yorumlanabilir. O noktada da ben anlattığımız dinin ya da ortaya koyduğumuz yaratıcı tasavvurunun, yaratıcı tasavvuru anlatımımızın ya da din anlatımımızın bu eleştirilere ne ölçüde sebep olduğu da herhalde bizim kendi içimizde sorgulamamız gereken bir nokta diye düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ

Efendim biz teşekkür ederiz. Cevap verelim mi hocam?

Dr. Fatma BAYRAKTAR KARAHAN

Aslında hocam bütün hocalarımızaydı soru, cevabı belki öneriler kısmında tartışabiliriz diye düşünüyorum.

Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ

Fatma Hanım şöyle diyor yani "Dini bir AVM'ye koysak, hiç alıcısı çıkmaz çünkü insanlar onu bir ihtiyaç olarak görmüyorlar.", böyle bakılabilir mi dine?

Dr. Fatma BAYRAKTAR KARAHAN

Ya da belki şöyle hocam, tercümeyle ufak bir ilavede bulunayım, belki de biz onu bir ihtiyaç olarak sunamadığımız, bir çözüm yolu olarak sunamadığımız için insanlar yeterli ilgiyi göstermiyorlar. Ama sahada gençlerle ya da kadınlarla çalışırken, hep yaşadığımız bir şeydi, aslında cevabın dinde olduğunu bildiklerinde, fark ettiklerinde çok ciddi bir yönelişle geliyorlar. Belki bizim din anlatımımızda bir sorun olabilir mi? Diyorum.

Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP

Hocam, naçizane benim kanaatim gündüz vakti fenerle kâfir avına çıkmayı bırakmamız gerekiyor. Yani kendimize dönmemiz, olmamız gerekiyor. Ben bizdeki problemin menşeinin dışarıda değil içeride olduğu kanaatindeyim. Özellikle kendi varlığımıza dönüp, varoluşumuzu Müslüman kılma noktasında gerekli varlıksal, oluşsal hassasiyetimizi ortaya koymamız, kararlılığımızı ortaya koymamız gerekiyor. Benim naçizane kanaatim, bizim Müslümanlıkla kurmuş olduğumuz ilişkinin de çok eğreti bir ilişki olduğunu görmemiz gerektiğidir. Bunu neye dayanarak söylüyorum? Bunu kendi varoluşumuzu sevk ve idare eden parametrelerin neler olduğunu düşünerek görebiliriz. Yani bizim için Müslüman olmak, bu dünyada en önemli şey olmadıktan sonra ya da bize tek bir seçenek sunulsa, "Ne elde etmek istersin?" diye sorulduğunda, "Müslümanca

ölmek” diye bir derdimiz yoksa bence ciddi bir problem söz konusudur. Kendimizi de kandırmayalım yani bizim arzularımız, taleplerimiz de son derece seküler, son derece kapitalist, dünyaya yönelik, konfor ve kalite tutkunu bir varlık oluşsal serencamın bir parçası. Dolayısıyla ben bu halimizle kalkıp da işte dışarıdakiler neden arzu etmiyor, biz arzu etmiyoruz ki dışarıdakiler arzu etsinler? Yani burada en önemli mesele, bizim Müslümanlıkla kurduğumuz sahih ilişkinin ne olduğu meselesi. Bir şey daha ilave edeyim, ben meselenin çok da epistemolojik bir mevzu olduğunu düşünmüyorum yani İslam hakkında bilgimiz yok değil, ziyadesiyle çok bilgimiz var; bizim bildiklerimizi pratiğe dökmek ile ilgili çok ciddi bir problemimiz var. Yani sokaktan sıradan bir Müslümanı çağırırsanız, “İslam nedir?” diye sorsanız, hatta işte “muhkem-müteşâbihât” ile ilgili de işte “Ümmü'l-Kitap” olarak “muhkem” ayetler ifade edilir, oradan hareketle teşekkül etmiş, Müslümanca tefekkür mantığı, bize İslam'ın ne olduğu hakkında çok sarıh, çok açık şeyler söylüyor. Bizim eşya ile nasıl bir ilişki kurmamız gerektiği, insanla nasıl bir ilişki kurmamız gerektiği, o kadar bâriz bir biçimde ortadadır ki yani hangi kitabı okuyacağız da gıybet etmenin kötü bir şey olduğunu öğreneceğiz? Ben bu meselenin biraz da bilgi ve enformasyon bolluğu yaşadığımız zamanımızın problemi olduğunu düşünüyorum. Tarkovsky'nin güzel bir sözü var, diyor ki, “*Bilgi, bizim asıl amacımıza yönelik, asıl meselemize yönelik dikkatimizi dağıtıyor.*” diyor. 1995'ten sonra yazılmış bir kitapta, çağdaş literatür üzerine post-modern literatür üzerine yazılmış bir kitapta, dünyada her yıl 7 büyük apartman kütlesince kitap yazıldığı söyleniyor. Neyi okuyacağız, neyi, tamam hadi okuyalım, okuma seferberliği yani bilgi fetişizmi ortaya çıkıyor ve enteresan bir şekilde bu bilgi fetişizmi de bizi epistemik bir rölativizme kaymaya icbar ediyor ama bizim meselemiz epistemolojik bir mevzu mu yoksa ontolojik bir mevzu mu, varlıksal bir mevzu mu? Benim naçizane kanaatim, bizim meselemizin özünde ontolojik olduğu ve bu doğrultuda varlığımızı şekillendirmediğimiz müddetçe problemin aşılmasının en azından bizim zaviyemizde mümkün olmadığı yönündedir.

Prof. Dr. Çağfer KARADAŞ

Sait Bey bir söz alacaktı.

Prof. Dr. Mehmet Sait REÇBER

Hocam teşekkür ederim. Usulle ilgili bir noktaya işaret etmek istiyorum. Tabi her şey her şeyle ilişkilendirilebilir ama biz burada mümkün olduğu kadar konuya temerküz edip derinliğine bu işin mantığını, bizi ilgilendiren, şu noktada ilgilendiren kısmı üzerinde daha çok durmamız gerektiği kanaatindeyim. Yoksa böyle ansiklopedik sorular sorarak mesela tanrının varlığı delillendirilebilir mi, ispatlanabilir mi? Buna belki evet-hayır yarışması gibi cevap verebiliriz, bir insanın kanaatini öğrenmiş oluruz ama meseleyi ilmi veya gerçekten epistemik düzeyde tartışmak istiyorsak bunun için bir değil belki on tane böyle toplantı tertip etmemiz gerekir. Meseleyi bu noktaya taşımanın ben çok doğru olduğunu düşünmüyorum.

Bir başka husus burada, özellikle ben agnostikler arasına Kant'ı katıp da "*İmana yer açmak için, bilgiyi inkâr ettim.*" cümlesini aktarırken kastım oydu ki bunu eleştirmek maksadıyla söyledim, eğer gerçekten tanrının varlığı başta olmak üzere birtakım metafiziksel şeyler bilginin konusu olmuyorsa agnostiğe söyleyeceğimiz hiçbir şey yok. Çünkü ben bilmediğim şeylere inanıyorum gibi güzel bir pozisyonunuz var ve bunun Kur'an'ın ruhuyla hiçbir şekilde bağdaştığına inanmıyorum. Hiç kimse hakkında ilim sahibi olup bir şeyin arkasına düşmemelidir, herkes her şeye inanabilir yani inanç konusunda özgürdür ama siz, inancınızın doğru olduğunu düşünüyorsanız bilgiye yönelmişsiniz demektir. Bunun epistemik değeri olduğuna inanıyorsunuz ve bu noktada delillendirmeniz gerekir.

Şimdi bu bilgi konusunda, çok derin ve ayrıntılı olan bu konuda, sırf günümüzdeki epistemolojik literatürü ana hatlarıyla çizmek için bile en az bir saate ihtiyaç var. Dolayısıyla bilginin unsurları nelerdir, inanç unsuru nedir, doğruluk ölçütü nedir, haklılaştırma unsuru nedir? Bunlar çok teferruatlı tartışmaların konusudur. Ama burada biz baştan kalkıp da efendim bilginin konusu olacak şeyler sadece duyu verilerine konu olan şeylerdir, gibi bir pozivist argümana dayanacak olursak o zaman bence gerçekten fazla konuşmamızın hiç anlamı yok. Çünkü o zaman düşüncelerimizin var olduğuna da inanamayız çünkü ispatı yok. Ahlaki önermenin doğruluğunu da tecrübe edemeyiz, yok, matematiği de mantığı da her şey yani bunlar çok daha teferruatlı felsefi tartışmaların konusudur. Bunları gündeme taşıyarak inanın ki şu toplantının amacına hizmet edemeyiz kanaatindeyim.

Bir başka husus olarak hocamız, makul meselesinden bahsetti. İbn Sînâ çerçevesinde, akıl, akıl ve makul ilişkisi, akledilen anlamındadır yoksa günümüz epistemolojisiindeki rasyonel rasyonalite anlamında değildir. Dolayısıyla buradaki geçişlere de dikkat etmek gerekir, bunlar çok farklı hususlar.

Evet, konuyu genişletmek bence pekiyi olmayacak, yani daha tartışmalı konulara aktarmak yerine bence konunun kendisine yoğunlaşmak daha yararlı olacaktır diye düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ

Hocam biz teşekkür ediyoruz, sağ olun. Evet, Aydın Hoca'm.

Prof. Dr. Aydın TOPALOĞLU

Efendim tekrar teşekkür ediyorum. Ben Sait Hoca'mdan biraz farklı düşünüyorum. Şunu söylemek istiyorum değerli hocam ve arkadaşlarım. Tabi işin bir teorik boyutu var, bir pratik boyutu var. Teorik boyutu, felsefi detayları, kılı kırk yarmalar, konuların ayrıntılı ele alınması ama bir de yoldaki vatandaşları ilgilendiren konuda da sorular var. Şimdi bu konular da sadece teorik boyutta kalmıyor, işte öğrenci soruyor, uzmanımız bence çok yerinde bir soru sordu veya giriş yaptı. Eğer biz insanlara Allah Teâlâ'nın bilinebileceğini anlatamayacaksak o zaman neyi konuşacağız veya neye inanacağız veya neye

ÜÇÜNCÜ OTURUM

davet edeceğiz? İşin felsefi bağlamında tabiki zorluklar var, sıkıntılar var ki ben mesela şu anda bir doktora öğrencim bu konuyu çalışıyor. “Anthony Kenny’de Agnostisizm” konusunu verdim, biz de çalıştık, çoğumuz çalışıyoruz bu ayrı bir konu ama esas zaten belki de bu anlamda buraya geldik. Biz yoldaki insana tabi yoldaki insan derken cahil cühelayı kastetmiyorum, doktor, mühendis, ilahiyatçı olmayan insanlar bunlar, onlara ne söyleyebileceğiz? Bence çok şey söyleyebiliriz, anlatabiliriz de. Kendi aramızdaki hassasiyetleri, hani “Ekmek yok, pasta yiyin.” deme durumunda değiliz, insanlara ekmek vermek durumundayız eğer açsalar.

Bu tespitten sonra şunu söylemek istiyorum, iki konuda. Nihilizm konusu; bence işin bir din ve bir teorik boyutu var. İşte, Nietzsche neydi, ne değildi? Aslında Nietzsche’yi de çok farklı okuyanlar var, bana göre ki biraz oraya katılıyorum, aslında bir isyan, bir protesto özelliği var Nietzsche’nin. Neye karşı? Bir biçimcilik var, yüzeysellik var, kokuşmuşluk var, riyakârlık var, ikiyüzlülük var, o kültürde adam buna karşı isyan ediyor ve adama deli diyorlar. Bir örnek vereyim, hani “*Böyle Buyurdu Zerdüşt*” eserinde bir betimleme var arkadaşlar, adamın biri binmiş at arabasına veya katır her neyse sürüyor, yükünü yüklemiş, yokuşa doğru ha bire kamçılıyor, kamçılıyor acımasızca, böyle ahıksızca belki de o hayvancağızı da, yani öldürürcesine. Bizim aktör tabi Nietzsche’nin anlattığı şekilde, kendine hâkim olamıyor, koşuyor, gidiyor, atın boynuna sarılıyor ağlıyor.

Şimdi arkadaşlar, gençler veya öğrenciler, bazı insanlar, bu yüzeyselliği kabul etmiyorlar artık. Artık onunla yetinmiyorlar ve bunu hoş görmüyorlar, diyorlar ki, “Biçimciliği, şekilciliği böyle anlatılagelen, yüzeysel dikte edilen öğretileri ben artık kabul etmiyorum, çünkü samimi değiller, içten değiller, ikiyüzlüler.”, efendim şudur, budur vesaire tabi bayağı da bahane buluyorlar ve buna karşı bir değersizlik “nihilizm” adı altında bir duruşa geçiyorlar. Bence bunları anlamamız gerekiyor.

Pek çok din dersi öğretmeni, ben de bunu gördüm, kendi arkadaşlarımda gördüm, kız öğrencisiyle konuşmuyor, talebeyi ciddiye almıyor, sorulara cevap vermiyor, bu iş inanç işidir, inan kardeşim, noktasına gelebiliyor ama ciddiye almıyor. E şimdi öğrenci buysa diyor, ben ne yapacağım, diyor.

Şimdi, İlyas Hoca’m bir cümle kullandı, Melamilik-Bektaşılık falan. Çocuk camiye gidemiyor, tekkeye de gidemiyor, ne olacak şimdi bu? Camiye gitse, kendince, ona göre orada bir bariyer var, bir örgü var, bir protesto var, kendince kaçıyor, giremiyor. Öteki tekke, dergâha vs.ye de gidemiyor, ortada kalıyor. Biz bunlara nasıl yaklaşacağız? Şimdi biz bunlara felsefi anlamda agnostisizm “Tanrı bilinemez, bilinir diye anlatamayız.” der boğulsak o zaman biz fildişi kulesinde konuşacağız.

Bir eleştirim daha, değerli hocama, işte kendimize dönelim diyor değerli hocam, işte kendimiz olalım diyor ama bütün referansları Heidegger. Heidegger ateist bir değerli filozofumuz, ben de çok severim, çok da okuturum da şimdi biz bundan da yani

kurtulmalıyız. Kendimiz olalım derken aslında başkalarıyla yaşıyoruz, konuşuyoruz, biraz daha bence ortaya gelmemiz gerekiyor. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ

Evet, Aydın Hoca'm teşekkür ederiz. Hasan Hoca'm buyurun.

Prof. Dr. Hasan KAPLAN

Hocam ben de teşekkür ediyorum değerli sunumlarınız için ve katkılarınız için. Muhsin Hoca'mın ilgisizlik, dinî ilgisizlik konusunu gündeme getirmesini çok değerli buldum. Paul Tillich'in "ultimate concern" kavramını yani "nihai kaygı, nihai endişe, nihai ilgi" kavramını hatırlattı. Dolayısıyla biraz da psikolojik açıdan bakınca, gerçekten böyle bu anlamda bir ilgisizlikten bahsedebilir miyiz bu dinî ilgisizlik konusunda acaba, ben çok emin değilim. İlgi var fakat sanki burada kurumsal dine karşı bir ilgisizlikten bahsedebiliriz, o yüzden bir saha araştırmasına yine çok ihtiyaç duyuluyor bu ilgisizliğin mahiyetini ve kapsamını anlayabilmek için. Çünkü bakıyorsunuz mesela tarikatlara, cemaatlere ve değişik merdiven altı dinî organizasyonlara çok ciddi bir şekilde ilgi var. İşte, dünden beri konuştuğumuz DEAŞ gibi örgütlere müthiş ilgi var. Amerika'da mesela, Batı'da, kiliseye ilgisizlik var hakikaten kiliseler kapanıyor, bizim Müslüman cemaatler oraları alıp camiye çeviriyor ama öte taraftan tarikatlara büyük ilgi var. "New religious movements" "Yeni Dinî Hareketler" diyoruz mesela bir bakın, çok ciddi ilgi var. Dolayısıyla burada acaba "Dine mi ilgisizlik var, dinî kurumlara mı ilgisizlik var, kurumsallaşmış, gelenekselleşmiş din mi acaba ihtiyaç olarak bize cevap vermiyor veya ilgimizi çekmiyor?" bunu netleştirmek de bence önemli bir husus diyorum. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ

Evet, Hasan Hoca'mıza çok teşekkür ediyoruz. Bilal Hoca'm buyurun.

Dr. Bilal ESEN

Teşekkür ederim hocam. Şimdi teorik bölümü zannediyorum bu oturumla bitirmiş oluyoruz, öğleden sonraki konuya baktığım zaman "İnanç Karşıtı Akımlara Karşı Alınacak Önlemler" başlığı çıkıyor. Fakat benim gördüğüm şöyle bir ihtiyaç ortaya çıktı, burada inanç karşıtı akımlar tanımlanırken çok felsefik kaldı yani akademisyenlerin kendi arasında tartışacağı şekilde oldu.

Mesela şöyle bir örnek vereyim; bir tıpçı için grip nedir, grip hastalığı, gripi tarif eder ama o grip tarifini sadece tıpçılar anlar, altında da gripin belirtileri yazar; belirtileri yani insanda nasıl ortaya çıktığı. Şimdi dünkü sunumdan biz anladık ki, ateizmle ilgili sunumdan, ateizmi tanımlamak felsefik olarak farklıdır, insanda görünümü farklıdır. Çünkü ateistlerin aynı zamanda Allah'a inandıklarını gördük, dolayısıyla teori ile pratik uyuşmadı. Şimdi, deist, agnostik, nihilist bunları mahiyet itibarıyla belki benzetmek doğru mudur bilmiyorum; hani klasik mantıkta, "hadd-i tām" "hadd-i nakıs" vardır bir

ÜÇÜNCÜ OTURUM

de “resm-i tam” “resm-i nakıs” vardır “ma huve (ما هو)”nin cevabı olarak mahiyet itibarıyla farklı tanımlarsınız, bir de bunları görünürlükleri, belirtileri anlamında farklı tanımlarsınız. Şimdi, akademisyenler kendi içinde tabi ki bunları tanımlayabilirler fakat din eğitimcileri, din görevlileri, sahada olan insanlar bir agnostiği nasıl tanıır, hangi belirtiler verirse, hangi sorular sorarsa, hangi şikâyetler ortaya koyarsa kendisi nasıl söylemlere sahip olursa o teşhis edilebilir? Ki bu teşhisten sonra tedaviye veya ona karşı üretilecek cevaba geçilecektir.

Gördüğüm kadarıyla şu ana kadarki konuşmalarda, müzakerelerde mahiyet itibarıyla sadece ilim dallarının kendi arasındaki konular açısından tanımları oldu, yoksa görünürlük açısından, agnostik nasıl tanınır yani sahadaki insanlar felsefik derinlik açısından buradaki hocalarımız kadar derin olmayabilir, onların tanınması noktasında birtakım belirtilerin verilmesi ihtiyacı var. Başta belki söylendi, bu toplantı herhalde bir başlangıç olacak, bundan sonra ikinci veya devamındaki toplantılar da, bu inanç sistemine sahip kişilerin görünürlükleri üzerine de çalışmaların olması gerektiği şeklinde bir tespiti ortaya koymak istedim. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Himmet KONUR

Birkaç hususa da ben temas etmek istiyorum. Öncelikle bilgi/alan araştırmaları eksikliğimizi kabul etmek durumundayız. Bu akımların hedef kitlemizi hangi kurumsal yapı, içerik ve yöntemle nasıl ve ne derecede etkilediklerine dair sağlam verilere ihtiyacımız var. Biz genellikle genel gözlem, medyada çıkan haberler ve kişisel gözlemlerimizden hareketle böyle bir problemin var olabileceği üzerinde duruyoruz.

Bir başka husus, bizim ele aldığımız akımların ve karşıtlarının görüşleri din felsefesi problemi olarak geçmişten beri var olagelmıştır. Bunların bir kısmı kelam ve tasavvuf ilimlerinin de problemi haline gelmiştir. Bu ilimler kendi yöntemleri ile bu problemlere çözümler üretmiştir. Problemin ağırlık noktasını kaydırmamamız gerekir diye düşünüyorum. Bu meselelerin felsefe veya düşünce alanının problemi olarak algılanması başka, toplum katmanlarına inışı ve yaygınlaşması başka bir şeydir.

Şunu göz ardı etmeyelim ki bu akımlar din ve dinî kurumsal yapılar var iken var oldular. Geçmişte de günümüzde de durum böyle. Dinin kurumsal yapılarının sahip olduğu imkânlara sahip değil iken var oldular. Ülkemiz gerçeğinden hareket edecek olursak, bugün eleştiri konusu ettiğimiz hangi akımın, dinî kurumların sahip olduğu düzeyde imkânları olduğunu söyleyebiliriz?! Dolayısıyla bütün bunlar var olmadan etkili olmaya ve varlıklarını sürdürmeye devam ediyorlar.

Şu vurgu çok yapıldı: “Nietzche'nin kastettiği aslında Hristiyanlık idi.”, doğrudur ama İslam dünyası da etkileniyor söylediklerinden, bu gerçeği de unutmayalım. Pozitivizm, hümanizm, rasyonalizm gibi ideolojilerin oluşturduğu paradigma dünyaya damgasını vurdu. Bugün ele aldığımız ve olumsuzluk olarak gördüğümüz akımlar da

öyle. Her vesileyle bunların çıkış noktasının ve eleştirilerinin büyük ölçüde Hristiyanlığı ilgilendiren meseleler olduğunu dile getiriyoruz. Ancak İslam dünyasının da bunlardan etkilendiğini ve henüz bu akımların ortaya çıkardığı paradigmaya karşı koyabilecek alternatif veya özgün bir paradigma üretmediği gerçeğini göz ardı ediyoruz. Bunu bilerek ve bu gerçekten hareketle çözüm üretmeye girişmekte fayda mülahaza ediyorum.

Problemi maksimize etmek istemiyorum ama dün Kemal ÖZTÜRK'ün bahsettiklerini de dikkate alarak şunları da hatırlatmak istiyorum: Bizim gerilerde kaldığını düşündüğümüz medeniyet krizi hâlâ devam etmektedir. Biz hâlâ Batı medeniyetine veya adına ne der isek diyelim, hâlihazırdaki medeniyete karşı koymaya, paradigma-sıyla başa çıkmaya çalışıyoruz. Bu konuda büyük eksiklik içerisindeyiz. Acizyet demek istemediğim için eksiklik diyerek geçiştiriyorum. Bu genel çerçeveyi dikkate almadan üreteceğimiz çözümlerin etkisiz kalacağı kanaatindeyim.

Yayınlar gündeme getirildi; "Bunlara karşı eserler yazalım, gençlerimize ve çocuklarımıza bunların kötülüğünü anlatalım.", denildi. Bunun bir reklam olabileceğini de düşünüyorum. Yani bu akımları eleştirirken reklamını yapma gibi bir risk ile de karşı karşıyayız. Hâlbuki hangi kurumsal yapı, yöntem ve içerik gençleri daha çok etkiliyor veya bu akımların popüler hale gelmesini sağlıyor? Bunu çözümleyebilirsek daha sağlıklı çözüm üretebiliriz. Reaksiyoner tutumlar karşı reaksiyonları doğurabilir. Kaş yaparken göz çıkarmaktan kaçınmalıyız. Reaksiyoner tutumlar özgün sonuç doğurmaz.

Teşekkür ediyorum, bu kadarla yetinmek istiyorum.

Prof. Dr. Çağfer KARADAŞ

Evet, Himmet Hoca'm, teşekkür ediyoruz. Son olarak Kasım Hoca'mız bir beş dakika toparlamak için, buyurun hocam.

Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP

Ben müzakereleri ile katkıda bulunan herkese çok teşekkür ediyorum. Bir cümle ile şunun altını çizmekte fayda var. Aydın Hoca'ma eleştirisinden dolayı teşekkür ediyorum, haklı ve yerinde bir eleştiri. Keşke konumuz nihilizm, agnostisizm Batı menşeli kavramlar olmasaydı da hani İslamca, Müslümanca düşünmenin mantığı veya işte bunun imkânları, çağdaş zamanlarda Müslümanca var olup Müslümanca düşünme, gibi bir başlık olsaydı orada belki farklı referanslar olabilirdi. Yine de Eş'arî, Bâkîllânî geleneği gibi yaptığım referans da bu konuda az çok nasıl bir pozisyon aldığımı dair işaret niteliğinde olabilir.

Burada şunu söyleyeyim, ben eğer öyle bir algı oluştuysa buna engel olmak adına bunu söylüyorum. Ben Heidegger'den sadece iki tane referansta bulundum, o da sadece rasyonel düşüncenin, rasyonalizmin Batı düşüncesinde de ciddi anlamda eleştirildiği ve düşünmenin yegâne formu olarak addedilmemek gerektiğine dair bir gönderme niteliğindedir.

ÜÇÜNCÜ OTURUM

Heidegger'in ateist olup olmadığı ayrı bir tartışma konusudur, kendisini ateist veya teist olarak nitelememektedir. Bu konudaki özellikle beşerî düşünce ile dinî düşünce arasındaki ayrım üzerinden birkaç hususun altını çizerek sözlerimi tamamlamak isterim. Belki özellikle cevaplamak ihtiyacıyla şunu da söyleyeyim, buradaki katılımcılar belli bir entelektüel güce sahip insanlar, dolayısıyla buradaki kişilerin sanki "dışarıdaki insan" muamelesi görmesini de ben buradaki katılımcılara haksızlık olarak addederim doğrusu. Elbette ki bu toplantılar bazen üst düzey felsefi mülahazaları da içerecektir ama bunların sonuçları Din İşleri Yüksek Kurulu tarafından değerlendirilerek bunun etkileri üzerinden neler yapılabilir, ayrı çalışmalaradır. Yani buradaki sonuçların aynen alınıp da insanlara buradaki sunum tarzında anlatılmasını beklemiyoruz herhâlde. Öyle bir beklenti varsa daha başlangıçtan yanlış bir yolda duruluyor demektir, bunun sonuçlarını düşünmemiz gerekir.

Şimdi, dinî düşüncede, özellikle benim naçizane kanaatim çerçevesinde, tanrı hakkında nasıl bir pozisyon almamız gerektiğine dair ufkumdan birkaç cümle ile bahsedeceğim. Tanrı ve hakikat söz konusu olduğunda, beşerî sınırları mutlaklaştırmayan, dinî düşünce açısından bakıldığında beşerî düşünce, hakikati belirlemeye değil, anlama ve idrak etmeye memur olduğundan ötürü, yukarıdan beslenmeye muhtaç bir mahiyet içerisindedir. Buna göre insan, tanrı hakkında bilgilenmek istiyorsa, bilme veya anlama imkânlarını vahye açmak zorundadır. Felsefeyi hakikatin ağırlığı karşısında beşerî düşüncenin konfor arayışı olarak tanımlayacak olursak dinî düşüncenin insanı kurgusal bir konfordan ziyade, hakikate ait olmaya çağırıldığı ifade edilebilir. Hatta aklın içine düştüğü çelişkiler dahi dinî düşünce açısından hakikatin ne olmayacağını kanıtı olduğu kadar paradoksal karakteri olmak durumundadır. Felsefi düşüncenin aklın çelişmezlik ilkesi gereği, "bir şeyin ya o, ya da bu olabileceği", aksini düşünmenin imkânsız olacağını aşan bir biçimde dinî düşünce, "hem o, hem bu, ne o, ne de bu" şeklinde beşerî sınırlara indirgenmesi mümkün olmayan bir hakikat mantığı da sunar. Bu mantık açısından tanrı, yoktan var eden, her şeyi gören ve bilen, mutlak bir kudrete sahip bir varlık olup hakikat, değer ve anlam gibi iyi ve kötü kavramları da özleri itibarıyla yalnızca tanrının ilmine açık bir mahiyet arz etmektedir. Dolayısıyla bu özleri itibarıyla vurgusunun altını çizmek gerekiyor.

Varlığın kendi içerisinde özsel bir biçimde bilinebilecek ne değer, ne anlam ne de hakikat söz konusudur. Bunun en açık kanıtı, düşünce tarihi boyunca ortaya konulan hakikat, değer ve anlama dair birçok çelişkili fikirdir. Zaten dinî düşünce bakımından vahiy ve din de insanın kendi idrak kapasitesi ile hakikat, değer ve anlamı mutlak bir biçimde bilme imkânına sahip olmaması nedeniyle vardır. İyi ve kötü de varlığa ilişkin özsel bir mevcudiyete sahip olmadığı gibi varlık, eylem ve olaylara atfedilen itibari bir değer konumundadır. Bu değerın insan tarafından atfedilmesi tam anlamıyla bir göreceliği doğururken din iyi, kötü, güzel ve çirkin gibi kavramlara vahiy yoluyla atfedilen

genelgeçer bir anlam kazandırır. Bundan dolayı dinî düşünce için vahiyden bağımsız bir biçimde ne tanrının ne tanrı-âlem-insan ilişkisinin ne de değer ifade eden kavramların hakkı ile takdir edilmesi mümkün olmayacaktır. Yani az önce ifade edilen, “Tanrı yoksa her şey mübahdır.” cümlesi bağlamında dinin zaten varlık nedeninin bu olduğu ifade edilmelidir.

Bana göre çağdaş nihilizm, rölativizm, agnostisizm gibi meselelerin de değer meselesi bağlamında tartışmaya açılması ve insanın kendi epistemik imkânlarıyla değer tesis etme noktasındaki başarısızlığına karşın, dinin değer, anlam ve amacının, insanı ukbaya taşıyacak bir imkâna sahip birtakım söylemler ortaya koyduğuna işaret edilmesi gerektiğini söyleyebilirim.

Herkese çok çok teşekkür ediyorum, sağ olun, var olun.

Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ

Efendim biz de Kasım Bey’e verdiği değerli bilgilerden dolayı teşekkür ediyoruz. Siz katılımcı dostlarımıza da, müzakerede hazır bulunan dostlarımıza da teşekkür ediyoruz. Oturumu bu şekilde kapatıyoruz.

DÖRDÜNCÜ OTURUM

(12 EYLÜL 2018 ÇARŞAMBA / ÖĞLEDEN SONRA)

İNANÇ KARŞITI AKIMLARA KARŞI İÇ BÜNYEYİ GÜÇLENDİRME

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Huriye MARTI Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

SUNUM

Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Prof. Dr. Huriye MARTI (Oturum Başkanı)

Kıymetli Misafirler, Saygıdeğer Hocalarım, güncel dinî meseleler istişare toplantılarının dokuzuncusunda, ikinci gün dördüncü oturumda hep birlikteyiz. Oturumun başarıyla tamamlanmasını ve hayırlı çalışmalara vesile olmasını Cenab-ı Hak'tan niyaz ediyorum. Bundan önceki oturumlarda, daha çok teorik konuşmalar gerçekleştirildi ve teorik bir zemin oluşturularak inanç karşıtı akımlar hakkında istişarelerde bulunuldu. Ancak bu oturumda yönü daha pratiğe dönmüş ve teorinin pratiğe dökülmüş, işlenmiş hali konusunda istişare edecek bir sunum bizi bekliyor. Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi Sayın Hocamız Prof. Dr. Cağfer Karadaş'ı, "İnanç Karşıtı Akımlara Karşı İç Bünyeyi Güçlendirme" konulu sunumu için sahneye davet ediyorum. Buyurun hocam.

Diyanet İşleri Başkanlığının bilhassa ilahiyat fakültelerinde üretilmekte olan teorik bilginin topluma ulaşarak pratiğe dökülmesi açısından köprü vazifesi görmesi, bundan sonraki oturumlara da zemin teşkil etmiş görünüyor. Bundan sonraki oturumlarda artık teorik anlamda konuşulanların pratikte ne şekilde önleme dönüştürülebileceği ya da ne şekilde yayınlarla, faaliyetlerle Diyanet'in hizmet alanına dâhil edilebileceği konuşulacak. Sayın Hocam hoş geldiniz. Sizi dinliyoruz buyurun Cağfer Hoca'm.

İNANÇ KARŞITI AKIMLARA KARŞI İÇ BÜNYEYİ GÜÇLENDİRME

Prof. Dr. Çağfer KARADAŞ
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ
الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلٰی رَسُوْلِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلٰی اٰلِهِ وَصَحْبِهِ اَجْمَعِیْنَ

Evet, Muhterem Dostlar, iki gündür “inanç karşıtı akımları” konuşuyoruz. Bunlar konuştuklarımızla sınırlı değil, onu söyleyelim. Belki burada başta satanizm gibi hususları da ele alabilirdik aslında. Türkiye’de satanizm bir dönem biraz fazla köpürtüldü ama şimdi çok bir geçerliliği kalmadı. Ben bunların da çok büyük bir geçerliliğinin olacağını düşünmüyorum, onu da söyleyeyim.

I. Tarihi Zemin

Bir dinin doğduğu zaman ve mekân ile sınırlı kalması, tarihi tecrübeler dikkate alındığında, pek mümkün görünmemektedir. Zira sınırlı kalan dinin, uzun süreli yaşama ve müntesiplerini bir arada tutma şansı olduğu söylenemez. Bu gerçek doğrultusunda İslam gibi bütün insanlığa hitap etmek üzere gelmiş bir dinin, indiği Hicaz bölgesi ile sınırlı kalması ve o bölge anlayışı ile ifade edilmesi zaten düşünülemezdi. Nitekim tarihi verilere bakıldığında asliyetini yitirmeden en kısa zamanda, çok geniş bir coğrafyaya yayılan ve hemen her milletten büyük bir müntesip kitlesi tarafından temsil edilen İslam’ın belli bir coğrafyanın kültür ve anlayışı ile sınırlı kalmadığı açıkça görülür. Ancak bu kadar geniş alana yayılması ve yine her milletten büyük bir kitle tarafından benimsenmesi, zaman içinde ifade ve izah genişliğini beraberinde getirmiş; bu da, zihinlerde belli endişelerin doğmasına neden olmuştur. Özellikle İslam’ın asliyetinin korunması, sahih çerçevede anlaşılması ve sağlıklı yorumlanması, endişelerin odak noktasını oluşturmuştur.

Bu endişeleri gidermek ve asli haliyle dini sürdürülebilir kılmak için, başta Kur'an'ın toplanması ve çoğaltılmasının yanında ikinci kaynak olan sünnetin yazıya geçirilmesi ve muhafazası yönünde ciddi adımlar atıldı. Bu iki önemli çalışmanın yanında sahabe uygulamasının da fıkıh adı altında derlenip toplanması söz konusu oldu. Bütün bu çabalar ve çalışmalar daha sonra, başta fıkıh ve kelim ilimleri olmak üzere tefsir, hadis, siyer, meğazi ve tarih gibi ilim alanlarında yapılan tedvin ve çalışmalarla büyük bir dinî külliyyatın oluşması sağlandı.

Kabul etmek gerekir ki dinin asliyle muhafazasında, kaynak birliği ve dil birliği iki önemli etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü İslam'dan önceki dinlerde temel bozulmalar, kaynak birliğinin veya dil birliğinin olmaması veya tahrifinden kaynaklanmaktadır. Kaynak birliği dinin asliyetinin dayandığı esas noktayı göstermesi bakımından önemlidir. Ne kadar geniş yorum yapılırsa yapılsın pergelin sabit ucunun bastığı yerin yani temel kaynağın değişmemesi, dinin asliyetinin korunmasını beraberinde getireceği açıktır. Ayrıca kaynak birliği yorumda keyfiliği de büyük ölçüde ortadan kaldıran önemli bir etkidir. Söz gelimi Yahudiliğin bozulmasında temel kaynaktan sapmaların veya tahriflerinin gerçek neden olduğu Kur'an'da sık sık dile getirilmektedir. Onların kendi elleriyle yazdıklarını din diye sunmaya kalkışmaları ile ana kaynaktan var olan bilgileri aslından ve amacından saptırarak kullanmaları tahrif örnekleri olarak Kur'an'da sıralanmaktadır.

İncil'in tahrifinde ise temel etken, dil birliğinin sağlanmaması yani temel kaynağın asli dilde muhafaza edilememiş olmasıdır. Nitekim İncil'in kendisine indiği Hz. İsa'nın konuştuğu dil olan Aramca veya İbranicede bir İncil'in varlığı henüz tespit edilebilmiş değildir. Var olan en eski İncillerin dayandığı dil, Hz. İsa ile alakası olmayan Yunanca'dır. Bu da elde bulunan Hristiyanların dini bilgi kaynağı olan İncillerin asıldan kopuk, zihinlerde kalan veya kaldığı var sayılan bilgilerin ikinci bir dil ile ifadesi olduğunu gösterir. Metinlerin bu şeklide orijinalikten uzak olması ise onları ikincil bir kaynak konumuna indirger.

Yahudileri ve Hristiyanları göz önünde bulunduran ilk dönem âlimleri kaynak ve dil birliğini sağlamada oldukça titiz ve başarılı çalışmalar yürütmüşlerdir. Bu iki hususun korunması, birinci olarak dilin mana ve lafzın asliyle muhafaza edilmesi; ikinci olarak ise manadaki maksat ve maslahatının gözetilmesi şeklinde gelişmiştir. Mana ve lafzının korunması tarafında yer alanlar dilin lafızları ve lafızlarda mündemiç olan ilk manaların korunmasına özen gösterirken maksat ve maslahatı gözetilenler ise diğer milletlerden İslam'a intisap edenlerin daha iyi anlaması ve aynı zamanda yanlış anlamalarının önüne geçmek için yeni birtakım ifade ve izah zorunluğundan yola çıkarak aslın maksat ve manasını koruyacak bir anlam çerçevesi oluşturulması yoluna gitmişlerdir. Her iki kesimin müttefik olduğu husus, ana kaynak olan Kur'an ile sünnetin asli dilde muhafazasının önemidir. Hatta Ebü'l-Leys es-Semerkandi gibi bazı müfessirler bu endişeden olsa gerek

Kur'an'ın tercümesinin imkânsızlığını bile dile getirmişlerdir. Zaten Kur'an'ın mana ve lafzıyla birlikte mucize kabul edilmesi bu anlayışı destekleyen önemli bir kanıttır.

Tarih içinde lafzı gözetme fikri, ehl-i hadis anlayışı şeklinde ortaya çıkarılırken maksat ve maslahatı gözetme fikri ise, ehl-i rey veya kelam taraftarlarının anlayışı olarak ortaya çıkmıştır. Her iki kesimin dini koruma ve kollamada aldığı ilk önlemler, öncelikle inancı tahkiminde kendini gösterirken, ehl-i hadisin ameli imanının bir parçası görmesi, her iki boyutun birlikte düşünülmesini beraberinde getirmiştir. Bu anlayışların ayrı ayrı tedvin edilmesiyle de mezhepler meydana gelmiştir. Bir nevi mezhepler, bu anlayışların kurumsal ve sistematik ifadeleri ve aynı zamanda dinin asliyetini koruma zırhları olarak tezahür etmiştir. İslam toplumlarında meydana gelen ahlaki yozlaşmalara karşı ise züht ve vera anlayışı ilk dönemlerden itibaren kendisini göstermeye başlamıştır. Bu anlayışın daha sonra tasavvuf adı altında ifade edilmesi ve tarikatlar şeklinde kurumsallaşması söz konusu olmuştur.

İlk dönemlerde ayrı ayrı anlayışlar şeklinde kendini gösteren bu gelişmelerin, zaman içinde parçalı ve dağınık bir görüntüye sebebiyet vermesinin yanı sıra birbirini ötekileştiren veya değersizleştiren anlayışlara evirildiği de bir gerçektir. Bunun önüne geçmek için hem züht tarafında hem de zahir ilim ehli tarafında belli arayışlar ortaya çıkmıştır. Bu anlayışların en mükemmel örneği Gazzâlî'de görülecektir.

Gazzâlî, dini korumak ve kollamak için iki boyutlu bir düşüncenin ve çalışmanın gerekli olduğunu görmüş ve bir yandan din müntesiplerinin inanç, amel ve ahlak bakımından tahkimi konusunda çalışmalar yürütürken öte yandan dine dışardan gelebilecek bozucu etkilere yönelik engelleyici önlemlerin alınması gayreti içinde olmuştur. Onun *İhyau ulumi'd-dîn* çalışması, birinciye örnek teşkil ederken, *Tehafütü'l-felasife* çalışması ikinciye örnek olarak verilebilir. Gazzâlî'yi bu şekilde düşünmeye götüren kendi öncesinde başlayan, felsefe veya Bâtınlık krizidir. Bu krizin üstesinden gelmek için felsefe ve Bâtınî düşünceyle yüzleşmek ve hesaplaşmak gerekiyordu. Gazzâlî gibi düşünen âlimlerin o dönemde yaptığı çalışmalar, aslında bu döneme de ışık tutacak niteliktedir.

Özetlemek gerekirse İslam'ın doğuşundan itibaren figürler değişmekle birlikte İslam dışı unsurlarla mücadelede bir süreklilik söz konusu olmuştur. İlk hesaplaşma, İslam'ın ilk üç asrında başta Yahudilik, Hristiyanlık ve Mecusilik olmak üzere fetihlerle birlikte Müslümanların gündemine giren din ve kültürlerle bir hesaplaşmaydı. Son ciddi hesaplaşma ise, sömürge dönemiyle başlayan modernizm hareketi ve bu hareket içinde ortaya çıkan inanç karşıtı anlayışlarla hesaplaşma oldu.

II. Günümüzde İnanç Karşıtı Akımlarla Mücadele Yöntemi

Yukarıda geçtiği gibi İslam'ın ilk dönemlerinde tahrif edilmiş ve şirk özelliği taşıyan dinlere karşı mücadele ön plandaydı, felsefenin gündeme gelmeye başlaması ile birlikte gayr-ı millî denilen din dışı anlayışlarla mücadele öne çıktı. Sünni kesimden Gazzâlî

ile Mu'tezile'den İbnü'l-Melahimî'nin yazdıkları, bu anlamda kayda değerdir. Modern dönemlerle birlikte pozitivizm, deizm ve ateizm Müslüman ulemanın gündemine girdi ve bir nevi temel gündem hâline geldi. Bu gündem, hâlâ güncelliğini ve geçerliliğini sürdürmektedir.

Geçmiş tecrübeler ışığında düşünüldüğünde günümüzdeki inanç karşıtı akımlara yönelik iki türlü mücadele söz konusu olabilir. Bunlardan birincisi iç bünyeyi tahkim etmek, deyim yerindeyse iç bünyenin bağımsızlık sistemini güçlendirmektir. Bunun için bir yandan inanç, ibadet ve ahlak bakımından bir tahkim ameliyesi yürütürken diğer yandan irşat, ihsan ve infak ile toplumsal boyutta bir çaba ve çalışmanın yürütülmesi gerekir.

Önlemlerin ikinci boyutu ise dıştan gelen eleştiri ve önyargılara karşı İslam'ın sahih imajını korumaktır. Bunun da iki boyutundan söz edilebilir. Birincisi Müslüman olmayanlara yönelik İslam'ın doğru ve anlaşılır bir şekilde anlatılması, ikincisi ise İslam dışı/karşıtı akımlardan gelen eleştiri ve ileri sürülen argümanların geçersizliğini ortaya koymaktır.

A. İç Bünyeyi Güçlendirme

İç bünyeyi güçlendirme yukarıda değinildiği gibi zihniyetten eyleme doğru bir seyir takip etmelidir. Zihin bakımından iç bünyenin güçlenmesi, dinin müntesiplerinin tatmin edici ve tutarlı bir inanca sahip oldukları bilincinde olmalarıdır. Bunun bir ötesi ise dışardan gelen eleştiri ve saptırmalara karşı direnç sahibi olmaktır. Bunun için inanç sahibinin sadece zihinsel bir müntesip değil dinin eylem boyutunu da yaşayan ve hayatını bütünüyle inancına gere düzenleyen bir hayat tarzının bulunuyor olması gerekir. Bu noktada dinin inanç, ibadet ve ahlak şeklinde taksim edilen üç boyutunun bir bütün olarak kişinin üzerinde tezahür etmesi önem kazanmaktadır. Öyleyse iç bünyenin güçlendirilmesi; inancın sahih bir çerçeveye oturtulması, ibadetlerin sürekliliği ve ahlaki yönden tutarlılıkla mümkündür.

1. İnancı Güçlendirme

İç bünyenin güçlendirilmesinde öncelik, inanç boyutu olmakla birlikte bunun genelde amel özeldi ise ibadet ve ahlak boyutuyla birlikte ele alınması önem arz etmektedir. Zaten Kur'an'ın ve sünnetin bütünü göz önünde bulundurulduğunda bunun temel bir gerçeklik olduğu aşikardır. Nitekim Bakara suresi 177. ayet ile Cibril hadisi bu gerçeği açık ve net bir şekilde bize bildirir. Her iki наста, önce inanç esasları zikredildikten hemen sonra amel ve ahlak boyutuna vurgu yapılır. Her ne kadar İslam toplumunda hâkim görüş amelin imanın bir parçası olmadığı şeklinde ise de bu görüş sahiplerinin ameli ve ahlaki dışladıkları düşünülemez. Nitekim onların sözlerinden, yazdıklarından ve eylemlerinden iman, amel ve ahlaki bir bütün olarak Müslüman hayatının vazgeçilmezi olarak gördükleri bilinen bir gerçektir. Ancak iman olmadan amelin veya ahlakın tam

DÖRDÜNCÜ OTURUM

ve sürdürülebilir olamayacağı da ayrı bir gerçektir. Öyleyse iman, kişinin akıl ve irade tarafının takviyesi için öncelikli bir yere sahiptir.

İmanın birinci ilkesi olan Allah'ın varlığından haberdar olmayanın kendi beşerî gerçekliğini ve sınırlarını bilmesi söz konusu olamaz. Bu günün insanının temel sorunu kendi beşerî gerçekliğinin boyutlarını kavramaktan aciz olması dolayısıyla aşırı bir özgüven ve özgürlük sevdasına kapılmış olmasıdır. Kendisini aşırı özgüven içinde özgür gören kişinin çevresindekilere tahakküm kurulacak nesnelere gözüyle bakması, bunun neticesi olarak çevre katliamı ve insan kıyımı yapması veya bunlara göz yumması/tepki vermemesi, başta batı toplumları olmak üzere bütün dünyayı saran ciddi bir problemdir.

Allah inancından sonra zikredilen *melek* inancının çarpıklığı veya zayıflığı, bir kesimi melekleri yedeğine, cinleri emri altına alacağı hülyasına sürüklerken melek inancına mesafeli kesimleri, *uzaylılar* adı altında ütöfik varlıklar üretmeye ve bunları adeta meleklerin yerine ikame etmeye götürmektedir. Kadim Mecusilik ve Hristiyanlıktan hareketle şeytanı tanrının rakibi gibi görmek eğilimi bu anlayışın en uç noktasını oluşturmaktadır. Nitekim kötülerin iyilerden daha çok olduğu düşüncesine itilen bir kişi, kötülüğün kaynağı olarak gördüğü şeytanın, tanrıdan daha güçlü olduğu zannına kapılarak *satanzime* kolayca kayabilmektedir. İlahi kitap ve peygamberlik inancının olmaması veya azalması, kişiyi yine aşırı özgürlük ve özgüvene sürüklemekte ve tanrıyı hayatından dışlayan *deizm* anlayışına savurabilmektedir. Ahiret ve kader inancının yokluğu ise eskilerin ibâha dedikleri günümüzde ise *hazcılık* adı verilen her şeyin insan arzu ve isteklerine göre mübah ve gerekli olduğu anlayışını zihinlere sokmaktadır.

Günümüzde dindar kesimin içine düştüğü ruhsal eziklik, seviye düşüklüğü ve görüntüyü kurtarma dindarlığı bu eğilimler için bir yandan gerekçe oluştururken diğer yandan din adına ortaya konulan aşırılıklar, dine mesafeli olan gevşek inançlı kişilerin kolayca *ateizm* ve *deizme* doğru kaymalarına neden olmaktadır. Görünen o ki dindarlar arasındaki bu tür çarpıklıklar öncelikle dine ve gerçek anlamda samimi dindara zarar vermektedir. Öte yandan din adına ortaya çıkan birtakım sahtekâr ve ruh hastası kişilerin saf ve bilgi düzeyi düşük ama gerçek anlamda dinine bağlı kişileri aldatmaları, dindar kesim içerisinde de bu tür akımlara kaymalara veya zihin bulanıklıklarına neden olmaktadır. Söz gelimi Allah ile konuştuğunu, Hz. Peygamber'den rüyada talimat aldığını, melekleri ve cinleri gördüğünü iddia eden bir kısım insanlar, doğrudan dini tahrip ederken dolaylı olarak inanç karşıtı akımlara katkı sağlamaktadırlar. Bir taraftan sahih planda Allah'ın bu dünyada görülmesinin ve Hz. Peygamber'in öldükten sonra tasarrufunun söz konusu olmadığı, meleklerin ve cinlerin ise gaip yani görünmeyen varlıklar olduğu inancı temel kaynaklarda yazılı dururken diğer yandan bunun tam tersi iddialarla ortaya çıkan insanların toplumda itibar görmesi, Müslüman kesimin garip bir çelişki yumağı içinde olduğuna işaret etmektedir. Bu kişilerin iddialarına inananların "Allah dilerse olur! Niçin olmasın?" gibi garip bir mantığa sığınmaları, Allah ile aldatılmaya çarpıcı

bir örnek teşkil eder mahiyettedir. Zira bu anlayış zımnen, iddia sahiplerinin ya Allah'ın iradesinin nasıl çalıştığını bildikleri veya ilahi iradenin onların istekleri doğrultusunda çalıştığı sonucuna götürür.

2. İbadeti Sürekli Kılma

İbadet boyutuna gelince, "Gözden ırak olan gönülden de ırak olur." halk deyişi gereği görünür ve kamusal alandan tamamen çıkarılmış bir dinin sadece zihinsel bir tasavvur olarak sürdürülmesinin söz konusu olmadığıdır. Tarihi veriler ve güncel gerçekler, bu tespiti destekler mahiyettedir. Nitekim geçmişte var olup da görünürlükleri bir şekilde engellenmiş olan dinlerin, yaşaması söz konusu olmamıştır. Bu tespit, insana ait olan kültür, medeniyet ve diller için de geçerlidir. Söz gelimi Endülüs'te görünürlüğü yok edilen kültür ve medeniyetin birkaç tarihi eser dışında nasıl sahnedeki çekildiği tarihi verilerle sabittir.

Öyleyse bir dinin yaşaması için görünürlüğünün ve somut yönünün sürdürülebilir hâlde tutulması ve tahkim edilmesi zaruret arz etmektedir. Burada bireysel planda namaz ve oruç, toplumsal planda ise zekât ve haccın önemi yadsınamaz bir gerçeklik olarak karşımıza çıkar. Namaz ve oruç bireysel planda kişileri bilinçlendirirken zekât ve hac toplumsal planda maşeri vicdanın oluşmasına katkı sağlar niteliğe sahiptir.

Modern zamanlarda ibadet için iki tehlike söz konusudur: Birincisi ibadetlerin tarihi bir gerçeklik olduğu ve bugüne hitap etmediği düşüncesinin gündeme gelmesi, ikincisi ise var olan ibadetlere yenileri eklenerek insanların ibadetlerden bıktırılması durumu. Bu iki tehlike ibadet hayatının gevşemesine ve kişilerin ondan uzaklaşmasına yol açmaktadır. Burada asıl olanın Kitap ve sünnette belirtilen şekliyle ibadetlerin muhafaza edilmesi yoluna gidilmesidir. Buhârî'nin Kitâbü'l-İman'da zikrettiği iki hadis bu konuda bize ışık tutacak niteliktedir. Her iki hadiste mealen şunlar denilmektedir: Din kolaylıktır. Kim dinle mücadeleye kalkışırsa yani dinde zorlamaya başvurur veya dini sırtlamaya çalışırsa bilsin ki din karşısında o kişi yenilgiye mahkûmdur. Çünkü din bir yoldur ve gereklerine uygun bir şekilde o yolda gidilir. O yolda gitmenin gereği ise istikamet üzere olmak ve orta yolu tutmaktır. Dini zorlaştırmak yerine onu sevdirmek gerekir. İbadetler, günlük işleri engelleyici değil, bilakis motive edici; insanların bütün zamanlarını işgal eden değil, sabah, akşam ve gecenin bir vaktinde kısıtlı ve belli vakitleri kapsayan bir eylem bütünüdür.

Öte yandan ibadetler, insanın bela ve musibetler karşısına sabır gücünü artıran ve Allah ile manevi anlamda irtibata geçmesini sağlayan bir fonksiyon da icra eder. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'an'da "Sabır ve dua ile benden yardım dileyin. Çünkü Allah sabredenerle birlikte dir." (Bakara, 2/153) buyurmaktadır. Yine bir çok ayette Yüce Allah müminleri dünyada iman ve teslimiyet noktasında dirençli kılacağını; ahirette ise bu duruşlarını kat kat sevapla mükafatlandıracağını açıkça bildirmektedir. Bu noktada insanın üzerine

düşen, gücünün yettiği kadar sorumluluk altına girmesi, gücünü aşan hususlarda Allah'a sığınmasıdır. Kişinin gücünü ve haddini aşacak bir şekilde ibadet yapmaya kalkışması, bir yandan Allah'ın rahmet hazinesini küçümseme, diğer yandan ise Allah'ı bir nevi zorlayarak bıktırma işine girmesi anlamına gelir. Öyleyse kişiye düşen gücü miktarınca ve Hz. Peygamber'in öğrettiği ve uyguladığı şekilde Allah'a ibadet ve taatte bulunmaktır. Çünkü Yüce Allah'ın rızasını kazandıracak en iyi amel az da olsa sürekli yapılındır. Zaten Kitap ve sünnetin bütünlüğü dikkate alındığında, ibadetin dinde vazgeçilmezliği ve Hz. Peygamber'in uygulamada örnek alınmasının önemi açıkça görülür.

Öte yandan Asır suresinden yola çıkıldığında, dinin sadece kişisel boyutla sınırlı olmadığı, aksine toplumsal boyuta tekabül eden bir yönünün bulunduğu gözlerden kaçmaz. Surede kişiyi hüsrandan kurtaranın bireysel planda iman ve salih amel, toplumsal planda ise hak ve hakikatin diğer fertlere tavsiye edilmesi olduğu vurgulanmaktadır. Bu tavsiyeler içinde bela ve musibet zamanlarında daha bir önem kazanan *sabır*, ilk sırada yer almaktadır. Çünkü insanlar, en çok birbirlerine bela ve musibetlere maruz kaldıkları zamanlarda ihtiyaç duyarlar. Aslında bu tavsiye zımnen Müslümanlar arasında toplumsal bir dayanışmanın ne kadar önemli olduğuna işaret etmektedir. Zaten sahabe asrında toplantıların sonunda bu surenin okunması, bunun önemini anlatmaya fazlasıyla yeter.

Toplumsal dayanışmanın sürekli hale getirilmesinin bir başka yolu ise irşat, infak ve cihat unsurlarını yerli yerine oturtmaktır. İrşat bir bilgilendirici ve bilinçlendirici faaliyet, infak maddi planda bir dayanışma, cihat ise toplumsal savunmanın ve korunmanın adıdır. Ancak başta cihat olmak üzere bu kavramlar çağımızda oldukça yıpratıldıkları ve değersizleştirildikleri için maalesef olumlu anlamda yeterince gündeme gelememektedir. Yardımlaşma adı altında infak faaliyetinin biraz canlandığı görülsede, henüz İslam ülkelerinin yaşadığı bela, musibet ve yoksullukların üstesinden gelecek nitelikte ve nicelikte olduğu söylenemez. Cihat; ekonomik, siyasal veya askerî olarak her tür baskı ve saldırılara karşı, caydırıcı bir yöntem ve savunma aracı iken sadece ölmeye ve öldürmeye aracılık gösterilmesi, büyük bir talihsizliktir. İrşat ise artık camilerle sınırlı kalmış veya oralara hapsedilmiş bir görüntü vermektedir. Bu mekânlarda yapılan irşadın bile niteliği ve niceliği tartışmaya açıktır.

3. Ahlakı Takviye

Bakara suresi 177. ayetin sonunda zikredilen *takva* kavramı ile Cibril hadisinde ifade edilen *ihsan*, aslında bir müminin nasıl ve ne şekilde bir hayat yaşaması gerektiğini anlatan iki temel kavramdır. Takva ile sadece Allah'ı hesaba katarak yani onun korkusunu içinde hissederek yaşamamanın gereği ve değeri vurgulanır. Öyleyse İslam ahlakının temelini, Allah'ın rızasını kazanmanın ve azabından emin olmanın ifadesi olan ihsan ve takva hali oluşturur. Rıza, kişide umut duygularını artırırken Allah korkusu, günah ve yasaklara karşı adeta fren vazifesi görür. Bu ikilinin insanın içindeki karşılığı, irade

ve akıldır. İrade kişide arzu ve istekleri kamçılarken, akıl bunları frenlemeye ve doğru yöne kanallandırmaya çalışır. Öyleyse inançta rıza-korku dengesi, insanın kendi içinde irade-akıl dengesinin kurulmasını gerekli kılar. Aslında insanın fitratı korunmuş olsa bu denge doğal olarak insanda vardır. İnsanın fitrat üzere yaratılması ile İslam düşüncesinde baskın görüş olarak var olan iyi ve kötünün Akıl tarafından anlaşılabilmesi düşüncesi tam da bunu ifade eder. Buna göre mümin, başkasından korkarak değil, yegâne ve nihai yargılama gücüne sahip Rabb'inden korkarak ve O'nu gücendirme endişesiyle hayatını düzenleyen ve sürdüren kişidir. Allah korkusu olmadığı takdirde insanda ikiyüzlü veya çok katmanlı bir hayat tarzı gelişir. Malik b. Nebi'nin dediği gibi müminin camideki hâli ile sokak ve çarşıdaki hali birbirine zıt özellikler gösterir ve adeta çift kişilikli bir hâle gelir. Bu hâl, kişiye o kadar yapışır ki, kendisi ve çevresi bunu artık normal görmeye başlar.

Günümüzde yapılan dindarlık araştırmaları, yüzeysel ve görünene göre yapıldığı için çoğu kere aldatıcı sonuçlar vermektedir. Bu sonuçların yanlışlığının tespiti, çapraz araştırmalarla mümkün olabilir. Nitekim görüntüde dindar görünen bir toplumun, dünyevi veya şahsi çıkarı söz konusu olduğunda tam tersi bir davranış ve tepki gösterdiği görülen bir gerçektir. Bu durumu tespit eden sosyologlar "gösterişçi dindarlık" adında bir kavramsallaşmaya gitme ihtiyacı hissetmişlerdir. Bir müftümüz ise bunu daha içerden bir ifade ile "şov Müslümanlığı" olarak adlandırmıştı.

Ülkemiz veya İslam coğrafyası özelinde düşündüğümüzde dindarlık görüntümüz ile günah ve dünyevi olanı haksız elde etmeye yönelişimiz tam bir çelişki arz etmektedir. Bu gerçek ekonomik veya siyasi kriz zamanlarında tavan yapmakta, fırsatçılık adeta en geçerli akçe konumuna yükselmektedir. Kendisinin dindar olduğunu namazıyla, orucuyla, sakalıyla ve eşinin başının örtüsüyle ifade eden, konuşmaya başladığında hiç yalan söylemediğini beyan eden bir kişinin; makam, mansıp ve maddi çıkarı söz konusu olduğunda, yukarıda sergilediği dindarlıkla taban tabana zıt davranışlar ve beyanlar ortaya koyması, günümüz İslam dünyasının sıradan görüntüleri hâline gelmiştir.

Dindarların bu çelişkileri, dindar olmayan çevrelerin yaşantılarını daha bir tahkim etmekte ve onları dinden ve dinî alandan uzaklaştırıcı bir etken olmaktadır. Günümüzde *deist* veya *ateist* olduğunu iddia eden kişilerin bu yöne gitmesindeki temel etkenlerin dindarlar tarafından sergilenen bu ahlaki çelişkiler olduğu kendi beyanlarından anlaşılmaktadır. Onların bu çelişkileri dindarlar üzerinde sürekli görmeleri kendi ateist ve deist duruşlarını da güçlendirmektedir. *Böylece takva boyutunu yakalayamamış Müslüman kişi, yaşantısıyla doğrudan dine zarar verirken dolaylı olarak da din karşıtı akımların güçlenmesine ve insanların oralara doğru kaymasına katkı sağlamaktadır.*

B. İslam'ın Sahih İmajını Koruma

Hemen her dönemde karşıt çevreler İslam'ın sahih imajını bozmak ve zayıflatmak için her türlü propagandaya başvurmuşlardır. Müşrikler Hz. Peygamber'e yönelik

mecnun, büyülenmiş, kâhin, başkasından aldığı öğreten (İbn Kesir, el-Furkan 25/5 ayetinin tefsiri) gibi birtakım eleştiriler getirmek suretiyle hem Hz. Peygamber'in hem de getirdiği İslam'ın imajını zayıflatmaya çalışırken Yahudi ve Hristiyanlar, İslam'ı kendi dinlerinin tahrif edilmiş versiyonu şeklinde nitelemelerle aynı işi yapmışlardır. Bazı Yahudiler ise bu tür yakıştırmaların işe yaramadığını gördüklerinden olsa gerek kendilerince daha zekice bir gerekçe uydurarak Hz. Muhammed (s.a.s.) Arapların peygamberi iddiasında bulunmuşlardır. Bugün bu kervana modern zamanların moda eğilimleri olan *din karşıtı akımlar* katılmış ve kendilerince İslam'a yönelik imaj yıpratması propagandasına girişmişler ve genelde bütün dinlere yönelttikleri eleştirileri aynıyla İslam'a da yöneltmişlerdir. Yönelttikleri eleştirilerin çoğu eskiden felsefecilerden devşirilenlerin yanı sıra modern bilimin ve teknolojinin ortaya koyduğu mekanik argümanlardır. İleri sürdükleri en etkili kanıt, tek taraflı bir bakışın eseri olan şer problemidir. Çevrelerinde gelişen kötü ve yanlış ne varsa tek taraflı gündeme getirerek tanrının bu kötülüklerle engel olmadığı veya olamadığı, böylesine bir gücü bulunmayan veya kullanmayan bir tanrıya inanmanın gerekli olmadığı düşüncesini dillendirmektedirler. Hâlbuki çevrelerine ve bütün bir evrene daha geniş bir çerçeveden baksalar evrende kötülük kadar hatta daha fazla iyi şeylerin olduğunu görebilirler. Onlar, birtakım sorun yaşayan, bu yüzden de kendinden ve sorunundan başka bir şey görmeyen insanları kullanarak sanki evrenin bütünüyle kötü ve kötülükten ibaret olduğu şeklinde bir yansıtma içine girmektedirler. Dindarların hatalarını ve bozuk davranışlarını dine yüklemek suretiyle, ahlaksız ve tutarsız davranışların dinden kaynaklandığı şeklinde bir saptırmaya sarılmaktadırlar. Öte yandan ahiret inancının insanları dünya için çalışmanın gereksizliğine götürdüğü gibi alakasız çıkarımlarda bulunmaktadır. Kabul etmek gerekir ki bazı dindarlarda görülen davranış bozukluklarının, tutarsızlıkların ve ahlak dışı tutumların onların bu kötü niyetli değerlendirmelerine ve çıkarımlarına malzeme sağladığı da bir gerçektir. Buna göre dini zayıflatın hususların önüne geçme ve din karşıtı akımların gerekçelerinin temelsizliğini ispat noktasında ciddi çalışmaların yapılmasının önemi açıktır. Ancak öncelikli çalışma, Müslüman olmayan kişi veya gruplara dini doğru ve sağlıklı bir şekilde anlatmaktır.

C. Yanlış İslam Algısıyla Mücadele

Bugün bütün dünyada İslam'ın önündeki en büyük engel veya Müslümanların en büyük açmazı, yanlış İslam algısıdır. Bu yanlış İslam algısının oluşmasında maalesef yukarıda sayılan Müslümanların kusurları baş etkindir. Çünkü insanlar dini öncelikle müntesipleri üzerinden tanırlar ve ona göre pozisyon alırlar. Yanlış tavır yanlış algının oluşmasına yol açar, bu da içerden imaj bozulması demektir. İslam'ın yayılmasında kişisel tavır ve davranışlar ne kadar önemeliyse İslam'ın engellenmesinde de bunların aynı oranda öneme sahip olduğu bir gerçektir. Bugün Batı'da İslam bir terör ve vahşet kaynağı ve örneği olarak gösteriliyorsa Selefi veya radikal birtakım Müslüman kişi veya kitlelerin yaptığı kanlı eylemlerin bunda payı büyüktür. Bu kişi veya kitlelerin emperyalistler

tarafından kandırılması, onlar tarafından finanse edilmesi ise Müslüman dünyanın başka bir zaafını ele vermektedir. Bu aşırı grupların yaptıkları vahşeti, emperyalist güçlerin yönlendirmesine veya finanse etmesine sığınarak izah etmek, devletler arası politikada bir geçerliliği olabilir ancak dinî anlamda kolayca kandırılabilen bir müntesip kitlesine sahip olduğumuz gerçeğini ortadan kaldırmaz.

Bunun yanında İslam dışı din ve inanç sahiplerinin İslam'ın imajını bozacak bir propaganda içinde oldukları/olacakları bir gerçektir. Bizim tam da üzerinde durmamız gereken bu gerçek karşısında İslam'ın sahih imajını nasıl tahkim edeceğimizdir. Bunun içe dönük yönünü yukarıda anlatmaya çalıştık, dışa dönük yönü ise biraz daha farklı ve çeşitli olmak durumundadır. Yöntem olarak yine Kur'an ve sünnet uygulamalarından yola çıkmak mümkündür. Mekke döneminde müşriklere, Medine döneminde Yahudiler ve Hristiyanlara yönelik ortaya konan yöntem bizim için belirleyici ve bir fikir verici olabilir. Buna, ilk üç asırda Müslüman ulemanın ortaya koyduğu reddiye edebiyatını da eklemek gerekir. Mezhep farkı gözetmeksizin bütün Müslüman âlimlerin, İslam dışı din ve inançlara yönelik yaptıkları çalışmalar bugünün çalışmaları için örnek niteliğinde görülmelidir.

Bu çalışmaların iki boyutu bulunmaktadır: Birinci boyutu İslam dışı din, inanç ve anlayışları yeterince tanınmak, ikinci boyutu ise bunlara yönelik gerekli savunma ve eleştiriler geliştirmek. Bugün de inanç karşıtı akımlara yönelik yapılacak mücadelede bu iki boyutun gözetilmesi önem arz etmektedir. Bilmediğimiz ve imkânlarını tanıyamadığımız bir hasımla mücadele etmek, baştan yenilgiyi kabul etmek anlamına gelir. O yüzden öncelikle bu inanç karşıtı akımların ne olduğu, hangi kaynaklardan beslendiği, hangi saiklerle insanların bunlara yöneldiği doğru ve açık bir şekilde tespit edilmeden bir mücadele içine girmenin sağlıklı olmadığı bilinen bir gerçektir.

Yukarıda zikredilen çalışma sonucu elde edilecek bilgilerle inanç karşıtı akımların geçersizlikleri ve sürdürülebilir olmadıkları insanlara doğru ve anlaşılır bir dille anlatılması ikinci aşamayı oluşturacaktır. Burada en önemli argüman insanlığın şu anda içinde bulunduğu inanç, güven ve ahlak krizidir. Bu üç krizi besleyen nedenler gerçek dinler ve dindarlar mıdır, yoksa dini ve dindarları zayıflatan inanç dışı akımlar mıdır? Bu sorunun sağlam temele dayanan, etkileyici ve güçlü ifadelerle cevaplandırılması, din karşıtı akımlar karşısında dindarın elini güçlendirecektir.

III. Sonuç

Sonuç olarak bu mücadelede en önemli ilkemiz, "Adalet herkes için, zülüm hiç kimsesizedir." Çünkü Allah adalet ve rahmet sahibidir ve hiçbir kuluna zulmetmez. O, kâfir, isyankâr ve zalimlere karşı adaletiyle; inançlı, erdemli ve zulme uğrayanlara yönelik rahmetiyle muamelede bulunur. Mümin Rabb'inin güzel isimleriyle ahlaklanan, rahmet Peygamberinin güzel davranışlarını örnek alan bir şahsiyettir. Bu yüzden karşısındaki

inançsız bile olsa asla adaletten sapmaz. Bununla birlikte tevazu ve şefkat kanatlarını mümin kardeşlerine yönelik her daim açık tutar. Zira İslam aleyhtarı kesimlerin veya inanç karşıtı kişilerin yaptığı gibi, manipülatif ifade ve argümanlar ortaya koymanın öncelikle İslam'ın ve Müslümanların ahlaki imajını zedeleyeceği bilinmelidir. Bu yüzden, “Ey iman edenler! Allah için hakkı destekleyen ve adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa olan kin ve düşmanlığınız sizi adaletsizliğe götürmesin, bilakis adil olunuz. Bu takvaya daha uygundur. Öyleyse Allah'tan korkun. Gerçek şu ki, Allah yaptıklarınızı bilmektedir.” (Mâide 5/8) düsturu bizim mücadeledeki imani ve ahlaki ilkemiz olmalıdır. Bu ilke ile yola çıkıldığında birçok zorluğun alt edileceği bir gerçektir. Mesele azmetmek, kararlı bir tutum ve tavır içine girmektir. Müslüman için gerisi Allah'a kalmıştır.

Hac suresinin şu ayet mealleriyle konuyu bağlamış olalım:

“Ey insanlar! Size gerçeğe dair bir misal veriliyor, bu misalin üzerinde bir düşünün: Allah'tan başka tapıklarınızın hepsi bir araya gelseler, küçük bir sinek bile yaratamazlar! Hatta bu küçük sinek onlardan bir şey kapıp kaçsa, kaçırdığı o şeyi dahi ondan kurtaramazlar. Gördüğünüz gibi talepte bulunan sizler acizsiniz, o talepte bulunduğunuz putlar da. O inkarcılar, kendilerini ve putlarının acizliklerini anlayamadıkları gibi, Allah'ı da gereği gibi tanıyamadılar. Şüphesiz Allah hem güçlüdür hem de galip gelecek olandır.

Allah meleklerden de, insanlardan da elçiler seçer ve seçmiştir de nitekim. O'nun seçtikleri hakkında ileri geri konuşanları Allah işitmektedir ve görmektedir. Allah onların önlerindeki ve arkalarındaki, geçmişlerini ve geleceklerini de bilmektedir. Çünkü bütün işlerin son mercii Allah'tır ve O'nun bilgisinden kaçırabilecekleri hiçbir yer yoktur.

Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye kapanın, Rabbinize ibadet edin, Allah'ın kullarının faydasına olacak hayırlı işler yapmaya çalışın. Ancak bu sayede kurtuluşa erersiniz. Allah yolunda, gerektiği gibi ve gerektiği şekilde her alanda var gücünüzle mücadele edin. O sizi seçti, size iman ve İslam'ı nasip etti; tıpkı ceddiniz İbrâhim'in dininde olduğu gibi, size din konusunda hiçbir zorluk ve güçlük de yükledi. Nitekim Allah, o zaman da bugün de sizlere “Müslümanlar” adını verdi ki, içinizden seçtiği Peygamber size şahitlik etsin, onun ümmeti olan sizler de insanlara şahitlik edesiniz diye. Öyleyse haydi namaz kılın, zekât verin ve Allah'ın dinine sımsıkı yapışın. Sizi yegâne koruyacak ve kollayacak olan ancak Allah'tır. O ne güzel koruyan ne güzel yardım edendir.” (Hac 22/73 – 78).

Efendim sabır gösterip beni dinlediğiniz için teşekkür ediyorum.

MÜZAKERELER

Prof. Dr. Huriye MARTI (Oturum Başkanı)

Biz de Kıymetli Hocamıza teşekkür ediyoruz. “İnanç Karşıtı Akımlara Karşı İç Bün-yeyi Güçlendirme” başlıklı bu oturumda müzakerelere geçiyoruz. Ancak ben söz isteyen hocalarımıza fırsat tanımadan önce, Din İşleri Yüksek Kurulu Üyemiz Sn. Hüseyin YILMAZ Hoca’mızın söyleyecekleri var, sözü kendisine bırakıyorum, buyurun hocam.

Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ

Teşekkür ediyorum hocam. Çağfer Hoca’mıza biz de teşekkür ediyoruz. Değerli Hocalarım, şimdi bu başlığımızdan anlaşıldığı üzere, “İnanç Karşıtı Akımlara Karşı İç Bün-yeyi Güçlendirme” konusu aslında bildiriden bağımsız olarak da ele alınacak bir konu idi. Ancak biz şöyle bir bildiri çerçevesinde yine bu konuyu da değerlendirelim diye düşündük. O bakımdan biz burada aslında bildiriye müzakere etmekten çok konuyu müzakere edelim diye bir hatırlatmada bulunmak istedim. Çünkü bu konu çerçevesinde sizlerin önerileri, bizler için çok önemli. Dolayısıyla bildiriye müzakere etmek için belki hocalarımız söz istediler, aldılar, alacaklar, yani isim verdiler. Bunun dışında doğrudan doğruya bu konu çerçevesinde bizlere öneri sunmak isteyen arkadaşların da önerilerini alabilirsek bize yol haritası olması açısından önem arz ediyor. Bunu belirtmek istedim. Teşekkür ediyorum hocam.

Prof. Dr. Huriye MARTI

Ben teşekkür ediyorum hocam. Aslında benim de bu oturumun açılışında söylediğim gibi teorik olan zemini pratiğe nasıl dökebiliriz ve bu inanç karşıtı akımlarla mücadelede Diyanet İşleri Başkanlığının üzerine düşen bir görev varsa gençlerimizin bu konuda uyarılması, uyandırılması, toplumda bir bilinç oluşumu için Başkanlığımızın yapması gerekenler varsa bu oturum ve bundan sonraki oturumlarda tam da bunun konuşulacağını söylemiştim anımsarsanız. Dolayısıyla hocalarımızdan, kıymetli katılımcılarımızdan, önlemler ya da çözümler konusunda bilhassa yüzü pratiğe dönük teklifler alalım arzu ediyoruz. Sanırım zaten Çağfer Hoca’m da aslında metne çok bağlı kalmadan irticali olarak konuştular ama metninde birtakım önerilerden bahsettiler. Çünkü konuyu açtığı nokta da hocamızın, ilk İslam toplumlarının, karşılaştıkları farklı sapkın akımlara

karşı ne şekilde mücadele yöntemleri geliştirdiği noktasıydı. Onlara benzerlikler ya da farklılıklarla bugün biz ne yapabiliriz konusunu müzakereye açıyorum. Öncelikle sözü Doç. Dr. Ülfet Görgülü Hoca Hanım'a veriyorum. Buyurun hocam.

Doç. Dr. Ülfet GÖRGÜLÜ

Hocalarımızı hürmetle selamlıyorum. Sunumundan dolayı hocamıza da teşekkür ediyorum. Dünden bu yana konumuz gençlerin inanç problemleri idi. Özellikle gençler üzerinden meseleye yaklaşıldı ve zaman zaman da gençlerle ilgili epeyce yargı cümleleri kuruldu. Açıkçası gençlere söz hakkı doğduğunu düşünüyorum. Gençler içerisinde gerçekten adalet duygusu oldukça gelişmiş ve meselelere bu noktadan yaklaşanlar söz konusu. Dolayısıyla tepkiselliklerinin arka planında böyle bir duygunun var olduğunu da görmek gerekiyor. Ciddi anlamda zihin sancısı çeken gençlerimiz var.

Sunumları dinlerken mesela oğullarım burada olsalardı ve yaptığımız müzakereleri işitselerdi acaba onlar ne söylerdi, meseleye nasıl yaklaşırlardı diye, bunu da kendi içimde sorguladım iki gün boyunca. O açıdan şöyle bir önerim var: Bu toplantının akabinde gençlerimizi bir araya getirip konunun direkt muhatabı olarak onları dinlemeyi teklif ediyorum. Yani kendisini deist, ateist, nihilist olarak nitelendiren ya da her ne isim altında olursa olsun; ister bunu protest bir tavır olarak ortaya koysun, ister gerçekten felsefi anlamda bu işin sancısını çekerek o noktaya varmış olsun, bizim bu gençleri dinlememiz gerektiği kanaatindeyim. Öte yandan toplumsal hayatın içinde, okul, arkadaş çevresinde, girdiği sosyal ortamlarda, bu anlayış sahibi gençlerle bir arada olan, iletişim içinde olan çocuklarımız var. Bunların bu iletişimde nasıl bir yol haritası izlemeleri gerektiği yönünde rehberlik edebilmemiz adına böyle bir çalışmanın yapılması faydalı olacaktır.

Bir başka husus, dün Vejdi Bilgin Hoca'mızdı sanıyorum, ateizme düşme riski taşıyan gruplardan bahsederken, bunlardan birinin de yoğun din eğitimi alan ya da din eğitimi süreçlerinde travmaya maruz kalan gençler olduğunu ifade ettiler. Bu anlamda yatılı kursların ciddi olarak mercek altına alınması gerektiğini ifade etmek isterim. Bu çocuklara nasıl bir eğitim veriliyor? Kurslardan mezun olduktan sonra farklı mecralara savrulanlar, kaybettiklerimiz oluyor mu? Varsa şayet neden kaybediyoruz? Gençlere çışkımadan önce burada kendimizi de sigaya çekmemiz gerekiyor. Onların kaybında bizim ihmalmemiz, eksikliğimiz nedir? Bununla ilgili de bir özeleştiri yapmak durumundayız.

Diğer bir konu, belki Millî Eğitim Bakanlığının himayelerinde olabilir, liselerde ve imam-hatip liselerinde gençlerin itikadî meselelerle ilgili sorularını ve sorunlarını ortaya koyacak bir anket çalışması yapılmış mıdır ya da yapılması düşünülür mü? Böyle bir çalışma, lise ve imam-hatip lisesi öğrencilerinin itikadî konulara yaklaşımını da ortaya koymasından anlamlı olabilir. Bizim hem gençlerle yapacağımız çalıştaylar hem anketlerden elde edilecek veriler doğrultusunda, son bir önerim bu kıymetli heyetin de desteklerini alarak, bu gençlerin sorularına cevap olacak, sorunlarına çözüm üretecek çalışmaları ivedilikle yapmamız. Bunlar yayın faaliyetleri de olabilir. Mesela internette ateist sitelerde dolaşan Kur'an'ın bazı ayetleri veya çelişiyor gibi görünen hadislerin

üzerinde yoğunlaşan sorular var. Yine ciddi anlamda tartışma mevzusu olan İslam'da kadın konusu var. Bu ve buna benzer konularla ilgili soruların az, öz ama tatmin edici anlamda metinler üretilerek cevaplanması, çarpıcı kısa videoların çekilmesi ve bu içerikte bir web portalının hazırlanmasını Başkanlık olarak düşünür müyüz, diyerek sözümü bitirmek istiyorum. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Huriye MARTI

Biz teşekkür ediyoruz hocam. İkinci olarak söz almak isteyen Prof. Dr. Hasan KAPLAN Hoca'mız, buyurun.

Prof. Dr. Hasan KAPLAN

Çok teşekkür ediyorum. Ben de işin pratiğine değinmek istiyorum. Şimdi birkaç öneri hazırladım ama başka şeyler de söyleyeceğim.

Öncelikle bir kere alan araştırması böyle çok boyutlu makro, mikro düzeyde ve boylamsal bir şekilde alan araştırması yapılması lazım. Burada üniversiteden çok sayıda hocalarımız var. Bir hocam dedi ki, "Bu sizin göreviniz." Haklıdır. Din sosyolojisi, din psikolojisi alanlarındaki hocalarımızın bu konuda kapsamlı bir araştırma yapması gerekiyor ki bunun bir kere iyi bir fotoğrafını çekelim. İyi bir fotoğrafını çekmeden biz bu konuya nasıl yaklaşacağımızı, nasıl adlandıracağımızı dahi şu an bilemiyoruz yani dinî savrulma mı diyeceğiz, dinî ilgisizlik mi diyeceğiz, deizm mi diyeceğiz? Hakikaten bu konuda kafamız karışık. Dolayısıyla bu fotoğrafa ihtiyacımız var, bu bir.

İkincisi, ben Çağfer Hoca'mın değindiği yerden almak istiyorum birazcık, bir noktaya değindi. Tenzih ve teşbih konusuna değindi. Tenzihin bir uçta deizme ulaşabileceğini söyledi. Teşbihte, orada da asıl problemin antropomorfik tanrı tasavvurunun sınıırım altını çizmek istedi ki çok önemli, çok hassas bir nokta. Dün de ben bu konuya kısaca değinmek istedim. Yani deizmi tartıştığımız kadar, teizmi de tartışmamız lazım. Teizmdeki bu antropomorfik içerik, bu düşündüğümüz, problem olarak gördüğümüz birçok şeyin arkasında bu antropomorfik insan biçimli tanrı anlayışı var. Aşırı teşbih içeren tanrı anlayışı var. Bunun da tashih edilmesi gerekiyor veya bunun üzerinde açılımlar yapılması gerekiyor. Önem verdiğim bir diğer nokta da hocamın sonuç kısmında dile getirdiği gösterişçi, yüzeysel, ezberci, ahlaki etkisi olmayan dindarlık mevzusu. Şimdi ben size bu dindarlığın psikolojik olarak ortaya çıkışının hikâyesini anlatmak istiyorum. Yani gerçekten böyle bir problem var ve bu dindarlık ortaya nasıl çıkıyor? Bu görşelliği ön plana çıkararak, gösterişçi, ritüelci, ahlaki tabanı olmayan, eleştirdiğimiz bu dindarlık nasıl ortaya çıkıyor? Bunda da çok fazla vaktinizi almadan kendi inanç geleneğimizdeki iki kavram üzerinden gitmek istiyorum. "Fıtrat ve fetret" kavramlarının altını çizmek istiyorum. Fıtrat derken bireyi, bireyin biyolojik doğasını kastediyorum ve psikolojii kastediyorum. Fetret derken de toplumu, bireyin içinde doğduğu toplumu, toplumsal yapıyı kastediyorum ve bir de inanç krizi kavramını gündeme getirmek istiyorum. Yine hocam da bir inanç krizinden bahsetti ve kelamın ortaya çıkışı o da ilginç bir nokta. Bence

şu anda da biz böyle bir inanç krizi yaşıyoruz. Bakalım nasıl bir sonuç doğuracak bu. Dün, Kemal ÖZTÜRK Bey'in dediği gibi acaba nelere gebe dir bu inanç krizi? Bence bunun da üzerine düşünmemiz gerekiyor. Ben; fitrat ve fetret üzerinden hareket ederek yine dünkü altını çizdiğim insanın doğan, büyüyen, gelişen, değişen ve dönüşen bir varlık olduğu gerçeğine dikkatlerinizi çekmek istiyorum ve bu doğası gereği insan hem biyolojik olarak, hem psikolojik olarak, hem duygusal olarak, hem de ruhsal olarak gelişir, değişir, dönüşür ve olgunlaşır. Bunu her birimiz biliyoruz ama bu değişim, gelişim ve dönüşüm süreci sancılıdır. Doğumlar sancılıdır ve bir fetret süresi içerir kimlik gelişiminde. Bu konuda yapılan çalışmalar gösteriyor ki insan bir aşamadan bir diğer aşamaya geçtiği süre içerisinde çeşitli duraklamalar ve aralar, geçiş süreçleri vardır ve biz bu geçiş süreçlerine kriz diyoruz. Bu süreçler, bu geçiş süreçlerine ben fetret diyorum. Bireysel anlamda fetret sürecidir. Eğer bu süreç, bu kriz sağlıklı yönetilirse, krizler de hem bir fırsat içeriyor hem de bir risk içeriyor. Her krizin böyle bir tarafı var. İki boyutlu, iki tarafı keskin bir kılıç gibidir. Eğer biz bu süreci Diyanet olarak, ilahiyat camiası olarak, imam-hatipler olarak, din eğitimi olarak sağlıklı idare edersek fırsat olarak, demin hocamın şikâyet ettiği o probleme düşmeden yani görsel bir dindarlıktan ziyade, taklitten tahkike geçmiş kişi, birey kendisine öğretilen inancı o fetret döneminde içselleştirme fırsatı bulur. Onu kimliğinin bir parçası yapma fırsatı tanımamız lazım. O sürece itina etmemiz lazım ki birey, çocuklarımız o inancı kendisinin, kendi kimliğinin, kişiliğinin bir parçası hâline getirsin ama risk nerede? Biz bazen din eğitimi adına, yoğun, baskıcı dindarlık ve yoğun din eğitimi; hatta buna ben bir şey daha eklemek istiyorum, biraz tehlikeli bir ifade olacak ama bilmiyorum hocalarımız bunu tartışabilir. Nasıl ki erken cinsellik problemse, erken dinsel de problemdir. Bıkkınlığa sebebiyet verir. Yani din eğitiminin belli bir ölçüsü, hassas ölçüleri olması lazım. Bunu da pedagojiden, psikolojiden, sosyolojiden istifade ederek yapmamız gerekiyor. Bunlara dikkat etmediğimiz zaman yoğun görselliği, ezberciliği, taklidi ön plana çıkararak bir dindarlık, din eğitimi veriyoruz ve sonuçta da karşımıza böyle memnun olmadığımız ham hormonlu dindarlık çıkıyor. Durum bundan ibaret. Dolayısıyla bu süreçlere dikkat etmemiz gerekiyor. Fitratın yasalarına yani dinin fitrattaki hazır oluşuna ehemmiyet gösterip, birey din eğitimine ne zaman hazır, ne zaman istiyor, ne zaman hazır değil? Bunları dikkate aldığımızda önemli bir ölçüde bugün konuştuğumuz bu problemlerin kısmen belki üstesinden geleceğiz. Ben şimdilik bu kadar söylüyorum. Teşekkür ediyorum dinlediğiniz için.

Prof. Dr. Huriye MARTI

Biz teşekkür ediyoruz hocamıza. Metin ÖZDEMİR Beyefendi, buyurun.

Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR

Sayın Başkanım teşekkür ediyorum. Çağfer Hoca'ma da öncelikle teşekkür ediyorum. Çok geriden başlayarak günümüze kadar geldi. Kelam ilminin tanımından hareketle bir katkı sunmak istiyorum:

الكلام علم يقتدر معه على إثبات العقائد الدينية، بإيراد الحجج ودفع الشبهة

Şimdi iki tane görevi olduğunu görüyoruz bu tanımda kelamın. İspat yani dinin inanç esaslarını tespit etme ve bu inanç esaslarına yöneltilen şüpheleri, itirazları, karşı kanıtları ortadan kaldırma, bertaraf etme. Aslında günümüzde bugün deizm, ateizm, agnostisizm başlıkları altında tartıştığımız itirazlar, dinî anlamda karşı muhalefet hareketi bizzat Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde başlamış ve bu hareketlere karşı bizzat Kur'an kendisi cevap vermiştir.

Şimdi mesela Hz. Peygamber'e (s.a.s.) işte Kur'an-ı Kerim'i, siz kendiniz uyduruyorsunuz, bunu bir yabancıdan alıyorsunuz diye müşrikler itirazda bulundular. Bugün de deistlerin itirazı nedir? "Kutsal kitabın sahilliği, bir peygambere kitap gönderildi mi gönderilmedi mi?" bağlamındaki bilgilerin güvenilirliğinedir. Bu itirazlara Kur'an cevap vermiş ve geleneğimizde de bir İ'câzü'l-Kur'an geleneği oluşmuştur. Bu bağlamda Kur'an'ın bir mucize olduğu hatta bu, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) nübüvveti için de bir delil olarak kullanılmıştır.

Diğer taraftan geleneğimizde, Berâhime ve Sümeniyye gibi yabancı gruplar tarafından yapılan itirazlara bir cevap verme bağlamında peygamberlik müessesesine dair "Delâilü'n-Nübüvve", "İsbâtü'n-Nübüvve", "Huuceü'n-Nübüvve" gibi eserler ortaya konulmuştur.

Bu tarz bir gelenek aslında, Çağfer Hoca'm belki orayı atladı veya unuttu, başlangıçtan itibaren var. İşte ben bugün de aynı geleneğin, günümüzün şartlarına uygun bir şekilde yeni bir metot ve üslupla, özellikle iletişim teknolojisi alanındaki gelişmelere bağlı olarak yeni açılımlara da dayanmak ve bunları kullanmak suretiyle devam ettirilmesini ve okul öncesi eğitimden eğitimin en yüksek kademesine kadar, gerekli üslubu ve yöntemi kullanarak bunların yeniden anlatılması ve izah edilmesi gerektiğini düşünüyorum. Özellikle küçük çocuklar tabi ki resimlerden, çizgi filmlerinden çok etkileniyorlar. Mesela Müslümanların ben gerçekten ya konuyu önemsemediklerinden ya da bunun etkisinin farkına varmadıklarından bu alana çok fazla eğilmediklerini görüyorum. Yani bugün bizim aslında hukuk, ahlak ve sanat alanında geri kalışımız, bu alandaki bıraktığımız boşluğu dolduran taraflara gençlerimizin, çocuklarımızın yönelmesine neden oluyor ve onlar günümüzde en fazla da sanat aracılığıyla çocuklarımızı çalışıyorlar. Bu konuda bir açılım sağlamamız, sanat alanında bir başarı, bir farkındalık ortaya koymamız gerektiğini düşünüyorum. Yani sanatı kullanarak dini anlatmamız gerektiğini düşünüyorum. Sadece böyle düşünce planında, fikir planında, işte teoloji ve felsefe planında konuyu karşı tarafa aktarmak tabiki önemli ama bunun yanında bu tür araçları, enstrümanları da kullanmamız gerekir. Bizim hukuk alanında, ahlak alanında bıraktığımız boşluklar ve oluşturduğumuz çelişkiler insanları farklı alanlara yönlendiriyor ve insanlar "Acaba hakikat başka tarafta, bu konuda daha iyi ürünler ortaya koyan insanlar tarafından mı?" diye oraya yöneliyor.

Bunun yanında, bir de, Aydın Hoca'm bazen işaret ediyor, cesaretimiz var mıdır bu alanda, meseleyi biraz daha ileriye götürmek ne kadar doğrudur onu bilemem ama içimizde mutlaka vardır. Ateistlerin, deistlerin, agnostiklerin sitelerine, web sayfalarına girdiğiniz zaman orada hakikaten çarpıcı, sarsıcı sorular var. Gençlerimiz, hatta dindarların çocukları, belki benim çocuklarım da bu sitelere giriyorlar ve o sorularla karşı karşıya geliyorlar. Eğer yüreğimiz elveriyor, cesaretimiz ve bilgi birikimimiz, üretimimiz bu konuda bize bir avantaj sağlıyorsa, bu konuda kendimizi yeterli görebiliyorsak o sorularla da yüzleşmemiz gerekir diye düşünüyorum. Ancak genelde biz başımızı kuma gömüyoruz bu konuda, bunun da arkasında yatan psikolojik ve sosyolojik nedenler mutlaka vardır. Bunların ayrıca tabi tartışılması gerekir ama bu da önemli. Bu sitelerdeki sorular, hanımefendinin az önce işaret ettiği o gençlerin kafasını çalan ve onları yanlış eğilimlere götüren en önemli etkenlerden bir tanesi bu. Hatta ben bazen espri yapıyorum, diyorum ki "Ya, bir deccaldan söz edilecekse bugün bunun ben internet olduğunu düşünüyorum". Çünkü bir ateistin sitesine giren bir çocuk alt yapısı yoksa, dinî bilgisi yoksa Kur'an tasavvurunu, peygamber tasavvurunu bir anda kaybedebilir. Bir deistin, agnostik'in sitesine, web sayfasına girip oradaki sorularla yüzleşen çocukların alt yapısı olmadığı zaman bir anda sarsılabilir, bunalıma girebilirler. Tabi çoğumuz bunu önemsemiyoruz veya benim görebildiğim kadarıyla farkında değiliz. Bunlara dikkat çekmeyi istedim.

Geçmişte, daha önce de dile getirildi, bu beni şaşırtıyor, işte "Din karşıtı bu akımların sorularını, şunlarını, bunlarını gündeme getirirsek biz bunların propagandalarını yapmış oluruz," falan. Şimdi, Cağfer Hoca'm da çok iyi bilecektir, Kâdî Abdülcebbar'ın "*Tenzî-hül-Kur'an anîl-Metâin*" değil mi hocam? Kur'an'a yöneltilen eleştirileri adam, Hicri 415'tir vefatı Kâdî Abdülcebbar'ın, 4. ve 5. asır yaşadığı dönem itibarıyla, demek ki buna ihtiyaç hissetmiş. O dönemde de Kur'an-ı Kerim'e çok ciddi manada yöneltilen eleştiriler var, bu eleştirileri hiç de böyle bizim gibi düşünmeden, tek tek ayet ayet ele almış ve bununla ilgili bir eser yazmış adamcağız. Arkasından yetmemiş nübüvvet müessesine yöneltilen eleştirileri çok ciddiye almış, hem Şia tarafından gelen eleştirileri hem de Berâhime gibi işte onların döneminde "zındık" diye ifade edilen gruplar tarafından yöneltilen eleştirileri son derece ciddiye alarak tek tek cevap vermiş ve "Delâilü'n-Nübüvve", "İsbâtü'n-Nübüvve" gibi, "Huvecü'n-Nübüvve" gibi nübüvveti ispat eden eserler kaleme almıştır.

Şimdi, biz öncelikle dinin amacını çocuklarımıza, gençlerimize anlatmalıyız yani deizmden, teizmin farkını yani kitabı, peygamberi olan bir dine inanmanın farkını anlatmalıyız. Ancak bunun yapılabilmesi için de öncelikle kitabın ve peygamberin hak olduğunun, gerçek olduğunun, bir temelinin, bir rasyonel akli temelinin de karşı taraftaki muhataplarımızın zihninde olması gerekir. Onun için de bir "rasyonel teoloji" veya "kelam" artık ne dersek diyelim, olması gerekiyor. Bu bağlamda da bizim çok ciddi günümüze, günümüzün şartlarına uygun çalışmalar yapmamız gerektiği kanaatindeyim.

Saniyorum bu konuda bizim bir açmazımız, bir yetersizliğimiz veya önem vermemişliğimiz var. Bunları hatırlatmak istedim. Teşekkür ediyorum efendim.

Prof. Dr. Huriye MARTI

Biz teşekkür ediyoruz kıymetli hocam. Şimdi sözü Prof. Dr. Aydın TOPALOĞLU Hoca'mıza veriyorum, buyurun.

Prof. Dr. Aydın TOPALOĞLU

Teşekkür ediyorum arkadaşlar.

Aslında müzakere için hazırlanmıştım, o kâğıtları kenara bırakıyorum ama orada da bir husus var yine Cağfer Hoca'mla ilgili. Bana göre bu da çok ciddi bir problem, bizim konuştuğumuz konularda, tabi hocam kelamcı olduğu için belki çok emin, işte “Kur'an'da Allah var mı, yok mu?” tartışması yok diyor, bulunmuyor diyor. Aslında ben de bazen o kanaatte gibiyim ama hocam bizim bir yanlısımız da bu, çok eminiz ve çok güveniyoruz kendimize ki aslında bence bir yanlış saptama bu. Kur'an'daki bütün iman ayetleri, inanç ayetleri hepsi aslında konuyla ilgili. Kaldı ki Yasin suresindeki o, hani **قُلْ** **يُحْيِيهَا الَّذِي أَنشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ** diye devam eden bir ayet-i kerime, kemik ufalıyor falan çok ilginç, enteresan benzetmeler, betimlemeler var Kur'an'da. Dolayısıyla inançla ilgili; bu inanç öteki dünya olabilir, Allah Teâlâ olabilir. Aslında tam merkezinde yani zaten bu amaçla geldi. Şimdi bunu niye söylüyorum? Biz, çoğumuzdan, çocumuzdan, eşimizden, dostumuzdan veya ne bileyim zaten kendimizden eminiz, fakat şunu kaçırıyoruz, inanç konusu arkadaşlar. Bizim için hayati bir şey doğru, öyle büyüdük, öyle yetiştik ve şu anda öyle konuşuyoruz hatta konuşmaktan da korkuyoruz çünkü cehenneme gideceğiz. Ancak başkaları için bir kulüp değiştirme gibi hatta ondan daha kolay, çok da dert etmiyor yani rahatlıkla kendini kaptırıp değiştirebiliyor ve ne bileyim başka bir akıma geçebiliyor.

Bu bir tarafa, şimdi diğer konuya gelince, bir örnekle ben hemen çabucak anlatmaya çalışacağım.

İstanbul'dayım ama Ankara'dan görüştüğüm bir ailenin çocuğu var, daha doğrusu aile beni aradı, buna benzer çok örnekler var tabi, sizler de herhalde illa ki karşılaşıyorsunuz, sağımızda solumuzda oluyor bunlar. Kadıncağız aradı bir akşam bir hocamın aracılığıyla, “Aydın Hoca'm görüşebilir miyiz?”, “Görüşelim.” Konuştuk telefonda. İlk cümle şu, “Hocam beni bağışlayın, ben aslında laik bir insanım.” Herhalde çok dindar olmadığını söylemeye çalışıyor. “Buyurun.” dedim, “Lütfen, ben iki aydır, üç aydır uyuyamıyorum, uyku gözüme girmiyor” falan diye böyle bir giriş yaptı. “Olayı ne peki?” “Hocam, kızım tutturmuş, ‘Ben ateistim.’ diyor. Ne yapacağız?” dedi. Sanki biz bir şey yapacağız hemen, elimizde böyle bir aspirin veya bir şey varmış gibi. Aslında kadıncağız çok iyi niyetli, sanıyor ki bizler, işte ilahiyatçılar, Diyanet mensupları hemen çözeceğiz. Kadın o can havliyle aramış, tabi ben takdir ettim yani sağ olsun, var olsun en azından bir arayışta, uyuyamıyor, bunu dert ediyor, diye. Günler geldi geçti, çok görüştük konuştuk; bir ayrıntıyı vereyim arkadaşlar, çocuğun yaşı o zaman 14 idi, şu an herhalde 15 olması gerekiyor; çocuk aslında bir moda türüne kendini kaptırmış. Çocuk aslında özgürlükçü

gereklemlerle bu işe giriyor; bir internetten tanıştığı müzik kulüpleri, yurt dışı kulüp bağlantıları var, bilmiyorum bizim Diyanet'in böyle interneti takip eden, bu tür zararlı faaliyetleri takip eden bir birimiz var mı? İnşallah vardır değerli hocam, çocuk kendini kaptırdıktan sonra konumunu, pozisyonunu böyle bir felsefi şeyle temellendirmeye çalışıyor. Sorum şuydu çocuğa, seni anlıyorum, anlamaya çalışıyorum, peki sorun ne, derdin ne veya niçin böyle bir karara vardın? Kötülük problemi işte, cevabı "Hocam kedi niye ölüyor, köpek niye ölüyor, bebekler niye ölüyor, insanlar niye ölüyorlar?" Şu anda bu akımlara yönelik gençler, ergenler arasında bilimsel gerekçe ile değil yani bilimsel problemler daha yetişkinlere yönelik, üniversite düzeyine ama bu ergenler seviyesinde kötülük problemi, savaşlar, acılar, kanlar, dertler veya Allah muhafaza işte annesinin kanser olması, babasının bilmem sakatlanması gibi, bunlar direkt çocukları çarpıyor ve direkt sorguluyorlar. Eğer yeterli bir çevresi de yoksa bunlar rahatlıkla da kopabiliyorlar ama "ateizm" kelimesini kullanmayabiliyorlar, çünkü o kelime olumsuz bir kelime. Her yerde söylenmiyor, bunu zaten ben de bazen söyleyemiyorum, mesela bazen çalışırsun soruyorlar, ne çalışıyorsun? Şimdi ateizm de diyemiyorum, teizm de diyemiyorum, çünkü negatif bir kelime, rahatsız eden bir kelime, doğru. Burada şunu söyleyeceğim, arkadaşlar din karşıtı akımlardan hiçbiri "Ben ateistim." diye ortaya çıkmıyor, çıkmaz da; hiçbir kötü de zaten ben kötüyüm diye ortaya çıkmaz yani iyi formda çıkar. Şeytan da öyle herhalde, şeytan da bize, "Ben şeytanım." diye yaklaşmıyor, farklı bir biçimde kendini gösteriyor herhalde.

Şöyle bir tasnif yaptım hemen kısaca arz edeyim: İçeriden gelen karşıt akımlar var, dışarıdan gelenler var. Dışarıdan gelenler zaten çoğumuzun bildiği, ben oraya girmeyeceğim, işte misyonerlikler var, efendim ateist grupları var veya farklı din grupları var. Onlar zaten bilinen şey ama hemen vaktimi diğer gruba ayıracağım, bir de arkadaşlar içeriden gelen gruplar var veya içeriden karşıt sorunlar var. Mesela bu üniversite gençliği, kendilerini işte bir kulüplere atıyor, işte bazen bu felsefe kulüpleri oluyor, hümanist kulüpler oluyor, feminist kulüpler oluyor, çevreci kulüpler olabiliyor, barışçı olabiliyor veya mistik akımlar var. Mistisizm sadece bizdeki tarikatçılar değil, hatta Yunus Emre'yi, Mevlânâ'yı kullanarak o formda da çok inanılmaz tahripkâr şeyler öğreten gruplar var. Mevlânâ'yı kapıya asıyor, Rûmî diyor ama içeride o kadar çok başka şeyler var ki!

Siyasi kulüpler var, hayvansever kulüpler var şimdi burada, içerideki bu kulüplerin birçoğu sayın hocam bana göre, içerisine bizim girmedikimiz, giremediğimiz veya kapısından döndüğümüz yerler. Ama orayı dolduran çok okumuş, yetişmiş, dil bilen, kültür bilen gençler; mesela dans kursları diyor, müzik kursları diyor, şimdi biz çoğumuzu belki ihmal ediyoruz, seviyoruz ama dans kurslarına bizim gencimiz, çocuğumuz gidiyor. Tabi gidecek ama bakıyorsunuz iki ay sonra çocuk başını açmış, sakallı sakalını kesmiş, cumayı aksatıyor; demek ki onu orada kafalayan şeyler var.

Şimdi burada, Diyanet'imize benim teklifim veya niyetim, sadece cami veya imam hatip olarak görmeyelim bu problemi. Kendi içerimizde veya bünyemizde herhalde, illa ki vardır beni mazur görün cahilliğimi, gençler için özel kulüpler, gruplar kuralım. Belki

sakalsız olabilir, daha dünyevi gözükebilir bu öğrencilerimiz, belki ben hemen hocayım demesinler ama bir ajandaları olsun, ne yapacaklarını bilsinler. Özellikle üniversite camiasındaki bu farklı fikirler, feminizm, hümanizm; şahsen ben fikrimi söylüyorum, hümanizm kelimesi beni rahatsız etmiyor, çok da değerli bir kelime, hakikaten çok farklı kültürlerde ezilen, ezen gruplar var. Bizim camialarda bu hümanist kelimesi, feminist kelimesi maalesef çok olumsuz çağrışımlarda bulunuyor ve hemen baştan reddediyoruz ama birileri öyle görmüyor ve öyle anlatmıyorlar, bunları kullanıyorlar, çünkü cazip kelimeler ve oraya giden çocukların kafalarını yıkıyorlar. Zaten iki sene, üç sene sonra bu çocuklara artık konuşacak bir şey kalmıyor ve maalesef kaybedebiliyoruz.

Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Huriye MARTI

Evet, hocamıza biz de teşekkür ediyoruz.

Şimdi, Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı Sayın Dr. Yunus KELEŞ Beyefendiye mikrofonu veriyorum.

Dr. Yunus KELEŞ

Hazırnu saygı ile selamlıyorum. İbn Haldûn'un bir sözü ile başlamak istiyorum. İbn Haldûn der ki, "*Tarihî olaylar, suyun suya benzediği gibi birbirine benzer ama şartlar, haller, durumlar, vakıalar ve sahneler değişebilir.*" yani motifler, platformlar. Bu manada, aslında çok eskiden beri bu deizm, ateizm meseleleri tartışılmış, konuşulmuş; mesela "وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ" ayet-i kerimesine baktığımız zaman, Yahudi deistleri anlatıyor, yani bunlar "إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيَّ بَشَرًا مِنْ شَيْءٍ" yani Allah'ı tanıyorlar, kabul ediyorlar ama Allah'ın bir şey indirmedini söylüyorlar, bir vahiy indirmedini söylüyorlar. Bunun üzerine gelmiş bu ayet-i kerime, bunlara bir cevap olarak.

Yine Dehriler ile ilgili ayetler var, malumunuz, bu meyanda bizim bu tartışmalar günümüze geldi ama biz çok böyle müstesna veya çok mükemmel bir İslam toplumu aramakla aslında büyük bir hata yapıyoruz. Neden? Çünkü bir Uhud Savaşı'nda 1000 kişilik Müslüman ordusuna karşılık 300 kişilik münafık kesim var, ayrılıyor yani bir İslam toplumunda bir nifak hadisesini, vakiasını görmemiz lazım. Bir Moskova'da ya de New York'ta işte neresiyse burada bir nifak hadisesi aranmaz. Nerede aranır nifak hadisesi? İstanbul'da, Şam'da, Bağdat'ta, Mekke'de aranır. Bu bir gerçektir ama o zamanki Müslüman olan, akın akın İslam'a gelen insanlar bunlara bakarak gelmediler İslam'a. Kime baktılar? Dini gerçek anlamda temsil eden örnek insanlara bakarak geldiler. Bu manada, din gönüllülerinin veya din görevlilerinin yani bizlerin temsil kabiliyeti çok büyük önem arz ediyor.

Somut bir örnek olarak şunu söylemek istiyorum, bizim Diyanet'in etrafında üç tane büyük üniversite var. Hacettepe, ODTÜ ve Bilkent Üniversiteleri. Burada 120 bin öğrenci var, bunlar Türkiye'nin beyni fakat şu ana kadar Başkanlığımızın, bu öğrencilere yönelik faaliyetlerinin yeterli olmadığını görüyoruz. Yani dişe dokunur bir platform veya bir kulüp

oluşturamamışız. Hani eskiden “İlcâmü'l-Avâm an İlmi'l-Kelâm” meselesi vardı ya, artık bu sosyal medyayla bunu yürütmemiz mümkün değil, yani iki tane ateist sorusuyla insanların beyni zehirlenebiliyor, karışabiliyor, teşvişe düşebiliyor. Bunların ciddi anlamda işlenmesi, hem medyada hem televizyonda, hem de gerekirse bu tür kulüp platformlarında yoğun olarak işlenmesi lazım; ortaya çıkmamız lazım.

Bir de, imtihan sırrından bahsedilmişti, onunla ilgili bir şey söyleyeyim bitireceğim hemen. Eski kavimler kemikleri, etlerinden taraklarla ayrılırken “Bize tanrı bunu niye reva gördü?” demiyorlardı. Ya da Firavun, Yahudilerin çocuklarını kıştır kıştır keserken, “Tanrı bizi niye görmüyor, niye bunu reva gördü?” demiyorlardı ya ne diyorlardı, “Allah'ın yardımı ne zaman?” diyorlardı. Şimdiki imtihan sırrı da aynı şekilde devam ediyor. Tamam, birçok olumsuz şeyler oluyor, bunlar oluyor evet ama bunları kim yapıyor, zalimler yapıyor, onlar zalimlere nispet ediliyordu. O yüzden bizim kelimeler ilminde meşhurdur, “الشَّرُّ لَيْسَ إِلَيْكَ” deriz, yani şerri Cenab-ı Hakk'a nispet etmeyiz, yaratıcı olarak nispet edilir ama şerrin kaynağı olarak nispet edilmez, yani bu hassasiyeti niye söylemek istiyoruz? Sanki bütün yükü İslam toplumunun üzerine atıyoruz, yani bütün Müslümanlar işi gücü bırakmış kötülük yapıyor, böyle bir şey yok, teşekkür ederim.

Prof. Dr. Huriye MARTI

Biz teşekkür ediyoruz hocamıza. Şimdi sözü Prof. Dr. Cenksu ÜÇER Hoca'ya veriyorum, buyurun.

Prof. Dr. Cenksu ÜÇER

Sayın Başkanım, Değerli Hocalarım, ben de hürmetle selamlıyorum hepinizi.

İşin doğrusu, kendi adıma iki gündür epey not aldım, istifade ettim. Burada öncelikle bu Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı taslak olarak planlanırken, bu hac görevine gidip geri gelmiş bir kardeşiniz olarak hem Hüseyin Hoca'mı, hem Ekrem Bey Hoca'mı, hem Mehmet Nur Akdoğan ve Bünyamin Hocaları, yani komisyondaki bütün arkadaşları tebrik ediyorum. Çünkü burada, değerli hocalarım belki herkesi tanımıyorlar ama şu an itibarıyla konuşmuş olduğumuz problemin, devlet ayağını temsil eden bütün paydaşlar burada, bu salonda. Diyanet İşleri Başkanlığımız burada, üniversitelerimiz burada, Millî Eğitim Bakanlığımız burada ve işin doğrusu, bir mezhepler tarihçisi olarak, tarihte var olan ve sistematüğini kuran bütün mezheplerin mutlak bir devlet otoritesiyle, gücüyle ve projesiyle o sistematiklerini kurduğunu hepimiz yakinen biliyoruz. O çerçevede toplumun yaşamış olduğu bir probleme, bir devlet olarak çare bulmak adına yapılan bu toplantının, Diyanet İşleri Başkanlığının bütün ilgili daire başkanları ve genel müdürleri de burada, belki arkadaşlarımızı böyle çay sohbetlerinde tanıma imkânınız oldu ama ben burada herkesi tanıdığım için çok açık yüreklilikle söyleyebilirim, o anlamıyla ben bu toplantının hayırlara vesile olacağına gönülden inanıyorum, inşallah bereketli sonuçlarla buradan ayrılmış olacağız.

DÖRDÜNCÜ OTURUM

Değerli Hocalarım, buradaki söylenen hususların hepsinde hakikat payı var. Ben kendi nazarımla olaya baktığım zaman ise şöyle bir perspektif görüyorum; bu deizm, nihilizm vesaire gibi akımların mutlaka çıkış yerleri belli ama bizim ülkemizin yaşamış olduğu son 200–300 senedir, biz 150–200 senedir diyorduk, dün herhâlde Mürteza Hoca'lar bunu 300 seneye çıkarttılar, 300 senelik yaşamış olduğumuz bu ülke tecrübesine baktığımızda ve eğitim sistemimize baktığımızda işin doğrusu hepimizde şu var, ben öğrencilere bir konuyu ilk sormuş olduğum zaman öğrencilerin hemen hemen çoğu önce Mu'tezile'nin vermiş olduğu tepkiyi veriyor, çünkü o veya bu şekilde akılcı bir eğitim sistemine tabi olarak yetiştik, hepimiz öyle yetiştik.

Şimdi bizim, hele hele Aydın Hoca'mın bahsetmiş olduğu hepimizin karşılaştığı bu küreselleşme sürecinde şehirleşme ve camisiz şehirler, camisiz siteler, camisiz okullar, mescitsiz okullar söz konusu. Dün hocamız itiraz etti ben de itiraz etmiştim, bizim alandaki arkadaşların, KYK'daki arkadaşın vermiş olduğu bilgiler de gerçekten doğru bilgiler. Çünkü KYK öğrencilerine baktığımız zaman bu yurtlar genelde herhangi bir dinî cemaate mensup olmayan, genellikle herhangi bir dindar çevrede yetişmemiş, ortalama Türkiye vatandaşı olarak yetişmiş ailelerin çocuklarının daha çok kaldığı yerler. Biz de kaldık oralarda ve oralarda birtakım deist yaklaşımların, ateist yaklaşımların veyahut da moda tabir ettiğimiz akımların etkisini göstermesi hususunda; ben onu iddia ediyorum hocam, dün hocalarıma da arz ettim, sayın genel müdürümüz de burada, şimdi burada da nispeten yıkıldığını gördüm. Bizim bir çıkmazımız var, bir araya geldiğimizde, imam-hatip-ilahiyat-Diyanet üçgeninde kendimizi sıkıştırıp kalıyoruz. Sağ olsunlar hocalarım çok uğraştılar, %12'ye çıktı imam hatiplerin oranı ancak %88'i hep ihmal ediyoruz ve o çocukların çoğunluğu o %88 üzerinden çıkıyor. Siz kendi çocuğunuzu düşünün, lisede okurken hanginizin çocuğu cuma namazı kıldı? Cuma namazı kılan lisede çocuğu olan bir tane hocamız var mı içimizde? İstisnalar vardır, ben ona bir şey demem. Çocuk cuma namazı dahi kılmıyorsa, şehirlerde yaşayıp da bayramdan bayrama camiye gidiyorsa düşünmemiz lazım; bizim TOKİ sağ olsun 26 bin nüfuslu bir yere iki tane, biri 300, biri 700 kişilik cami yapmış. O çerçevede benim almış olduğum notlarda, bizim yaşamış olduğumuz bu toplumda, o bütün bizim varlığımıza rağmen yani Diyanet İşleri Başkanlığının, imam-hatip liselerinin ve din derslerinin varlığına rağmen bu var olan 200–300 yıldan beri yaşamış olduğumuz o eğitim tecrübesine bağlı olarak, gençlerin hele hele hepsi şu an itibarıyla internetteler ve bu fikirlere maruz kalıyorlar; onların hepsi çok doğal ve hakiki, gerçeklik payı olan tespitler idi, hepsinde bir şekilde bu inanç problemleriyle karşılaşma riski çok yüksek. O çerçevede şimdi burada, ben mesela Kur'an kurslarıyla ilgili de bir şey söyleyeyim: Ortalama ortaokul ve lise çağında olan öğrenci sayımız yaklaşık 20 milyon civarında diyoruz değil mi sayın genel müdürüm? Ama bizim en yüksek Kur'an kursuna gelen öğrenci sayımız 2 milyon 300 bin, sayının %10'u, bunların %90'ı yok ortalıkta? Bu çocuklar herhangi bir sistematik dinî bilgilendirmeye tabi olmuyor ise doğal olarak savrulmaları, araştırma içerisine girmeleri, son derece normal. Burada psikolog hocalarımız var, felsefeci hocalarımız var, bizim haddimiz değil

ama biz de alanda görmüş olduğumuz konular üzerinden belki kanaatlerimizi paylaşma durumundayız. Değerli Hocalarım, şimdi bizim mesela Diyanet İşleri Başkanlığı, Aydın Hoca'm, hakikaten 2007-2008'den beri devletin bize vermiş olduğu izin çerçevesinde hastanelere girebiliyor. Diyanet İşleri Başkanlığı hastanelere girelim diye 1993'lerde, Avrupa'daki tecrübeyi buraya taşıyalım diye proje üretti, daha 2000 kaçta girdik hocam hastanelere? Sağ olsunlar hocalarım uğraştılar işte, bu emek verenler de bu salonda oldukları için çok rahat söylüyorum, 2013-2014 belki, bunlar işte hep beraber birbirini tetikliyor. Ben Nasrettin Hoca'nın hemşerisi oluyorum, hoca demiş ya, ya hiç mi hırsızın suçu yok? Aslında bizim Orta Doğu'da veyahut da kendi ülkemizde yaşamış olduğumuz problemlerde uluslararası ilişkilerin payı var doğru, biz sadece onları bir gerekçe olarak görmeyelim ama değerli hocalarım. Uluslararası toplantılara gittiğinizde, Hindistan'dan, Pakistan'dan tutun da Afrika ülkelerine kadar bütün ülkeler, en azından İngilizce, Fransızca, İspanyolca konuşuyorlar. Adam şimdi gelmiş, oradaki istilasını güçlendirmek açısından 5000 pamuk işçisinin parmağını kesmiş, pamuk toplayan parmağını, bunlar kayıtlarda olan şeyler. Öyle bir ortamda nasıl hem Allah-kul ilişkisi, hem karşılıklı ibâdürrahmânın birbiriyle ilişkisinin sağlıklı olmasını bekleyebiliriz? Şimdi, Suriye'de 69 ülke var hocam, Suriye'den gelen heyetlere de soruyoruz "Ya bu kimin savaşı?" 69 ülkenin orada varlığını gerçekten izah edebilen, insafli bir açıklama bulabiliyor musunuz hocam? Bulamıyoruz biz kendi adımıza, gelen bütün heyetler de bulamıyor.

O zaman bunları bir bütün olarak görmeliyiz ama üzerimize düşenleri mutlak surette dikkate almalıyız. Millî Eğitim Bakanlığıyla beraber Diyanet Gençlik Merkezleri kurduk. Şimdi üç tane ayrı gençlik çalışması görüyorum ben, Gençlik Spor Bakanlığının bir gençlik çalışması var, Millî Eğitim Bakanlığının var, hocaların genel müdürlüklerinin yapmış olduğu birtakım organizasyonlar var ve Diyanet'in var. Bunların hepsi, gerçekten takdire şayan şeyler ama bu konularda, daha çocukların %88'inin mutlaka çok sağlıklı bir din eğitimi öğretimini, ne dersiniz deyin, görmesi noktasında bütün tedbirlerimizi en hızlı bir şekilde ele almak durumunda olduğumuzu düşünüyorum.

O çerçevede burada, kendi adımıza yarınki oturuma da hocalarımızın daha somut yani ne tür yayınlar yapacağız, işte inşallah herkes o tekliflerini yarın sunacak. Hem görsel basında, hem süreli basınlarında hem yazılı basında hem televizyonlarda mutlaka daha somut tekliflerle buradan ayrılacağız ve hocalarımız biz kendimiz not alıyoruz diyorlar, onlar da o notlarını bizimle paylaştıklarında inşallah hayırlı bir netice ile buradan ayrılacağımızı düşünüyoruz.

Bu, din güvenliği vurgusunu Diyanet İşleri Başkanlığı, Başkanlık düzeyinde çocuklarımız, kendi geleceğimiz açısından mutlaka dile getiriyordu malumunuz, ama bu toplumda ben çok da karamsar değilim. Niye hocam? Çünkü bu toplum, kendi iradesine sahip olduğunu 15 Temmuz'da gösteren bir toplum hatta tankların önüne giderken havuzun başında abdest alıp giden gençler onun bunun çocukları değil, hepimizin çocukları, bu toplumun çocukları aynı zamanda. Çok karamsar olmamak ama son 200-300 yıldan beri veyahut da 400 yıldan beri Avrupa'da yaşanmış süreçlerin benzerlerini yaşamak

DÖRDÜNCÜ OTURUM

üzereyiz; ailemiz küçüldü, camilerden uzaklaştık. Ben gerçekten hayret ediyorum. Dindarların toplandığı, altında havuzu fitnessı olup da mescidi olmayan siteler var. 2000 kişi yaşıyor, bak bilerek söylüyorum bunu, böyle ezbere konuşmuyorum, o dünyevileşme sekülerleşme hepimizi mutlaka etkileyen şeyler ama Çağfer Hoca'mın ısrarla vurgulamış olduğu bizim Cenab-ı Hak'la irtibatımızı, gelenekle, ibadetle irtibatımızı, Allah'ın sembollerleriyle; hacdan yeni gelmiş ve irşat ekibinde görev almış birisi olarak hocalarımızdan öğrendik ki bizi gerçekten ayakta tutan şeyler, canlı tutan şeyler "şeâirillah" denilen şeyler, semboller. Onun için dinimizin bütün sembollerini, geleneğimizin o sembollerini mutlak surette nesillerimize anlatmalıyız, ama işte burada sorumlular var, onların hangi dilde nasıl anlayacağını da dikkate alarak aktarmak hepimizin görevi. Onun için buraya toplandık, elhamdülillah ben verimli, bereketli bir toplantı olduğunu düşünüyorum. Herkese onu arz etmiş olayım mikrofonla sözü almışken, Ekrem Hoca'm ufak ortopedik bir kaza geçirmiş oldu, onun için zorunlu hastaneye kaldırdık, dolayısıyla hem duanızı bekliyor hem de selamınızı. Ara sıra arıyor nasıl gidiyor diye, hâlâ akli burada, onun için ona da Allah şifa versin, bunu da arz etmiş olayım.

Bu, duygu ve düşüncelerle herkese tekrar teşekkür ediyorum, emeklerimizi Cenab-ı Hak bereketli eylesin. Çok vaktinizi aldıysam da hak helallığı diliyorum Sayın Başkanım, izniniz için de teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Huriye MARTI

Biz teşekkür ediyoruz hocam, sağ olun. Şimdi siz, "Çok da karamsar olmamak gerekir." dediniz, ben hiç karamsar olmamak gerektiğini düşünüyorum. Böylesine ağır, böylesine üst seviyede bir toplantıyı ısrarla takip eden, dışarıda millî parkta çamların altında yürümek yerine ya da havuzda saunada vakit geçirmek yerine bu toplantıyı ısrarla takip eden iki genç insan var bu salonda. Birisi bir üniversite öğrencisi, Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde okuyor, birisi de Konya'nın en seçkin imam-hatip liselerinden birinin öğrencisi, gençler ısrarla buradalar hocam, onun için hiç karamsar olmamak lazım. Teşekkür ediyorum, sağ olasınız.

Şimdi sözü Sayın Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ Hoca'mıza vereceğim, buyurun.

Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ

Efendim ben de potpuri şeklinde kısa kısa bazı konulara temas etmek istiyorum. Birincisi, din eğitiminde aşırı idealizm bazen ters tepki yapıyor, buna dikkat çekmek istiyorum. Birçoğu okumuştur arkadaşlarımızın, Turan Dursun'un "Kulleteyn" diye bir eseri var, bu aslında onun medresedeki günlerini anlatıyor. Babası, bir imamdır ve çocuğunu galiba 8 yaşında Kur'an kursuna gönderirken iddiası "Seni Bağdat ve Basra'nın en büyük âlimi yapacağım." şeklinde. Babasının iddiası bu. Siirt'te 17-18 yaşındaki çocukların arasına 8 yaşında bir çocuğu veriyor ve yatılı olarak orada Kur'an kursunda kalıyor. Turan Dursun'un dinden soğuması macerası bu kursta başlıyor, yani babanın idealizmi çocuğu nereye götürmüş, buna dikkat çekerim.

Yine buna benzer bir olayı, geçen yıl fakültede yaşadım. Uluslararası ilahiyat öğrencilerinden birini koridorda çok perişan bir halde gördüm, “Hayırdır, nedir problemin?” dedim, odaya aldım, dedi ki: “Almanya’dan Kur’an kursu hocamdan telefon aldım, çocuğu ateist olmuş.” Hanım öğretmen, çırpınıp duruyor. Peki çocuk niye ateist oldu? Aynen Turan Dursun örneğinde olduğu gibi bu hoca hanım da çok idealist, “Seni Almanya’nın en iyi din adamı, en takva sahibi insanı yapacağım.” deyip müdahale etmiş çocuğun her hareketine müdahale etmiş, müdahale müdahale derken çocuk da bir gün “Artık bunlardan bıktım.” deyip ipleri koparmış.

Evet, bu aşırı idealizmi göz önünde bulundurmamak lazım. Hepimizin, Cenab-ı Hak’a kul olma noktasında günahkâr, asi bir kul olma gibi durumlarımızın söz konusu olabileceğini akıldan çıkarmamalıyız.

Söyleyeceğim ikinci husus ise şu: Diyelim ateist, deist veya agnostik bir insanı tespit ettik ve ona karşı bir irşat faaliyeti yürütmek istiyoruz. Burada temel problem şu: “Bizim ona söyleyeceğimiz şeyler onun zihnindeki problemi çözecek mi?” Şöyle açayım, bu tür tiplerin en azından başlangıç problemi, bir din-bilim ilişkisi noktasında oluyor. Din-bilim ilişkisi konusunda uyumsuz bir durumu gözlemlediklerini iddia ediyorlar. Ben uzun yıllar öğretmenlik yaptım, okullarda öğretmenlerin “fenci ve dinci” şeklinde karşıt söylemi var. Bu, sadece ses uyumu olduğu için değil, birbirinin alternatifi gibi algılandığı için söyleniyor. Fen hocası der ki: “Benden önce din hocası vardı onun yanlışlarını düzeltmekle vaktimi geçirdim.”; arkadan din hocası girer, o da “Kendisinden önceki fen hocasının yanlışlarını” düzeltmekle vakit geçirir. Böyle paradoksal bir durum söz konusu.

Bizim burada öyle bir bilgi paradigması oluşturmamız gerekiyor ki, bu fenci-dinci ayırımını ortadan kaldırsın. “Ben hem dinciyim, hem de fenciyim.” dediterebilecek bir anlayışın ortaya konması lazım.

Bu hususta ben biraz zihnimi yokladığım zaman, aşağı yukarı 1850’lerde Seyit Ahmet Han’dan başlayıp günümüze gelinceye kadar en az 5-10 farklı denemenin olduğunu görüyoruz, fakat sonuçta, bu denemelerin hiçbiri bizim problemimizi çözmüş değil.

Bu hususta bizim en güvenilir kaynağımız Kur’an-ı Kerim’dir. Gerçekten Kur’an-ı Kerim’i okuduğumuz zaman, ondaki akletmeye, tefekküre, kâinatı araştırmaya, incelemeye yönelen ifadeler gönlümüzü rahatlatıyor. Ancak o ifadelere paralel bir din-bilim ilişkisi paradigması oluşturduk mu, geliştirdik mi? Ben bu konunun hâlâ sorunlu olduğunu düşünüyorum.

Söyleyeceğim üçüncü husus, bu tür kitlelerin üzerinde titiz oldukları problemlerden birisi, belki de en önemli olanı, nedensellik problemidir. İnsanoğlu şahit olunan bu âlemde sebep-sonuç ilişkisi kurarak yürümek ve yol almak istiyor. Biz de günlük hayatımızda hep böyle yapıyoruz; ticaretimizi, sanatımızı, kazancımızı, her şeyimizi sebep-sonuç ilişkisiyle yürütüyoruz. Ancak iş din alanına, inanç alanına gelince burada, İslam dininin hoş görmediği okültist bir yoğunlaşma oluyor.

Bilindiği üzere Cahiliye toplumunda kehanet ve sihir gibi okültist yöntemler yaygındı. İslam dini bunları büyük oranda yıktı ve sistemden ayıkladı. Sadece mucizeyi ve sınırlı miktarda kerameti ibka etti. Bunların ibka edilişi de nassîdir. Bunu da unutmamak gerekiyor. Bir hadisenin olağanüstü bir şekilde oluştuğunu kati nass bize haber veriyorsa bunun olağanüstü olduğuna inanırız. Eğer Kur'an-ı Kerim, Hz. İsa'nın (a.s.) babasız dünyaya geldiğini bildirmeseydi, biz başkaları gibi "Canım nasıl babasız dünyaya gelir?" derdik ama Kur'an bildirince, "amenna ve saddakna" dedik.

Buradan varmak istediğim husus şudur: Kültürümüzdeki, okültist unsurların ayıklanması gerekiyor. Ayıklanmadan kastım, kültürümüzü profan ve seküler kültür haline getirmek değil, Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in haber verdiğinin ötesinde kendimizden birtakım haberler türeterek insanların sorununu daha fazla artırmamaktır.

Bu anlamda son zamanlarda yaşadığım bir hususu ifade edeyim. Birçoğumuzun tanıdığı Bedri Ruhselman diye bir zat var. Bu 1950'lerde vefat etmiş birisi, yazdığı kitaplar var. Kitapları konusunda varisleriyle, kurmuş olduğu Ruh ve Madde Yayınları ve Metapisişikçiler Derneği arasında bir mülkiyet sorunu çıkmış. Çocukları diyor ki, "Ruh ve Madde Yayınlarının yayımladığı kitaplarının mülkiyet hakkı bizimdir." Dernek diyor ki, "Bizimdir". Peki, dernek bu iddiayı neye dayanarak söylüyor? Derneğin iddiası şu: "Biz bu eserlerin yazılmasına ruh çağırma yöntemiyle katkı sağladık. Derneğimizde çalışan medyumlar Bedri Ruhselman ile işbirliği yaparak bu kitapları yazdılar. Dolayısıyla mülkiyeti derneğindir."

Burada bizi ilgilendiren husus şu: Mahkeme bilirkişi tayin ediyor ve bilirkişi için de "bir teolog olmasını, çünkü ruh çağırma, medyum kullanma gibi hususların teolojinin alanına girdiğini, bu konularda işler nasıl oluyor, nasıl olmuyor bunu ancak bize bilirkişi olarak bir teologun yazabileceğini" söylüyor.

Sonra da söz konusu mahkeme geldi beni buldu. Benim üzüldüğüm şey, mahkemenin dahi ruh çağırma gibi işleri, dinin, en azından dinî kültürün bir cüzüymüş gibi anlıyor, böyle telakki ediyor olması. Bizim bundan kurtulmamız yani dinle uzaktan yakından ilişkisi bulunmayan unsurlardan onu ayıklamamız lazım. Dinin kendisinin ortaya koymadığı, sahiplenmediği hususları dine mal ederek sırtımızda yük oluşturmamamız gerekiyor.

Eğer dinî düşüncede bu ayıklamayı yapmadan karşınıza ateist veya deist birini aldınız da, onunla konuştuğunuzda size, "Ruh çağırma konusunda ne diyorsun?" diye soracak olsa, kazara orada eveleyip geveleyip "Yani canım böyle şeyler de oluyor, yapılıyor." diyecek olursanız, dinde olmayan bir şey yüzünden o insanın dine karşı tepki vermesine neden olacaksınız.

Onun için ben bu ayıklamayı önemsiyorum. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde naçizane bu tür maddelerin birçoğu benim elimden geçti. İnsanları tedirgin etmeyecek şekilde, bir orta yol tutturarak bir ayıklama yaptık. Bütün bunların bize dönük

bir faturası da oldu. Birçoğumuz internet sitelerinde görmüştür. mesela Hz. İsa'nın (a.s.) nüzülüyle ilgili –hadis kitaplarında da sıhhati tartışmalı olan– birtakım haberler kale alınmadı, ayıklandı diye müellifini itham edip tekfir eden belli kesimler ortaya çıktı. Bu hücumu yapan adamın argümanı şu: “Hz. İsa'nın (a.s.) doğumunun olağanüstü olduğuna inanıyorsun da nüzulünün olağanüstü olduğuna niye inanmıyorsun?” Bu itiraza karşı şöyle karşılık veriyorum: “Hz. İsa'nın doğumu ile ilgili delaleti kati bir ayet var. Nüzülü ile ilgili de delâleti kati bir ayet getir ona da inanayım.

Evet, demek istediğim kati delile dayanan esaslarla zannî delile dayanan hususları birbirinden ayıramayan bir yapımız var, bunun halledilmesi lazım. Üçüncü olarak son bir şeyi de ifade edeyim:

Kelam kitaplarındaki “el-umûru'l-âmmeh” konuları aslında Allah-âlem ilişkisini düzenleyen bahislerdir. İslam felsefesi kitaplarında da tabiat ve “mâ ba'de't-tabî'a” ile ilgili hususlar bu konuları ele alıyor, tasavvuf kitaplarında ise “merâtibü'l-vücûd” tarzında konu başlıkları var. Burada bütün okumalarımın sonunda şunu söyleyebilirim, bu üç disiplinin üçünde de, klasik hâli ile ortaya konulan Allah-âlem ilişkisi düzenlemesi, karşımıza alacağımız inançsız bir insanı mümin yapmaya yetmez. O zaman problemimiz, önce kendi sokağımızı, kendi mahallemizi tahkim etmek olmalı. Oturup yeni baştan bunları günümüz insanının da içinde tereddüt duymadan kabullenebileceği tarzda ortaya koymamız gerekiyor. Buna rağmen yine de inançsızlar olacaktır, ona da diyecek bir şey yok.

Ben müzakeremi böylece tamamlamış olayım, teşekkür ederim.

Prof. Dr. Huriye MARTI

Biz teşekkür ediyoruz ve Sayın Prof. Dr. Sait REÇBER Hoca'mıza sözü bırakıyorum. Buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Sait REÇBER

Teşekkür ederim. Cağfer Hoca'ya da teşekkür ediyorum. Bu alandaki pratik önlemlerin ne olacağı, olabileceği konusunda çok fazla bir önerim olmayacak ama eğer bu konuda sağlıklı bir adım atılacaksa gerçekçi olmamız gerektiğini ve bu noktada gerçeği olduğu gibi resmeden bir yola müracaat etmemiz gerektiğini düşünüyorum.

Ne kafamızı kuma gömmeliyiz ne de gerçekten panik yapmalıyız. Dolayısıyla ne olduğunu önce ortaya koymamız gerekiyor ama ortada da ne yazık ki pek iç açıcı bir gerçeklik yok diye düşünüyorum.

“Neden?” diye soracak olursak bir bütün olarak bakıldığında, sadece Türkiye’de değil İslam dünyasında, boyutu tartışılrsa da yani “Hangi boyutta, ne kadar?” sorusu ayrıca yanıtlanmaya muhtaç bir soru olsa da, ciddi bir entelektüel ve ahlaki krizin varlığını hissettirmeye başladığını kabul etmemiz gerektiğini düşünüyorum. “Bu ne

DÖRDÜNCÜ OTURUM

zaman başladı, hangi sebeplerle başladı, boyutu nedir?” bunun ciddi olarak ele alınıp ortaya konulması gerekiyor.

Şimdi burada biz özellikle gelinen sonuçları dikkate alarak bunun tarihsel, entelektüel arka planı ne, evvela bunu anlamaya çalışıyoruz, niye bu duruma geldik, bu noktaya nasıl geldik? Bu soruları sağlıklı bir şekilde yanıtlayamazsak, muhtemelen durum tespiti konusunda da gerçekçi bir şey yapamayız, başarı sağlayamayız diye düşünüyorum.

Modern dönemlerde Batı düşüncesinde, bu bilim, felsefe vesaire yeni bir entelektüel, ahlaki, siyasi paradigmanın gelişimiyle birlikte ciddi bir sekülerleşme süreci yaşandı ve Hristiyanlar bu duruma epeyce üzüldü. Öyle ki hepimizin duyduğu birtakım şeyler var; Batı’da tanrıya inanmayan din adamlarından tutun da hatta teologlar vs. insanlar ortaya çıktı. “Tanrının gerçekte var olmadığını, olsa olsa insan zihninin ürettiği ahlaki bir timsal olduğu” gibi söylemlerde bulunan insanlar ortaya çıktı ve bu insanların bir kısmı İslam ile ilgili olarak da şöyle bir gözlemlerini ifade etme ihtiyacı hissetti. İsim de verebilirim ama burada o detaylara girmek istemiyorum; Müslümanlar kendilerinin böyle bir sekülerleşmeye konu olmayacaklarını düşünüyorlar çünkü diyorlar ki “Bizim dinimiz ve tarihimiz sizinki gibi değil”. Ama onların bir kısmının gördüğü şey şu “Kor-karım yanılıyorlar.” diyorlar. Bu sekülerleşme süreci er geç onları da kuşatacak diye öyle bir imada bulunan yazarlar oldu, böyle gözlemde bulunan insanlar oldu.

Tabi onların ne kadar haklı olup olmadıklarını tarih gösterecek fakat mevcut gerçekliğimize baktığımızda temel varsayımları, parametreleri farklı olan, en azından İslami olmayan bir kültürün bugün dünyayı önemli ölçüde kuşattığını, yaşamımıza hükmettiğini ve doğal olarak bu kültürün atmosferine girmiş insanların da ister istemez birtakım değişimler ve dönüşümler yaşamaya başladığını açık bir şekilde görebiliyoruz. Maalesef İslam dünyasında bunu görebiliyoruz, diğer yerlerde bunu görebiliyoruz. Bunun en temel nedenini kestirmek bence çok zor değil, çünkü Batı kültürü karşısında bir etkinlik gösteremeyen kültürlerin pasif duruma düşmesi kaçınılmaz görünüyor, tabiat boşluk kabul etmiyor.

Dolayısıyla bizim burada iki gündür tartışmış olduğumuz hususlar deizm, ateizm, nihilizm, agnostisizm vb. şeylerin de aslında bu kültürel değişim ve dönüşümün sonuçları olarak demin bahsettiğimiz parametreleri veya varsayımları İslami kültüre dayanmayan bu kültürün tabiri caizse uç veren sonuçları olarak görmek mümkündür.

Belki şu anda pratikte çok fazla bir tehlikeyi görmeyebiliriz ama “pratikte” sözcüğünün altını çiziyorum, mevcut gerçekliğimizin ne tür bir potansiyele gebe olduğunu da ayrıca dikkatle analiz etmemiz gerektiğini düşünüyorum.

Bir hadise meydana geldiğinde bunun bir etkin nedeni, bir de edilgen nedeni vardır diye düşünüyorum. Batı kültürünün bu etkinliği elbette biraz da başka kültürlerin, İslam kültürünün, bizim Müslümanların kültürünün de edilgenliğinden kaynaklanıyor; edilgen değil de etkin bir kültürümüz olsaydı muhtemelen tam tersi bir cereyan da

olabilirdi ama maalesef bunu pek göremiyoruz. Bu edilgenliğin önemli vasıflarından birisi, zannımca sahip olduğumuz basmakalıp din anlayışı, kuralcı, inandırıcılığını ve ikna ediciliğini kaybetmiş dolayısıyla birazcık gerçekçi bir muhtevadan yoksun din anlayışı veya dindarlık diye düşünüyorum. İslam dünyasında en çok bu dikkat çekiyor, niceliksel olarak bakıldığında sabah bir hocamız dile getirdi, istatistiklere baktığımızda hem dindar hem de diğer taraftan çürümüşlüğü bir arada görmemizin nedenlerinden birisi bu diye düşünüyorum. Çünkü ritüel açısından baktığımızda, gerçekten çok yüksek rakamlar elde edebiliyorsunuz ama içerik olarak baktığınızda da hayal kırıklığını yaşıyorsunuz sürekli.

Hepimiz biliyoruz ki şu anda dünyadaki Müslümanların İslam ile olan mevcut ilişkileri yeterli bir entelektüel ahlaki zemine sahip değil, daha çok bir aidiyet olarak ortaya çıkıyor. Bu aidiyetin boyutlarının bazen siyasi, bazen toplumsal, bazen feodal düzeye kadar indirgenebilecek garip birtakım bağlanımlarının olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Eğer İslam ile olan bu ilişkinin entelektüel ve ahlaki boyutu içeriklendirilmezse buna karşı, maalesef bu boşluğun üretmiş olduğu tehlikeyi görebiliriz. Bu, Batı'dan gelen çeşitli akımlarla bir şekilde doldurma riski ile karşı karşıya diye düşünüyorum. Demek istediğim şey odur ki İslam'ın entelektüel ve ahlaki olarak dünyaya ne vadettiğini görebilmek için evvela Müslümanların İslam ile entelektüel ve ahlak düzeyde derinlemesine tanışmış olması gerekiyor. Bunu görmediğimiz zaman da geriye kalan basmakalıp dindarlığın işte birtakım tepkilere neden olacağını, baskın olan kültürün de şöyle bir şeyi ima edeceğini herhalde tahmin etmek zor değildir, "İşte buyurun din anlayışı ve dindarlık anlayışınız bu, aslında yeterince düşünürseniz böyle bir din ve dindarlık anlayışına bağlı kalmanız için yeterli bir entelektüel ve ahlaki zemininiz yok." diyecektir ve bu maalesef karşılık bulacaktır.

Dolayısıyla ben Cağfer Hoca'nın iç tahkim olarak ifade ettiği şeyin, uzun vadede çok derinlikli bir şekilde ortaya konulması gerektiğini düşünüyorum. Bu, hepimizi ilgilendiren bir mesele ve basit birtakım önlemlerle halledilecek bir şey gibi görünmüyor. "İnsan düştüğü yerden kalkarmış", inşallah Müslümanlar da düştüğü yerden kalkar ve gerçekten bu anlamda İslam dünyası kendi entelektüel kurumlarını çok ciddi derinliği, birtakım hedefleri olan yani basit işlevsel beklentilerin ötesinde gerçekten içeriğe, ideale yönelik bir çaba içerisine, inandırıcı bir çaba içerisine girerler. Buradaki temel hedefi tahmin etmek çok zor değil herhalde, mevcut bu entelektüel değişim ve dönüşüm aslında bizim kendi sahip olduklarımızla, başka kültürler arasındaki diyalektik bir etkileşimin sonucu olarak ortaya çıkıyor. Böyle bir diyalektik etkileşimin de Müslümanların lehine sonuçlanabilmesi için Müslümanların sahip olduğu, İslam'ın sahip olduğu entelektüel ve ahlaki dinamiklerin daha üstün olduğuna inanmaları yetmiyor, bunu aynı zamanda ortaya koyup gerekçelendirebilmeleri gerekiyor. Evvela kendi yakınlarına, kendi

çocuklarına bunu inandırabilecek kadar bir faaliyet, bir çaba göstermeleri gerekiyor. “Kişi, kendine izah edemediği şeyi başkasına izah edemez.”, bu altın bir kural gibi görünüyor.

Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Huriye MARTI

Biz çok teşekkür ediyoruz kıymetli hocam. Şimdi Sayın Prof. Dr. Vejdi BİLGİN Hoca'mızı dinliyoruz. Buyurun efendim.

Prof. Dr. Vejdi BİLGİN

Müsaadeniz olursa somut bir öneri olarak “Yol Haritası” başlığı ile hazırladığım araştırma projemi perdeye yansıtmak istiyorum.

Çalışmanın ilk aşamasında felsefeciler, din psikologları, din eğitimcileri ve din sosyologları arasında söz konusu alanda çalışma yapan, halen akademisyen olan veya-hut dışarıdan yüksek lisans-doktora yapmış olan uzmanların tespit edilmesi gerekiyor.

İkinci olarak, mutlaka bir çalışma grubu veya bir komisyon oluşturulması gerekiyor. Yüksek Kurul üyelerinden bir akademisyen hocamız başkan olabilir, ayrıca mutlaka bir sekreteryası olması gerekiyor. Komisyonda üç ayrı kurul olmalı: Danışma kurulu, araştırma kurulu ve bunların neticesinde ortaya çıkacak yayınları yapacak ayrı bir kurul. Bir kurul üyesi, şüphesiz diğer bir kurulun da üyesi olabilir.

Peki, ne yapacak bu kurullar? Öncelikle mevcut durum ve materyal tespitinin yapılması gerekiyor. Özellikle araştırma kurumumuz Türkiye'deki din karşıtı deistik, ateistik, agnostik veyahut spiritüalist birtakım hareketleri ve bunların popüler ve akademik çalışmalarını tespit etmeli. Bunlar arasında web sitelerinin tespiti, belgeseller (Cosmos ve Unbelievers gibi) ve küçük ölçekli videolar da olmalı. Ayrıca resmî bir dernek olarak kurulmuş veyahut dernek olarak kurulmayıp underground (yeraltı) çalışma yapan kuruluşların tespit edilmesi gerekiyor. Bütün bu durum tespitinden sonra materyallerin içerik analizinin yapılması gerekiyor. Bu içerik analizi en zor kısım, burada akademisyen hocalarla uzman hocalarımız teşrik-i mesai etmeli. Bu materyal içerisinde temel referanslar, kişiler, konular, kaynaklar yoğunluk derecesine göre belirlenmeli, özellikle inançsızlık noktasında öne sürülen deliller tespit edilmeli, genelde dinlere özeld de İslam'a yönelik bakış açıları tespit edilmeli. Sait Bey Hoca'mız da söyledi; bu akımların diğer dinler yanında İslam'a yönelik daha özel bir ön yargıları söz konusu.

Bir de bu kuruluşların yapmış olduğu faaliyetler var. Mesela sık sık konferanslar düzenliyorlar, yurt dışından çok önemli kişileri getiriyorlar, yayınevleri kuruyorlar, sloganlar üretiyorlar. Sürekli olarak üretilen sloganlar var ve slogan üretimi günümüz dünyasında çok önemli. Başka faaliyetler var: Mesela çorba dağıtıyorlar, eşcinsel ve trans bireylerin problemlerine sahip çıkıyorlar, çevrecilere destek oluyorlar. Bütün bu faaliyetlerin de tespit edilmesi gerekiyor. Bu tespit yapılırken aynı zamanda risk grubu olarak bahsettiğim kişiler ve genelde diğer kişilerin ateizme ya da din karşıtı hareketlere

düşme sebep ve süreçlerinin de incelenmesi gerekiyor. Burada bireysel monografik incelemeler de yapılabilir genel alan araştırmaları da. Yalnız bugün Kemal ÖZTÜRK gazete yazısında “Diyanet böyle bir araştırma yapıyor.” diye yazmış. Ben makro demografik bir araştırmanın yapılmasının doğru olmadığı kanaatindeyim. Yani Türkiye’de ne kadar deist, ne kadar agnostik, ne kadar spiritüalist olduğunun tespiti noktasındaki bir çalışma hem sonuç olarak sağlıklı bir veri vermez, hem Diyanet’i çok ciddi anlamda olumsuz etkiler. Ama mikro düzeyde alan araştırmaları, odak gruplar, üniversite öğrencileri, bilim adamları, belirli bir grup, örneğin sanayiciler üzerinde yapılabilir. Bunları yapmak noktasında üniversitelerle işbirliği içerisinde lisansüstü öğrencileri özendirilebilir. Zaten bu noktada bize en önemli veriyi bunlar sağlayacaktır, Türkiye Diyanet Vakfı da TÜBİTAK’ta olduğu gibi doktora öğrencilerimize ayda ekstra 500 lira burs verirse daha faydalı sonuçlar ortaya çıkacaktır.

Neticede alan araştırmalarındaki veriler ve özellikle materyallerin içerik analizi çerçevesinde kapsamlı bir rapor hazırlanması gerekiyor. Ayrıca raporda dinî literatürümüzdeki bilgilerle ateist literatürdeki bilgiler mukayese edilmeli. Ateist literatüre karşı dinî literatürün hangi konularda cevap üretebildiği, hangi konuların eksik kaldığı tespit edilmeli. Eğer bu tür bir rapor hazırlanamazsa daha sonra yapılacak yayınlar eksik kalacaktır. Yayınların hem akademik hem de popüler düzeyde çeşitli olması gerekmektedir.

Bundan sonra konuşacağımız konular; mesela web sitesi, sosyal medya çalışmaları, konferanslar, televizyon programları ve Aydın Bey Hoca’mızın bahsetmiş olduğu kulüp faaliyetleri vs. bu projeden sonra daha sağlıklı ve nitelikli olarak gerçekleştirilebilir. Ben böyle bir projenin ortalama 4 yılda tamamlanabileceğini düşünüyorum. Maalesef ülkemizdeki projeler genelde kişilerle kaim; ancak Ali Erbaş Hoca’mız bir 4 yıl daha görevini sürdürürse, böyle bir projenin gerçekleştirilebileceği kanaatindeyim.

Prof. Dr. Huriye MARTI

Biz çok teşekkür ediyoruz hocam. “Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması” Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından daha önce de yapılan, şimdi de tekrarı gerçekleştirilecek olan bir çalışma. Din karşıtı akımlara dair doneler için yapılmıyor, genel anlamda dinî hayata dair yapılıyor.

Şimdi, son olarak Sayın Prof. Dr. Adnan Bülent BALOĞLU Hoca’mız konuşacaklar.

Prof. Dr. Adnan Bülent BALOĞLU

Şunu söyleyerek başlamak istiyorum, bugün şöyle bir fikir var, bugün toplum olarak tanımlanabilecek yegâne sistem “dünya toplumu”, böyle bir tanım var. Eğer öyleyse hepimiz, bütün İslam ülkeleri de o dünya toplumunun bir parçası. Bu dünya toplumunun içerisinde de yeni dinî akımlar dediğimiz yeni oluşumlar, kendi yeni senkretizmlerini yani oradan buradan alıp derleyip toparlayıp oluşturdukları fikirlerini, kombinasyonlarını,

DÖRDÜNCÜ OTURUM

kavramlarını, düşüncelerini dünya kültürüne aşıyorlar, zerk ediyorlar. Yoğun bir aşılama faaliyeti devam ediyor.

Şimdi mesela, hiç üzerinde durmadık ama bir Zen Budizmi'nin bütün Avrupa'da, Amerika'da ve Türkiye'de hızla yayılmakta olduğunu rahatlıkla söyleyebilirim. Mesela biz, vejeteryanlığı hiç konuşmadık, gençler arasında yaygın bir vejeteryanlık başladı. Mesela cinsel özgürlük adı altında eşcinsellere karşı hoşgörüyü hiç konuşmadık. Aslında bunlar da baktığınız zaman bir parça ve hep inanç problemlerinin içerisine giriyor.

Dolayısıyla, çok konuştuk ama somut olması bakımından söylüyorum, mesela pek çok ilde Diyanet İşleri Başkanlığımızın müftülükler nezdinde, Diyanet Vakfımızın da yine kitabevleri var ama yeni bir trend, yeni bir moda başladı, kitap kafeler çoğalıyor, giderek çoğalıyor ve bunun içerisinde mutlaka Diyanet'in olması gerekiyor ki en ücra köşeye kadar ulaşabilecek güce sahibiz. Bu kitap kafeleri çoğaltabiliriz, bu kitap kafeler vasıtasıyla konferansları, konuşmacıları çağırabiliriz. Mesela geçen Muş'a gittim, böyle bir kitap kafe yok orada, tek başına Diyanet böyle bir kitap kafeyi açacak olsa müftülüğümüz belki bütün Muş'un içindeki gençleri tek başına toplayabilecek güce, potansiyele sahip.

Bir başka husus, Nazif Bey karşımda oturuyor, aslında bizim imam-hatip liselerindeki gençlerimizin kafalarında cereyan eden sorunların temelinde ben şunu görüyorum; bu konuları, inanç konularını anlatan, din kültürü ve ahlak bilgisi hocalarımızın zihninde şekillenmemiş, oturmamış hatta kendilerinin de problemi olan, bu içselleştiremedikleri konuları öğrencilere anlatma gibi bir zorlukları var. Bunu biz zaman zaman müşahade ediyoruz aslında. Bununla ilgili olarak sizler de bu anlamda biraz daha içeriği bu hususlara yıkarak bu konularda tedbir alabilirsiniz.

Bir başka şey daha var, son olarak söylemek istediğim, bütün bu çalışmaların özünde, bizim bugün yaşamış olduğumuz sıkıntıların temel sebeplerinden bir tanesi de İslam dininin özellikle küresel çerçevede fanatizm, şiddet ve terörle özdeşleştirilmesidir. Sorunlarımızın yarısı da buradan kaynaklanıyor, yani bizim olmayan ama bir şekilde sahiplenmek zorunda kaldığımız ve cevap vermek, savunmak durumunda kaldığımız daha başka sorunlarımız da var.

Dolayısıyla, ben Vejdi Bey'in bu projesini çok önemsiyorum, buraya bir maddenin daha eklenmesini istiyorum yani bugün terörün ürettiği veya terör üreten odakların kendisini, kendisi gibi düşüneni, kendisi gibi giyineni, kendisi gibi gezineni, okuyanı veya kendisinin gittiği yere itaat edenleri bir cennet yolcusu gibi gören ama onun dışındaki herkesi birer cehennem kütüğü gibi gören zihniyetin de bu araştırmanın, bu 4 yıllık sürecin içerisine mutlaka serpiştirilmesi gerekiyor.

Biz, zaten Diyanet'in içindeyiz, daha somut bu fikirlerimizi yazıp verebiliriz Sayın Hocam, ben çok teşekkür ediyorum, sağ olasınız.

Prof. Dr. Huriye MARTI

Ben teşekkür ediyorum, öncelikle sunum yapan kıymetli hocamıza, müzakere-lerde bulunan hocalarımıza ve dinleyip değerlendiren hocalarımıza teşekkürlerimizi arz ediyoruz.

En son, Baloğlu Hoca'mız da Millî Eğitim Bakanlığı ile ilgili bir atıfta bulundu, Millî Eğitim Bakanlığına dair birkaç görüş daha dile getirilmişti. Din Öğretimi Genel Müdürü Sayın Nazif YILMAZ müzakere için söz almak istediğine dair bir not iletiler, engin hoşgörünüze sığınarak son sözü kendisine bırakıyorum, hocam buyurun.

Nazif YILMAZ

Biz, eğitim-öğretim hazırlık süreci olduğu için üç gün boyunca katılamadık arzu etmemize rağmen ama programlardan ve ders kitaplarından sorumlu değerli daire başkanı arkadaşım, üç gün boyunca sizlerle birlikte idi.

Tabi burada, genellikle bu tip toplantılarda hep şu olur, bu artık biraz da alışkanlık haline geldi. Ben işte Diyanet İşleri Başkanlığımızı değil de daha çok ilahiyat fakülteleri benim kaynağım olduğu için ya işte "İlahiyatta şöyle yapılmalı." derim; Diyanet İşleri Başkanlığımız "İlahiyatta böyle yapılmalı, imam-hatipte böyle yapılmalı." der; ilahiyat fakülteleri de size, "Liselerde şöyle yapın." der. Genellikle karşılıklı biraz muhatap aramayla devam eder ancak şimdi burada Ülfet Hanım'dı zannediyorum, o da duyduğum kadarıyla bazı şeyler söyledi. Ben öncelikle fen liselerindeki öğrencilerin din algısı ve güncel sorularıyla ilgili 250 öğretmenimiz üzerinde yaptığımız bir araştırmadan birkaç noktayı aktarmak istiyorum. Çünkü yıllardır bu okullarımızda eğitim veriyor bu arkadaşlarımız ve fen liseleri Türkiye'de yeni sistemle artık proje okulları da oldu, 1200 kadar, Türkiye'de en başarılı ve zeki çocukların devam ettiği okullar. Mesela sorulardan bir tanesi şu, ben çok uzatmayacağım sayın başkanım toparlayacağım farkındayım, "Sizce öğrencilerin DİKAB derslerinde en çok ilgi duydukları konular nedir?" hemen en çoktan en aza doğru sıralıyorum:

Ölümünden sonraki hayat, en çok buna ilgi duyuyorlar.

Görünmeyen varlıklar; mucizeler ve doğaüstü olaylar. Çünkü "sihir, büyü hak" diyerek çocuk tabii bir film dünyası ile yetişiyor.

İnanç konuları,

İslam ve çağdaş sorunlar,

Namaz, oruç, hac gibi ibadetler,

Hz. Muhammed (s.a.s.) ile ilgili konular,

İslam ve insan hakları,

Vahiy ve akide ile ilgili konular..

böyle devam ediyor.

DÖRDÜNCÜ OTURUM

“En az ilgi duyduğunuz konular nedir?” denildiğinde, en az ilgi duydukları konuları söylemek istiyorum:

Din ve laiklikle ilgili konular,
Din, kültür ve medeniyet,
Diğer dinler ve o din mensuplarının yaşayışları,
Sure ve dua ezberleri,
Türk-İslam kültür ve uygarlığı.

Bunlar da en az ilgi duyulanlar. Dolayısıyla aslında bizim din öğretimimizde dikkat edilirse inanç konuları çok ağırlık kazanmıyor, daha çok belki kültür boyutu, ibadet boyutu ağırlık kazanıyor.

Daha ilginç sorular da var, ben detayına girmek istemiyorum, hani çocuklarımızın algısını ölçme açısından bazen de bu tip araştırmalarda, özellikle bakanlık olarak bir akademik çalışmanın dışında kendimiz bir çalışma yaptığımızda “İnsanların inançlarını sorguluyorlar, ayrımcılık yapıyorlar.” gibi ithamlarla her zaman karşı karşıya olabiliyoruz. Tedbirli davranıyoruz, dolayısıyla akademisyenler bu alanda çalışma yaptığı zaman her tür desteği veriyoruz. Bundan önce bir akademisyen arkadaşımız, imam-hatip liselelerinde uzun süre görev yaptı, o arkadaşımızın özellikle İstanbul’da daha çok mütedeyyin ailelerin olduğu yerlerde, oradaki çocuklar üzerinde yaptığı araştırmalar var ve 14-18 yaş grubunun özellikle sorgulama çağında bizim bugün belki farklı ifadelerle ortaya koyacağımız soruları sorduğunu görebiliyoruz, mukayeseli güzel de bir çalışma yapmış.

Bunların detayını anlatmayacağım fakat şu bir gerçek, genellikle kamuoyunda çok dile getirilir: “Müfredat güncellenmeli, mutlaka güncel konulara yer verilmeli”. Evet, bu işin tabiatındadır, bir müfredat uygulanmaya başladığından itibaren güncelliğini zaten kaybeder ama biz her halükarda az önce Ahmet Hoca’mla da baktık burada, kelim ilmine günümüz kelim meseleleriyle ilgili burada tartıştığımız sekülerizmi, ateizmi, pozitivizm gibi konuları koyduk, eleştirilere rağmen kitaplarda yer aldı. “Bütün bunları müfredata alıyorlar.” gibi birtakım söylemlere rağmen ciddi bir şekilde çocuklarımızın hem liselerde hem de imam-hatip liselerinde gündemine aldık.

Peki, asıl sorun nedir? Bana göre asıl sorun şu, öncelikle tabi biz kendi içinde yetiştiğimiz kurumlarla biraz hemhal oluyoruz ama gerçekten de Türkiye’de imam-hatiplerin oranı %14, düşündüğümüzde ciddi bir kitle var. Erzurum’da bir çalışma toplantısında fen lisesindeki bir öğrencimiz dedi ki, “Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin olmasını istemiyoruz.” “Niçin istemiyorsunuz?”, dedim. Dedi ki, “Bu inanç meselesidir, herkes kendisi inanır, bu bize anlatılmamalıdır.” falan. Biz de ona göre birtakım şeyler konuştuk yani çocuklarımızın zihinlerinde bunlarla ilgili soru işaretleri var ve burada tabi öğretmenlerimizin bu kifayeti alması, bizim kendi iç kaynaklarımızla onların mesleki gelişimlerinin sağlanması ve buna benzer birtakım tedbirler gerekiyor.

Benim son olarak söylemek istediğim, kanaatimce evet, bütün bu, sizlerin iki-üç gün boyunca çalıştığı meselelerde biz çocuklarımızın dünyasına ulaşma konusunda yeni bir dili keşfetmeyi hep tartışıyoruz ancak daha profesyonel çalışmalar olması için belki Diyanet İşleri Başkanlığımızın, belki bir ilahiyat fakültemizin koordinesinde güncel inanç meseleleri veyahut da güncel dinî meseleler bağlamında da olabilir, müstakil bir araştırma biriminin yani bu bir üniversitenin birimi de olabilir, kurulması mümkündür. Bu birimin koordinasyonunda, üniversitelerimizin çok güçlü akademik ağı ile birlikte, bizim de çok güçlü desteklerimizle birlikte gelecekle ilgili çalışmalar, planlamalar, programlar, az önceki hocalarımızın saydığı bütün çalışmalar koordine edilebilir. Diyanet İşleri Başkanlığımızın gerçekten çok yaygın çalışmaları var. Biz gerçekten maalesef her gün ciddi anlamda bir algı operasyonu karşı karşıya kalıyoruz; bunlarla ilgili çalışmalar var, bunu müstakil bir birimin enstitü şeklinde veyahut da bir araştırma merkezi şeklinde koordine etmesinin kanaatimce daha uygun olduğunu düşünüyorum.

Sayın Başkanımızın izniyle bir iki konuda güncel bir mevzuda birkaç kelam edip sözümü tamamlayacağım.

Özellikle medyadan “İmam-hatip liseleri boş kaldı.” gibi sözler duyuluyor. Ben hemen bu konuda bir bilgi aktarayım, şu anda imam-hatip liselerine kayıtlı olan 140 bin öğrenci var. Bu öğrencilerimizin 28 bin 740'ı, çok az belki 100-150 kontenjan nakillerle boşluklar oluyor, sınavlı okullar, yani proje okulları, proje okullarının oranı %23 sınavlı okullar içerisinde, yerleşmiş durumda. Geçen sene yerleşen 158 bin öğrenciydi, ancak geçen sene yerleşen öğrencilerimizin %20'ye yakınının da devamsızlıktan kaldığı ve sınıf tekrarı olduğunu da ifade etmek isterim. Şu anda imam-hatip liselerine yerleşen öğrenci sayısı makul bir sayıdır, evet bir tarafta nicel artış devam edecek ama asıl nitelik üzerinde çalışmalar yoğunlaşıyor; bu da öğretmenle, öğrenciyle oluyor. Kamuoyunda bilinçli bir şekilde “İmam-hatipler boş kaldı, çocuklarınızı göndermeyin.” anlamında bir algı operasyonu karşı karşıyayız.

Bunu da hani bu toplantı vesilesiyle değerli hazıruna ifade etmeyi gerek gördüm.

Ben hayırlı bir çalışma olmasını temenni ediyorum. Daire başkanı arkadaşım sizlerle birlikte, Sayın Başkanımıza ve Din İşleri Yüksek Kurulumuza çok teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Huriye MARTI

Biz teşekkür ediyoruz Nazif Bey. Kıymetli Hocalarım, her birinize ayrı ayrı bu kadar uzun süren bir oturumdaki hoşgörünüz ve ilginiz için teşekkür ediyorum. Gençlerimize aslında söz vermek istiyordum, onlar bu kadar derin konular konuşulurken ne hissediyorlar ve ne düşünüyorlar dinlemek isterdik. Ülfet Hanım'ın teklifiyle onlara mikrofon uzatacaktım ama çok uzadığı için bu oturumu burada sonlandırmak istiyorum. Hepinize hayırlı akşamlar diliyorum.

BEŞİNCİ OTURUM

(13 EYLÜL 2018 PERŞEMBE / ÖĞLEDEN ÖNCE)

GÜNCEL İNANÇ PROBLEMLERİ İLE İLGİLİ YAPILACAK YAYINLAR

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Ahmet YAMAN Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

MÜZAKERELER

Prof. Dr. Ahmet YAMAN (Oturum Başkanı)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Çok Kıymetli Katılımcılarımız, güncel inanç problemlerini merkezine alan Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantımızın dokuzuncusunun son oturumundayız.

Allah azze ve celleye hamd ü senamızı, Resul-i Ekrem'e, âline ve ashâbına salat ü selamımızı, bu ilim mirasını bizlere devreden ulemamıza rahmet ve minnet duygularımızı arz ediyorum. Muhterem hazırunu, hürmet ve muhabbetle selamlıyorum.

Bundan önceki oturumlarda en fazla problem olarak karşımıza çıkan, toplumumuzu meşgul eden inanç problemlerinden, ya da sapmalardan da diyebiliriz belki deizmi, ateizmi, agnostisizmi ve nihilizmi merkeze alıp bunların felsefelerini, temel argümanlarını, öne çıkan kişilerini, tarihlerini, toplumsal yansımalarını, bir miktar kaynaklarını ele almaya çalıştık ama daha çok felsefi düzlemde bunlar oldu, akademik boyutta daha çok ele alınmış oldu.

Dünkü son oturumda da kısmen bunlarla mücadele için alınabilecek tedbirler üzerinde duruldu. Vejdi Bey'in, teşekkür ediyoruz kendisine, sistematik bir çözüm önerisi oldu.

Şimdi bu son oturumumuzda inanç problemleriyle mücadele sadedinde gerek onları tanıma gerek reçete sunma bağlamında yapılacak yayınlar konuşulacak. Bu fakir kardeşiniz bu yayın aşamasının, yayın işinin aslında belki en son ele alınacak konu olduğu kanaatinde. Çünkü yayından önce çok taraflı bir mücadeleye ihtiyacımız olduğu anlaşılıyor. Yani işin sadece burada dinî yayınlar boyutu değil, din hizmetleri boyutu önem arz ediyor, eğitim boyutu önem arz ediyor. Eğer devlet, toplumsal yapısını korumayı ve bu sağlıklı yapıyı yarınlara taşımayı arzu ediyorsa, birçok kalemiyle ve organıyla bu işe el atmayı görev bilmeli. Mesela eğer bu toplumu dil bir araya getiriyorsa bu konu üzerinde, din bir araya getiriyorsa bu konu üzerinde, eğer tarih bilinci topluyorsa bu konu üzerinde durmalı; mesela Ertuğrullar, Abdülhamit dizilerinin sayısı arttırılmalı mesela. Çok boyutlu bir mücadelenin içerisinde aslında olmamız gerekiyor.

Yayın bunun için önemli bir aşama, belki önemli bir basamak, belki mücadelede bize lojistik destek sağlayacak, belki kaynak temininde işe yarayacak bir konu ama herhâlde bunlardan önce düşünmemiz gereken başka çareler ve tedbirler var. Onlar üzerinde de durulmasını ben doğrusu önemli görüyorum. Onun için bu oturumda, tamam organizasyon yayını önceledi biz de yayını önceleyelim ama lütfederseniz diğer sahalarda yapılması gerekenleri de arkadaşlarımız kaydedecekler ve problemle mücadele aşamasında inşallah çare olarak onların gereklerini yerine getirmek bakımından da kurumsal hassasiyet devreye girmiş olacak.

Bu oturumda Dr. Abdülkadir Erkut, Dr. Bahattin Akbaş ve Halil Kılıç kardeşlerimiz bize raportör olarak yardımcı olacaklar.

Şimdi yayın konusunda bu söylediğim cümleleri teyit bağlamında Ekrem Bey'in açılıştaki dile getirdiği bir cümleyi de hatırlatmak isterim. İşin son boyutunu konuşuyoruz gibi geliyor bana, bunu teyit bakımından onun söylediği cümleyi aktarayım. Bir annenin feryadını bize burada nakletmişti Ekrem Hoca, oğlunun ateist olduğunu söylüyordu ama "Lütfen bana kitap önermeyin çünkü okumuyor." demişti. Bir kardeşimiz, bir vatandaşımızın "Ya burada ne yapıyorsunuz?" sorusuna verdiği cevap karşısında onun "Kitapla mitapla olmaz bu iş." dediğini nakletti bana dün akşam. Öyle olunca bunu lütfen çok önemsiz gibi addetmeyin, yanlış bir kanaat sergiliyor gibi görünmek istemem ama bu işin hakikaten son aşamalarında belki dikkate alınacak şeyler gibi geliyor.

Şimdi aziz kardeşlerim, düşünün ki bizim bu problemlerle mücadele edeceğimiz ya da en azından tanıyacağımızı varsayacağımız kimseler nerden yetişiyorlar? İmam-hatip liselerinden ve ilahiyat fakültelerinden yetişiyorlar. Daha dün açıklandı, ilahiyat fakültelerine binlerce İLİTAM öğrencisi kaydedildi mi? Kaydedildi. Peki, bunlar hangi donanımla yetişiyorlar ve hangi eğitim süreçlerinden geçiyorlar? Ve dünyayı ne kadar tanıyorlar da bu tür inanç problemleriyle uğraşacaklar ve bunlara çözüm üretecekler?

Bu boyutlarını göstermesi bakımından, dikkatimi çeken bir şeydi, bunu da böylece ben arz etmiş oldum.

Sözü çok fazla uzatmayacağım, önümüzde bir-bir buçuk saatlik bir zaman dilimimiz var. Bu zaman dilimi içerisinde kardeşlerimizin, katılımcılarımızın önerilerini almaktan mutluluk duyacağız.

Yine yayını önceleyelim tamam ama bunun ötesinde neler yapılabileceğiyle ilgili çok daha geniş çerçevedeki önerilerinizi beklemekte olduğumuzu beyanla ben sözü salona bırakıyorum.

İsim almayacağım bu sefer, salonun en başından olmak üzere bir sağdan bir soldan hocalarımızın kendilerini tanıtarak kanaatlerini arz etmelerini bekleyeceğim.

Bana göre sağ başta Genel Müdürümüz Fatih Bey var, buyurunuz.

Doç. Dr. Fatih KURT

Efendim hayırlı sabahlar diliyorum. Muhterem Hocalarımı, yüce heyetinizi saygıyla hürmetle selamlıyorum. Din İşleri Yüksek Kurulumuza, bizleri böyle seçkin bir heyetle bir araya getirdiği ve iki buçuk gün süren bu süre zarfında da nasiplendirdiği için teşekkür ediyorum.

Toplantının genel başlığı ve içeriklendirilmesiyle alakalı bir düşüncemi paylaşmak istiyorum. Toplantının başlığı “Güncel İnanç Problemleri” şeklinde genel bir başlık idi. Ancak biz daha çok genel inanç problemlerinden ziyade inanç karşıtı birkaç akım üzerinde konuşarak toplantımızı sürdürmüş olduk. Tabi buna şu açıdan dikkat çekmek istiyorum, zaman zaman şöyle bir problemimiz oluşabiliyor bizim. Medyanın etkisiyle farklı nedenlerle öne çıkan, gündemde olan belli konular etrafında konuşarak farklı problemlerimizi ve önceliklerimizi maalesef kaçırabiliyoruz. Elbette inanç problemleri, güncel inanç problemleri, toplumdaki inanç problemleri aslında burada konuşulanlardan belki çok daha fazla ve yaygın. Yani inanç karşıtı akımlar bünyesinde neşet eden inanç problemleri olduğu gibi, dinde aşırı yorumlardan kaynaklanan inanç problemleri, mezhepçilikten kaynaklanan, dinî grup ve cemaatlerden kaynaklanan, beslenen, oluşan inanç problemleri, sekülerleşme ile birlikte ortaya çıkan inanç problemleri, halk uygulamalarının zamanla bir inanca dönüşerek ortaya bir problem şeklinde çıkması gibi başlıklar var.

Bizlerin, gerek Diyanet İşleri Başkanlığının, Kurulumuzun, gerek akademideki hocalarımızın inanç problemlerine yönelik genel olarak daha fazla konuşmamız, düşünmemiz ve üretmemiz gerektiğinin altını çizmiş olayım, mukaddime babında.

Tabi başlık “Dini Yayınlar”, buna dair de birkaç hususu ifade edeyim kısaca.

Biz toplantıya gelmeden önce Başkanlığımızın dünden bugüne hazırlamış olduğu bu alandaki eserlere de bir bakalım dedik. Diyanet İşleri Başkanlığının bilgi verme amaçlı, farklı görüş ve yanlış inanışlara cevap niteliğinde olan ve inanç esaslarının ele alındığı elliye yakın eseri var. Az mı? Değil. Yeterli mi? Hayır. Yani sorunlar problemler o kadar çok ki bu eserlerle arzu edilen boşluğu doldurduğumuzu maalesef söyleyemeyiz.

Tabi yayınlarımıza, yayınlarımızın içeriğine yönelik eleştirileri de bu toplantıda konuşmamız gerekiyor. Burada şunu da beraberce itiraf ettik, zaman zaman toplumun okumadığını söylüyoruz ama toplumda okuyan önemli bir kesim de var, hani takip edilen kitapları gösteren, ifade eden hocalarımız da oldu. Sosyal medyada takip edilen sosyal medya fenomenleri var, milyonlarca takipçisi olan kişiler var ama bir şeyi itiraf etmeliyiz ki bunlar biz değiliz. Yani Diyanet İşleri Başkanlığının mensupları, yöneticileri değil takip edilen ve okunanlar ve ilahiyat fakültelerinde bulunan hocalarımız da değil ağırlıklı olarak. O zaman bizim yayınlara ve kendimize, dilimize, gündemimize yönelik bir sorgulama yapma ihtiyacımız olduğu sonucu ortaya çıkıyor.

Şimdi bizim yayınlarımız ve söylemlerimize dair şunu da kabul etmeliyiz: Temel İslami ilimlerle alakalı konuşmamız söz konusu olduğunda meseleleri ve konuları daha ziyade geçmiş ve geçmişin problemleri üzerinde sınırlandırıp geçmişin diliyle konuşup bugüne getiremiyoruz. Felsefe ve din bilimleriyle alakalı da Batı etrafında dolanıp kendi toplumumuza ve kendi toplumsal sorunlarımıza gelmede problemlerimiz oluyor. Bu durum da kendi toplumumuzun bugününü ya da bugünün insanını yakalama ve ona bir şeyler söyleme noktasında sıkıntıya dönüşüyor.

Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları da dâhil olmak üzere ilahiyat akademisinin yayınlarında şu sıkıntımız var. Bir, biz yayıncılığı, yayınları, eser üretmeyi daha ziyade akademik gayeler ve nedenlerle yapıyoruz. İşte makale yazacaksak doçentlik hazırlığımız, profesörlük çalışmalarımız için yapıyoruz, kitaplarımızın büyük bir kısmı akademik çalışmalarımızın kitaba dönüştürülmesi şeklinde oluyor. Bu da topluma dokunmamızı, okunmamızı, toplum tarafından takip edilmemizi maalesef ciddi anlamda düşürüyor.

Bir başka şey, siparişlerle toplumda var olan problemlere yönelik eserler veya yazılar yazılması istenildiğinde, itiraf etmeliyiz ki yani burada bir öz eleştiri babında söylüyorum, hem Diyanet İşleri Başkanlığı hem de ilahiyat fakülteleri adına, sipariş ve belli özel istek ve taleple arzu edilen yayınlarda da dil ve üslupta maalesef o akademik dili, duruşu, tavrı değiştiremiyoruz. Dolayısıyla, bir açıdan, toplumun problemleri ve önceliklerini kendi gündemimize alıp o bağlamda konuşup bilgi üretmek noktasında eksikliklerimiz var. Bu problemleri gündeme aldığımız zaman da bunların çözümüne dair söylediklerimiz ve yazdıklarımızda dil ve üslup problemimiz var.

Tabi, ilahiyat fakültelerimiz bilgi üretmeli, eserler üretmeli ve biz Diyanet İşleri Başkanlığı olarak belki daha ciddi bir seferberlikle, üretilen bu bilgiye sahip çıkarak toplumun her kesimine ulaştırma noktasında varlık göstermeliyiz ancak bu altını çizmiş olduğumuz hususlar bizim toplum tarafından takip edilmemizi, okunmamızı, değerlendirmeye tutulmamızı engelliyor. Yayınların, yapılacak her türlü yayının, bunu sadece yazılı yayınlar için söylemiyorum, yani bir televizyon programında da aynı problemlerle karşılaşabiliyoruz. Görsel, dijital vs. bütün yayınlarda halkın dilini kullanma, halkın yaşantısına, gönlüne, zihnine, kalbine, hayatına dokunur tarzda bir dil kullanmamız gerektiğinin altını çizmiş oluyorum.

Ben Din İşleri Yüksek Kurulumuza ve buradaki hocalarımıza tekrar teşekkür ederek sözlerimi tamamlamış oluyorum. Saygılarımla arz ederim.

Prof. Dr. Ahmet YAMAN

Evet Fatih Bey'e teşekkür ediyoruz. İşin daha çok stratejisiyle ilgili kanaatlerini paylaşmış oldu.

Mustafa SOYKÖK

Şu anda gençlerle alakalı manevi danışmanlık diye bir meslek alanımız var, çok şükür. Bu, Mesleki Yeterlilik Kurumu, onun hakkında da bilgi vermiş olayım; Manevi Danışmanlık Ulusal Meslek Standardı taslak metnini yayınladı ve bu Başkanlığımızın web sitesinde var. Görüş ve önerilere açıldı. Bir ay kadar sonra Resmî Gazete’de yayımlanacak. Gençlerle bire bir diyalog kurduğumuz, hocalarımızın baş başa görüşme imkânı bulabildikleri alan. Bu ve benzeri toplantılara bu alandan da arkadaşlarımızın çağırılması isabetli olacak.

Bir de Millî Eğitim Bakanlığından bir daire başkanımız buradaydı ama Gençlik ve Spor Bakanlığı da gençlerle ilgili ve bu alanda çalışma yapan bir kurum. Oradan da yetkililerin benzer toplantılara katılması isabetli olacaktır. Mesela Gençlik Bakanlığının, “farkındayiz.gov.tr” diye bir internet sitesi var. Sosyal medyada, bilgisayar oyunlarında, filmlerde, çizgi filmlerde bu zararlı akımların propagandasına yönelik, İslamofobiye yönelik hususları tespit etme ve bunlara dair bir tepki gösterme amacı ile kurulmuş bir site.

Gençlik ve Spor Bakanlığıyla ortak yayınlar yapılabilir. Bu Bakanlığın bir bütçesi var, buna dair ve ücretsiz yayın dağıtabiliyor.

Başkanlığımız yayınlarından gençlere yönelik yayınlar bakanlıkla ortak olarak da yayına hazırlanabilir.

Onun dışında, biz gençlik çalışması yapan arkadaşlarımızı materyal olarak ne kadar desteklersek, gerek akademik anlamda gerekse fiili durum anlamında manevi danışmanlarımızı, manevi danışmanlık branşını, bu meslek alanını ne kadar güçlendirirsek o kadar bu zararlı akımlarla ve farklı faktörlerle daha dirençli bir şekilde mücadele etmiş olacağız.

Alan yeni bir alan olduğu için, bütün hocalarımızın özellikle din psikolojisi hocalarımızın özel ihtimamını hak eden bir alan, bakir bir alan ve gelişecek olan bir alan. Bu alanda kaliteli arkadaşlar istihdam etmeliyiz ve istihdam ettiğimiz arkadaşların niteliklerini artıracak onların istifadesine sunulacak yayınları çoğaltmalıyız.

Takdir edersiniz ki artık Facebook, Instagram gibi sosyal medyada, yeni medyada, birtakım ateist sitelerin, ateist Facebook sayfalarının ciddi anlamda takipçileri var. Keşke bir çalışma yapabilirsek ve kısa cümlelerle, iki dakikayı geçmeyen videolarla sosyal medyayı aktif bir şekilde kullansak. Yani yayın dediğimizde yeni medyanın yayın alanına yer açmalıyız ve bu anlamda yapacağımız yayınların yüzde ellisini en azından yeni medya oluşturmalı. Küçük cümleler, küçük mesajlarla sosyal medyayı bu anlamda desteklemeliyiz, organize etmeliyiz diye düşünüyorum.

Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ahmet YAMAN

Evet, Mustafa Bey’e teşekkür ediyoruz. Kemiyet itibarıyla yüzde %50 dediniz Mustafa Bey, %50’si yeni medya mı dediniz? Bir yüzde verdiniz?

Mustafa SOYKÖK

Yani yayın dediğimizde yeni medyayı da göz önünde bulundurmalıyız, en azından %50'yi bu çerçevede yürütmeliyiz diye düşünüyorum.

Prof. Dr. Ahmet YAMAN

Evet, teşekkür ediyoruz Mustafa Bey'e. Şimdi, buyurun Bünyamin Bey.

Dr. Bünyamin OKUMUŞ

Teşekkür ederim Sayın Hocam. Hepinize hayırlı sabahlar olsun.

Ben şunu hatırlatmak istiyorum. Dinî yayınlarla birlikte farklı alanlarda neler yapılabilir? Din İşleri Yüksek Kurulu, malumunuz olduğu üzere başkanlığın dinî konularda en yüksek karar ve danışma organıdır. Yapılan çalışmalarda istikrar, devamlılık ve eylem planının yürütülebilir olması esası takip edilmeli.

Bu bağlamda Din Şûraları üzerinde durulmaya değerdir. Kurul'un, Din Şûrası Sekreterliği marifetiyle Şûra kararlarını, sonuçlarını takibi konusunda bir hedefi vardı. Bunun yapılması, eyleme dökülmesi gerekir. Din Şûrasından sonra neler yapılacak; Din Hizmetleri Genel Müdürlüğüne, Dinî Yayınlar Genel Müdürlüğüne, Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğüne düşen görevler, bunlar sekreterlik tarafından takip edilir. Bunun işletilmesi gerekir. Vejdi Bey'in sunduğu bu proje bu konuların ancak özel olarak burada görevlendirilmiş, süreklilik arz eden bir komisyon maharetiyle yapılabileceğine ilişkindir. Yani biz her şeye yeniden, sıfırdan başlıyoruz. Oysa yapılan çalışmaları devam ettirmek gerektiği, esas bunun dikkate alınması gerektiğini söylüyorum, bu bir.

İkinci husus olarak da özellikle şunu hatırlatmak istiyorum: Ben komisyonumuza, neler yapılması gerektiği konusunda "Başkanlığın eylem planı" olarak dokuz madde sundum, onları tekrarlamaya gerek yok, ancak şunu arz etmek istiyorum, bu mücadele konusunda Başkanlığın veya din hizmetlerinin bir albenisi olmalı, yani bir cazibesi olmalı.

Teşekkürlerimi arz ederim. Sağ olun.

Prof. Dr. Ahmet YAMAN

Evet biz de teşekkür ediyoruz Bünyamin Bey'e.

Tabi bu işin esaslı bir sahibinin olması lazım. Bu yayınlar olduğuna göre Bünyamin Bey'e küçük bir tarizimiz olsun. Bu işin herhalde takibini Kurul değil de ilgili birim yapmalı. Yani projesinin hazırlanması, işin stratejisinin tespiti belki beraberce olmakla birlikte fakat denetim, yönetim ve takip işi zannediyorum ilgili birimde olmalı.

Evet, Kasım Bey buyurun.

Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP

Teşekkür ediyorum Başkan.

Ben birkaç hususun özellikle bu noktada altını çizmekte fayda mülâhaza ediyorum.

Malumunuz olduğu üzere yakınlarda yaşanan ilahiyat-felsefe vb. tartışmalar ilahiyat fakültelerinde verilen eğitimin içeriğiyle ilgili bir problemin varlığını göstermektedir. İlahiyat fakültesinden mezun ettiğimiz öğrencilerimizden – öğretmen veya din görevlisi olarak- bana geri dönen öğrencilerim, “Falanca yerde öğretmen oldum, şu sorulara muhatap oluyorum, hocam.” şeklinde paylaşımında bulunuyorlar. Bu mevzular genellikle şu hususu açığa çıkarıyor; sadece ilahiyat fakültelerinde değil belki Millî Eğitim Bakanlığına bağlı okulların çeşitli safhalarında birtakım temel derslerin verilmesinde fayda var. Yani mesela lise müfredatı içerisinde, yapılabilsen bir “bilim felsefesi” dersinin –ki bilim fetişizmi 19. yüzyılda pozitivist cenahlarca oldukça yüceltildiği zamanlarda çok etkili oldu, fakat henüz bunun etkisinden kurtulunamadığı da bir gerçek- yer almasının önemli olduğunu düşünüyorum.

Özellikle bilim felsefesi dersleri bu noktada, deizm gibi yaklaşım biçimlerinin aslında bilimsel temellerinin ne denli sorunlu olduğunu, bilime dayanarak bir hakikat iddiasında bulunulup bulunamayacağını, bilimin sadece görünüş dünyası içerisinde kalan ve onun içerisindeki görünür düzeydeki yasallıklarla ilgili tespitlerde bulunulabileceğini, bunun ötesinde hakikat, anlam ve değer inşa ve tesis etme noktasında imkânsız bir şeye soyunmak durumunda olduğunu, böyle bir iddianın da bilimsel bir iddia olmadığını vs. ortaya koyabilecek ki bugün hangi bilim felsefesi çalışırsa bakarsanız bakın bu hususları rahatlıkla görmek mümkündür. Bu bağlamda özellikle ilahiyat fakültelerinden mezun olacak öğrencilerin bu anlamdaki donanımları önemli.

Bir diğer husus, yine müfredatla, içerikle ilgili olarak Avrupa tarihi, oryantalizmin tarihi ve kolonyalizmin tarihi ile ilgili ne yazık ki yeterince malumat söz konusu değil. Bugün Batı'nın elinde bulundurduğu refahı salt bilimsel başarılarının ilerlemesinin bir ürünü olarak görme hatasına düşmemek gerekiyor. Bugün dahi elinden damlayan kanlarla refahının sağlandığını iddia eden, post-kolonyalizmle ilgili çok ciddi literatür söz konusu. Arif Dirlik Hoca'nın “self oryantalizm” kavramı çerçevesinde söylediği, “Üçüncü dünya entelektüelleri oryantalistlerin suç ortaklarıdır.” ifadesi aslında bir şekilde Batı dışı dünyanın kendi kendini oryantalize eden tavrıyla ilgili ortaya koyduğu eleştirileri dikkate alınmaya değerdir diye düşünüyorum. Yaklaşık altı sene kadar önce Afrikalı bir öğrencim, “Hocam Nijerya'nın yakınlarındaki bir adada petrol bulundu. Biz Nijeryalılar olarak sevindik, fakat İngiltere ile Fransa uluslararası mahkemelik konusu yaptılar bu adayı ve şimdi biz umudu kestik, ‘acaba hangisinin elinde kalacak bu ada’ diye merakla izliyoruz mahkemenin sonuçlarını.”

Dolayısıyla bu mevzularla ilgili bir bilinç inşa etme noktasında önemli bulduğumu söyleyebilirim. Tabii bu noktada içerideki temel problemlerden birisinden de bahsetmek icap ediyor. Bugün İslam'la ilgili ortaya çıkan dinî anlamda epistemik rölativizmin kaynağını sadece dışarıda aramamak gerekiyor. Bugün bizim camiamıza bakıldığı zaman yani genel olarak Müslüman, muhafazakâr, entelektüel camiaya bakıldığı zaman her

kafadan bir sesin çıktığı bir gerçek. Bugün benim bir öğrencim, bir hocayla görüşüyor, popüler bir hocayla “Hocam, başörtüsü gereksizmiş aslında çok da önemli değilmiş, başımı açtım.” diyor. Birisi geliyor “Hocam, hacamat yaptırmam gerekiyor.” diyor vb. Bunun yansımalarına baktığımız zaman farklı uçlarda hem de çok ciddi anlamda uçlarda, az önce hocalarımızdan birinin işaret ettiği, sosyal medya fenomeni olmuş tipler ortaya çıkıyor ve aslında bazen marjinal olduğu söylenebilecek fikirleri popüler hâle getirmek suretiyle birbirleriyle karşıt düşüncelerin aynı anda ortaya konulmasına paralel olarak, insanların neye inanacağını şaşırdığı bir ortamda bugün beni arayıp felsefe hocası olarak fetva soran insanlar çıkıyor. “Ben fikhîçi değilim ki bana soruyorsunuz?” diyorum, “Hocam, hangi fikhîçiye soralım?” diyorlar, daha sonra da birtakım isimleri sayıp “Buna soruyoruz şöyle diyor.”, “Diğerine soruyoruz böyle diyor.” vs. kafalar karmakarışık ve nihayetinde içeriden bir rölativize edici bir tutum belki ortaya çıkmış oluyor.

Geçenlerde namazdan sonra birkaç tane gencin sitemine tanıklık ettim. Dışarıda aralarında konuşuyorlardı, ben de yanlarından geçerken kulak misafiri oldum, “Yahu bu hocalar para dilenmekten başka bir iş yapmazlar mı?” Şimdi enteresan bir şekilde camilerimizdeki imamlar haftada bir defa cemaatten para isteyen adam imajıyla nam kazanıyor. Bunun bir şekilde yıkılması lazım, yani hocanın saygınlığını kazandırma noktasında bilmiyorum belki buna birtakım ihtiyaçlar da söz konusu olabilir, onunla ilgili bir fizibilite çalışması yapmış değilim ama bu imajla pek de olabilecek bir şey gibi görünmüyor.

Düşüncelerimizi temellendirme noktasında sağlam bir mantıkla, bir düşünce yapısıyla düşünmeyi öğretebileceğimiz birtakım faaliyetler yapmalıyız.

Bir de şu hususun özellikle altını çizmekte fayda görüyorum, Diyanet bu toplum ile çatışmalı süreçlerden geçti ki yani ta Cumhuriyet dönemi boyunca Diyanet hep meşruiyeti tartışılan bir kurum olageldi. Öyle ki toplumla devlet arasındaki gerilimden neşet eden sebeplerden dolayı bir şekilde toplumda, özellikle zamanında dine yönelik uygulanan baskıcı devlet politikaları nedeniyle, devlet kurumlarından herhangi birisinin başında dinle ilgili birtakım şeyler dahi olsa meşruiyeti sorgulanageldi. Çeşitli cemaatlerin teşekkül ve meşruiyet zemini bulabilmeleri de bu çatışmanın bir sonucu olarak ortaya çıktı. Ne kadar bunun üstesinden gelinebildiği tartışılabilir ama büyük ölçüde bunu, bu imajı en azından Diyanet’in yitirdiği görülebiliyor.

Yayınlar noktasında da üretilen yayınların, Diyanet yayını olarak servis edildiği yerde daha başlangıçta ona rezerv uygulayan bir psikolojinin var olduğunu da görüyoruz. Belki burada yayın adlarını, yayınevi adlarını çoğaltarak daha farklı yayın organları oluşturmak suretiyle insanlara hitap etme yolunu da seçebiliriz. Mesela birtakım popüler eserler üreterek farklı bir yayını evi adıyla sunulabilir. Bu konuda din psikologlarının, din sosyologlarının özellikle çalışmaları gerekir.

BEŞİNCİ OTURUM

Çocukların internet üzerinden muhatap kaldıkları oyunlar. Orada oynanan oyunların yanında kelle kesme meselesi bir şey ifade etmiyor. Çocuklar, daha küçücük çocuklar öyle oyunlar oynuyorlar ki bir anda elli tane adamın kellesini koparıyor, paramparça ediyor, bilmem ne yapıyor. Tabi bu, şiddeti meşrulaştıran birtakım şeylere yol açıyor.

Daha da ötesi, yeni bir mitoloji, oyunlar üzerinden tesis ediliyor. Benim küçük kızım var 6 yaşında, bir bebek istedi, çocuk beğenmiş, alalım, dedim. Oyunağı aldık, "Baba bunun şöyle bir sihirli gücü varmış, şurasına basınca bilmem ne ışığı yayıyormuş." falan, kızım bunu nerden biliyorsun dedim, işte "Falanca diziden biliyorum ya da onun internet oyununda gördüm." diyor. Yani birtakım yeni mitolojiler, revitalizasyon dedikleri mitolojilere tanıklık ettiğimizi görüyorum. Yunan mitolojisinin oyunlara yansıdığını, birtakım filmlere yansıdığını görüyoruz; bugün birçok filmde tekrar o mitolojik öğelerin post-modern dönemlerin açtığı ufukla birlikte yeniden ruhçuluk ve benzeri söylem pratiklerinin o maneviyat adı altında kendini meşrulaştırdığını görüyoruz.

Tabi bu oyunların veya oyuncakların da mercek altına alınması, insanların, gençlerin, çocukların bilinçlerini ne şekilde şekillendirdiğini görmek açısından önemli.

Sözü uzattım kusura bakmayın, bir hususun daha altını çizerek sözlerimi tamamlayacağım.

Üretilen filmler ki ben sinemaya ve televizyona karşı biraz mesafeli birisiyim yani o noktadaki eleştirilerimi burada serdetmek ne kadar doğru ama sadece şunu söyleyeyim, ben sinema ve sanat felsefesi üzerine de uzun yıllar çalışmış, meselenin özüne inmeye çalışan birisi olarak da söylüyorum, mesela "Müslüman rol yapar mı?", düşünelim istiyorum, "Şaka bile olsa yalan söylemeyin." diyen Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ümmeti rol yapar mı? Rol yapması ne ölçüde doğrudur? Bunun cevabını fıkıhçılar verecektir ama ben felsefeci olarak sanat adına dahi olsa bunun mantığının tartışmaya açılması gerektiği kanaatindeyim. Öyle görünüyor ki Müslümanlar mahşer günü Hz. Hamza (r.a.) diye Anthony Quinn'in peşine takılıp gidecekler, bu ne kadar doğru bir şey bunu düşünelim, derim.

Aynı şekilde adını vermeyeceğim ama çok bilinen bir çizgi filmde, zaman makinesiyle milattan önce kaç bininci yıllara, mağara dönemine yolculuk yapılıyor. Mağaradan hilkat garibesi iki insan çıkıyor, konuşmayı bilmiyorlar. Çizgi filme adını veren kahramanlar ise bunlara tekerlek yapmayı öğretiyorlar.

Şimdi bir taraftan Hz. Âdem (a.s.) ve onunla beraber gelen peygamberler tarihi mefkûresi, bir taraftan da ilerlemeci tarih anlayışı ekseninde ilkelden moderne doğru insanlığın geliştiği anlatısı. Bu bellek aslında bu bilinç, şu veya bu şekilde hepimizde ne yazık ki mevcut, yerleşmiş durumda yani bu çatallanmış, parçalanmış bilincin toparlanması gerekiyor. Gerçekten Hz. Âdem (a.s.) var mıydı, yok muydu? Yani bir yandan Hz. Âdem'i (a.s.) anlatacaksınız, vahye muhatap olmuş ve peygamberler tarihi çerçevesinde birtakım bilinçli, akli başında insanca eylemleri, ahlaki eylemleri, dinî eylemleri gerçekleştirmiş

bir peygamberler silsilesi olacak ama bir taraftan da insanımsıdan, neandertallerden insana doğru evrilen işte evrim teorisinin meşrulaştırdığı ilerlemeci tarih telakkisinin ortaya koyduğu anlatı.

Daha küçücükken çocukların bilinçlerinde, ilk olarak bu yarılma ortaya çıkıyor ve öyle görünüyor. Mesela ben ilahiyatta ders anlatırken öğrencilerime zaman zaman şu soruyu soruyorum: “Milattan önce 10 binli yıllara gitseniz, tahayyül edin nasıl bir dünyayla karşılaşacağınızı umuyorsunuz?” Onlar da farklı bir şey değil, gerçekten hilkat garibesi insanlarla karşılaşacaklarını zannediyorlar. Yani tahayyül meselesinde bile bizim tahayyüllerimizin ne şekilde içeriklendirildiğini görmek adına söylüyorum, çünkü aldığımız formasyon bu. Yani bilim fetişizmi içerisinde bu anlatılar, hakikat anlatısı haline getirilerek birtakım teoriler sanki mutlak bir zemine oturuyormuşçasına okutuluyor. Şimdi benim çocuğum “Baba sen Hz. Âdem (a.s.) diyorsun, ama çizgi filmde hilkat garibesi tipler çıkıyor. Konuşmayı bile bilmiyorlar. İnsanlar mağaralarda yaşamışlar, maymunumsular falan varmış.” dese bunları izah edecek birtakım şeyler söylememiz gerekiyor ama ismini vermek istemediğim ancak çocuklarca çok bilinen çizgi filmde dahi biz bunu anlatıyorsak bence ciddi bir problem var gibi görünüyor.

Kusura bakmayın sözlerimi uzattım. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Ahmet YAMAN

Evet, teşekkür ediyoruz.

Hakikaten meselenin çok boyutlu olduğuna dair başlangıçta söylediğim şeyleri teyit eden cümleler duyduk Kasım Bey’den, yani son cümleleri beni daha çok şaşırttı. Eğer yüksek din öğretimi, din eğitimi yapan birimlerdeki, fakültelerdeki öğrencilerimizde böyle bir algı varsa o zaman konuşulacak çok şey var demektir ve ilahiyat programlarının, fakültelerimizin, hocalarımızın yani niteliklerimizin masaya yatırılması gerektiği de ortaya çıkıyor.

Bu gerçekten derin bir problemin içerisinde olduğumuzun bir başka noktadan teyidi olmuş oldu.

Faruk Görgülü Bey buyurun.

Dr. Faruk GÖRGÜLÜ

Muhterem Hocam, zat-ı alinizin şahsında hazırunu saygıyla selamlıyor, katkılardan dolayı da teşekkür ediyorum.

Yayınlarda “Diyanet” isminin ön yargı oluşturabileceği ifade edildi, bu kısmen doğrudur. Ancak şöyle de bir husus var, halkımızın kahir ekseriyetinin Diyanet İşleri Başkanlığına karşı büyük bir teveccühü ve güveni söz konusudur. Toplumda pek çok kimse, zihnine takılan sorularını farklı kimselere sorsa da en son Diyanet İşleri Başkanlığının onayını alma ihtiyacını hisseder. Süreli Yayınlar ve Kütüphaneler Daire Başkanı

BEŞİNCİ OTURUM

olduğum dönemde aylık olarak neşretmiş olduğumuz Diyanet dergisinin ismini değiştirip değiştirmeme konusunda çok tartıştık arkadaşlarımızla, ancak bu isimle devam etmesinin çok daha doğru ve yararlı olduğu fikri kabul gördü.

Bir başka husus, dün Vejdi Bilgin Hoca'mızın teklif etmiş olduğu yol haritasına buradaki hocalarımızın büyük bir kısmı atıfta bulundu. Aslında biz bu toplantıdan sonra burada konuşulanların akim kalmaması için her bir birim üzerine düşen görev ve sorumluluğun bilinciyle hızlı bir planlama içine girmelidir diye düşünüyorum. Zira sizin de başta ifade ettiğiniz gibi bunun bir din eğitimi yönü var, din hizmetleri yönü var, bir de dinî yayınlar yönü var. Dinî yayınlar yönü belki işin en son kısmıdır. Gerçi siz projeyi de dinî yayınların yapması gerektiğini ifade etmişsiniz. Aslında bu toplantının hemen akabinde başta Din İşleri Yüksek Kurulu olmak üzere, Dini Yayınların, Eğitim Hizmetlerinin ve Din Hizmetlerinin içerisinde olduğu bir komisyon kurularak kısa, orta ve uzun vadede birtakım projelerin yürütülmesinin gerektiğine inanıyorum. Proje içeriğinin ise Din İşleri Yüksek Kurulu tarafından yapılmasının önemli olduğunu düşünüyorum. Çünkü daha önce projelendirilerek hazırlanan ve Dini Yayınlar Genel Müdürlüğümüz tarafından basımı gerçekleştirilen inançla alakalı kitaplar Din İşleri Yüksek Kurulumuzun marifetiyle yürütüldü. Dini Yayınlar Genel Müdürümüz de ifade ettiler, 1943'lü yıllarda basımı yapılan merhum Ahmet Hamdi Akseki'nin "İslam Fitrî, Tabîî ve Umûmî Bir Dindir" isimli kitabı, temel olarak İslam dinini anlatan inançla ilgili bir kitaptır. Bugün bile halâ da revaçtadır. Ancak bu kitap, hem muhteva hem üslup açısından gençlere hitap etse de içeriğinde gençlerimizin anlayamayacağı tarzda ifadeler ve ağdalı bir dil söz konusudur. Bunun yanında inançla ilgili bugün yazılan pek çok kitap, hem muhteva hem de dil ve içerik açısından sorunludur. Dolayısıyla bu alanın hâlâ açık olduğunu düşünüyorum. Bu nedenle ivedi bir şekilde gençlerin inançla ilgili problemleri tespit edilerek bunların cevabı niteliğindeki kitapların neşredilmesine, güncel soru ve cevapların, videoların yer aldığı internet sitelerinin hazırlanmasına ihtiyaç vardır.

Yine Vejdi Bey Hoca'mız gençlerimizin en çok etkilendiği yazarları tadat ederken Turan Dursun'u, İlhan Arsel'i de ifade etmişlerdi. Dolayısıyla Din İşleri Yüksek Kurulumuzun koordinesinde bu kişilerin kitaplarına cevap olacak tarzda projeler oluşturulmasının yararlı olacağını düşünüyorum. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Ahmet YAMAN

Evet, Teşekkür ediyoruz Faruk Bey'e.

Bu son iki isimle ilgili bende bir kanaat var onu arz etmek isterim bu vesileyle. Gençler niye bu iki ismi fazla okuyorlar? İşin ideolojik boyutu da var kıymetli hocalarım, bana öyle geliyor yani bunu da ihmal etmememiz lazım. Hangi kesimdeki, hangi düşüncedeki, hangi ideolojideki veya alt yapıdaki arkadaşlar, gençler bu kitaplara yöneliyorlar diye baktığımız zaman işin sadece pür bir dinî-imani kaygıdan kaynaklanmadığı, bir arayış probleminde kaynaklanmadığını aksine biraz siyasi ve ideolojik bir yönlendirmeyle de

bu isimlere doğru bir kayış olduğunu en azından bu fakir kardeşinizin gözlemi olarak paylaşmak istiyorum.

Bir de şöyle bir husus var, insanlar özellikle bu çağımızda, eskiden olmadığı kadar çok fazla çeldirici ile karşı karşıya geliyorlar. Nefislerini okşayan, hevalarına can verecek, kan verecek bilgilerle, görüntülerle, programlarla eskiden olduğundan çok daha fazla karşılaşılıyorlar ve onlarla mücadele edecek azmi de gösteremeyince ve bu tarafta da onlarla mücadele edecek olanların kendi içindeki karmaşaları ve fikir mücadelelerini, parçalanmışlıklarını görünce o zaman kayıyorlar heva tarafına ve bunu meşrulaştırıcı yayınların peşinden gidiyorlar. Bunu meşrulaştıracak, buldukları noktada hayatlarına meşruiyet kazandıracak, kendi taleplerine evet diyecek ve tamamdır, caizdir diyecek arayışlar içerisine giriyorlar ve o zaman da işte karşınıza o geleneksel yapılarla mücadele edecek ve onları sarsacak yayınlar çıkıyor. Onları daha çok benimsemelerinin arkasında bu iki nedenin olduğunu ben görüyorum.

Bir, siyasi ideolojik yapılanma ve yönlendirme; iki, hevalarını tatmin edecek ve buldukları durumu meşrulaştıracak yayınlar ve görüntüler daha çok oralarda olduğu için.

Evet, ben de bunu arz etmiş oldum bu vesile ile. Hasan Kaplan Bey buyurunuz.

Prof. Dr. Hasan KAPLAN

Teşekkür ederim Sayın Hocam.

Bir inanç krizi probleminde ittifak ediyoruz. Bu krizin çeşitli boyutları var. Felsefi boyutu var, sosyolojik boyutu var ve psikolojik boyutu var. Bir kere başta bu probleme çözüm bulabilmemiz için, bir reçete geliştirebilmemiz için, bu krizi bu şekilde en azından ana hatlarıyla kategorize etmemiz lazım.

Bu toplantıda genellikle biz işin felsefi boyutuyla daha çok zaman harcadık ama krizin bir sosyolojik/toplumsal boyutu var ki felsefi boyutta biz buna deizm, ateizm gibi isimler verebiliriz, öyledir ama sosyolojik boyutta bu aynı zamanda bir protest de içeriyor. Bugün Kemal Öztürk'ün yazısında da sanki buna öyle bir değinme var.

Ayrıca bu işin mikro düzeyde psikolojik boyutu var. Bu kısım da beni ilgilendirdiği için biraz onunla ilgili bir reçete babında bir şeyler söylemek istiyorum.

Bu krizin mikro psikolojik boyutunda, bir tarafta deizme ulaşacak veya deizme çıkacak bir risk taşıyor ama bir tarafta da dün Çağfer Hoca'mızın değindiği iç tahkime götürecektir yani bizi içten güçlendirecek bir içselleştirmeye yol açacağına inanıyorum. Eğer bu krizi biz sağlıklı yönetebilirsek iç tahkim ortaya çıkacaktır ve bu süreçte gençlerimiz inançlarını içselleştirecektir, içselleştirme fırsatı bulacaktır ve gençlerimizin tahkiki imana doğru yöneleceğini ümit ediyorum.

Bunu da ancak anne-babaların başta olmak üzere, din eğitimcilerinin, din hizmetlerindeki görevli hocalarımızın, öğretmenlerimizin bu süreçte, bu kimlik inşası sürecine

ortak olmaları ile mümkün olacaktır, yani bu sürecin paydaşı olmaları gerekir; olumlu katkılarda bulunmaları gerekir ki böyle bir sonuç ortaya çıksın.

Gençlerimizi, bu yaşadıkları gelişim ve dönüşüm sürecinden dolayı anlayış göstermeyip de ötekileştirirsek işte o zaman asıl risk ilk önce o mikro düzeyden, sosyolojik düzeye geçecektir ve protest harekete dönecektir. Daha da ileri gidip felsefi bir zemin kazanarak deizm gibi ateizm gibi bir boyuta ulaşacaktır.

Dolayısıyla ilk önce bence mikro düzeyde bununla ilgilenmemiz gerekiyor, bunun yollarını aramamız gerekiyor diyorum, teşekkür ediyorum hocam.

Prof. Dr. Ahmet YAMAN

Evet, Hasan Bey'e teşekkür ediyoruz.

Prof. Dr. Adnan Bülent BALOĞLU

Çok teşekkür ediyorum Sayın Hocam.

Modernite denen bir iklimin içerisinde yaşıyoruz. Hiçbirimiz bundan müstağni değiliz. Hiçbir devlet, kutuplar dâhil bundan müstağni değil.

Modernite dediğimizde neyi kastediyoruz, içinde ne var? Kesenin ağzını açtığımız zaman merkezî ulus devletlerin, rasyonalizmin, hümanizmin, sekülerizmin, bireysel otonominin, kapitalizmin, liberal demokratik kurumların ve neoliberal ekonominin hüküm sürdüğü bir iklim ve bu iklim aynı zamanda belli bir eğitim politikası güdüyor. Bu eğitim politikası da içinde ateizmin ve deizmin ideolojik biçimde enjekte edildiği bir sürece sahip ve hepimiz bu süreçten geldik. Biz bundan müstağni değiliz, hepimiz Darwinizmin, kısmen ateizmin içinde olduğu, enjekte edildiği, bize empoze edilmeye çalışıldığı, kitaplarımıza sokulduğu bir eğitim sürecinin içerisinde geldik.

Neticede köklerle bağları koparmanın bir modernlik kabul edildiği, inananın taşralı, köylü; inanmayanın modern, seküler kabul edildiği bir algı da bununla birlikte pompalandı. Bu hâlâ devam ediyor. Mesela benim sekizinci sınıfa giden oğlum hoşuna gitmeyen bir iş olduğunda "bu köylü işi" diyor. Bu çocukların kendi aralarında sıklıkla konuştukları tabirlerden bir tanesi; yine hoşuna gitmeyen bir şey olduğu zaman "bu değişik" diyor.

Kabul edelim ki karşımızda ki çok donanımlı, çok hızlı hareket eden, sürekli başımızı döndürecek ölçüde kavram üreten bir grup var ve bunlar özellikle beyaz, Amerikalı, İngiliz, hepsi zengin, hepsi üst düzey eğitim almış, bugün yeryüzünün pek çok ülkesinde kabul görmüş, eserleri milyonlar satan en çok satanlar listesinde haftalarca salınan, gezinen kişiler ve bunların mesela en fazla meşhur olanını işte bir kısmını dün Sait Hoca zikretti, "Mahşerin Dört Atlısı" deniyor bunlara, Richard Dawkins, Christopher Hitchens, Sam Harris, Daniel Dennett.

Sizi temin edebilirim ki yazdıkları eserlerin tamamı Türkçede aynı adlarla ve aynı kitap desenleriyle ve kapaklarıyla mevcut. Bunların olduğu bir iklimde bizler hâlâ kendimizle ilgili olarak stratejiler geliştirmenin peşindeyiz.

Belki burada hiç konuşulmadı ama ateizmin de bir hedefi var. O da şu, “transhümanizm” deniyor buna bugün. Transhümanizm nedir? “Ölümsüzlüğü bu dünyada yakalamak.” İnsan bilincini makineye aktarmak. İşte sanal zekâ dediğimiz, robocoplar yaratmak, bunlarla insanı bu düzeye çevirebildiğiniz zaman, insanı bütün hastalıklardan arındırdığınız zaman, ölümsüzlüğü yakalamış oluyorsunuz.

Bu anlam, bu anlayışın içerisinde yegâne gerçek maddedir, bu madde ezeldir, ebedidir. Bizim bütün soyut kavramlarımız ruh dediğimiz, zekâ dediğimiz, bilinç dediğimiz her şey bu maddeden türemiştir.

Dolayısıyla transhümanizm aynı zamanda nüfusun artması problemini de engelleyecek bir çözümdür. Mesela Richard Dawkins’in eserlerini okuduğunuzda özellikle bütün vurgusunu transhümanizm üzerine kurduğunu, ikinci vurgusunu da dinleri aşağılama, alay etme, onların zayıf taraflarını yakalayıp özellikle mesela İslam dinine terör üzerinden, İslamofobi üzerinden vurduğunu görürsünüz.

Bu transhümanizm bir yere daha gidiyor; “üstün insan” dediğimiz, her türlü hastalıktan arınmış, ölümsüzlüğü yakalamış, son derece zeki ve kendini idare edebilen bir üst varlığa yol açıyor.

Şimdi bir grup dünyada zengin azınlık var ki bunlar dünyanın ham madde kaynaklarını eline geçirmiş durumda. Dünyanın bakir alanlarına el atmış durumda. El atmadığı yerlerde karışıklık yaratarak, iç huzursuzluk yaratarak oraları bozacak, köklerinden koparacak birtakım fikirleri aşılıp, darbeler yaparak, örgütler üreterek buraları zayıflatmak ve çürütmektedir. Buraları “no man’s land” dediğimiz hiç kimsenin olmadığı ve kendilerinin kolayca gidebildiği arazilere dönüştürmektedirler.

7 milyarı aşkın bir nüfusun, yaklaşık 3–3,5 milyarının son derece fakir ve işe yaramaz bir nüfus olduğunu ve bunların ancak işçi sıfatıyla kendilerine hizmet edebileceğini, hastalıklı olanların da ya tabii afetlerle ya da birtakım savaş ve felaketlerle elenebileceğini düşünüyorlar.

Dünyayı böyle bir sürece doğru taşıyorlar ve kendileri zenginlik içerisinde yaşarken, bu nimetlere konarken bir şey keşfettiler, o da şuydu: Hindistan dünyanın nüfus bakımından en yoğun ülkesidir, 1 milyarın üzerine çıktı nüfusu, aynı zamanda dünyanın en fakir ülkeleri arasında yer alabilecek bir kategoriye sahip, yani nüfusun 3/4’ünden fazlası fakir, “Hint fakiri” dediğimiz kavram açıkça bunu karşılıyor zaten.

Nasıl oluyor da böyle bir ülkede, hiç kimse itiraz etmiyor ve isyanlar olmuyor? İyi araştırdılar bunu. Orada keşfettikleri şey şuydu, bu insanlar meditasyon ve reenkar-nasyonla eğer bu dünyada iyi bir insan olurlarsa bir sonraki yaşamlarında daha üst bir

BEŞİNCİ OTURUM

sınıfta doğacaklarına inandırılmışlardır ve bu sistemin bütün dünyaya yayıldığı takdirde hakkına hücum edilen, adaletsizliğe uğratan bütün insanların da böyle bir fikirle uyutulabileceğini ve bunun da en güzel yolunun “Zen Taoizmi, Zen Budizmi” dediğimiz birtakım Hint fikirleriyle bezenmiş, bulanmış bir dünya ve fikir örgüsüyle bu insanların uyutulabileceği düşüncesidir.

Değerli arkadaşlar, sonuç olarak şunu söylemek istiyorum. Bizim bu insanların hızına yetişmemiz çok zor. Dün akşam bir ilahiyat öğrencisi beni ziyarete geldi, Karabük İlahiyat'ta okuyormuş, “Dekanınız kim?” diye sordum, cevap veremedi. “Gitmişti hocam ama adını unuttum, bilemiyorum, herhalde birisi geldi.” dedi. Bu öğrencimiz akşam eğitimi alıyormuş ikinci öğretimde.

Şunu görüyoruz ki henüz daha okulunda dekanının ismini bilmeyen bir öğrencinin, elinde kitap gezdirmeyen bir öğrencinin bu donanımlı dünyanın yemi olmaya mahkûm olduğunu kabul etmemiz gerekiyor.

Bizim bu konuları yazarken karşımızda internet üzerinde fevkalade örgütlenmiş bir yapının da olduğunu görmemiz gerekiyor.

“Sanal Dünyanın Seyyar Ateistleri” diye Diyanet dergisine bir yazı yazmıştım, Ateizm Derneği ayaklandı ve hemen akabinde Twitter'dan bana şöyle mesajlar gelmeye başladı. Hepsi aynı formatta, “Ben kendi hâlimde yaşayan bir ateist iken ‘İnsancık Prof. Adnan Bülent Baloğlu’ beni bütün Türkiye’ye meşhur etti.” şeklinde mesajlar. Bu cümle bana pek çok kişiden aynı anda postalandı, yani bunlar toplumun içerisinde kendini gizleyen, iş hayatımızda hiçbir şekilde karşımıza çıkmayan ama sosyal medyada fevkalade aktif ve birbiriyle haberli ve bilinçli bir örgütlenmeyle hareket eden bir gruba dönüştüler.

Onun için bizim donanımlı bir ilahiyat nesli yetiştirmemiz gerekiyor.

Son bir şey daha söylüyorum. Bugün Batı’da en nadir bulunan şey, teologdur ve bu teologlar, kendi ana dillerinin dışında Latince bilirler; en az da iki tane yabancı dil, ya Fransızca ya Almanca ya İngilizceyi net bir şekilde konuşur ve bilirler ama bizim ilahiyat öğrencilerimiz siz Sayın Hocam bahsettiniz, İLİTAM’ı örnek olarak verdiniz, biz beki dindar bir nesil yetiştirmek üzere yola çıktık ama bu dindar neslin dinden haberi olmayan nesle söyleyebileceği pek fazla bir şey olduğunu düşünmüyorum, teşekkür ederim.

Abdurrahman HAN

Kıymetli Hocalarım, hürmetlerimi sunuyorum. İki gündür çok derinlikli, felsefi, teorik tartışmalar yapıyoruz. Böyle bir süreçten ciddi bir hasıla elde edilir ama şöyle bir gerçekliği de göz ardı edemeyiz. Gençlerimiz bizim kadar sabırlı değil. Bizim kadar uzun soluklu süreçleri çok beğenmiyorlar, çok da tasvip etmiyorlar. Dolayısıyla bu derinlikli tartışmalardan sonra daha prospektüs tarzı öneriler ortaya koymamız zannediyorum oldukça anlamlı olacaktır.

IX. GÜNCEL DİNİ MESELELER İSTİŞARE TOPLANTISI

Şimdi hocalarım da bahsettiler. SEKAM'ın 2014 yılında yapmış olduğu bir araştırma var, bir de ben TÜİK'in yapmış olduğu en son yayınlanan 2017 yılı gençlik araştırmasını bu vesile ile bir taradım. Ülke nüfusunun neredeyse %50'si 30 yaş altında, 15-24 aralığı %16,1 ki on üç milyon gencimize karşılık geliyor. Bu; 6 ve 30 yaşına kadar olan kısım dikkate alındığında aşağı yukarı %50 genç nüfus olarak telakki edilebilecek bir yapı. Dolayısıyla böyle bir potansiyel var, 40 milyonu aşkın elimizde ya bir imkân, ya bir risk grubu var. Bunun en başta takdir edilmesi gerekiyor diye düşünüyorum.

SEKAM'ın 2014 araştırması %64; yine TÜİK'te birazcık daha farklı ama ortalama birbirine yakın oranlar.

Gençler mutlu olduklarını ifade ediyorlar, yani bizim dert edindiğimiz şeyler, onlar için belki çok fazla sorun teşkil etmiyor. Fakat mutlu olmalarının ölçütleri bizim bakış açımızdan ya da değerlendirme kriterlerimizden daha farklı.

SEKAM'dan devam ediyorum, SEKAM mutluluk boyutlarının ne olduğunu soruyor. Bu tamamen kişisel, daha egoist, daha bencil bir mutluluktan bahsediyor yani rahat bir şekilde hareket edebiliyorsam, özgürsem, yaşayabiliyorsam, ben mutluyum. Bu mutluluklarının karşılığı, kendi değerleri, ülkeleri, milletleri, adına böyle bir mutluluk söz konusu değil. Umut da aynı şekilde kendisini gösteriyor.

Öte yandan, Mustafa Hoca'm da sabah söyledi, sıcak ilişki kurmak gerekiyor gençlerimizle. Onların beslendiği damarları bir şekilde yakalamamız gerekiyor ve onların beslendiği damarları bilirsek daha mantıklı, daha gerçekçi, rasyonel politikalar üretebiliriz diye düşünüyorum. Mesela bir teklif olarak üniversite bünyelerinde kesinlikle resmî değil, bizim vakfımız var Türkiye Diyanet Vakfı, belki onun içerisinde de farklı bir yapı oluşturulabilir; büyük oranda sivil kulüpler kurulmalı mutlaka. Bizim zaten oralarda çalışan dinî danışmanlarımız var, manevi rehberlerimiz var, resmî kimlikten daha uzak ama daha sivil görümlü fakat gençlerle bire bir iletişim içerisinde, üniversite bünyelerinde yapacakları sosyo-kültürel çalışmalara zemin hazırlayacak aynı zamanda oradaki o büyük resmi de görebilecek bir yapı oluşturabiliriz belki diye düşünüyorum. Mutlaka aynı mantık ekseninde bir web sayfası oluşturulmalı. Şimdi bir tanesi çıkıyor, "Ensest Hz. Âdem'den (a.s.) beri vardır.", diyor, ensestini temelini oraya dayandırıyor ama bizim bununla ilgili oturup karar alma, müzakere etme, konuşma, tartışma, araştırma yapma süreçleri derken zaten bunu ortaya koyan insanlar amacına çoktan ulaşmış oluyor.

Dolayısıyla pro-aktif bir şekilde çalışacak bir web sayfası, uzman TV mantığıyla, 1 dakikayı asla aşmayacak, gençliğin sorunlarına cevap verebilecek düzlemde, içerikle zenginleştirilmiş bir web sayfası mutlaka oluşturulmalı ve bunun da sosyal medyada izdüşümü mutlaka gerçekleştirilmeli diye düşünüyorum.

Kitaplardan, yayınlardan bahsedildi. Bunlar belki en son başvuracağımız hususlar ama hiçbir şekilde ihmal edemeyeceğimiz alanlardan bir tanesi.

BEŞİNCİ OTURUM

Bir de gençlerimiz tabi bizim formel tarz bir nasihatimizden çok hoşlanmıyorlar yani klasik tarzda "Hadi bakalım camiye gelin size vaaz edelim ya da siz gelmeyin ben size geleyim de bir vaaz edeyim, bir sohbet edeyim." tarzı, usul ve metotlar işin doğrusu gençler nezdinde çok fazla bir karşılık bulmuyor. Dolayısıyla onlara nasıl bir dil, üslup, yöntemle ve metodolojiyle karşılık verebileceğimizi de ciddi bir şekilde ortaya koymamız gerekiyor.

Sosyal medya zaten konuşuldu, söylendi.

Burada son olarak bir şeyi hususi ifade etmek isterim kıymetli hocalarım. 16. yüzyılda başlayan deizmden, 19. yüzyılda ortaya çıkan nihilizmden vs. bahsettik. Şüphesiz bunları tartışmak, tahlil etmek, analiz etmek kıymetli şeyler ama o kadar ciddi ve çeşitli akımlar ortaya çıkıyor ki biz bunları tartışırken, zannediyorum üç beş tane genç arkadaşımız gelse istemsiz bir şekilde muhtemelen bize gülecektir.

Bunları tartışmak çok kıymetli, eleştirdiğim nokta burası değil ama sadece bir örnek vererek bitirmek istiyorum. 70'li yıllarda ortaya çıkan ve bugün de dünya genelinde bilinen "minimalizm" diye bir akım var. Bu bir dinî akım değil. Belki hâlihazırda bir felsefi akım da değil ama insanlara neyi pazarlıyor ben onları birkaç başlık halinde söyleyeyim:

- Gerçekten mutlu musun?

-Yaşamın fazlalıklarından kurtul.

-Anlamlı yaşa.

-Başkası tarafından asla kuşatılma.

-Amacı olan bir hayat yaşa, basit bir hayat yaşa.

Bunlar çok masum söylemler belki; şu an dediğim gibi belki felsefi bir boyutu yok ciddi anlamda, ya da dinî bir boyutu yok ama felsefi anlamda belki birtakım temel ilkelere, umdeleri var. Diğer yandan dünya ölçeğinde bu akımın önde gelen kişilerini şöyle düşündüğümüzde gençlerin idolleri olarak ortaya konulan isimler. Bir sürü genç onları takip ediyor ve bu adamlardan bazıları ne yapıyor? Çok basit bir pantolon ve üstüne siyah bir tişört giyorlar. Bunların en büyük özelliklerinden bir tanesi siyah tişört, siyah pantolon giymeleri ya da çok sade bir görünüm içerisinde olmaları.

Öte yandan bugün gençlerin artık maddi anlamda ulaşamadıkları pek bir şey yok. Her şeye sahipler ama bir kimlikleri, bir şahsiyetleri yok. Bunun bir ölçüde farkındalar. Bugün değılseler bile bir zaman sonra bunun farkında olacaklar. İntihar eğilimleri, bunlardan konuşulmadı çok fazla ve bu kimlik bunalımı bir süre sonra mutluluğu ve huzuru bulamayınca intihara sevk ediyor. Sadece deizm, ateizm vs. üzerine yoğunlaşılması, bunlara bir itirazım yok ama zamanı okuma adına, sanki biraz geriden geliyoruz gibi bir öz eleştiriyi de yapmak istiyorum. Saygılar sunarım hocam.

Prof. Dr. Ahmet YAMAN

Evet efendim, İbrahim Hilmi Hoca'm buyurunuz.

Prof. Dr. İbrahim Hilmi KARSLI

Teşekkür ediyorum Sayın Başkan.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Bugün hakikaten çok daha pratiğe dönük, uygulanabilecek, netice alınabilecek konular burada ele alınıyor, çok verimli bir toplantı gerçekleştiriliyor. Ben de iki gündür takip ediyorum. Bu iki gün içerisinde dostlarımızın teklifleri oldu. Benim ilavelerim var, kısaca, detaya girmeden, fazla vaktinizi almadan bunları özetlemek istiyorum.

Burada deizm meselesi hakkında özellikle şöyle bir tanım zikredildi, "Tanrıya inanıp onu kendi hayatına müdahale ettirtmeme." Aslında bu, bugünün sorunu değil; bu, insanlık tarihinin sorunu. Bütün Peygamberler, ilahi iradeyi ferdi anlamda, toplumsal anlamda, insanın hayatına taşımaya çalışmışlar ama insanoğlu neticede "أَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ" dediğimiz "hevasını putlaştırma, tanrılaştırma" kıskacından kurtulamamıştır.

Cahiliye'ye baktığımız zaman orada da, Allah inancı yok mu? Var. Hatta rızıklandırılan, yaratan olarak ona inanıyorlar. "وَلَيْنَ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقْنَهُنَّ" "العَزِيزُ الْعَلِيمُ"

Kur'an'ın bütün meselesi, davası, Peygamberlerin mücadelesi, "İnanduğumuz o Tanrı'nın, İlah'ın iradesini neden hayatınıza karıştırmak istemiyorsunuz?" dur. "فَأَنى تُؤْفَكُونَ", ifadeleri bu bağlamda Kur'an'da sık sık tekrarlanan hususlardır.

Evet, bunu belirttikten sonra, şimdi dün İlyas Bey ifade ettiler. Din-bilim meselesi. Hakikaten bu noktada tam bir çift zihniyeti taşıyoruz. Az önce hocam tarihle ilgili ifade etti. İnsanlık tarihini değerlendirirken bir vahyin bakış açısı var, bir de modern tarih araştırmalarının bir tarih kurgusu var. Bilime baktığımız zaman da benzer sekülerleşme çok ileri boyutta. Bu aslında bugün medeniyetimizin temel sorunu, yani biz bilgide tevhid-i kaybettik. Şöyle bir misalle ortaya koymak istiyorum, dün de kısmen temas edildi. Mesela, din dersi hocası derse giriyor, Allah'ın varlığını anlatıyor, kâinattan, birtakım Allah'ın kevnî ayetlerinden bahsediyor. O çıktıktan sonra belki seküler bir biyoloji hocası geliyor. Biyoloji hocası da aynı şeylerden bahsediyor, aslında biyolojinin ele aldığı konular Allah'ın ayetlerinden farklı şeyler mi? Ama o tamamen seküler bir bakış açısını ortaya koyuyor. Orada tevhidin zerresi yoktur. Kokusundan, renginden bulmak mümkün değildir. Aslında bu, bugünün problemi değil, bu Müslümanların İslam eğitim sisteminin, İslami epistemolojinin temel sorunlarından birisi.

Buna bağlı olarak ben şunu ifade etmek istiyorum. Şimdi burada Kur'an'ın temel bir amacı var. Kur'an gaybı ve metafiziği dile getirirken evrenden hareket eder. O günkü şartlar altında insanları yaratılışla ilgili, evrenle ilgili düşünceye, tefekküre davet etmiştir. Bizim bu noktada bir eksikliğimiz var bugün. Önümüzde, elimizde evrenin tanınmasıyla

yaratılışla ilgili muazzam bir bilgi birikimi olmasına rağmen, biz bunu gerek irşat faaliyetlerinde olsun gerek dinî yayınlarda olsun kullanamıyoruz. Hâlbuki evrendeki bu sırları insanlarla paylaşmak ve bunlar üzerinde tefekkür, Kur'an'ın en temel amacıdır ve dinî hayatın gıdası buradan geliyor.

Bu noktada mesela yayınlarımıza baktığımız zaman, çok ciddi bir boşluk, eksiklik olduğunu görüyoruz. Ümit Şimşek'in bir-iki kitabı var, tefekküre davet eden, hakikaten çok güzel. Tabi bu din-bilim ilişkisi noktasında da çok aşırılıklar var fakat biz neden insanlığın elde etmiş olduğu bu muazzam bilgi birikiminden kâinatla, evrenle ve yaratılışla ilgili bilgi birikiminden istifade etmiyoruz?

Ben kürsülerdeki vaizlerin bu anlamda evrenle, yaratılışla ilgili doğru dürüst bir atıfta bulduklarını, oradan tefekküre davet ettiklerini pek göremiyorum. Bunun ciddi bir eksiklik olduğunu düşünüyorum.

Evet, bilgede tevhide anlayış temel sorunlarımızdan birisi.

Bir başka husus; dün, bugün ifade ediliyor, yaşantı ile inandığımız değerler arasındaki makas gittikçe açılıyor. Yani yapmadıklarımızı söylüyoruz veya söylediklerimizi yapmıyoruz. Hâlbuki bugün insanlığın bu noktada dürüst bir imaja, dürüst bir temsile son derece ihtiyacı vardır. Kavramların içi boşaldı, dürüstlük, adalet vs. Bu da insanlık tarihinin temel sorunu olan şu ayeti hatırlatıyor bize: **“أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ”** **“وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ”**

Bir diğer husus Kur'an mealleri konusu. Ben daha önce değişik vesilelerle bu salt meallerin, açıklama ve dipnot içermeyen meallerin ciddi sorunlar oluşturduğunu ifade ettim. Başkanlığımızın özellikle yabancı dillerde yayınladığı mealler, tercüme var. Her bir meali yayınladığımız zaman “Kur'an'a hizmet ediyoruz.” diye bununla iftihar ediyoruz, yalnız burada şu husus göz ardı ediliyor: Bu mealler açıklama ve dipnot olmayan mealler, Selefliliğin daha da pekişmesine sebep oluyor, bir bu. İkincisi, biz bu meallerle yabancılara dini ne kadar anlatabiliriz?

Geçen de bir hocamızla konuşuyorum Ankara İlahiyat'ta, dedi ki yabancılara, gayrimüslimlere bu tercümelerle, meallerle dini anlatmak asla mümkün değildir. Çünkü onlar çok farklı bir kültür evreninden geliyorlar. Biz okuduğumuzu anlıyoruz meallerden, çünkü biz İslam kültürüne mensup insanlarız ancak bu meallerin Selefliliğe destek olduğunu tekrar burada hatırlatmak istiyorum.

Dün hocalarımızdan bir tanesi ifade ettiler, ateistlerin elinde Kur'an mealleri doluyor. Hakikatten televizyonda bir programda denk gelmişim, orada bir tanesi var, sürekli böyle aykırı sorular soran birisi. Programında davetlilerden birisi, hep Kur'an'dan örnekler veriyor, “şu ayet, şu ayetle çelişki, şöyle problem, böyle problem” ve o arkadaş dün onu ifade etti, ateistlerin en fazla kullandığı kitaplardan bir tanesi Kur'an mealleri. Bu noktada teklif olarak sunuyorum, Kur'an'da çelişki gibi gözükken konuları ele alan

çalışmalar yapılması gerekiyor. İnsanların rahatlıkla okuyabileceği, burada istifham oluşturan, sorun oluşturan konuları çözüme kavuşturan çalışmaların yapılması gereklidir.

Tabi bu salt mealler aynı zamanda içi boşaltılmış bir Kur'an anlayışı, yani geleneği bir tarafa koyup tamamen modern bir birikimle doldurulan bir din anlayışının oluşturulmasına da zemin hazırlıyor.

Bir başka husus, evrim meselesi. İki asırdır bizim dünyamız bunu konuşuyor ve dine karşı en fazla kullanılan argümanlardan birisi. Peki, Başkanlığımızın bu noktada bir çalışması var mı? Yok maalesef. Yani evrimle ilgili, değişik alanlara yayılmış olan bu nazariyeyle ilgili bizim bir çalışmamızın olması gerekiyor.

Evet, şimdi burada vardığımız neticeler itibarıyla, somut tekliflerden birisi olarak da şunu paylaşmak istiyorum. Diyanet televizyonunda yayınlanan Genç İlahiyat programının formatının iyi olduğunu, programın faydalı olduğunu düşünüyorum. Aslında gençlere yönelik, genel anlamda liselilere yönelik olarak da bu formatın tekrarlanması; yani gençlerin zihinlerindeki sorunlar nelerdir, burada konuşulan, konuşulmayan; çok geniş yelpazede bu problemlerin tespit edilip, bu bahsedilen formatta, tamamen liselilere, lise gençlerine yönelik programların yapılmasının, ben bu diyalog içerisinde faydalı olacağına inanıyorum.

Elbette bizim deizm vs. konuşulan konuları ele almayışımızın sebeplerinden birisi de şu ki az önce Bülent Bey Hoca'mız işaret etti, biz bu konuya dokunduğumuz zaman adamları meşhur ediyoruz, işin böyle bir boyutu da var; adamlar da bunu bekliyorlar. Bu toplum neticede Müslüman bir toplum, çok daha avantajlı bir pozisyon yakalamış oluyorlar. İşin böyle bir riskli tarafı da var. Burada bu konular ele alınırken aslında üslup meselesi, metot meselesinin son derece önemli olduğunu düşünüyorum.

Evet, fazla vaktinizi almayacağım, teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Ahmet YAMAN

İbrahim Hilmi Karşlı Hoca'mıza teşekkür ediyoruz somut önerileri için.

Şimdi bu oturumda son olarak Millî Eğitim Bakanlığından katılan Dr. Ahmet İşleyen Bey'e söz vereceğim.

Söz isteyen arkadaşlarımız, eğer izin verirlerse onları aradan sonra genel değerlendirme oturumu içerisinde dinleyelim. Şimdi son olarak Ahmet Bey görüşlerini paylaşacak. Buyurunuz.

Dr. Ahmet İŞLEYEN

Sayın Başkanım, Kıymetli Hazırın, Millî Eğitim Bakanlığı olarak yaptığımız çalışmalardan kısaca bahsederek konuşmama başlamak istiyorum. Bakanlık olarak geçen yıl itibarıyla bütün müfredatı güncelledik. Yani Türkçe, hayat bilgisi, matematik, fizik,

BEŞİNCİ OTURUM

kimya, tarih, din kültürü ve ahlak bilgisi dersi dahil bütün dersleri 1. sınıftan 12. sınıfa kadar güncelledik.

Güncellerken iki temel hususa önem verdik. Birincisi 21. yüzyıl becerileriydi. Türkiye yeterlilikler çerçevesi ve Avrupa yeterlilik çerçevesi gibi bazı temel referans kaynaklarını inceleyerek müfredatımızı güncelledik. İkincisi ise değerler eğitimiydi. Bu konuda da müfredatımızı tüm branşlar dahil olmak üzere yeniledik.

Müfredatı yenilerken göz önünde bulundurduğumuz bir diğer konu ise güncel konuların müfredatta yer alması idi. Bu çerçevede Din Öğretimi Genel Müdürlüğü olarak hem din kültürü ve ahlak bilgisi ders müfredatını hem din, ahlak ve değerler alanında yer alan seçmeli dersleri hem de Anadolu imam hatip lisesi meslek dersleri müfredatını güncelledik.

Bugün burada toplanmamızın sebebi olan “Güncel Dinî Meseleler” hususunda ise şunları ifade edebilirim. Güncel inanç meseleleri bağlamında din kültürü ve ahlak bilgisi 11. sınıf müfredatında ve Anadolu imam hatip lisesi kelim dersi müfredatında bu konulara yer verdik. Bu müfredatı hazırlarken pek çok din eğitimi alanında akademisyen hocamızdan, öğretmenlerimizden, Diyanet İşleri Başkanlığımızdan, velilerimizden ve STK temsilcilerinden de destek aldık.

Müfredata gelecek olursak örneğin din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde, 11. sınıf müfredatında; “İnançla İlgili Felsefi Yaklaşımlar”, “Yeni Dinî Hareketler” konularına yer verdik. Bu konuların kazanım ve açıklamaları ise şu şekildedir:

İlk olarak “İnançla ilgili yaklaşımları tartışır.” kazanımına yer verilmiştir. Kazanımın açıklaması; ‘İnançla ilgili yaklaşımlardan teizm, deizm, materyalizm, pozitivizm, sekülerizm, agnostisizm, ateizm ve nihilizme yer verilir. İnançla ilgili yaklaşımlar ele alınırken “kötülük problemi” üzerinde durulur ve problemin inançla ilgili yaklaşımlarla olan ilişkisine değinilir.’ şeklindedir. İkinci olarak ise “Yeni dinî akımların özelliklerini değerlendirir.” kazanımına yer verilmiştir. Bu kazanımın açıklaması ise “Milenyum Tarikatları”, “Kıyamet Tarikatları” gibi adlarla sınıflandırılan yeni dinî akımların ortak yönlerine, ortaya çıkma ve yaygınlaşma sebeplerine ve ülkemize olan yansımalarına güncel örneklerle yer verilir, dinî değerlerin istismarının olumsuz sonuçlarına değinilir; din istismarının siyasi, ekonomik ve sosyal sebepleri üzerinde durulur. Bu kapsamda FETÖ gibi illegal, çıkarıcı yapı ve gruplara değinilir, Batı’da ortaya çıkan “İslamofobi/İslam karşıtlığı” gibi ırkçı akımların gelişmesine sebep olarak gösterilen, hem söylemleri hem de eylemleriyle başta Müslüman halklar olmak üzere dünya üzerinde yaşayan pek çok halka zarar veren DEAŞ gibi şiddet odaklı, terörist, illegal ve marjinal gruplara değinilir.” şeklinde yer almıştır.

Anadolu imam hatip liselerinde okutulan kelim dersinde de benzer konulara yer verdik. Müsaadenizle bu derste konu ve kazanımları da kısaca ifade etmek istiyorum.

Kelam dersinin son ünitesinde konular;

1. Günümüzde Kelam İlmi,

2. Kelam İlminin Güncel Konuları; Deizm, Politeizm, Agnostisizm, Pozitivizm, Ateizm, Nihilizm, Sekülerizm, Satanizm, Tenasüh ve Reenkarnasyon, Kötülük Problemi, Sahte Peygamberlik şeklinde yer almıştır.

Bu ünite ile ilgili kazanımlar ise; “Günümüz kelam çalışmalarını tanır.”, “Güncel inanç konularını ve bunların ortaya çıkış nedenlerini yorumlar.”, “Güncel meseleleri kelam ilminin bakış açısına göre değerlendirerek bireysel ve sosyal hayattaki yansımalarını fark eder.” şeklindedir.

Sonuç itibarıyla günceli takip ettiğimizi, özellikle gençlerle ilgili her konuda Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü olarak iş birliğine hazır ve önerilerinize açık olduğumuzu, her türlü katkıyı sağlayabileceğimizi bilmenizi isterim.

Beni sabırla dinlediğiniz için teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Ahmet YAMAN

Evet, Ahmet Bey'e de teşekkür ediyoruz bu bilgilendirmesi dolayısıyla.

Aziz katılımcılarımız, bu oturumu böylece nihayetlendirmiş oluyoruz.

DEĞERLENDİRME OTURUMU

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Ahmet YAMAN Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Prof. Dr. Ahmet YAMAN (Oturum Başkanı)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Son oturumumuzu, değerlendirme oturumumuzu açıyorum.

Bir önceki oturumda benim başta murat ettiğim sadece yayınlarla ilgili değil genel olarak neler yapılabileceğiyle ilgili fikirlerimizi de paylaşırsak iyi olur tarzındaki yaklaşımım büyük ölçüde gerçekleşmiş oldu. O bakımdan memnuniyetimi ifade etmek istiyorum. Değerli fikirlerini paylaşan katılımcılarımıza çok teşekkür ediyorum.

O oturumda söz veremediğimiz katılımcılarımız da dâhil olmak üzere bu oturumda artık nihai olarak bu iki buçuk günlük toplantımızın bir değerlendirmesini yapacağız; tabiri yerindeyse hasılasını toplamaya çalışacağız.

Onun için öncelikle az önce söz veremediğim Yıldırım Bey var ona söz vereceğim. Sonra genel değerlendirme sadedindeki görüşlerinize inşallah müracaat edeceğiz. Şimdi söz Yıldırım Bey’de, buyurun.

Yıldırım KAPLAN

Saygıdeğer Hocam çok teşekkür ediyorum. Muhterem Hazırünü hürmetle selamlıyorum.

Tabi iki buçuk günlük bu toplantımızda yeni çok güzel şeyler öğrendik. Benim dikkat çekmek istediğim husus; hem sosyologların hem bilim tarihçilerinin hem de entelektüellerin ifade ettiğine göre medeniyet tarihimiz açısından İslam medeniyeti zaman zaman büyük krizler, büyük buhranlar yaşadı. Bugün içinden geçtiğimiz süreci de büyük bir kriz ve bunalım dönemi olarak değerlendirenler var; hem siyasi açıdan hem iktisadi açıdan hem fikir ve düşünce açısından hem de inanç açısından İslam medeniyeti ya da İslam coğrafyası büyük bir kriz ve bunalım döneminin içinden geçiyor. İnanç ve düşünce alanında büyük sorunlarımız var. Müslümanlar ilimle, hikmetle, marifetle bir şekilde tarihte yaşanan krizlerin, sorunların üstesinden gelmeyi başarmışlar ve ardından bütün dünyaya örnek olabilecek büyük medeniyetlerin kuruluşuna da imza atmışlar. Bu sürecin sonunda da, bütün bu konuşmalarımızın, tartışmalarımızın İslam medeniyetinin bütün unsurlarıyla birlikte bütün dünyaya takdim edilebilecek bir şekilde yeniden ortaya çıkmasına vesile olur inşallah.

Benim gördüğüm ya da şu ana kadar toplantılardan edindiğim izlenime göre din-inanç konusunda bizim toplumumuzda büyük bir kafa karışıklığı var. Bu kafa karışıklığının oluşmasında belki de kitle iletişim araçlarının, yeni medyanın ve bu mecra-
rada din anlatımında bulunan hocalar, vaizler ya da medya vaizi dediğimiz insanların büyük rolü var. Yine bu kafa karışıklığının oluşmasında, en önemli sebeplerden bir tanesi de ülkemizde din eğitimi alanında bir karmaşanın mevcut olması. Son yıllarda ilahiyat tartışmaları oldu, İslami ilimler mi olsun din bilimleri mi olsun ki bunlar bile kafa karışıklığının umdeleri arasında sayılabilir. Diğer taraftan bakıyorsanız din eğitimi alanında örgün ilahiyat eğitimi var, ilahiyat ön lisans var, İLİTAM var; cemaatlerin açmış olduğu İslami ilimler fakülteleri var; diğer taraftan medreselerin ortaya koyduğu bir din eğitimi var, onların oluşturduğu bir din algısı var; farklı kliklerin ürettiği bir din algısı var. İşte "Kur'an İslam'ı" söylemi, Ehl-i Sünnet savunusu, gelenekçi-modernist tartışması, reformist-tarihselci anlayışlar; Avrupa İslam'ı, ılımlı İslam-sahih İslam söylemleri; sufi, Selefî, Neo-selefî, Zahirî, Bâtını tartışmaları filan gibi saymaya devam ettiğimizde bir dünya sorun var.

En başta bu sorunların bütün olarak üstesinden gelebilmek için yeniden bir usul ve metodolojiye kafa yormamız gerektiğini ifade etmek istiyorum. Bizim bu toplantıyı düzenlerken de bir usulümüz, bir stratejimiz olmalı ve bu strateji, bu metot da sahih olmalı ki netice sahih olsun. Bu açıdan baktığımızda, gerçekten din eğitimiyle ilgili bu karmaşanın sonlandırılması ya da bir çözüme kavuşturulması gerekiyor.

Sonra, din eğitimi meselesinde zaman zaman başta İlyas ÇELEBİ Hoca'm olmak üzere pek çok hocamız da değindiler. Şimdi bu ilimleri dinî- dinî olmayan diye ayırma zihniyeti -ki hepimizin bilinçaltında böyle bir şey var- yani dinî ilimler dediğimiz ilimler hepimizin bilinçaltında çok kıymetli ama dinî olmayan diye tasnif edilen ilimler değersiz ve bu sorun İslam dünyasının tamamını kuşatan bir sorun. Bu sorunu halletmeden İslam dünyasının medeniyet sahasında, bilim sahasında, teknoloji sahasında, bilgi üretiminde istenilen seviyeye gelmesinde ya da bu çağın egemen uygarlığının anlayışını tam olarak doğru bir şekilde tespit etmek ve onun üstesinden gelerek alternatif bir medeniyeti bütün dünyaya takdim etmek zor gözüküyor. İşe bence buradan, din eğitimi meselesinden, usul meselesinden, metodoloji meselesinden başlamak gerekiyor.

Daha sonra; ilim, düşünce ve kültür alanında, sanat alanında yeni atılımlar yapmak gerekiyor. Bu atılımlar, sadece tarihten günümüze tevarüs eden kültür alanındaki, sanat alanındaki şeylerle yetinmek yerine bu çağın şartlarında, bu alanda yeni düşünceler üretmek yani kültür ve sanat alanında yeni hamleler yapmak, gençlere yeni alanlar, fırsatlar sunmak demektir. Yani İslam ufkunda, Müslümanlara bir daralma olmaması gerekiyor, bunu açmak gerekiyor.

DEĞERLENDİRME OTURUMU

Sonra en önemli anlayış olarak din eğitiminde, bizim 15 asırlık geleneğimizle doğru ilişkiler kurabilen insanlar yetiştirmemiz gerekiyor. “Tecdid, ihya, ıslah, inşa” kavramları belki burada yeniden ele alınabilir diye düşünüyorum, teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Ahmet YAMAN

Biz de teşekkür ediyoruz Yıldırım Bey’e, din eğitimi noktasında bölünmüşlüğü dile getirdi. Ben bunu bütünüyle kabullenmekle birlikte, şunu daha öncelikle önermek isterim. Biz bırakalım dışarıdaki yüksek din öğretimi yapan fakültelerdeki bölünmüşlüğü, oradaki zihniyeti; kendimiz Diyanet İşleri Başkanlığı çatısı altındaki eğitim faaliyetlerimizde ve Kur’an kurslarımızda yeknesak bir eğitim verebiliyor muyuz? Tabelasında Diyanet İşleri Başkanlığı yazan yapıların arkasında acaba ne tür bilgilendirmelerin ve endokrinenin söz konusu olduğunu takip edebiliyor muyuz? Bununla mücadele edebiliyor muyuz? Bununla ilgili tedbirlerimiz var mı? Öncelikle evdeki yangını söndürmeye dönük olarak bir faaliyet her hâlde yapmamız gerektiğini ben de katkı sadedinde eklemek istiyorum.

Evet, Kıymetli Hocalarım, Aziz Katılımcılar, şimdi artık değerlendirme sadedinde teknik ve felsefi analizlere girmeden bu toplantımızın hasılasını elde edecek tarzda, bu toplantıyla ilgili kanaatlerimiz, eleştirilerimiz, takdirleriniz sizde kalsın ama lütfen tenkitleriniz başta olmak üzere lütfederseniz ve atılacak adımlarla ilgili somut önerilerinizi bizimle paylaşırsanız çok memnun olacağız. Bu oturumun böyle bir amacı da olacak.

Bu minvalde ben, müsaadeleri olursa, burada bulunan pek çoğumuzun hocası olan Hüseyin Kayapınar Hoca’mıza ilk sözü vermek istiyorum.

Dr. Hüseyin KAYAPINAR

بسم الله الرحمن الرحيم

Bütün katılımcılara muhabbet ve saygılarımı sunarım.

İki buçuk gündür güzel bir çalışma yapıldı, burada en çok yorulanlardan biri ben oldum. Çünkü dinlemek çok zor, bir de çok yakından ilgili olmadığın bir alandan konuşmalar dinlemek daha da zor oldu ama buna rağmen çok istifade ettik. Teşekkür ediyorum ben bu toplantıyı düzenleyenlere de, Diyanet İşleri Başkanlığına da.

Bu toplantıda, genel anlamda inanç problemleri diyebileceğimiz birkaç konu üzerinde konuşmalar, bilgilendirmeler yapıldı. Toplumumuzun birçok derdi var, bizi ilgilendiren yönüyle birçok derdi var, bu birkaç inanç maddesi değil. Uyuşturucu, gençlerin aile içindeki durumu bunlardan bir kaçısı sadece.

Tabi bu inanç ve amel konusunda nihai sonuç Cenab-ı Hakk’ın takdiri, bunu bu şekilde kabul ediyoruz yani bizim işimiz anlatmak, netice itibarıyla dileyen inanır, dileyen inanmaz veya isteyen yapar isteyen yapmaz. Resulullah (s.a.s.) bile kendi döneminde herkesi istediği çizgiye getirememiş.

Dolayısıyla bizim burada bunu yapmamız mümkün değil ama bizim üzerimize düşen, elimizden gelen bütün imkânları kullanarak üzerimize düşen vazifeyi yapmak ki biz bu vazife için “emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker” deriz ve hep farz-ı kifaye olarak görürüz. Aynı ayetteki (Âli İmrân, 3/104) “min (مِنْ)” harfinden dolayı, bizim için farz-ı ayndır o, toplumun geneli için farz-ı kifaye olabilir. Bu bizim asli görevimiz ve devlet büyük bir imkânı bu iş için bize veriyor. Dolayısıyla bize çok iş düşüyor ve bana göre aslında bütün bu işlerin üstesinden gelebilecek kapasitemiz de var.

Şimdi devlette yüksek eğitim veren 102 tane fakülte var ve bu 102 tane fakültede, dün galiba denildi, 7000'in üzerinde öğretim görevlisi var. Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatımızda 120 binin üzerinde bizim personelimiz var. 80 bin camimiz var; 30 bin kadar Kur'an kursumuz var, eğitim merkezlerimiz var; Millî Eğitim Bakanlığını ele aldığımız zaman iki binin üzerinde imam hatip okulumuz var ve oradaki öğretmenlerimiz var. Onun dışında diğer eğitim kurumlarındaki din kültürü ve ahlak bilgisi dersi öğretmenlerimiz var.

Bunlara ilaveten Diyanet'in imkânlarına baktığımız zaman, televizyonumuz var. 3 radyo kanalımız var, iki dergimiz var, yayınlarımız var; vaizlerimiz, müftülerimiz var.

Tüm bunları dikkate aldığımızda aslında bizim bu konuştuğumuz problemlerin hiçbirine düşmememiz gerekirdi. Hani var ya “koruyucu hekimlik” yani tedaviden önce önlem alma, bizim televizyonlarda, şurada burada beslenmeyle ilgili tavsiyeler hep niye? Hastalanmayalım diye.

Şimdi bizim önce hastalanmamak için, manevi hastalığa tutulmamak için tedbir almamız gerekir. Bu da nedir? Bence birinci işimiz, gerçek anlamda dini millete öğretmektir. Yani insanlara biz doğru dini anlattığımız, öğrettiğimiz zaman diğerleri buraya girecek imkân bulamayacaktır. Problem bence birinci derecede biraz oradan kaynaklanıyor.

Peki, bunu nasıl yapacağız? Şimdi bir defa bu düştüğümüz sıkıntıların neler olduğu, sebepleri ve bu sıkıntılardan nasıl kurtuluruz, bunların güzelce uzmanlar tarafından planlaması yapılıp ve bu söylediğim üç kuruma ne düşüyorsa bunlar yerine getirmeliler. Bu noktada benim kanaatim şu ki bu alanda en büyük bilgilendirme ilahiyat camiasına düşüyor yani akademiye düşüyor. Çünkü gerek Diyanet İşleri Başkanlığının gerek Millî Eğitim Bakanlığının istihdam ettiği ve bu hizmetlerde kullandığı insanlar akademiden geçiyor. Akademi onlara bu problemleri iyi öğretebilirse, çarelerini iyi öğretebilirse bu insanlarımız elbette gittiği yerlerde bu hizmetleri daha başarılı ve daha etkileyici bir şekilde yapacaktır. Bunun için gerekirse akademi bu alana yönelik dersler, seminerler vs. –Bilmiyorum tabi ben işin içinde pek olmadığımndan belki vardır ama– bu alanda daha çok faaliyet göstermelidir.

Bir de personelimizi ve öğrencilerimizi bilinçlendirme konusunda, Bülent Bey'in “Bir ilahiyat fakültesi öğrencisi dekanını tanımıyor.” ifadesi çok dikkat çekici bir şeydi. Bizim Diyanet'te de müftüsünü tanımayan çok imam var maalesef. Yani onlar da belli

DEĞERLENDİRME OTURUMU

zamanlarda toplantı yapıyorlar ama toplantıda gidiyor, görüyor. Müftü de birçok personelini tanımıyor. Kimin derdi var? Bunun ailesi ne durumda? Çocukları ne durumda? Çoğu müftü bunları bilmiyor. Maalesef böyle bir sıkıntımız var.

Şimdi, bir defa din hizmeti memur zihniyetiyle olmaz. Bunu kabul etmemiz lazım, yani işte müftümüz mesaiyle kayıtlı olursa, sabah namazında eğer camiye gidip cemaati görmüyorsa veya imamımız namazı kıldırdıktan sonra cemaatle ilgilenmeden hemen çıkıp gidiyorsa; diyelim ki bir üniversite hocamızın, ilahiyat hocamızın çevresiyle hiçbir irtibatı yoksa, sadece öğrencisiyle ilgileniyorsa birçok kusurumuz eksikimiz var demektir.

Onun için, ben çok uzatacak değilim, bu işin uzmanı falan da değilim ama yapmamız gereken şey birinci derecede bence, kendimiz örnek olmalıyız, rehber olmalıyız. Rehber olmamız için, örnek olmamız için bir defa etrafın bizi tanınması lazım. Beni tanımasa bir adam niye beni dikkate alsın ki? Bunun yolu toplum içine girme, sohbetlere katılmadır. Mesela ben, bazı toplantılara gittiğim zaman oradaki vaize hanımlara hep şunu tavsiye ederim: Kardeşim bulunduğunuz mahallede hanımların günleri var ya “kısır günleri”, o günlere katılın, evinize davet edin, yoksa kurun ve orada o insanlara bir şeyler vermeye çalışın. Çünkü iş aileden başlar. Aile eğer bu işin üzerine eğilmezse, biz istediğimiz kadar gayret edelim sonuca ulaşmamız çok zor.

Onun için aileyi eğitmeye önem vermeliyiz; evet genç, tamam ama genç aileye bağlıdır. Şimdi hepimizin çocukları var. Tabi belki %1, %2, %3 çocuklarımız arasında istediğimiz gibi olmayanlar çıkabilir. Ama %95'i en azından istediğimiz tarzda hareket ediyorlar. Niye? Bizim ailemizden dolayı bu.

Onun için aileye girmemiz, aileyi bilinçlendirmemiz gereklidir. Bunun yolu da; öncelikle kendimiz topluluk içine girmeliyiz, sadece benim işim şu, benim işim müftülük, imza atarım, tayinini onaylarım, bildiririm vs. olmamalı. Vaizin işi ben haftada 3 defa konuşayım olmamalı. Üniversite hocamızın işi “Fakültede dersim bitti, öyleyse tamam.”, olmamalı. Elbette tabi üniversite hocasından birinci derecede istenen şey çalışma, bilgi üretme ama öbürü de ihmal edilmemeli bence.

Sonra televizyonumuz var, televizyonda etkileyici programlar yapılabilir ki tabi televizyonda Necdet Bey ile beraber biz epey bir yayın kurulunda da çalıştık, pahalı bir şey, yani imkânımız istediğimiz şekilde bir yayına müsaade etmiyor maddi yönden ama yeni dönemde tamamen Diyanet'e geçti televizyon, eskiden TRT ile ortaklı, şimdi istediğimiz gibi orada biz program yapabilecek durumdayız. Orada toplum bilimcilerle, pedagoğlarla, psikologlarla kimlerle gerekiyorsa istişareler edip televizyon ve radyo programlarımızda toplumu etkileyecek şeyler yapmalıyız. Sonra yayınladığımız kitaplar, mesela İhsan Yayınları var İstanbul'da, Kuramer Yayınları var; Türkiye Diyanet Vakfının, ben vakıfta da mütevellide olduğum için biliyorum, vakfın merkezinin yayınları var, Diyanet'teki yayınlar var. Genelde bunlar akademik çalışmalar, yani bizim terminolojimizi bilmeyen

veya ne bileyim çok derinlikli bilgisi olmayan gençlerimiz bunlardan çok istifade edemiyorlar. Onlara yönelik olarak albenisi olan ve onların anlayacağı dilde yazılan eserler, makaleler, radyo ve televizyon programları gerekiyor. Ayrıca demin de söyledim ihmal etmememiz gereken bir şey, çevremiz. Kendimizle, ailemizle, çoluk çocuğumuzla çevreye rehber olmak, önder olmak.

Bunları yapabilirsek biz, öyle zannediyorum ki çözüm olabileceğiz. Tabi benim konuşmalarım avami bir konuşma yani bilimsel değil ama 48 senelik tecrübem, toplumun içinde olmam, televizyondaki program dolayısıyla bana gelen sorular vesaire üzerinden konuşuyorum.

Öyle sorular geliyor ki aklınız durur, ya bizim toplumumuz bunu da bilmiyor muymuş, diyebilirsiniz. Vatandaşın birisi, bir camiden çıktığım zaman, bunlar ta 1980'li yıllarda, bir soru sordu. Ben de dedim ki "caiz", adam döndü bana hocam "Caiz ne demek?" dedi. Yani bize göre insanların caizi hiç bilmeyeceği düşünülür mü? Vatandaş bilmiyor onu. En basit şeyleri, biz anlatıyoruz tahrimen mekruh diyoruz, adam mekruhu bilmiyor, tahrimen mekruhu bilmiyor yani biraz da toplumumuza hitap ederken onların bilgi seviyesini ve sosyal yapısını da dikkate almamız gerekir. Bunları yaparsak inşallah çok fazla korkulacak bir şey değil, başarılı oluruz.

Allah hepimizi muvaffak etsin, özet olarak ifade etmeye çalıştım, daha çok söyleyecek, konuşacak arkadaşlarımız vardır, onun için fazla vakit almayayım, bununla iktifa edeyim. Allah, çalışmalarımızı hayırlı mübarek etsin.

Prof. Dr. Ahmet YAMAN

Âmin hocam, gönülden âmin diyoruz duanıza. Teşekkür ediyoruz Hüseyin Bey Hoca'mıza.

Evet değerlendirme sadedinde İlyas Bey Hoca'mız söz istiyor, söz onda.

Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ

Ben öncelikle Din İşleri Yüksek Kurulumuza teşekkür etmek istiyorum. Biz, her yıl Kelam Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantıları yapıyoruz, son 3 yıldır bu problemler üzerinde konuşuyoruz. Geçen yıl Van'da toplantımız olmuştu, deizm konusunu tartışmıştık. Bu sene, Siirt'te olacak, ateizm konusu tartışılacak. Bu toplantıdan şunu anladım ki aslında akademi ile Din İşleri Yüksek Kurulunun değerlendirmeleri ve bakış açılarında bir paralellik ve yakınlık var ve bu sevindirici bir şey. Demek ki biz Türkiye'deki gelişmeleri birbirimize yakın ve paralel olarak görüyoruz. Bunu ifade edeyim.

İkincisi, ben Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde çalışırken 8-10 sene "Güncel Kelam Tartışmaları" üst başlığıyla fakülte içinde çalıştay tarzında tartışmalı ilmi toplantılar yaptık ve bunları kitap olarak da yayınladık, 5 tane kitap çıkardık. Orada da bir yakınlık ve benzerlik var, o da beni sevindirdi. Bizim 10 yıldır Marmara'da kendi içimizde tartıştığımız inanç problemleri, burada da paylaşılmış oluyor. Bu da hoş bir şey.

Biz Marmara'daki tartışmalarda iki ana başlık oluşturmuştuk:

1. Bizim klasik problemlerimiz var. Bu problemler geleneksel olarak tarihte tartışılmış, aynı problemler bugün de toplumda tartışılıyor. Daha önce Din İşleri Yüksek Kurulu Mehdilikle ilgili bir toplantı yapmıştı, ona katılmıştım. Bu örnek, klasik bir problemdir ama günümüzde de tartışılmaktadır.

Kanaatim bu klasik problemlerin günümüze ulaşanlarını çözümlenmek daha kolay. Çünkü bu problemlerin belirli kaynakları var, nassî kaynakları var. Ayrıca gelenekte bu problemler üzerinde oluşan bir hâkim düşünce var, hâkim fikir var. O hâkim fikri ve kaynakları göz önünde bulundurarak bir değerlendirme yaptığınız zaman toplumun maşerî vicdanında kabul görüyor.

2. Buradaki toplantımızın teması ise klasik problemler yerine güncel problemleri içeriyor. Böyle insanları karşımıza alıp onlara sahih anlayışı, sahih düşünceyi anlatmalıyız, diyoruz. Fakat bu modern problemler konusunda sahih düşünce nedir? Bu konuda bir netlik yok. Diyelim ki bugün Allah–evren ilişkisini değerlendireceğiz. Beş akademisyenle görüştüğümüzde herbirinden farklı bir yaklaşım göreceğiz. Hangisine sahih diyeceğiz? Yahut da mesela evrim konusunda nasıl bir düşünce geliştireceğiz? Birçok farklı düşünceler var. Bu konuda, şu anda “hâkim kanaat”, “sahih görüş” şudur diyebileceğimiz, bir görüş oluşturmamız gerekiyor.

Benim kanaatim bu hususlar interdisipliner bir tarzda çalışmayı, mutfağa girerek mutfak çalışması yapmayı gerektiriyor. Hem Türkiye'deki akademi hem de diğer ülkelerdeki akademi bu problemlerin bir kısmıyla karşılaştılar. Mesela din–bilim ilişkisi, evrim, bizden önce Hristiyanlığın bir problemiydi. Onlar bu konularla çok uğraştılar. Aynı şekilde Allah–evren ilişkisi dolayısıyla determinizm bütün dinlerin ortak problemi.

Bütün bu konularda İslam dininin olmazsa olmazları ve kırmızı çizgileri diyebileceğimiz hususlar nelerdir? Bunların oluşturulması gerekiyor.

Ben, akait kitaplarında ortaya konulan hususları göz önüne getirdiğimde çok uzaktan bir yaklaşımla bazı şeyler çıkarabileceğimizi, ama doğrudan bu güncel problemlerimizde “kavâid-i külliyye” diyebileceğimiz tarzda hususların çok az olduğunu görüyorum.

Onun için bizim Kur'an-ı Kerim'i, sünneti, İslam düşünce geleneğini süzüp, Mecelle'de yapıldığı gibi düşünce ve inanç alanında modern toplumu şekillendirmede vazgeçemeyeceğimiz “Küllî kaideler şunlardır.” diye ortaya koymamız, ardından bu kaideler çerçevesinde söz konusu problemlerle ilgili birtakım telifat yapmamız gerekiyor. Sonra da bu telifatı hedef kitle kimse onlara ulaştırmamız gerekiyor. Belki bu biraz uzun soluklu bir çalışmadır; Diyanet İşleri Başkanlığının ilk planda başlangıçta dahil olma yerine destekleyeceği bir çalışma olmalı. Çünkü bu tartışmalarda Diyanet İşleri Başkanlığı taraf olmamalıdır. Tartışmalı hususlar kitlelerde tereddüt uyandırır, şüphe uyandırır.

Diyanet İşleri Başkanlığı son sözü söyleyen kurum olmalıdır. Onun için tartışmaların bittiği ve “Tamam biz şu hususlarda karar kıldık.” denildiği yerde devreye girmelidir. Bu çalışmanın benim açımdan çok yararlı geçtiğini tekrar vurguluyor, Başkanlığımıza ve Din İşleri Yüksek Kuruluna teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Ahmet YAMAN

İlyas Bey Hoca'mıza teşekkür ediyoruz. Yalnız benim beynimde bir soru işareti oluştu, Diyanet İşleri Başkanlığı girmesin bu tartışmalara derken yapacağımız tartışma akâidin ne olduğuyla alakalı ve kırmızı çizgilerimizle mi alakalı?

Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ

Hayır hocam, ben mutfak çalışması yapılmalı diyorum. O mutfak çalışması daha geri planda yapılan bir ön hazırlık olmalı, orada tespit edilecek birtakım sabitelerden sonra Başkanlık konuya dâhil olmalı ve son sözü söylemeli. Aksi takdirde Başkanlık'ın düşünce dünyası da tartışma konusu olur.

Prof. Dr. Ahmet YAMAN

Hocam beni bağışlayın ama bu sabiteler dediğiniz şey zaten bizim akait literatürümüzde ve müktesebatımızda olan sabiteler değil mi? Yani yeniden neyi keşfeceğiz?

Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ

Meramımı şöyle anlatabilirim: Kelam kitaplarında bir naslardan çıkarılan akaid esasları var. Bir de akli ilkeler ve olgulardan elde edilen esaslar var. Kelâm kitaplarında “mebâdî” başlığı altında temellendirilen konular bunlardır. Bu iki husus da sabite olarak adlandırılır. Nassî sabite farklı bir yorum getirilmedikçe devam eder. Akli sabite ise insanların anlayışı devam ettiği sürece geçerlidir.

Kelam kitaplarında, Allah'ın varlığı, Allah'ın sıfatları, Allah-âlem ilişkisi diyoruz. Âlem ile Allah'ın sıfatları arasındaki ilişki konusunda farklı yaklaşımlar, farklı tartışma alanları var. Bu tartışma alanlarında problemlerimizi “Şu yaklaşımla çözebiliriz.” diye mutfakta bir karar vermeliyiz, ondan sonra Başkanlık yayın veya başka yöntemlerle kamuoyu ile paylaşmalı. Aksi takdirde bir ilahiyatçı bir şey, bir diğeri daha güçlü bir şey söyleyecek. O zaman da Başkanlık tartışma konusu olacak.

Prof. Dr. Ahmet YAMAN

Evet, bende yine soru işareti devam ediyor ama bu başka bir tartışma konusu, o yüzden devam ettirmeyeceğim ve sözü Erdal Bey'e vereceğim.

Prof. Dr. Erdal BAYKAN

Teşekkür ederim Sayın Başkan. Efendim hakikaten üç gündür ben çok mutluyum. Nedeni, burada birçok şey gerçekleşmiş oldu, onun için Diyanet İşleri Başkanlığımıza, Din İşleri Yüksek Kuruluna bu programda emeği geçen herkese çok teşekkür ediyorum.

Diyanet'ten katılan uzmanlarımızın, genel müdürlerimizin konuya vukufiyetleri de ayrıca beni sevindiren bir şey. Burada felsefe ve din bilimlerine, kelama iade-i itibar da yapılmış oldu. Onun için de ayrıca bir teşekkür ediyorum Diyanet'imize. Çünkü biz son yıllarda "İlim sadece geçmişte yazılanları tekrar etmek, yeniden tekrar etmek, ezberlemektir, bunun dışında bir ilim yoktur." diyenlerle muhattaptık. O günden bugüne gelmiş olmamız bizim için çok büyük bir kazanımdır ve doğru bir yolda olduğumuzu gösterir.

Konuşmacılarımızdan hakikaten çok şey öğrendim, özellikle Kasım Hoca'ma teşekkür ederim. Belki onu da biz aramızda ayrıca tartışmalıyız. Ben sorunumuzun hâlâ ontolojik olmadığını, epistemolojik olduğunu düşünenlerdenim, hamdolsun. Bizim dinle ilişki kurma biçimimizde birtakım problemlerimiz var, yoksa biz hakikati kaybetmiş değiliz, diye düşünüyorum.

Aydın Hoca'm bir şey hatırlattı bize, dedi ki "Çok da kesin, emin olmayalım kendimizden". Çok önemli bir uyarıdır, evet, son ilahi dinin müntesipleriyiz hamdolsun ve kıyamete kadar da kendisine yönelik saldırıları, karşı çıkışları ilahi irade püskürtecektir ama biz Müslümanlar bu son ilahi din ile kurduğumuz ilişki konusunda çok emin olmayalım, ben öyle anladım. Kendimizi gözden geçirelim, bilgilerimizi gözden geçirelim. Dinin temelleri olarak gördüğümüz şeyler belki zamanla alakalıdır, tarihle alakalıdır; yenileyebilelim. Farklı düşünceleri illa dinin karşıtıymış gibi görmeyelim, mesela biz kelamcı hocalarımız gibi bakmayız. Biz felsefeciler, Allah'ın sıfatları başta olmak üzere diğer birçok hususta fikir farklılığını kendi kültürel zenginliğimiz olarak görürüz. Onun için belirli bir konunun Diyanet tarafından dikte edilmesi olayı biraz netemeli bir şey olabilir, çünkü bir başka hususa belki dikkat çekmek gerekir, ben burada çok rahat hissettim kendimi. Din İşleri Yüksek Kurulumuz, başkanlarımız var, Diyanet İşleri Başkanımız var; bu rahatlığın hayatın her alanında, her yerinde olması lazım. Araya devleti koyduğumuz zaman devlet ile dinin ilişkisi tarih boyunca hep netemeli olmuştur. Devlet, bizim baktığımız yerden bakmaz, zorunlu olarak güvenlik açısından bakar. Biz ise olayın daha sahih, sıhhati açısından bakmaya meyilliyizdir. Onun için Diyanet'in bu sivil kanadının ısrarla devam ettirilmesi gerektiğine inanıyorum. Bu anlamda da bizim "sahih" dediğimiz şeyin temel ilkeler ve naslar hususunda sınırlandırılmasının da yorumların çokluğunun da hesaba katılması gerektiğini düşünenlerdenim.

Burada tartıştığımız konuları tekrar etmeyeceğim. Rahmetli Aliya bize iki şeyi öğütlemişti, bugün Müslümanların yaşadığı bu problemlerin temel kaynağında biliyorsunuz Batı'daki değişim ve dönüşümler yer almaktadır. Onun güçleri ve etkileri vesaire. Biz Sanayi Devrimi'ni de ıskalamış toplumlardık onun üstüne birkaç tane daha devrim gerçekleşti. Biz bunların hiçbirisinde yokuz. Bugünkü tereddütlerimizin, kararsızlıklarımızın, bazen anakronizm yaşamamızın arka planında da böylesi şeyler var. Onun için bizim bugünü doğru okuyacak ilimlere de ihtiyacımız var. Bu nedenle, yoksa sadece bir din felsefecisi olarak bir branş tarafgirliği de yapmıyorum. Dinimizle kuracağımız

ilişkiyi doğru kurabilmemizin arka planında da bu var. Yapılan araştırmalar, –arkadaşlarım, hocalarım anlattılar– bizim yaptığımız ibadetlerin ya da inanç esasları olarak ortaya koyduğumuz şeylerin arka planında Müslümanlığımızın gençliğe anlamsız gelmesi problemi yer alıyor ki en ciddi problem budur. Eğer bu devam ederse o zaman ontolojik bir problemle karşı karşıya kalırız ki bu da çok daha ciddi savrulmalara neden olacak bir şeydir çünkü hakikati kaybetmiş olmak kadar insanı yalnızlaştıran ve anlamsızlaştıran başka bir şey yoktur. Belki bunun birazcık emarelerini yaşıyoruz.

Çok uzatmayacağım, biz Cumhuriyet sonrasıyla birlikte bir Jakoben–Fransız anlayışı üzere dinle aramıza bir mesafe koyduk. Bilimin ya da bilimciliğin bizim bütün problemlerimizi halledeceği anlayışıyla birtakım şeyleri inşa etmeye çalıştık ama bugün geldiğimiz aşamada vecibesiz, sorumluluk yüklemeyen bir inanç durumuyla karşı karşıyayız. Herkes böyle bir şey istiyor gibi yani hocamın şu söylediklerine yürekten katılıyorum, televizyondaki keyifle izlediğim belki, din programı açısından, hocamın olduğu programlardır. Son 15 yıldır her yerde din anlatılıyor ama televizyonu kapatıyoruz. Din retorik olmaktan çıkarılmalı. Temel problemimiz belki bizim dini retorikte ve sorunlarımızın çözümünün de birtakım yazılı şeylerde görüyor olmamız. Aslında tamam, bunlara da ihtiyacımız var ama asıl mesele, mesela ilahiyat fakültelerinde 102 taneyiz ve belki 10 bin tane oda var ama birbirine kapalı. Bu toplantı onun için çok güzel. Buradaki hocalarımızla bir araya geldik ve sohbet ediyoruz, bu çok güzel bir şey. İlahiyatçılar olarak bir kere bunu unuttuk, odalarımızın kapısı açılmalı ve birbirimizle tartışabilmeliyiz, konuşabilmeliyiz, birbirimize güvenebilmeliyiz. Fikirlerimizi konuştuğumuz zaman; bu bir yere gidecek, bu böyle bir anlam ifade edecek, şuraya gidecek değil. Fikir dediğimiz şey Aliya’dan bahsetmiştim, eleştirel düşüncenin olmayışını İslam dünyasının bir problemi olarak görüyor. İkincisi de sistematik çalışma. Batı dediğimiz şey gece kulüpleri, o zenginlik, o şatafat değil; gerçekten sistemli bir şekilde çalışan insanların emeğiyle oluşmuş olan bir şeydir. Bunu görmezlikten gelemeyiz. Kaybettiğimiz iki şey var, güvenle birlikte eleştirel düşünce ve sistematik çalışma. “Mış” gibi yapmaktan birazcık vazgeçtiğimiz zaman elimizde, hocam saydı, çok ciddi imkânlarımız var. İlahiyatçılar biraz merhamet sahibi, biraz dost olmalı, biraz güven duymalı; önce kendilerine. Odalarımızın kapısı açık olup birbirimizle tartışmalıyız, konuşmalıyız. Fikirlerimizi paylaşmalıyız. Bu çok güzel şeylere neden olacaktır. Müftülüklerimiz, mesela ben burada çok rahat ettim dedim, başkanlarımız, genel müdürlerimiz var ama müftülükteki protokol dünyanın hiçbir yerinde olmayan bir protokol sanki; hocaların konuşma biçimleri, müftüye davranış biçimleri, bir ilçe müftüsüne karşı, bizimle halkın arasındaki engel bu. Birbirimize karşı davranışımız ve hitap edişimiz. Mesela bunların düzelmesi gerekiyor. O saygıyı, sevgiyi hocasına göstermeyen bir müftüye karşı verilecek tavır, ismini niye öğrensin ki? O dekanın ya da o müftünün ismini ben niye öğreneyim? Benimle kurduğu ilişki hiçbir insani boyut taşımıyorsa sadece beni suçlamak, açığımı aramak gibi bir perspektifle bana yaklaşıyorsa, o müftüyle niye ben insani bir ilişki kurayım?

DEĞERLENDİRME OTURUMU

Dolayısıyla bizim sorunumuz, tamam bilgi epistemik problemimiz var ama bizim daha çok görebildiğim kadarıyla davranış problemimiz var. Rahmet, merhamet problemimiz var, özellikle de birbirimize karşı. Fikrî farklılıklar dediğimiz şey çok önemli değil. Niye çok önemli olsun ki? Ben kendimle de aynı düşünmüyorum. 5 yıl önceki fikirlerimi savunmuyorum ki? O zaman biz fikrî bir birlikteliğin peşinde de olmamalıyız. İnsani, o rahmet Peygamberi dediğimiz yani Peygamberimizin (s.a.s.) o adil, güven insanı oluşunu örnek almalıyız. Müslümanlar bugün birbirine özellikle okumuş kesim, Diyanet ve ilahiyat camiası birbirine güveni kaybettiyse problemi bilginin ötesinde başka bir yerde aramalıyız. Ama bu bir eleştiri değil belki bir öz eleştiri kendimize karşı.

Şunu da görmek gerekir, biz Müslümanlar olarak büyük travmalardan geçtik. Diyanet, ilahiyat olarak tarihimiz çok fazla değil. Mesela bu çok eleştirel baktığımız ilahiyat bize bütün bin dört yüz yıllık müktesabatımızın %90'ını bugüne taşımıştır. Bu anlamda da hakkını vermemiz gerekiyor.

Şöyle söyleyerek tamamlayayım hocam; aramıza girmiş olan bütün bu protokoller, birbirimize duyduğumuz güvensizliklere rağmen bu halkın, bu insanların imkânı yine sadece biziz. Belki birazcık, hocam çok güzel söyledi; çevremize, kendimize, ailemize, çocuklarımıza bir dönelim bir insanca bakalım, dedi. Bence halledilmeyecek hiçbir problem yok. Niye hiçbir problem yok? Sorunlarımız çok büyük, gerçekten biraz önce söylediğim gibi birkaç tane devrimi atlamış bir anlayışla, bir paradigmayla biz sorunların üstesinden gelmeye çalışıyoruz. Yeni paradigmalara, yeni bakış açılarına, yeni yorumlara ihtiyacımız var. Ama bütün bunlara rağmen bir, sahih bir dinin müntesibiyiz. İki, bu din aynı zamanda tüm insanlığın da son ve nihai umudu.

Toplantı için ayrıca çok teşekkür ederim. Sağ olun.

Prof. Dr. Çağfer KARADAŞ

İnanç karşıtı akımlar konusu, sadece İslam'ın sorunu değil; Yahudilikte de benzer sorunlar var, Hristiyanlıkta zaten var.

Bir örnek sunayım; son zamanlarda okuduğum Irvin D. Yalom diye bir Yahudi varoluşçu psikiyatrist var. Onun anılarını okudum. Bu şahsın ailesi Almanya'dan kaçarak Amerika'ya sığınmış. Irvin, babasına şöyle bir soru soruyor, "Baba tanrıya inanıyor musun?" Bu adam ateist bunu söyleyeyim. Babanın verdiği cevap şu: "Oğlum, Holokost'tan (Holocaust) sonra hangi Yahudi tanrıya inanabilir?" Holokost (Holocaust) dediği de malumunuz olduğu üzere, Nazilerin Yahudilere yaptığı soykırım. Şimdi burada şunu çıkartmamız gerekiyor. Biz insanlara aşırı derecede dinî beklentiler yüklersek ve o beklentiler karşılanmazsa insanlar bir anda tersine dönebiliyorlar. En cahili bile. Bakın Irvin'in babası aslında bir esnaf ve okuma-yazma bilen bir insan değil ama Yahudilikte bir beklenti vardır, nedir? Biz tanrının seçkin kavmiyiz ve tanrı bizi koruyacak; ama Nazi Almanları karşısında bizi korumadı, öyleyse bu tanrının nesine güveneceğiz?

Başka bir şey daha var orada, babasını anlatırken aynı baba, tanrıya inanmamasına rağmen Yahudiliğin bütün gereklerini yerine getiriyor. Kendisi de ateist olmasına rağmen domuz eti yemediğini söylüyor. Dolayısıyla burada din bir bakıma inançtan kültüre doğru kayıyor. Bizde de böyle bir tehlike söz konusu yani kültüre kayan, inançtan kültüre doğru evrilen bir din. Bir de bu tarikat kesiminde özellikle bazı cemaatlerde aşırı derecede beklenti yüklenmesi, falanın eteğine tutunursan ya da falan şeyi yaparsan, falan namazı kılırsan, falan yerde bulunursan, falanı ziyaret edersen cennete gireceksin şeklindeki aşırı yüklemeler, bu yüklemelerin neticesi gelmediği takdirde aşırı dönüşlere, geri savrulmalara sebep oluyor. O yüzden bizim biraz bu noktaya yoğunlaşmamız gerekiyor. Ben bu toplantılarda bunu gördüm.

Bir başka husus, Hüseyin Kayapınar Hoca'm burada koruyucu hekimlikten bahsetti, ben ona dinin tahkimi demiştim. Şöyle bir örnek vereyim, bir doktorla konuşmamız olmuştu; dedim ki "Bu öğrenciler niye koruyucu hekimliğe ve aile hekimliğine çok müracaat etmiyorlar?" Bakıyorsunuz en düşük puanlı bölümler bu ihtisas bölümleri, yani koruyucu hekimlik ve aile hekimliği. Verdiği cevap şu oldu, "Hocam onun getirisi yok." Yani hem çok meşakkatli hem getirisi yok.

Şimdi bizde de böyle, problem üzerinde konuşurken bazen bu koruyucu tarafı unuttuyoruz. Mesela şöyle iki kitap ismi vereyim ben size, hangisi çok satar, karar verelim. Kitabın biri "Cinlerin mahiyeti nedir?" olsa; diğeri de "Nasıl cin çıkartılır?" olsa. Hangisi çok satar? İşte bizim bakış açılarımız ya da yönelimlerimiz böyle olunca geldiğimiz noktalar da bu oluyor. Ancak iki gündür hakikaten bütün katılımcı dostlarımıza teşekkür ediyoruz. Ben hem sunumlardan, hem müzakerelerden hem de buradaki havadan çok istifade ettim. Erdal Bey o havayı söyledi zannediyorum. Onun için hakikaten çok güzel bir toplantı oldu. Herkese çok teşekkür ediyorum, çok sağ olun.

Prof. Dr. Ahmet YAMAN

Evet, Cağfer Bey'e teşekkür ediyorum, Necdet Subaşı Bey söz alacak, buyurunuz.

Dr. Necdet SUBAŞI

Teşekkür ederim Sayın Başkan. Ben, izin verirseniz biraz uzatmak da istiyorum, birkaç gündür söz almadığım için. Biraz uzatmama fırsat verirsiniz herhalde. Uzatmak dediğim 5-10 dakika kadar.

Prof. Dr. Ahmet YAMAN

"الساقط لا يعود" diye bizde bir kural var hocam, geçen geçmiştir.

Dr. Necdet SUBAŞI

Tamam, teşekkür ederim. Burada öncelikle gerçekleştirilen toplantının meşruiyeti üzerine birkaç şey söylemek lazım. Bir sorunla karşı karşıyayız. Deizm, ateizm vesaire gibi akımların başlangıcından itibaren hemen her zaman var olduğunu biliyoruz ama

DEĞERLENDİRME OTURUMU

bugün daha fazla dikkat çektiğini düşünüyoruz. Bu tartışmalar provakatif bir kaynaktan beslense de sözüm ona şu ya da bu cemaatin, topluluğun ürettiği bir yönlendirme olsa da bunu aslında hepimiz kendi kişisel yaşamımızda bir şekilde deneyimliyoruz. Ben, kendimizi konuşmanın çok öğretici olacağını düşünüyorum. İlahiyatı bitirdiğimde dünyanın hep elitist ve entelektüel bir dindarlıkla yürümesi gerektiğine inanıyordum ve her gün okumak, her gün düşünmek, tartışmalardan haberdar olmak, polemikleri takip etmek vesaire. Ancak hayatla yüzleşmeye başladığımızda bizim çok özel, çok korunaklı dindarlığımızın hiçbir şeye yaramadığını ve hayatla hiçbir ilgisinin de olmadığını fark ettim. Buradaki dengesizliği yani hayatla onun çok gerisinde kalmış bir dindarlık ya da hayatla onun çok önüne gitmiş ütöpik, hayalperest bir dinî yönlendirmenin çok tehlikeli sonuçları olduğunu görüyoruz, yaşıyoruz. Aslında bugün tartıştığımız konular da bundan kaynaklanıyor.

Ben öncelikle insanların kişisel tercihlerine saygı duyulması gerektiğine inanıyorum. Bir insan bütün bu olup biten şeyler arasında kendi iradesiyle deist ya da agnostik ya da ateist oluyorsa bunun bizi ilgilendirmemesi gerektiğini düşünüyorum ama bizi ilgilendiren boyut şudur; eğer bunlar bizim yüzümüzden oluyorsa bunun üzerinde biraz kafa yormamız gerekiyor.

Tabi kaybettiklerimiz, elden kaçırdıklarımız üzerine hayıflanmalarla dolu bir panik havası içerisinde konuşuyoruz. Aslında hepimizde baskın olan şey, “Nasıl oluyor da bu kadar tutarlı, bütünlüklü, çelişkilerden uzak bir dinî topluluğun içinden kendini deist olarak algılayan, kendisini ateist olarak algılayan insanlar çıkıyor?” düşüncesidir. O zaman bu vaziyet, kendi dinî durumumuzu masaya yatırmamız gerektiğini gösteriyor. Eğer bu etkileşimin parçası bizim kendi kişisel yaşantılarımız, kişisel örnekliklerimizse o zaman bunu sonuna kadar tartışmak zorundayız ama çok da abartmamak lazım. Türkiye'nin ünlü bir ilahiyatçısı hayatını deist olarak tamamladı, bunları da konuşmak lazım. Yani hiç adı da anılmadı fakat herhalde son dönemini deizm konusuna yatırım yaparak, bu konuda teorik, hatta yönlendirici, çekici metinler üreterek tamamladı. Tabi son nefesini bilemem ama bunun da bir gerçek olduğunu, Türkiye'de özellikle hemen her haneye sızmayı, sirayet etmeyi başarmış ünlü bir ilahiyatçının böyle bir noktada karar kılmasının da konuşulacak çok tarafı olduğunu düşünüyorum. Bunu böyle tek başına kolayımıza gelen şeylerle açıklamak da zor olabilir.

Çok karışık bir süreçten geçiyoruz; mesela hayatımıza yeni katılan objeler, konular var. Mesela bizim hayatımızda 20 yıl önce kadınlar yoktu. Kadın ilahiyatçılar yoktu. Onlar kendi teolojileriyle geliyorlar. Önemli bir şey. 20 yıl önce siyaset bu kadar etkin değildi. Siyasetin dine, dinin siyasete eklenmesi hayal bile edilemezdi. Bugün din ile siyaset arasında inanılmaz bir ortaklık var ve o da kendi muktedir dinini üretiyor.

Yeni eğitimli bir sınıf var, geçmişte muhafazakâr bakiyenin, devletin bütün okullarına sızma, oralara girme şansı yoktu yani çok düşük ölçekli okullarda okuyorduk;

muhafazakârlar biraz da dönemin baskılarından kaynaklanan bir durum olarak genellikle ilahiyata ya da hemşireliğe veya astsubaylığa yöneliyordu. Bu mesleklerin birbirine yakınlaşmasını da konuşmamız lazım ama bugün öyle değil; bugün her taraftalar ve yurt dışında, uluslararası bağlamlarda okuyan pek çok insanla karşı karşıyayız. Bunların her birini kendi yaşadıkları şeyi hayata katmaları, aramıza getirip dayatmaları öyle çok da kolay, işin içinden çıkılacak şeyler değildir. Küresel bilgi gerçekten çok etkileyici bir tarzda hepimizi etkiliyor, kuşatıyor. Bu anlamda internet hiç küçümsenmeyecek oranda bizi hem yoruyor hem de çok yeni bilgilerle karşılaştırıyor. Karar verme gücümüzü bloke ediyor ve belirsiz, kararsız her durumda işin içinden çıkmamızı zorlaştıracak bir kargaşa içinde bizi inşa ediyor. Bütün bunlardan sonra tutarlı, işte o sabite falan denildi demin, onlara falan pek vakit kalmıyor gibi görünüyor. Onun için bu bağlamda hayatımıza yeni katılan bir türlü bağlamını, işleyiş tarzını yeterli ölçüde kavrayamadığımız şeyleri bir görmemiz lazım.

Bir de hiç olmadığı kadar güçlü bir din bürokrasisi ile karşı karşıyayız. Din bürokrasisinden kasettiğim şey sadece Diyanet İşleri Başkanlığı değil; bugün etrafımızdaki bütün cemaatler, bütün topluluklar bürokratik bir ağ, kendi içinde tutarlılığını korumaya çalışan bir bürokratik mekanizmayla varlığını sürdürüyor. Bunların her biri de aynı yapılanmayı devam ettirmek için özel teolojiler, farklılıkları ortaya koymak için özel vurgulanmış birtakım diller üretiyorlar. Bütün bunların arasında benim oğlumun bütün bu kargaşayı aşması, bu kargaşanın içerisinden kendine sağlam, sahici bir yol tutturmasının kolay olmadığını düşünüyorum. Sadece onun için zor olduğunu düşünmüyorum, kendim için de bunun zor olduğunu düşünüyorum. Genelde burada gençler üzerine konuşurken her nasılsa kendimizi kurtarmış gibi görünüyoruz, oysa ilerleyen yaşlarda hepimizde çok derin fırtınalar var, çok kargaşalar var bunları söylemiyoruz. İtibarımızı kaybetmemek, toplumsal mevkiekimizi kaçırmamak için bunları söylemiyoruz, oysa inanç konusunda çok ciddi sorunlar var ve Türkiye’de en çok konuşulan şey, yaşını başını almış insanların din konusundaki tartışmaları. Ekrandaki konuşanlar hiç de gençler falan değil yani, orta yaşın üzerinde insanlar, bize her biri başka bir yol öneriyor. Şimdi bu süreci oturaklı, tutarlı bir din eğitimi almamış, Türkiye’nin kendi dinî algoritmasından haberdar olmayan bir genç nasıl karşılayacak. O zaman ne yapıyor? Şöyle bir şey oluyor, evlerde din konuşulmuyor, kabul etmek gerekiyor, evlerde din konuşulmuyor. Çocuklar deist falan olduğundan değil, din konusunda anneler ve babaların çocuklarına rahatlıkla ifade edebilecekleri bir coğrafya, bir aidiyet yok. Çocuklara Irak’ı mı Suriye’yi mi göstereceksiniz? DEAŞ’ı mı Taliban’ı mı göstereceksiniz? Pakistan’ı mı göstereceksiniz yoksa başka bir yeri mi? Nereyi göstereceksiniz? Vehhabileri mi göstereceksiniz, Şiileri mi? Her gün birbirini kesen insanları nasıl model göstereceksiniz? Bunu ben ağlayarak, acıyarak söylüyorum, böyle bir resmimiz var ve bu resmin içinde henüz bozulmamış, paniğe kapılmaya gerek yok, en müstahkem alan olarak Türkiye’nin olduğunu düşünüyorum. Burayı itinayla korumamız gerektiğini düşünüyorum. Bu konularda da gerçekten ciddi

DEĞERLENDİRME OTURUMU

adımlar attığımız kanaatinde değilim. Siyasetin çekiciliği hepimizi politikleştirdi. Herkes durduğu yerde ne kazanacağını, nasıl bir yere atlayacağını ve nasıl bir mevkide kendini daha iyi hissedeceğini planını yapıyor ve bu konuda üzülmeye söyliyorum din, tercihlerimizi onaylayan bir mekanizmadan daha başka bir şey değil. Her durumda ayetler yardımımıza koşuyor, nasıl bir tercihimiz varsa ayetleri oraya taşıyabiliyoruz. Ayetlerle ilişki kurma konusunda zorlanmayan, olağanüstü profesyonel (!) bir dindar tipi ürettik. İki taraf kavga ediyor, iki taraf da bize ayetlerini gösteriyor. Bu kargaşayı ancak takva sahibi insanların önderliğiyle aşabiliriz. O konuya hiç vurgu yapmadığımızı, o konudaki önderlik mekanizmalarını çekici hâle getirme konusunda emek vermediğimizi düşünüyorum. Çünkü böyle teorik cambazlıklarla, böyle birbirini alt eden polemiklerle falan bir yere varılmıyor. Bu eskiden beri var yani deizm, ateizm dediğimiz şey birkaç on yıllık hikâye değil ki felsefenin başından beri, önemli bir ayrıç olarak, önemli bir bağlam olarak hep var ve insanlar oralara da nefes almak için gidiyorlar. Eğer sizin dinî durumunuz, sizin topluma sunduğunuz hikâye insanları tatmin etmiyorsa onun bir şekilde deist ya da ateist ya da başka bir şey olmasında, kararsızlığa düşmesinde ne çekince olabilir ki, ne sakınca olabilir ki? Bizim, hakikaten bu kaçma-kovalama işini çok soğukkanlı bir şekilde konuşmamız lazım. Eğer aramızdan birileri çekilip gidiyor ve bunu ifade edenler ya da edemeyenler varsa, çekilip gidiyorlarsa biz oturup kendimizden yola çıkarak Erdal Hoca'nın vurguladığı gibi yani aslında bizde ne oluyor, ne gibi bir sorun var, bunu konuşmak lazım. Faturayı dine keserek ilerlemek mümkün değil, faturayı her durumda kendimize keserek ilerlememiz gerekir. Çünkü insanın kendini katmadan konuştuğu hiçbir şeyden gerçekten samimi bir sonuç çıkmıyor.

Şimdi, bizde bir reddiye geleneği vardı mesela, eskiden İslam dünyasını tehdit eden düşünce akımlarına karşı Müslüman âlimler o sorunu hem derinlemesine kavrar, hem de onu en azından bir 50 yıl, 100 yıl susturacak bir savunma mekanizması geliştirdi. Makul bir dil üretti ve bu dil Müslüman toplumu da besledi, yani sıradan bir insanın bu derinlikte, entelektüel bir bilgiyle buluşması mümkün değil. Âlimlerin görevi, dinle toplum arasındaki gerilimi, dinle toplum arasında oluşan gecikmeyi ya da kopmayı bir şekilde kapatmak, âlimlerimizin bunun için de kafa yormaları gerekiyor. Oysa bugün, ulema diye tanımladığımız yani idare etmek zorunda kaldığımız kendi bakiyemizin toplumsal sorunları yakalama konusunda gerçekten, Pakistan uleması gibi bir yerde olmaya doğru gittiğini hissediyorum, korkuyorum bundan. "Pakistan uleması" dediğim şey, işte dün anlatıldı, bir yerde gösterdiler, Türkiye'de Batı'da bir ilde bir ilahiyat sempozyumu yapılıyor ve orada "tevhidî düşüncede geviş getirme" üzerine tebliğ sunuluyor. Hakikaten böyle bir şey de olabilir yani "geviş getirme" üzerine tebliğ de sunulabilir, bilemiyorum ama bu tevhidî düşünceyle geviş getirmeyi sen hangi ahlaki standartla, hangi edebi incelikle yan yana getirmeyi başarırısın? Öyle bir yere doğru gittiğimizi üzülmeye söylemek istiyorum.

İktidarın gücünün ve yönetme arzusunun dindarlara fazlasıyla bulaştığını; müte- vazılığın, kendi içine çekilmenin, kendini kurtarma enerjisinin bloke olduğunu; daha önce apolitik olarak bilinen, düşünülen kesimlerin şimdi politik bir çaba içerisinde ol- duklarını dolayısıyla evlerini ihmal ettiklerini, çocuklarını unuttuklarını; o çocuklarıyla yüzleri kızarmadan bir din anlayışı üzerine konuşamadıklarını, bunu siz düşünmüyor musunuz yani bunu herhalde hepiniz düşünüyorsunuz ya da hepinizin buna benzer bir deneyimi var.

Bir noktayla bunu tamamlamak istiyorum. Şimdi muallakta olan şeyler var, demin de vurgulandı, biz tabi ki bütün bu eleştirileri, bütün bu iç sıkıntılarımızı konuşurken öyle çok da kolay yerlerden gelmedik. Bizim dinle devlet arasındaki ilişkilerimiz hâlâ kaypak, hâlâ muallak, hâlâ muğlak, bunu aşmamız gerekiyor. Dinle devlet nasıl bir ilişki içinde? Biz kullanılıyor muyuz yoksa birbirini tamamlayan bir şey miyiz, bu çok net değil. Yani evet, müthiş bir laiklik edebiyatımız var, içinde sekülerlik geçmeyen bir metin üretimi- yoruz ama işin aslını sorarsak dinle devlet arasındaki ilişkiler hâlâ sorunlu, hâlâ sorunlu.

Laiklik konuşuyoruz, mesela toplumda farklı dinî inanışlara, algılamalara sahip olan diğer cemaatlar, diğer topluluklarla ilişkimizi hangi ölçütler içinde gerçekleştireceğimize dair tek bir ölçüt var, korku. Ben korkmasam çok şey konuşacağım ama korkuyorum, şimdi de korkuyorum dün de korkuyordum. Şimdi bu korkuyu aşmamız lazım, bizim birbirimize kıymadan, birbirimizin yokluğunda bereket aramadan konuşmamız lazım ama Türkiye’de bunları konuşamıyoruz, çünkü A grubu ile ilgili bir analiz yaparsanız, A grubunun siyasetle bir kontağı olduğunu biliyorsunuz, siz de en az onun kadar güçlü bir kontak kuramazsanız ortada kalıyorsunuz. Ben bunu Necdet Subaşı olarak konu- şuyorum, yani benim. Başka sıfatlarımla bunları konuşma cesaretimin de olmadığını üzülerek ifade etmek istiyorum, diğer sıfatlarımla yanında Necdet Subaşı daha cesur bir şey geliyor bana.

Mesela, hayatımızda din-devlet muğlaklığı var, cemaat-tarikat hikâyeleri var. Olumsuz hiçbir şey düşünmüyorum. Bir insanın cemaatsiz olma ihtimalini kabul et- miyorum, bir insanın bir yere ait olmadan yaşamasının kolay olmadığını biliyorum ama nasıl oldu da birkaç on yıldır, bizi koruyan, besleyen, hayatın içinde bize anlam katan, bizi bir şekilde organize eden bütün o yapılar hayatımızın cenderesi oldu, hapishanesi oldu, bunu da konuşmakta yarar var.

Bir noktayla konuşmamı tamamlamak istiyorum. Vurgulandı ama ben de hatırlatmak istiyorum. Eleştirel düşünceyi, İslami ilkeleri her daim gözeterek edep, ahlak çizgisini hiç kaybetmeden geliştirmemiz gerekiyor. İletişim becerilerimizi artırmamız gerekiyor. Birbirimizi kapmak, birbirimizi kaçırmak için değil; birbirimizi kazanmak için böyle bir şeye ihtiyacımız var. İş birliğine açık olmak gerekir, hiçbirimiz tek başımıza bu dünyayı kurtaramayız ve hiçbirimiz seçilmiş bir insan değiliz. Yahudiler gibi ken- dimize özel statü yüklemenin bir âlemi yok, bir başkası olmadan hiçbir şey yapamayız.

DEĞERLENDİRME OTURUMU

Dolayısıyla birbirimizi idare etmeye, birbirimizin katkılarından beslenmeye ihtiyacımız var. Bu kelime bizim muhitlerde pek sevilme de biraz yaratıcılığa, biraz deliliğe, biraz uçukluğa da ihtiyacımız var, belki bunu biz başaramasak bile bu tür çıkışları olanları da idare etmeyi öğrenmeliyiz.

Saygılar sunuyorum, teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Ahmet YAMAN

Evet, Metin Bey'i dinliyoruz.

Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR

Katkıda bulunan herkese çok teşekkür ediyorum. Şimdi burada birkaç husus dikkatimi çekti, onun için söz alma ihtiyacı hissettim kendi açımdan. Batı'da İncil'e ve Tevrat'a, Kutsal Kitap'a genelde çok ciddi eleştiriler yazıldı ama bugün mesela Güney Kore'de Hristiyanlık ikinci din. Bu neden kaynaklanıyor? Benim kanaatimce Hristiyan dünyasının politik gücü, kültürel etkinliği ve sunumdaki zarafet. Biz, ilk iki kısımda maalesef büyük eksikliklere sahibiz, kültürel etkinliğimiz zayıf, politik gücümüz de zayıf, geriye bir tek sunumdaki zarafet kalıyor, burada buna çok işaret edildi aslında, yani bizim yapabileceğimiz bence en güzel şeylerden bir tanesi, iyi bir sunum.

Şimdi bilmiyorum aranızda okuyanlar var mı, Kutsal Kitap'ın yeni bir tercümesi yapıldı, güzel bir Türkçeye tercümesi yapıldı. Az önce meallerden bahsedildi, işte bu mealler tehlikelidir falan denildi; biz İncil'in ve Tevrat'ın muharref olduğunu söylüyoruz ama adamlar bunları güzel bir Türkçeye tercüme ediyor ve siz istediğiniz zaman, mesela belli adresler var o adrese bir e-mail atın, "Bana bir Kutsal Kitap gönderebilir misiniz?" diye hemen iki gün içinde sizin adresinize kitap geliyor, bilmiyorum biz Kur'an-ı Kerim'i böyle hemen ulaştırabiliyor muyuz, böyle bir imkânımız var mı?

Bu tercüme ile Kur'an tercümelerini, meallerini bir karşılaştıralım, dil ve üslup açısından aradaki farkı hemen göreceksiniz ve fark edeceksiniz, öylesine özenli bir tercüme yapmışlar ki İncil'in ve Tevrat'ın büyük bir kısmını zorlanmadan okudum.

Kur'an-ı Kerim'in de aslında böyle güzel bir dille, bir Türkçeye tercüme edilmesi gerekiyor. Ayrıca Selefî olur şu olur bu olur, bu korkuları bırakmamız lazım. Din bir ihtiyaçtır, fitri bir ihtiyaçtır; insanı kendi hâline bıraktığınız zaman bir din buluyor, bir sürü tanrı icat ediyor.

Hindistan'da, Japonya'da binlerce tanrı var. Peygamberlerin görevi bu işte, insanları bir ortak noktada tevhidde buluşturuyor, muallim olarak bize görev yapıyorlar, "Nasıl adam gibi adam olabiliriz?", peygamberler bize bunu öğretiyor.

Bizim geleneğimizin başlangıcından itibaren, daha Hicrî 3. asırda Kur'an'a yöneltilen eleştirileri, mesela Bâkîllânî *İcâzül-Kur'an*'ı yazdı, bu adamlar hiç çekinmeden kendi kitaplarına zındıkların veya karşı görüşte olanların Kur'an aleyhindeki görüşlerini

aldılar ve bunlara cevap verdiler. Abdülkâhir el-Cürçânî *Delâilü İcâzî'l-Kur'an* diye bir eseri var, müthiş bir eser, bu tercüme edildi mi bilmiyorum, tercümesini görmedim ama mesela bu tarz eserler günümüz Türkçesiyle, güzel bir üslupla ve yeni bir metodla tekrar sunulabilir. Birileri kitabımızı eleştiriyor, Peygamberimizi eleştiriyor diye korkmanın, çekinmenin, “Bunlara cevap verirsek veya bunları gündeme getirirsek propagandasını yaparız.” şeklinde bir endişe ile hareket etmemizin gereği yok.

Son olarak bir de şunu söylemek istiyorum: Sunumdaki üslup ve metod çok önemli. Kasım Hoca'm bir şeyden bahsetti, okyanusu geçip küçük bir gölette boğulmamak lazım. Bildiğiniz üzere Ulus'ta Anadolu Medeniyetleri Müzesi var, bütün ilkokul çocukları Ankara'daki bu müzeyi ziyaret ediyorlar. Şimdi bu müzeyi ziyaret eden bir çocuğa siz, “İlk insan ilkel değildir, medenidir.” vs. diye anlatırsanız çocuk orada gördükleri ile anlattıklarınızı ikna edici bulmayacaktır. İlk insandan günümüze kadar nasıl bir gelişme seyretmiş, arkeolojik kazılardan çıkan örnekleriyle birlikte sana vitrinde sunuyor. Çocuk bunu görüyor. Bizim bunun yerine ilkellikle kastedtiğimiz nedir, bunu anlatmamız lazım. Oralara girmemiz lazım, yani ilkel derken insanlar hangi anlamda ilkel; teknoloji anlamında, medeniyet ve uygarlık anlamında, bunu kabul etmek gerekiyor, çünkü bunun çok somut kanıtları var önümüzde. Ama biz şunu anlatabiliriz, fitrat bakımından ilk insanla, günümüz insanı arasında hiçbir fark yok. İlk insanın adalet duygusuyla günümüzdeki insanın adalet duygusu arasında hiçbir fark yok. Onun dine olan ihtiyacı ile günümüz insanın dine olan ihtiyacı arasında hiçbir fark yok. Biz bunu güzel bir şekilde sunabilirsek olay bitmiştir. Şunu söylersem şöyle bir sonuç çıkar gibi korkuyla, endişeyle hareket etmemizin çok yanlış olduğunu düşünüyorum.

Politik gücümüz zayıf, kültürel etkinliğimiz yok ama sunumda zarafeti sağlayabiliriz. Güzel bir sunumla biz kendimizi anlatabiliriz. Hiç korkmaya, endişe etmeye gerek yok, Necdet Bey'e kesinlikle katılıyorum, giden gider, kalan kalır. Dünyanın büyük bir kısmında bugün İslam yok; Kuzey Amerika ve Güney Amerika'da İslam yok; Asya'nın büyük bir kısmında İslam yok; biz bununla paniklemiyoruz da içimizdeki bu kaçışlardan niye panikliyoruz? Afrika'nın büyük bir kısmında İslamiyet yok, yani 7 milyar nüfusun içerisinde 1,5 ya da abartılı bir şekilde söyleyecek olursak 2 milyar nüfusa sahibiz ve onların da ne kadarı elle tutulur? Onun için çok panik yapmadan, üzerimize düşen şeyi zarafetle, nezaketle yaparsak –Erdal Bey'in söylediğine tamamen katılıyoruz– birbirimize güvenerek korkmadan eleştiri; “Şöyle düşünersek şöyle olur.” şeklinde bazı teklifler sezinledim; hepimiz aynı şekilde düşünmek zorunda değiliz, geçmiş kültürümüzde böyle bir şey yok. Hiçbir zaman, imparatorlukların hiçbir döneminde bu ümmet aynı düşünmedi, çok farklı kalıplarda düşündü ama Endülü's'te mesela nezaket ve zarafet içerisinde gerçekten güçlü bir medeniyet kurmayı başarabildiler. Bizim bugün buna talip olmamız lazım diye düşünüyorum, tekrardan saygılarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Ahmet YAMAN

Çok teşekkür ediyoruz Metin Bey'e. Şimdi Zekeriya Güler Hoca'mıza söz vermek istiyorum. Buyurun hocam.

Prof. Dr. Zekeriya GÜLER

Üç gündür devam eden sunumlar ve müzakereler için teşekkür ediyorum. Gerçekten ben de çok istifade ettiğimi ifade etmeliyim.

Özellikle, Erdal Bey'in hatırlattığı Aliya İzzetbegoviç'i çok önemsedğim bir sözü ile ben de yad etmek istiyorum, "Doğu-Batı Arasındaki İslam" kitabının sonu şu cümle ile bitiyordu, "İslam, ah teslimiyet, ah teslimiyet, ah teslimiyet!"

Bir başka yerde de, Kur'an ahlakına vurgu yapıyor İzzetbegoviç, diyor ki, "Yeryüzünün eğitimpçileri, öğretmenleri olabilmek için gökyüzünün öğrencileri olmak gerek."

Gerçekten ilahiyat, Diyanet, Millî Eğitim mensupları olarak Yüce Kur'an ile daha fazla hemhâl olunması gerektiğini bir kez daha herhalde vurgulamak gerekiyor. Pek çok problemin buradan kaynaklandığı anlaşılıyor. Pek çok deha, pek çok zü'l-cevâ-nib diyebileceğimiz veya çok yönlü mücehhez âlim diyebileceğimiz örnekler, mesela Fahreddin Râzî, İbn Teymiyye gibi âlimler bu noktaya da vurgu yapıyor. Felsefi kelam yöntemini önemseyen, çalışmalarını bu tarzda tamamlayan Fahreddin Râzî; Kur'an'a, Kur'an yöntemine vurgu yapıyor, Kur'an-ı Kerim'le fazla hemhâl olunmadığını hatırlatma ihtiyacı duyuyor.

İslam akaidini kesin delillerle kanıtlayıp muhalif görüşleri reddetmeyi peygamber mesleği olarak tanımlıyor Fahreddin Razî, peygamber mesleği. İbn Haldûn onu şöyle ifade ediyor, "O, felsefi kelam dönemini başlatmıştır." Fakat kaynaklar şunu ortaya koyuyor, kemâl döneminde Fahreddin Râzî, yöntem itibarıyla felsefi kelam da olsa insanları tatmine ulaştırıyor; kesinlikle herkesin Kur'an-ı Kerim'le hemhâl olması gerekiyor, diyor ve Kur'an'ın yöntemine dönmeye davet ediyor.

Doğrusu bu konuda benim de bazı tecrübelerim oldu ama vakit çok dar olduğu için, üzerinde durmak istemiyorum. Mesela kemal döneminde İbn Hazm örneği var veya İbn Teymiyye örneği var. Mesela bizim Diyanet Vakfı da neşretti *Müdatavû'n-Nüfûs* adlı kitabını, öğrencilerimize mutlaka tavsiye etmek gerekiyor; Diyanet mensuplarımızın, imam-hatiplerimizin vaazlerimizin mutlaka okuması gerekiyor; bir oto-kritik var orada. Diyor ki mesela bir yerde, "Benim de çok ayıplarım vardı, aşırı özgüvenim vardı, ihtiraslarım vardı, son noktayı ben koyacakmışım gibiydi, bu nereden kaynaklanabilir? Allah'a hamd olsun, Kur'an ahlakı ve Sünnet terbiyesi sayesinde Rabbim beni doğruya sevk etti, yönlendirdi." şeklinde ifadeleri var.

Dün de felsefeci hocalarımız, aşırı özgüvenin getirdiği tahribata işaret etti.

Az önce Necdet Bey'in dile getirdiği düşünce, ne bileyim, tenkit, mülâhaza doğrusu ben de katılıyorum. Daha önce İlyas Bey Hoca'm vurgulamıştı, din-devlet ilişkisine

vurgu yapmıştı, doğrusu laik, seküler, profan eğitim sisteminin tahribatına da zaman zaman uygun bir dille, üstruyla dikkat çekmek gerekiyor.

Sayın Cumhurbaşkanımız birkaç defa toplantılarda, mitinglerde dile getirdiler, çok iyi hatırlıyorum, hep birlikte hatırlamak durumundayız; “*Her aşamada, her alanda mesafe aldık da eğitim ve kültürde sınıfta kaldık.*” itirafında bulunuyor. O hâlde dönüp bakmalıyız, neden sınıfta kalıyoruz?

Doğrusu, din–devlet ilişkisinin de problemlili olduğu kanaati bende de var. Hâlbuki devlet, milletin teşkilat formudur, yani devlet vatandaşının, idare ettiği tebaanın sağlığından, hastalığından sorumlu olduğu gibi, onları frenlemesi gerektiği gibi, emniyet tedbirleri aldığı gibi, insanımızın ruh dünyasından da sorumlu olduğunun daha çok farkında olmalıdır.

Onun için bizim Osmanlı geleneğinde mesela *Mülteka*’nın Osmanlıca tercümesinin Mukaddimesi’nde *Mevkûfât*’ta görmüştüm, “Din ü devlet tev’emân.” diye bir ifade var, daha kadim kaynaklarda da var, yani “Din ile devlet ikiz kardeştir.”, birlikte yürütülmesi gerekiyor.

İmam Gazzâlî’nin *Münkız*’ı, her yıl okunması gerekir diye düşünüyorum. Bir yerde, kriz dönemlerini aşabilmek için ne yapılması gerektiği, belki inzivadan önceki süreçle alakalı “zaman–ı müsait” ifadesi geçiyor. Zaman–ı müsaitten sonra bir ifade daha kullanıyor, bu iş tamam olmaz diyor, “ve la yetimmu zâlîke (ولا يتم ذلك)”den sonra “illa bi sultan mutedeyyin kâhir (الا بسطان متدين قاهر)” diye bir ifade kullanıyor, “mutedeyyin kahir (متدين قاهر)” derken herhalde bunu siyasi otorite diye, merci diye ifade etmek gerekiyor; yani bunlar zaten bizim kadim gelenekte olan şeyler.

Doğrusu deizm, ne bileyim nihilizm, ateizm ben de bunların insanlık tarihi kadar eski olduğunu ifade etmek istiyorum, Yüce Kur’an dikkatle okunduğunda, ilkeli, tutarlı, istifade amaçlıdır, ideolojik değildir. İdeolojik okunması durumunda (Allah muhafaza eylesin) hafız da olursa Yaşar Nuri Öztürk tecrübesi yaşanır, kaçınılmazdır.

Öte yandan dün konuşurken, benim aklıma hemen Toktamış Ateş örneği geldi; çok iyi hatırlıyorum, karşısında, bir televizyon programında birlikte program yaptıkları Dilipak var, “Sayın Dilipak, biliyorsun benim inançlı olduğumu, ben Allah’a inanıyorum, fakat benim seküler, laik dünya görüşüme göre beni yaratan Allah ki beni gerçekten Allah yarattı.” dedi Toktamış Ateş, hiç unutmuyorum. Babası Ahmet Ateş’in, Farsça çalışması var, Yusufaga’da çalışmaları olmuştu Konya’da, böyle bir aileden, gelenekten geldiği hâlde, eğitim sistemi bakınız belli bir noktaya savrulduğunu gösteriyor. Ne diyor: “Beni gerçekten Allah yarattı, aksi halde varlığını inkâr etmiş olurum, ama benim tanrı tasavvuruma göre, tanrı, bizim siyasal, bizim eğitim, bizim aile düzenimize karışmamalı, toplumsal hayatımıza karışmamalı.” diyor.

Şimdi Yüce Kur’an bunun hızy, zulüm, şirk, ne bileyim heva olduğunu çok açık bir şekilde şöyle ifade ediyor: “وَأَنْ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السَّبِيلَ فَتَنُفِرَ بِكُمْ عَنْ”

DEĞERLENDİRME OTURUMU

سبيله” (Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. (Başka) yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır). Az önce İbrahim Hoca okudu: “أَفْرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ” (Hevâ ve hevesini tanrı edineni gördün mü?)

Necm suresinin başında vahyin karşıtı batıl düşüncenin heva olduğu vurgusu var. Yani tek kelimeyle dalalettir. Yüce Kur'an bunun tek kelimeyle dalalet olduğunu ifade ediyor, zulüm olduğunu ifade ediyor. Çünkü ateizm dediğimiz, deizm dediğimiz şey, insanın kendini kendine hapsetmesi, mahkûm etmesi demektir.

Doğrusu dert söyletir derler ama dinî yayınlarla ilgili bazı mülâhazalarım vardı, onu ben inşallah özel olarak, yazılı olarak göndermeyi düşünüyorum. Çok teşekkür ediyorum, gerçekten çok istifade ettiğimi ifade edeyim. Tekrar saygılarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Aydın TOPALOĞLU

Öncelikle şükranlarımı arz etmek istiyorum Başkanlığımıza, ilk şükranım bu toplantı için. İkinci şükranım, 20 sene önce sağ olsun Başkanlığımız bana bir görev vermişti, ateizm ile ilgili, bu kitap yazıldı arkadaşlar. Şu anda bu kitap gündemde değil, satılmıyor ama sağ olsun ilgili daire başkanımız Faruk Bey ilgileniyor, bana da gönderdiler, ben de şu an tekrar okuyorum. Buradan aldığım cesaretle bütün arkadaşlarıma, Sayın Başkanım, bu kitabı göndersem, hep beraber tekrar gözden geçiresek, hem anlaşılır, hem dinî, hem felsefi, hem makul bir şey ortaya koyabilir miyiz? Çok mutlu olacağım, ricam bu arkadaşlar.

İkincisi, Erdal Bey sağ olsun hatırlattı, ben hayatımda şu anda da öyleyim, kimseye asla bir kuşku veya bir şey duymadım, duymuyorum, ben kimseye de bunu söylemiyorum. Ben sadece çocuklarımızın ayağının kayabileceğini, o konuda emin olmamız gerektiğin dile getiriyorum. Örnek olarak; geçen hafta Taksim'de bir sanat merkezinde, bir toplantıda bir sunum yaptım. Hayatında bayram namazı kılmayan insanlar var orada, uçtaki insanlar ve tabi benden de sağ olsunlar çok şey istiyorlar. Hatta bir hanım, “Hocam siz hâlâ inanıyor musunuz?”, bağlamında bir soru sordu. Ben ne felsefe ne kelam ne şu bu hiç oraya girmeden, “Tabi ki inanıyorum.”, dedim. “Peki hocam, kanıt ne?” dedi. “Akşam yatağıma girdiğimde şükrediyorum, sabah uyandığimde şükrediyorum, daha nasıl inanmayayım.” deyince hepsi sustu. Yani burada bu kadar rahat konuşabilirim, orada da öyle konuşuyorum. Asla iman konusunda bir kuşkuculuk yok, onu da zaten hiç düşünmem ama çocuklarımız konusunda fazla emin olmayalım diyorum. Kastettiğim buydu. Teşekkür ediyorum, sağ olun.

Prof. Dr. Ahmet YAMAN

Evet, teşekkür ediyoruz, şimdi Hüseyin Yılmaz Bey, buyurunuz.

Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ

Teşekkürler Sayın Hocam. Süremizi de bir hayli aştık, onun için ben değerlendirmeden çok bundan sonraki süreçle ilgili bir şeyler paylaşayım isterseniz.

Değerli hocalarım, biz, Kurul olarak şöyle bir yöntem izliyoruz: Buradaki bütün konuşmaları dikkate alan bir rapor ve değerlendirme hazırlıyoruz. Bu değerlendirmeyi Kurul'da görüşerek kendimize bir yol haritası çizeceğiz. Tabi bu yol haritası yine bundan sonraki ortaya konacak çalışmalarla ilgili olarak sizlerin rol alacağı bir faaliyet raporunu ister istemez gündeme getirecek. Bu nedenle biz Diyanet İşleri Başkanlığında bu işleri ortak, birlikte yürüteceğimiz birimlerimizi de buraya davet ettik. Kendileri sağ olsun, genel müdür düzeyinde, daire başkanı düzeyinde, uzman düzeyinde burada baştan sona toplantıları izlediler. Onlarla birlikte biz bu çalışmaları yürüteceğiz ama dediğimiz gibi sizlerden, bundan sonra da irtibat halinde olarak yararlanmaya devam edeceğiz, bundan sonraki katkılarınızı da esirgemeyeceğinizi umuyoruz.

Süremiz dar olduğu için geniş bir değerlendirmeye gerek yok ama gerçekten bu bizim için verimli bir çalışma oldu. Onun için hem şimdiye kadarki süreçte hem de bu toplantıda yapmış olduğunuz katkılarınızdan dolayı hepinize teşekkür ediyoruz. Bundan sonraki katkılarınızın da inşallah devam edeceğini bekliyoruz. Saygılar sunuyoruz.

Prof. Dr. Ahmet YAMAN

Mutfak şefimize teşekkür ediyoruz. Şimdi Kurul Başkanvekilimiz Cenksu Üçer Bey'e sözü bırakırken toplantıyı da nihayetlendirecek cümlelerle birlikte ben burada görevimi bitirmiş olayım, size devretmiş olayım, siz bundan sonrasını nasıl arzu ederseniz öyle devam ettirin.

Prof. Dr. Cenksu ÜÇER

İbrahim Hilmi Karşlı Hoca'mız bir şey söylemek istiyorlar, buyurun hocam.

Prof. Dr. İbrahim Hilmi KARSLI

Metin Bey mealle ilgili tespitlerimize atıfta bulundu, sanki meal okunmasının uygun olmadığı şeklinde bir sonuç ortaya çıktı. Bendeniz bilenler bilir, ömrüm boyunca, branşım olması dolayısıyla Kur'an'ın mesajıyla insanları buluşturmak için uğraşan, çalışkan, hasbelkader gayret sarf eden birisiyim. Benim buradaki amacım mealleri yasaklamak değil asla. Sadece söylemek istediğim husus şudur: Bugünkü meallerin bir kısmının mevcut formatıyla ciddi sorunlara yol açtığı, bunları geliştirmemiz olgunlaştırmamız gerektiği ve kendisinin de ifade ettiği üzere ilahi mesajı layık olduğu şekliyle insanlara ulaştırılacak dil, üslup ve muhtevaya sahip meal çalışmalarının yapılması lüzumudur.

Prof. Dr. Cenksu ÜÇER

Hocam, Allah razı olsun, teşekkür ediyorum. Bu oturumda da hepimiz notlarımızı aldık. Aslında arkadaşlarımız her oturumun bir özetini hazırlamışlardı. İnşallah onları basıldığında, hocalarımıza dağıtacağız.

Başta zamanı yakalayamamakla alakalı birtakım sözler söylendi ama ben de şu an itibarıyla, şu yapmış olduğumuz toplantı dâhil, dinî yayınların takiplerini, eğitim hizmetleri ekiplerinin takiplerini, din hizmetlerindeki arkadaşların takiplerini, hatta biz Başkanlık olarak zaman zaman Gençlik Spor Bakanlığına ve Millî Eğitim Bakanlığının bu canlılığını ve bu konuları sıcağı sıcağına takibini aslında bu zamanın arkasında kalmama gayretinin bir neticesi olarak görüyorum ve o açıdan da son derece memnuniyet duyduğumu ifade etmeliyim.

Değerli hocalarım, Hüseyin Hoca'm arz etti, öncelikle Kurul'daki bütün hocalarımıza, Hüseyin Yılmaz Hoca'm, Mehmet Nur Akdoğan Hoca'm, Hüseyin Arı Hoca'm, bütün uzman arkadaşlarımız, memur arkadaşlarımız, buradaki otel görevlileri sayesinde elhamdülillah sıkıntısız bir toplantının sonuna gelmiş oluyoruz. Herkese katkıları dolayısıyla teşekkür ediyoruz.

Burada değerli hocalarımın: "Keşke şu gruplar da olsaydı." dedikleri birtakım hocalarımızla ilgili bizim davetlerimiz oldu. Burada ben sosyologları görüyorum, tanıdığım için görüyorum, psikolog hocalarımızı görüyorum, felsefeci hocalarımız, kelamcı hocalarımız, tefsirci, fıkıhçı hemen hemen konuyu ilgilendiren bütün alanlardan hocalarımız buradalar ama bu toplantı bize dönük bir toplantıydı. Neler yapabileceğimize dair bir çalışma programı yapalım ve ondan sonra hep beraber inşallah bütün birimlerle yürüyelim, adına yapılmış ilk çalışmaydı bu.

Ben kendi adıma çok istifade ettim, bunlar raporlanacak, makama arz edilecek, sizlere sunulacak. Bundan sonraki çalışmaların da inşallah buralarda dile getirilen hususlar ve hassasiyetler doğrultusunda yürütüleceği konusunda böyle hocalarımız olduktan sonra kimsenin endişe duymaması gerektiğini düşünüyorum.

Cenab-ı Hak sa'yimizi meşkûr eylesin, Allah mahcup eylemesin.

Buralarda dile getirilen ve bir hayır için, bir hayırda yarış için, üzerimize düşen görevleri hakkıyla yerine getirmek için burada elde etmiş olduğumuz gayreti Cenab-ı Hakk'ın çocuklarımıza, yuvalarımıza bereket, onların iman ve istikametine lütuf olarak ikram etmesini diliyor ve herkese teşekkür ediyorum.

PROGRAM SONU

